Abhandlungen

für die

Kunde des Morgenlandes

herausgegeben von der

Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

unter der verantwortlichen Redaction

des Prof. Dr. E. Windisch.

VIII. Band.

No. 4.

The

Baudhâyanadharmaśâstra

edited by

E. Hultzsch, Ph. D.,
Vienna.

Leipzig 1884
in Commission bei F. A. Brockhaus.
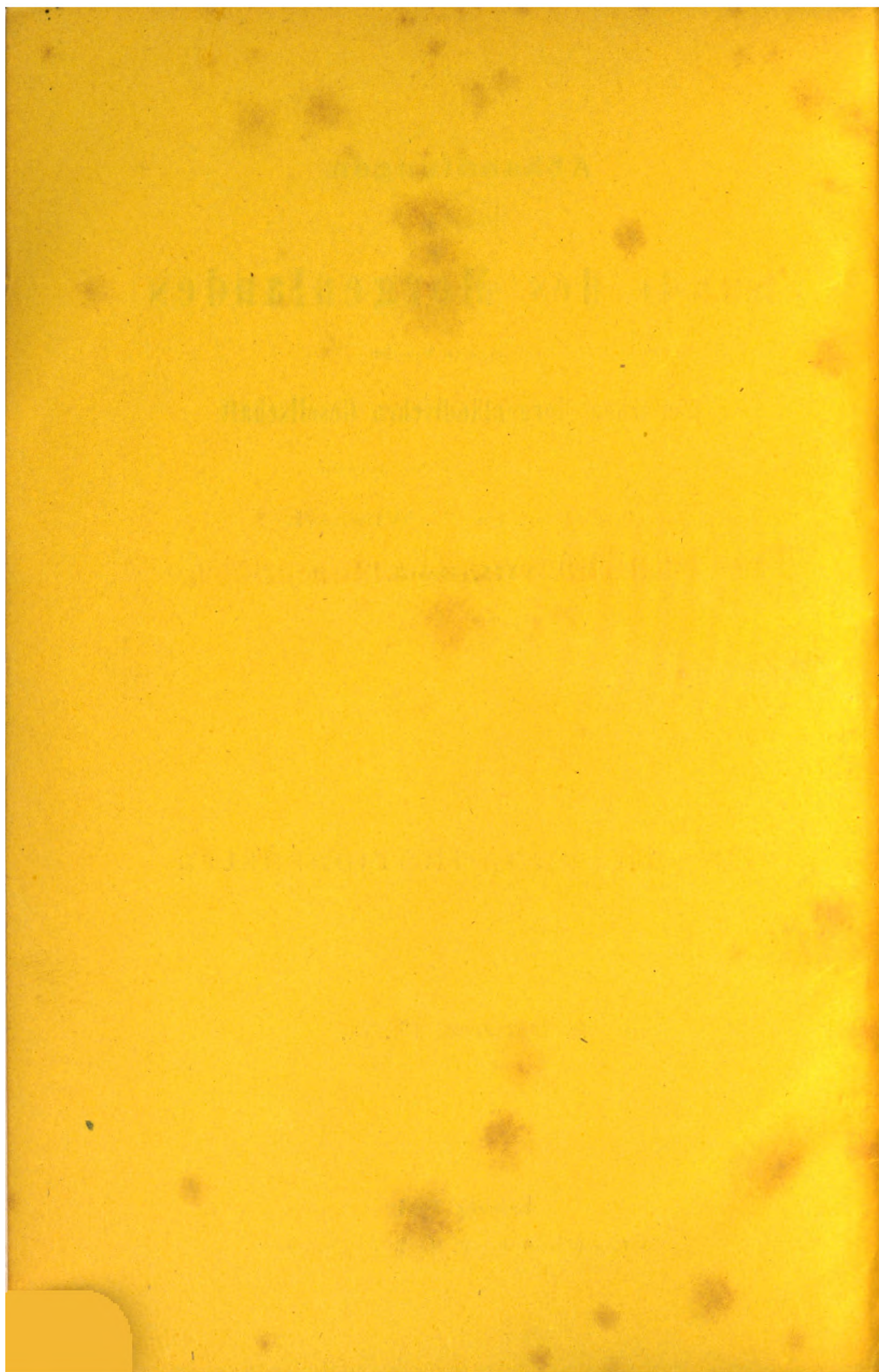
The Baudhâyanadharmaśâstra.

Abhandlungen

für die

Kunde des Morgenlandes

herausgegeben von der

Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.

VIII. Band.

No. 4.

The

Baudhâyanadharmaśâstra

edited

by

E. Hultzsch, Ph. D.,
Vienna.

Leipzig 1884
in Commission bei F. A. Brockhaus.

To

Dr. G. Bühler, C. I. E.,

Professor at the Vienna University,

this edition is respectfully inscribed

by his grateful pupil

E. Hultzsch.

Preface.

This editio princeps of the Baudhâyanadharmaśâstra is based on the following MSS.

1. M = no. $\frac{610}{1929}$ of the Madras Government collection [1]). 78 palm-leaves. Character: Grantha, a few corrections in the Nandinâgarî alphabet. The MS. is much injured by time, use, and insects. Several pieces were found to be broken off, since the negligent Devanâgarî transcript belonging to Professor Bühler was made.

2 and 3. C, the text commented upon by Govindasvâmin *(Gov.)* in his Bodhâyanîyadharmavivaraṇa.

2. *Ci*, a Grantha MS. on 163 palm-leaves, presented by the late Dr. Burnell to the India Office library [2]), box 61, no. 40. A careless Devanâgarî transcript belonging to Professor Bühler was of great help, as the original is very trying to the eyes.

3. *Ct*, a Telugu transcript of no. 9317 of the Tanjore library [3]), procured to Professor Bühler by the late Dr. Burnell. A few breaks are filled up from no. 9319 of the Tanjore library. Of many Sûtras this copy gives the Pratîkas alone.

4. O, a Devanâgarî transcript of a Malayâḷam MS. discovered by Mr. Śeshagiri Śâstrî of Madras. O^2 means the corrections which this gentleman has entered with red ink from another MS.

5. D = Deccan College collection of 1868/69, no. 6. 28 leaves. Devanâgarî.

---

1) Taylor, Catalogue, vol. I, p. 190.

2) Burnell, Catalogue, p. 35, no. CXVII.

3) Burnell, Index, p. 20 a, no. CXXV.

6. K = Elphinstone College collection of 1867/68, class VI, no. 2. 38 leaves. Devanâgarî. It was written at Kolâpura in Saka 1789.

The first three southern MSS. (M, Ci, Ct) abound in all sorts of clerical mistakes. The two northern MSS. (D, K) have a much more correct outward appearance. But numerous passages prove, what the southern origin of the Baudhâyanîya school suggests, that the southern group of MSS. is derived from a more original form of the text than the northern group. Both O^1 and O^2 are based on MSS. of a mixed text. Ct also sides often with the northern group. I have endeavoured to reconstruct the southern text of the Baudhâyanadharmaśâstra by correcting the merely clerical mistakes of M with the help of D and K. The value of C, which ranges next to M in importance, is lessened by the two facts, that Govinda has not rarely altered the text at his pleasure, and that in other cases it is impossible to ascertain the reading explained by the commentary from its two faulty copies. In some instances the general sense and the parallel passages of other Dharmaśâstras made it advisable to adopt the readings of the northern MSS. A few difficulties were also removed by the aid of O, although its text is the least original of all. It is to be hoped, that in future reliable copies of the text and of the commentary will be procured from Southern India. Until then one of the most ancient indian law-books must remain in its present imperfect state.

The task of preparing this edition was rendered comparatively easy by Professor Bühler's excellent translation[1]), where most critical questions were already solved, although the translator had to work on bad MSS., not on an edition of the text. Böhtlingk and Roth's large dictionary and Böhtlingk's new abridged dictionary proved a perpetual true and invaluable guide to me, as to every editor of Sanskrit works, and settled a great number of doubtful points. The other Dharmaśâstras and Pâṇini's grammar were also of much use.

The title of this edition requires a few remarks. Like Professor Bühler I have adopted the conventional form of the supposed author's name, Baudhâyana, which is also in accordance

1) Sacred Books of the East, vol. XIV. Oxford 1882.

with Pâṇini's rules [1]). However, the original form was probably Bodhâyana, as this alone occurs in the three southern MSS. M, Ci, Ct (O has both forms) and in a Vijayanagara inscription of Śaka 1276 [2]). An undeniable parallel is Sphoṭâyana, the name of an old grammarian quoted by Pâṇini (VI, 1, 123). Secondly I have called Baudhâyana's work not Dharmasûtra, but Dharmaśâstra, as this title is found in all MSS. and occurs also in one Sûtra of the fourth Praśna (IV, 4, 9). The first two Praśnas alone deserve to be called Dharmasûtra, while the two other ones are, as shown by Professor Bühler [3]), later additions to the original work. The fourth Praśna especially is written in a negligent purâṇic style, but must at least have existed before the eleventh century A. D., as the Mitâksharâ quotes a large passage from it [4]). It may be noted in passing, that the passages of Baudhâyana occurring in later Dharmaśâstras possess but very little critical value. They seem to be quoted from memory and to be corrected according to the devices of the quoters.

While all MSS. divide the third and fourth Praśnas into Adhyâyas alone, the first and second Praśnas are divided in two different ways. In C the first Praśna contains 11 and the second 10 Adhyâyas, while M counts 21 sections of the first and 18 of the second Praśna. O, D, and K mark both the Adhyâyas and the smaller sections, which Professor Bühler has called Kaṇḍikâs; they indicate the end of an Adhyâya by repeating its last words and the end of a Kaṇḍikâ by repeating the first words of the next Kaṇḍikâ [5]). The third Praśna comprises 10 Adhyâyas in all MSS. The fourth Praśna consists of 8 Adhyâyas according to C and M. O combines Adhyâyas 5 to 8 into one and reads at the end || pañchamaḥ ||. D and K do not mark the ends of the Adhyâyas of the fourth Praśna with the exception of Adhyâya 2; but their fragmentary list of Pratîkas proves, that they divided the Praśna into 5 Adhyâyas just as O. At the end of each Praśna

1) IV, 1, 110. VII, 2, 117.

2) Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, vol. XII, p. 347.

3) Introduction, pp. XXXIII—XXXV.

4) See Appendix II, p. 124 f.

5) The repetition is neglected by all MSS. at the end of I, 3, 5. 4, 6. 5, 8. 7, 15. II, 3, 6. 8, 15. III, 1. 4. 5. 6. IV, 2. 5. 6. 7.

M, D, and K give a list of the Pratîkas, beginning with the first words of the last chapter and ending with the first words of the first chapter. In the case of the first and second Praśnas this list contains the Pratîkas of the Kaṇḍikâs, while the beginnings of the Adhyâyas are found at the end of the third and fourth Praśnas. In the division of the Sûtras I have followed Professor Bühler's translation.

My sincerest thanks are due to Professor Bühler, who lent me the MS. Ct and his Devanâgarî transcripts of M and Ci, made over to me the two MSS. D and K, and was ever ready to answer my questions and to supply my wants from his library. The Madras Government was good enough to lend me the important MS. M and to provide me gratuitously with the valuable copy O. Dr. Rost kindly allowed me the use of the MS. Ci. To Dr. Schönberg and Mr. Winternitz I am indebted for much assistance in the preparation of the index. Through Professor Windisch's kind mediation the text was printed at the expense of the German Oriental Society. The office of Mr. Kreysing has executed the work of printing with a speediness, correctness, and elegance scarcely to be met with elsewhere.

Dresden, August 1884.

The editor.

॥ अथ बौधायनधर्मशास्त्रम् ॥

उपदिष्टो धर्मः प्रतिवेदम् ॥ १ ॥

तस्यानुव्याख्यास्यामः ॥ २ ॥

स्मार्तो द्वितीयः ॥ ३ ॥

तृतीयः शिष्टागमः ॥ ४ ॥

शिष्टाः खलु विगतमत्सरा निरहंकाराः कुम्भीधान्या अलोलुपा दम्भ-
दर्पलोभमोहक्रोधविवर्जिताः ॥ ५ ॥

धर्मेणाधिगतो येषां वेदः सपरिबृंहणः ।
शिष्टास्तदनुमानज्ञाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतव इति ॥ ६ ॥

तदभावे दशावरा परिषत् ॥ ७ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

चातुर्वैद्यं विकल्पी च अङ्गविद्धर्मपाठकः ।
आश्रमस्थास्त्रयो विप्राः पर्षदेषा दशावरा ॥ ८ ॥

पञ्च वा स्युस्त्रयो वा स्युरेको वा स्यादनिन्दितः ।
प्रतिवक्ता तु धर्मस्य नेतरे तु सहस्रशः ॥ ९ ॥

यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
ब्राह्मणश्चानधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ १० ॥

यद्वदन्ति तमोमूढा मूर्खा धर्ममजानतः ।

I, 1, 1. 6. इति om. C. 8. चातुर्वैद्यं Ct[1], O, D, K. आश्रमस्थास्त्रयो मुख्या [Vas. III, 20] इति पाठे Gov. परिषदेषा C, O[1], D, K[1]. 11. अजा-
नतः । अजानन्तः Gov.

तत्पापं शतधा भूत्वा वक्तॄन्समधिगच्छति ॥ ११ ॥
बहुद्वारस्य धर्मस्य सूक्ष्मा दुरनुगा गतिः ।
तस्मान्न वाच्यो ह्येकेन बहुज्ञेनापि संशये ॥ १२ ॥
धर्मशास्त्ररथारूढा वेदखड्गधरा द्विजाः ।
क्रीडार्थमपि यद्ब्रूयुः स धर्मः परमः स्मृतः ॥ १३ ॥
यथाश्मनि स्थितं तोयं मारुतार्कौ प्रणाशयेत् ।
तद्वत्कर्तरि यत्पापं जलवत्संप्रलीयते ॥ १४ ॥
शरीरं बलमायुश्च वयः कालं च कर्म च ।
समीक्ष्य धर्मविद्बुद्ध्या प्रायश्चित्तानि निर्दिशेत् ॥ १५ ॥
अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।
सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यत इति ॥ १६ ॥
॥ पञ्चधा विप्रतिपत्तिः ॥ १ ॥

पञ्चधा विप्रतिपत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरतः ॥ १ ॥
यानि दक्षिणतस्तानि व्याख्यास्यामः ॥ २ ॥
यथैतदनुपेतेन सह भोजनं स्त्रिया सह भोजनं पर्युषितभोजनं मातुलपितृष्वसृदुहितृगमनमिति ॥ ३ ॥
अथोत्तरत ऊर्णाविक्रयः सीधुपानमुभयतोदद्भिर्व्यवहार आयुधीयकं समुद्रसंयानमिति ॥ ४ ॥
इतरदितरस्मिन्कुर्वन्दुष्यतीतरदितरस्मिन् ॥ ५ ॥
तत्र तत्र देशप्रामाण्यमेव स्यात् ॥ ६ ॥
मिथ्यैतदिति गौतमः ॥ ७ ॥

I, 1, 1. 16 om. C; Gov. quotes it in his explanation of Sûtra 9.

I, 1, 2. 2. तान्यनुव्या° D, K. 3. अनुपनीतेन M, Ci text. °पितृष्वसा M, C. 4. शीधु° M, C, O. आयुधिकं D, K. समुद्रयानमिति O[1], D, K. 5. तत्रेतर° D, K. दुष्यतीति इतरस्मिन् C.

उभयं चैव नाद्रियेत शिष्टस्मृतिविरोधदर्शनात् ॥ ८ ॥

प्रागदर्शनात्प्रत्यक्कालकाद्वनाद्दक्षिणेन हिमवन्तमुदक्पारियात्रमेतदार्यावर्तं तस्मिन्य आचारः स प्रमाणम् ॥ ९ ॥

गङ्गायमुनयोरन्तरमित्येके ॥ १० ॥

अथाप्यत्र भाल्लविनो गाथामुदाहरन्ति ॥ ११ ॥

पश्चात्सिन्धुर्विधरणी सूर्यस्योदयनं पुरः ।
यावत्कृष्णा विधावन्ति तावद्धि ब्रह्मवर्चसमिति ॥ १२ ॥

अवन्तयोऽङ्गमगधाः सुराष्ट्रा दक्षिणापथाः ।
उपावृत्सिन्धुसौवीरा एते संकीर्णयोनयः ॥ १३ ॥

आरट्टान्कारस्करान्पुण्ड्रान्सौवीरान्वङ्गकलिङ्गान्प्रानूनानिति च गत्वा पुनस्तोमेन यजेत सर्वपृष्ठया वा ॥ १४ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।
पद्भ्यां स कुरुते पापं यः कलिङ्गान्प्रपद्यते ।
ऋषयो निष्कृतिं तस्य प्राहुर्वैश्वानरं हविः ॥ १५ ॥

बहूनामपि दोषाणां कृतानां दोषनिर्णये ।
पवित्रेष्टिं प्रशंसन्ति सा हि पावनमुत्तममिति ॥ १६ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।
वैश्वानरीं व्रातपतीं पवित्रेष्टिं तथैव च ।

I, 1, 2. 8. उभयमेव D, K. 9. प्रागदर्शनात् Ct; om. Ci; प्रागादर्शनात् O¹; प्राग्विनशनात् D, K, Manu II, 21; प्रागादर्शात् Patañjali on Pâṇ. II, 4, 10 and Vas. I, 8; see Prof. Bühler's note on the last passage. कालकवनात् Ct, O²; कालकावनात् [i. e. कालकाद्वनात्?] the remaining MSS. आर्यावर्तः C, K. 12. विसरणी C; वितरणि O; विचरणा D; विचरणी K; विधारणी Vas. I. 15. तावत्तु D, K. 13. उपावृट्° M, Ci. 14. वङ्गान् M. 17. अथाप्युदाहरन्ति om. C.

ऋतावृतौ प्रयुञ्जानः पापेभ्यो विप्रमुच्यते ।
पापेभ्यो विप्रमुच्यत इति ॥ १७ ॥ २ ॥

॥ इति प्रथमप्रश्ने प्रथमोध्यायः ॥ १ ॥

अष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि पौराणं वेदब्रह्मचर्यम् ॥ १ ॥
चतुर्विंशतिं द्वादश वा प्रतिवेदम् ॥ २ ॥
संवत्सरावमं वा प्रतिकाण्डम् ॥ ३ ॥
ग्रहणान्तं वा जीवितस्यास्थिरत्वात् ॥ ४ ॥
कृष्णकेशोग्नीनादधीतेति श्रुतिः ॥ ५ ॥
नास्य कर्म नियच्छन्ति किंचिदा मौञ्जिबन्धनात् ।
वृत्त्या शूद्रसमो ह्येष यावद्वेदे न जायत इति ॥ ६ ॥
गर्भादिसंख्या वर्षाणां तदष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत ॥ ७ ॥
त्र्यधिकेषु राजन्यम् ॥ ८ ॥
तस्मादेकाधिकेषु वैश्यम् ॥ ९ ॥
वसन्तो ग्रीष्मः शरदित्यृतवो वर्णानुपूर्व्येण ॥ १० ॥
गायत्रीत्रिष्टुब्जगतीभिर्यथाक्रमम् ॥ ११ ॥
आ षोडशादा द्वाविंशादा चतुर्विंशादित्यनात्यय एषां क्रमेण ॥ १२ ॥
मौञ्जी धनुर्ज्या शाणीति मेखलाः ॥ १३ ॥
कृष्णरुरुबस्ताजिनान्यजिनानि ॥ १४ ॥
मूर्धललाटनासाग्रप्रमाणा याज्ञिकस्य वृक्षस्य दण्डा विशेषाः पूर्वोक्ताः ॥ १५ ॥

I, 2, 3. 2. वा प्रतिवेदम् om. C. 6. कर्माणि यच्छन्ति D, K. वेदेषु C. 7. उपनयेत् C, O¹, D, K. 8. उपनयीत adds C. 10. °पूर्वेण here and I, 8, 16, 2 M, Ct, O. 12. इति om. D, K. अनात्यय all MSS. 15. °प्रमाणो and दण्डो O, D, K; दण्ड° M. विशेषः पूर्वोक्तः O, D, K; om. C; याज्ञिकवृक्षविशेषाः पलाशादयो गृह्य एवोक्ताः Gov.

भवत्पूर्वां भिक्षामध्यां याच्ञान्तां भिक्षां चरेत्सप्ताक्षरां वां च हिं च न वर्धयेत् ॥ १६ ॥

भवत्पूर्वां ब्राह्मणो भिक्षेत भवन्मध्यां राजन्यो भवदन्त्यां वैश्यः सर्वेषु वर्णेषु ॥ १७ ॥

ते ब्राह्मणाद्याः स्वकर्मस्थाः ॥ १८ ॥

सदारण्यात्समिध आहृत्यादध्यात् ॥ १९ ॥

सत्यवादी ह्रीमाननहंकारः ॥ २० ॥

पूर्वोत्थायी जघन्यसंवेशी ॥ २१ ॥

सर्वत्राप्रतिहतगुरुवाक्योऽन्यत्र पातकात् ॥ २२ ॥

यावदर्थसंभाषी स्त्रीभिः ॥ २३ ॥

नृत्तगीतवादित्रगन्धमाल्योपानच्छत्रधारणाञ्जनाभ्यञ्जनवर्जी ॥ २४ ॥

दक्षिणं दक्षिणेन सव्यं सव्येन चोपसंगृह्णीयाद्दीर्घमायुः स्वर्गं चेप्सन् ॥ २५ ॥

काममन्यस्मै साधुवृत्ताय गुरुणानुज्ञातः ॥ २६ ॥

असावहं भो इति श्रोत्रे संस्पृश्य मनःसमाधानार्थम् ॥ २७ ॥

अधस्ताज्जान्वोरा पद्भ्याम् ॥ २८ ॥

नासीनो नासीनाय न शयानो न शयानाय नाप्रयतो नाप्रयताय ॥ २९ ॥

शक्तिविषये मुहूर्तमपि नाप्रयतः स्यात् ॥ ३० ॥

समिद्भार्युदकुम्भपुष्पान्नहस्तो नाभिवादयेद्यच्चान्यदप्येवं युक्तम् ॥ ३१ ॥

न समवायेऽभिवादनमत्यन्तशः ॥ ३२ ॥

भ्रातृपत्नीनां युवतीनां च गुरुपत्नीनां जातवीर्यः ॥ ३३ ॥

नौशिलाफलककुञ्जरप्रासादकटेषु चक्रवत्सु चादोषं सहासनम् ॥ ३४ ॥

I, 2, 3. 16. भिक्षां om. C, O[1], D, K. भिं for हिं M[1], Ct, D. 25. °संग्रहणं O[1], D, K. C places 26 after 29. 31. समिद्भारी C, D; समित्सारी O[1], K. 32. °वादयेदत्यन्तशः O[2], D, K.

प्रसाधनोच्छादनस्नापनोच्छिष्टभोजनानीति गुरोः ॥ ३५ ॥
उच्छिष्टवर्जनं तत्पुत्रेऽनूचाने वा ॥ ३६ ॥
प्रसाधनोच्छादनस्नापनवर्जनं च तत्पत्न्याम् ॥ ३७ ॥
धावन्तमनुधावेद्गच्छन्तमनुगच्छेत्तिष्ठन्तमनुतिष्ठेत् ॥ ३८ ॥
नाप्सु श्लाघमानः स्नायात् ॥ ३९ ॥
दण्ड इव प्लवेत् ॥ ४० ॥
अब्राह्मणादध्ययनमापदि ॥ ४१ ॥
शुश्रूषानुव्रज्या च यावदध्ययनम् ॥ ४२ ॥
तयोस्तदेव पावनम् ॥ ४३ ॥
भ्रातृपुत्रशिष्येषु चैवम् ॥ ४४ ॥
ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातुलानां तु यवीयसां प्रत्युत्थायाभिभाषणम् ॥ ४५ ॥
प्रत्यभिवाद इति कात्यः ॥ ४६ ॥
शिशावाङ्गिरसे दर्शनात् ॥ ४७ ॥
॥ धर्मार्थौ यत्र न स्याताम् ॥ ३ ॥

धर्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा ।
विद्यया सह मर्तव्यं न चैनामूषरे वपेत् ॥ १ ॥
अग्निरिव कक्षं दहति ब्रह्म पृष्टमनादृतम् ।
तस्माद्वै शक्यं न ब्रूयाद्ब्रह्म मानमकुर्वतामिति ॥ २ ॥

I, 2, 3. 35 and 37. °नाच्छादन° C; °नो ‾ दन° D; Prof. Bühler corrects °नोत्सादन°. 36. °वर्जं all but C. 37. After स्नापन M, Ct, O², D, K ins. उच्छिष्ट which seems to be taken from 35. On तत्पत्न्याम् Ct remarks युवत्यामिति शेषः; this gloss has been received by several MSS., viz., °वर्जं तत्पत्न्यां च युवत्याम् M, Ci, O²; °वर्जनं च तत्पत्न्यां युवत्याम् K. 40. दण्डवदाप्लवेत् O², D, K. 45. तु om. O¹, D, K. °भिवादनम् O¹, D, K. 46. प्रत्यभिवादनमिति M; न प्रत्यभिवाद इति O; प्रत्यभिवादन इति D, K.

एवास्मै वचो वेदयन्ते ॥ ३ ॥

ब्रह्म वै मृत्यवे प्रजाः प्रायच्छत्तस्मै ब्रह्मचारिणमेव न प्रायच्छत्सोऽब्रवीदस्तु मह्यमप्येतस्मिन्भाग इति यामेव रात्रिं समिधं नाहरातां इति ॥ ४ ॥

तस्माद्ब्रह्मचारी यां रात्रिं समिधं नाहरत्यायुष एव तामवदाय वसति तस्माद्ब्रह्मचारी समिधमाहरेन्नेदायुषोऽवदाय वसानीति ॥ ५ ॥

दीर्घसत्त्रं ह वा एष उपैति यो ब्रह्मचर्यमुपैति स यामुपयन्समिधमादधाति सा प्रायणीयाथ यां स्नास्यन्सोदयनीयाथ या अन्तरेण सत्त्र्या एवास्य ताः ॥ ६ ॥

ब्राह्मणो वै ब्रह्मचर्यमुपयंश्चतुर्धा भूतानि प्रविशत्यग्निं पदा मृत्युं पदाचार्यं पदात्मन्येव चतुर्थः पादः परिशिष्यते स यदग्नौ समिधमादधाति य एवास्याग्नौ पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तं संस्कृत्यात्मन्धत्ते स एनमाविशत्यथ यदात्मानं दरिद्रीकृत्याह्रीर्भूत्वा भिक्षते ब्रह्मचर्यं चरति य एवास्य मृत्यौ पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तं संस्कृत्यात्मन्धत्ते स एनमाविशत्यथ यदाचार्यवचः करोति य एवास्याचार्ये पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तं संस्कृत्यात्मन्धत्ते स एनमाविशत्यथ यत्स्वाध्यायमधीते य एवास्यात्मनि पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तं संस्कृत्यात्मन्धत्ते स एनमाविशति न ह वै स्नात्वा भिक्षेतापि ह वै स्नात्वा भिक्षां चरत्यपि ज्ञातीनामशनायापि पितृणामन्याभ्यः क्रियाभ्यः स यद्न्यां भिक्षितव्यां न विन्देतापि वा स्वामेवाचार्यजायां भिक्षेताथो स्वां मातरं नैनं सप्तम्यभिक्षितातीयात् ।

I, 2, 4. 3. ऐते [sic] वै वचोऽस्मै वेदयन्ते D, K. 4. नाहरता M, C, K; नाहरेता O², D. 5. O, D, K ins. यां रात्रिं also after the second ब्रह्मचारी. वसतीति Ci, O², K. 6. ह om. D, Śat. Brâhmaṇa XI, 2, 6. एव स्युस्ताः O², D, K; break M. 7. Prat. Ct. °त्मन्येवास्य चतुर्थः O, D, K, Śat. Br. ज्ञातीनामशनयापि Ci; ज्ञानिनाशनाय या [°नाय वा K²] D, K; ज्ञातीनामशनायामप Śat. Br. विन्देतापि स्वामेवा° O; विन्देतापि स्वयमेवा° D, K; विन्देदपि स्वामेवा° Śat. Br.

भैक्षस्याचरणे दोषः पावकस्यासमिन्धने ।
सप्तरात्रमकृत्वैतदवकीर्णिव्रतं चरेत् ॥
तमेवं विद्वांसमेवं चरन्तं सर्वे वेदा आविशन्ति ॥ ७ ॥
यथा ह वा अग्निः समिद्धो रोचत एवं ह वा एष स्नात्वा रोचते य एवं विद्वान्ब्रह्मचर्यं चरतीति ब्राह्मणम् । इति ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥ ४ ॥

॥ इति प्रथमप्रश्ने द्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥

अथ स्नातकस्य ॥ १ ॥
अन्तर्वास उत्तरीयम् ॥ २ ॥
वैणवं दण्डं धारयेत् ॥ ३ ॥
सोदकं च कमण्डलुम् ॥ ४ ॥
द्वियज्ञोपवीती ॥ ५ ॥
उष्णीषमजिनमुत्तरीयमुपानहौ छत्रं चौपासनं दर्शपूर्णमासौ ॥ ६ ॥
पर्वसु च केशश्मश्रुलोमनखवापनम् ॥ ७ ॥
तस्य वृत्तिः ॥ ८ ॥
ब्राह्मणराजन्यवैश्यरथकारेष्वामं लिप्सेत ॥ ९ ॥
भैक्षं वा ॥ १० ॥
वाग्यतस्तिष्ठेत् ॥ ११ ॥
सर्वाणि चास्य देवपितृसंयुक्तानि पाकयज्ञसंस्थानि भूतिकर्माणि कुर्वीतेति ॥ १२ ॥

I, 2, 4. 8. इति हि ब्राह्मणम् twice O, D, K.

I, 3, 5. 2. अन्तर्वास्युत्त° M, Ct, O. °रीयवान् O[1]. 3. धारयन् M, D. 5. द्वि° om. D, K. 6. चौपासनो D; चौपासने K. 7. च om. C, O[2]. 12. पाकयज्ञिक° C, O[1]. °संस्थितानि O[2], K.

एतेन विधिना प्रजापतेः परमेष्ठिनः परमर्षयः परमां काष्ठां गच्छन्तीति ह स्माह बौधायनः ॥ १३ ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ कमण्डलुचर्यामुपदिशन्ति ॥ १ ॥

छागस्य दक्षिणे कर्णे पाणौ विप्रस्य दक्षिणे ।
अप्सु चैव कुशस्तम्बे पावकः परिपठ्यते ॥

तस्माच्छौचं कृत्वा पाणिना परिमृजीत पर्यग्निकरणं हि तत् ।
उद्दीप्यस्व जातवेद इति पुनर्दाहाद्विशिष्यते ॥ २ ॥

तत्रापि किंचित्संस्पृष्टं मनसि मन्येत कुशैर्वा तृणैर्वा प्रज्वाल्य प्रदक्षिणं परिदहनम् ॥ ३ ॥

अत ऊर्ध्वं श्ववायसप्रभृत्युपहतानामग्निवर्णं इत्युपदिशन्ति ॥ ४ ॥

मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानामुत्सर्गः ॥ ५ ॥

भग्ने कमण्डलौ व्याहृतिभिः शतं जुहुयाज्जपेद्वा ॥ ६ ॥

भूमिर्भूमिमगान्माता मातरमप्यगात् ।
भूयास्म पुत्रैः पशुभिर्यो नो द्वेष्टि स भिद्यतामिति ॥

कपालानि संहृत्याप्सु प्रक्षिप्य सावित्रीं दशावरां कृत्वा पुनरेवान्यं गृह्णीयात् ॥ ७ ॥

वरुणमाश्रित्य । एतत्ते वरुण पुनरेव मामोमिति । अक्षरं ध्यायेत् ॥ ८ ॥

शूद्रान्नगृह्य शतं कुर्याद्वैश्यादर्धशतं स्मृतम् ।
क्षत्रियात्पञ्चविंशस्तु ब्राह्मणाद्दश कीर्तिताः ॥ ९ ॥

I, 3, 5. 13. ह स्माह om. C. बोधायनः always M, C; both forms O.

I, 4, 6. 2. पाणिना om. O¹, D. उद्दीप्यस्वेति मन्त्रेण पुन॰ O. 3. अत्रापि Ct, O¹, D, K. संस्पृष्टं D, K. 5 om. Ct, O¹, D, K. 6. I have written व्याहृति, not व्याहृती, whereever both forms occur in the MSS. 7. पुत्रैश्च D, K. संभृत्याप्सु O², D. संक्षिप्य D, K. दशवारां C; दश वारान् O¹. 8. पुनरेतु O², D, K. 9. Prat. Ct. वैश्यात्त्वर्ध॰ O¹, D, K. पञ्चविंशास्तु Ci; ॰शं तु O; read पञ्चविंशत्तु or ॰शतिस्तु? इति add O², D, K.

अस्तमित आदित्य उदकं गृह्णीयान्न गृह्णीयादिति मीमांसन्ते ब्रह्मवादिनः ॥ १० ॥

गृह्णीयादित्येतदपरम् ॥ ११ ॥

यावदुदकं गृह्णीयात्तावत्प्राणमायच्छेत् ॥ १२ ॥

अग्निर्ह वै ह्युदकं गृह्णाति ॥ १३ ॥

कमण्डलूदकेनाभिषिक्तपाणिपादो यावदार्द्रं तावदशुचिः परेषामात्मानमेव पूतं करोति नान्यत्कर्म कुर्वीतेति विज्ञायते ॥ १४ ॥

अपि वा प्रतिशौचमा मणिबन्धाच्छुचिरिति बौधायनः ॥ १५ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ॥ १६ ॥ ६ ॥

कमण्डलुर्द्विजातीनां शौचार्थं विहितः पुरा ।
ब्रह्मणा मुनिमुख्यैश्च तस्मात्तं धारयेत्सदा ॥
ततः शौचं ततः पानं संध्योपासनमेव च ।
निर्विशङ्केन कर्तव्यं यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ १ ॥
कुर्याच्छुद्धेन मनसा न चित्तं दूषयेद्बुधः ।
सह कमण्डलुनोत्पन्नः स्वयंभूस्तस्मात्कमण्डलुना चरेत् ॥ २ ॥
मूत्रपुरीषे कुर्वन्दक्षिणे हस्ते गृह्णाति सव्य आचमनीयमेतत्सिध्यति साधूनाम् ॥ ३ ॥
यथा हि सोमसंयोगाच्चमसो मेध्य उच्यते ।
अपां तथैव संयोगान्नित्यो मेध्यः कमण्डलुः ॥ ४ ॥
पितृदेवाग्निकार्येषु तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥ ५ ॥
तस्माद्विना कमण्डलुना नाध्वानं व्रजेन्न सीमान्तं न गृहाद्गृहम् ॥ ६ ॥

I, 4, 6. 15. C ins. युक्तः [यक्तः Ci; यत्तः Ct] after अपि वा and जलान्तरेण after प्रतिशौचम्. प्रतिशौच्यमा M; प्रतिशौच्या or corruptions of it O[1], D, K. मणिबन्धनात् O[2], D, K.

I, 4, 7. 4. नित्यमेध्यः D.

पदमपि न गच्छेदिषुमात्रादित्येके ॥ ७ ॥

यदिच्छेद्धर्मसंततिमिति बौधायनः ॥ ८ ॥

ऋत्विधेनेति वाग्वदति । ऋत्विधेनेति वाग्वदति ॥ ९ ॥ ७ ॥

॥ इति प्रथमप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथातः शौचाधिष्ठानम् ॥ १ ॥

अद्भिः शुध्यन्ति गात्राणि बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ।
अहिंसया च भूतात्मा मनः सत्येन शुध्यतीति ॥ २ ॥

मनःशुद्धिरन्तःशौचम् ॥ ३ ॥

बहिःशौचं व्याख्यास्यामः ॥ ४ ॥

कौशं सूत्रं वा त्रिस्त्रिवृद्यज्ञोपवीतम् ॥ ५ ॥

आ नाभेः ॥ ६ ॥

दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य सव्यमवधाय शिरोवदध्यात् ॥ ७ ॥

विपरीतं पितृभ्यः ॥ ८ ॥

कण्ठेवसक्तं निवीतम् ॥ ९ ॥

अधोवसक्तमधोवीतम् ॥ १० ॥

प्राङ्मुख उदङ्मुखो वासीनः शौचमारभेत शुचौ देशे दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा कृत्वा प्रक्षाल्य पादौ पाणी चा मणिबन्धात् ॥ ११ ॥

पादप्रक्षालनोच्छेषणेन नाचामेत् ॥ १२ ॥

यद्याचामेद्भूमौ स्रावयित्वाचामेत् ॥ १३ ॥

ब्राह्मेण तीर्थेनाचामेत् ॥ १४ ॥

अङ्गुष्ठमूलं ब्राह्मं तीर्थम् ॥ १५ ॥

I, 4, 7. 9. ऋत्विधानेति O², D, K; ऋत्विधमृत्विधानम् Gov.

I, 5, 8. Ci ins. 5 to 10 before I, 4, 7, 2. 7. अवधाय शिरः om. D, K. 9. इति add O, D, K. 10. अधोपवीतम् M, Ct, O²; अथोपवीतम् D, K. 11. मणिबन्धनात् D, K.

अङ्गुष्ठाग्रं पित्र्यमङ्गुल्यग्रं दैवमङ्गुलिमूलमार्षम् ॥ १६ ॥
नाङ्गुलीभिर्न सबुद्बुदाभिर्न सफेनाभिर्नोष्णाभिर्न चाराभिर्न लवणाभिर्न कलुषाभिर्न विवर्णाभिर्न दुर्गन्धरसाभिः ॥ १७ ॥
न हसन्न जल्पन्न तिष्ठन्न विलोकयन्न प्रह्वो न प्रणतो न मुक्तशिखो न प्रावृतकण्ठो न वेष्टितशिरा न त्वरमाणो नायज्ञोपवीती न प्रसारितपादो न बद्धकच्यो न बहिर्जानुः शब्दमकुर्वन् ॥ १८ ॥
त्रिरपो हृदयंगमाः पिबेत् ॥ १९ ॥
त्रिः परिमृजेत् ॥ २० ॥
द्विरित्येके ॥ २१ ॥
सकृदुभयं शूद्रस्य स्त्रियाश्च ॥ २२ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
गताभिर्हृदयं विप्रः कण्ठ्याभिः क्षत्रियः शुचिः ।
वैश्योद्भिः प्राशिताभिः स्यात्स्त्रीशूद्रौ स्पृश्य चान्तत इति ॥ २३ ॥
दन्तवद्दन्तसक्तेषु दन्तवत्तेषु धारणा ।
स्रस्तेषु तेषु नाचामेत्तेषां संस्राववच्छुचिरिति ॥ २४ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
दन्तवद्दन्तलग्नेषु यच्चाप्यन्तर्मुखे भवेत् ।
आचान्तस्यावशिष्टं स्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिरिति ॥ २५ ॥

I, 5, 8. 16. अङ्गुलिमूलं दैवमङ्गुल्यग्रमार्षम् all but M. O adds a portion of Gov.'s explanation of the Sûtra: अङ्गुल्यङ्गुष्ठयोर्वा मध्यं पित्र्यम्. 17. Prat. Ct. न विवर्णाभिः om. Ci text, D, K; O substitutes it for न लवणाभिः. कटुकाभिः for दुर्गन्धरसाभिः O, D, K. 18. Prat. Ct. नावलोकयन् D, K. प्रावृतकर्णो Ci, O, D. न त्वरमाणः after न बहिर्जानुः O, D, K. O ins. न सोपानत्को after °पादो. नाबद्धकच्यो M; नाबद्धकच्छो न [ना° O², K] बद्धकच्यो [°कच्चो O, D²] O, D, K. 22. स्त्रियाः शूद्रस्य च C. Before 24 अथाप्युदाहरन्ति O, D, K. धारणात् M; धारणाः O; Gov. supplies कार्या. संस्रावये° M, O; Prof. Bühler corrects संस्रावणा°; आस्रावयत् Gaut. I, 40. 25. °र्मुखो M, Ct; °र्मुखी° O; °र्मुखं D, K.

खान्यद्भिः संस्पृश्य पादौ नाभिं शिरः सव्यं पाणिमन्ततः ॥ २६ ॥

तैजसं चेदादायोच्छिष्टी स्यात्तदुदस्याचम्यादास्यन्नद्भिः प्रोक्षेत् ॥ २७ ॥

अथ चेदन्नेनोच्छिष्टी स्यात्तदुदस्याचम्यादास्यन्नद्भिः प्रोक्षेत् ॥ २८ ॥

अथ चेदद्भिरुच्छिष्टी स्यात्तदुदस्याचम्यादास्यन्नद्भिः प्रोक्षेत् ॥ २९ ॥

एतदेव विपरीतममत्रे ॥ ३० ॥

वानस्पत्ये विकल्पः ॥ ३१ ॥

तैजसानामुच्छिष्टानां गोशकृन्मृद्भस्मभिः परिमार्जनमन्यतमेन वा ॥ ३२ ॥

ताम्ररजतसुवर्णानामम्लैः ॥ ३३ ॥

अमत्राणां दहनम् ॥ ३४ ॥

दारवाणां तक्षणम् ॥ ३५ ॥

वैणवानां गोमयेन ॥ ३६ ॥

फलमयानां गोवालरज्ज्वा ॥ ३७ ॥

कृष्णाजिनानां बिल्वतण्डुलैः ॥ ३८ ॥

कुतपानामरिष्टैः ॥ ३९ ॥

और्णानामादित्येन ॥ ४० ॥

क्षौमाणां गौरसर्षपकल्केन ॥ ४१ ॥

मृदा चेलानाम् ॥ ४२ ॥

चेलवच्चर्मणाम् ॥ ४३ ॥

तैजसवदुपलमणीनाम् ॥ ४४ ॥

दारुवदस्थ्नाम् ॥ ४५ ॥

क्षौमवच्छङ्खशृङ्गशुक्तिदन्तानाम् ॥ ४६ ॥

पयसा वा ॥ ४७ ॥

I, 5, 8. 28. °नोच्छिष्टः O, D, K. 29 om C. सोच्छिष्टः O, D, K. 32. °भस्माद्भिः D², K. 34. M ins. मृन्मयानां after अमत्राणां. 40. ऊर्णानाम् C, D, K. 45 om. D.

चक्षुर्घ्राणानुकूल्याद्वा मूत्रपुरीषासृक्शुक्लकुणपस्पृष्टानां पूर्वोक्तानामन्यतमेन त्रिः सप्तकृत्वः परिमार्जनम् ॥ ४८ ॥

अतैजसानामेवं भूतानामुत्सर्गः ॥ ४९ ॥

वचनाद्यज्ञे चमसपात्राणाम् ॥ ५० ॥

न सोमेनोच्छिष्टा भवन्तीति श्रुतिः ॥ ५१ ॥

कालोऽग्निर्मनसः शुद्धिरुदकाद्युपलेपनम् ।
अविज्ञातं च भूतानां षड्विधं शौचमुच्यत इति ॥ ५२ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।
कालं देशं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।
उपपत्तिमवस्थां च विज्ञाय शौचं शौचज्ञः कुशलो धर्मेप्सुः समाचरेत् ॥ ५३ ॥ ८ ॥

नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम् ।
ब्रह्मचारिगतं भैक्षं नित्यं मेध्यमिति श्रुतिः ॥ १ ॥
वत्सः प्रस्रवने मेध्यः शकुनिः फलशातने ।
स्त्रियश्च रतिसंसर्गे श्वा मृगग्रहणे शुचिः ॥ २ ॥
आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुराकरम् ।
अदूष्याः संतता धारा वातोद्धूताश्च रेणवः ॥ ३ ॥
अमेध्येषु च ये वृक्षा उप्ताः पुष्पफलोपगाः ।
तेषामपि न दुष्यन्ति पुष्पाणि च फलानि च ॥ ४ ॥
चैत्यवृक्षं चितिं यूपं चण्डालं वेदविक्रयम् ।
एतानि ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा सचेलो जलमाविशेत् ॥ ५ ॥

I, 5, 8. 48. चक्षुघ्राणानुकुल्यानां M; om. C, D. शुक्र D, K; Baudhâyana seems always to have written शुक्ल like Âpastamba. °कुणपमर्दैः स्पृष्टानां K. 52. इति om. Ct, O. 53. तथाज्ञानं D, K.

I, 5, 9. 1. शुद्धमिति O, D, K. 5. स्नानमाचरेत् O², D, K.

आत्मशय्यासनं वस्त्रं जायापत्यं कमण्डलुः ।
शुचीन्यात्मन एतानि परेषामशुचीनि तु ॥ ६ ॥
आसनं शयनं यानं नावः पथितृणानि च ।
श्वचण्डालपतितस्पृष्टं मारुतेनैव शुध्यति ॥ ७ ॥
खलक्षेत्रेषु यद्धान्यं कूपवापीषु यज्जलम् ।
अभोज्यादपि तद्भोज्यं यच्च गोष्ठगतं पयः ॥ ८ ॥
त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।
अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥ ९ ॥
आपः पवित्रं भूमिगता गोतृप्तिर्यासु जायते ।
अव्याप्ताश्चेदमेध्येन गन्धवर्णरसान्विताः ॥ १० ॥
भूमेस्तु संमार्जनप्रोक्षणोपलेपनावस्तरणोल्लेखनैर्यथास्थानं दोषविशेषात्प्रा-
यत्यम् ॥ ११ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ॥ १२ ॥
गोचर्ममात्रमब्बिन्दुः ॥ ९ ॥

गोचर्ममात्रमब्बिन्दुर्भूमेः शुध्यति पातितः ।
समूढमसमूढं वा यत्रामेध्यं न लक्ष्यत इति ॥ १ ॥
परोक्षमधिश्रितस्यान्नस्यावद्योत्याभ्युक्षणम् ॥ २ ॥
तथापणेयानां च भक्ष्याणाम् ॥ ३ ॥
बीभत्सवः शुचिकामा हि देवा
नाश्रद्दधानाय हविर्जुषन्त इति ॥ ४ ॥

I, 5, 9. 6. आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचिर्भवेत् O, D, K. 7. Prat. Ct. नौः पन्थाश्च Ci; नावा पथ° O, D; नौका पथि° K. श्व° om. Ci. °स्पृष्टानां O, D, K. 8. Prat. Ct. अभोज्यमपि तद्भोज्यं Ci; अभोज्यानां च यद्भोज्यं O; अभोग्यानामपि तद्भोग्यं D, K. गोषु O, D[1], K. 9. वाचाभिपूजितम् O, D, K. 10. इति add O, D, K. 11. प्राशस्त्यम् D, K.

I, 5, 10. 3. भक्षाणाम् M, C, O[1]. 4. °धानस्य O[2], D, K.

शुचेरश्रद्दधानस्य श्रद्दधानस्य चाशुचेः ।
मीमांसित्वोभयं देवाः सममन्नमकल्पयन् ॥
प्रजापतिस्तु तानाह न समं विषमं हि तत् ।
हतमश्रद्दधानस्य श्रद्धापूतं विशिष्यत इति ॥ ५ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
अश्रद्धा परमः पाप्मा श्रद्धा हि परमं तपः ।
तस्मादश्रद्धया दत्तं हविर्नाश्नन्ति देवताः ॥ ६ ॥
इष्ट्वा दत्त्वापि वा मूर्खः स्वर्गं न हि स गच्छति ॥ ७ ॥
शङ्काविहतचारित्रो यः स्वाभिप्रायमाश्रितः ।
शास्त्रातिगः स्मृतो मूर्खो धर्मतन्त्रोपरोधनादिति ॥ ८ ॥
शाकपुष्पफलमूलौषधीनां तु प्रक्षालनम् ॥ ९ ॥
शुष्कं तृणमयाज्ञिकं काष्ठं लोष्टं वा तिरस्कृत्याहोरात्रयोरुदग्दक्षिणा-
मुखः प्रावृत्य शिर उच्चरेदवमेहेद्वा ॥ १० ॥
मूत्रे मृदाद्भिः प्रक्षालनम् ॥ ११ ॥
त्रिः पाणेः ॥ १२ ॥
तद्वत्पुरीषे ॥ १३ ॥
पर्यायात्त्रिस्त्रिः पायोः पाणेश्च ॥ १४ ॥
मूत्रवद्रेतस उत्सर्गे ॥ १५ ॥
नीवीं विस्रस्य परिधायाप उपस्पृशेत् ॥ १६ ॥
आर्द्रं तृणं गोमयं भूमिं वा समुपस्पृशेत् ॥ १७ ॥
नाभेरधः स्पर्शनं कर्मयुक्तो वर्जयेत् ॥ १८ ॥

I, 5, 10. Before 5 अथा[प्युदाहरन्ति ।] M. 6. अथाप्युदाहरन्ति om. C, O[1]. तस्मादश्रद्धिना O. 7. स स्वर्गं न हि O; स्वर्गं न स हि D, K. 8. शङ्कापिहित° M, Ci text. 10. शुष्क° Ct, O, D, K. शिरः om. D, K. उच्चरेदेव मेहेद्वा Ci, O; °रेदेवं D, K. 14. पर्यायः Ci; पर्यायाः Ct, D, K. पादयोः M, D, K. 17. संस्पृशेत् O, D, K. 18. संस्पर्शनं O, D, K.

ऊर्ध्वं वै पुरुषस्य नाभ्यै मेध्यमवाचीनममेध्यमिति श्रुतिः ॥ १९ ॥

शूद्राणामार्याधिष्ठितानामर्धमासि मासि वा वपनमार्यवदाचमनकल्पः ॥ २० ॥

वैश्यः कुसीदमुपजीवेत् ॥ २१ ॥

पञ्चविंशतिस्त्वेव पञ्चमाषकी स्यात् ॥ २२ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।
यः समर्घमृणं गृह्य महार्घं संप्रयोजयेत् ।
स वै वार्ड्डुषिको नाम सर्वधर्मेषु गर्हितः ॥
वृद्धिं च भ्रूणहत्यां च तुलया समतोलयत् ।
अतिष्ठद्भ्रूणहा कोट्यां वार्ड्डुषिः समकम्पतेति ॥ २३ ॥

गोरक्षकान्वाणिजकांस्तथा कारुकुशीलवान् ।
प्रेष्यान्वार्ड्डुषिकांश्चैव विप्राञ्छूद्रवदाचरेत् ॥ २४ ॥

कामं तु परिलुप्तकृत्याय कदर्याय नास्तिकाय पापीयसे पूर्वौ दद्याताम् ॥ २५ ॥

अयज्ञेनाविवाहेन वेदस्योत्सादनेन च ।
कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ २६ ॥

ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति मूर्खे मन्त्रविवर्जिते ।
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ २७ ॥

गोभिरश्वैश्च यानैश्च कृष्या राजोपसेवया ।
कुलान्यकुलतां यान्ति यानि हीनानि मन्त्रतः ॥ २८ ॥

मन्त्रतस्तु समृद्धानि कुलान्यल्पधनान्यपि ।
कुलसंख्यां च गच्छन्ति कर्षन्ति च महद्यशः ॥ २९ ॥

I, 5, 10. 20. Text om. Ct. अर्ध° om. M, Ci, O[1]. वा om. Ci. 22. °माषिकी Ct, O, D, K. 23, 24. Text om. Ct. O, D, K write वार्धुषि and वार्धुषिक. 23. समधारयन् O, D. इति om. M, Ci. 25. न दद्याताम् M, O[2].

वेदः कृषिविनाशाय कृषिर्वेदविनाशिनी ।
शक्तिमानुभयं कुर्यादशक्तस्तु कृषिं त्यजेत् ॥ ३० ॥
न वै देवान्पीवरोसंयतात्मा
रोरूयमाणः ककुदी समश्नुते ।
चलत्तुन्दी रभसः कामवादी
कृशास इत्यणवस्तत्र यान्ति ॥ ३१ ॥
यद्यौवने चरति विभ्रमेण
सद्वासद्वा यादृशं वा यदा वा ।
उत्तरे चेद्वयसि साधुवृत्त-
स्तदेवास्य भवति नेतराणि ॥ ३२ ॥
शोचेत मनसा नित्यं दुष्कृतान्यनुचिन्तयन् ।
तपस्वी चाप्रमादी च ततः पापात्प्रमुच्यते ॥ ३३ ॥
स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ।
न तैरुच्छिष्टभावः स्यात्तुल्यास्ते भूमिगैः सहेति ॥ ३४ ॥
॥ सपिण्डेष्वादशाहम् ॥ १० ॥

सपिण्डेष्वादशाहमाशौचमिति जननमरणयोरधिकृत्य वदन्त्यृत्विग्दीक्षितब्रह्मचारिवर्जम् ॥ १ ॥
सपिण्डता त्वा सप्तमात्सपिण्डेषु ॥ २ ॥

I, 5, 10. 30. कृषिर्वेदविनाशाय वेदः कृषिविनाशकः O, D, K. 31. चलत्तुन्दी प्राणिघातक उदरपूरणपरायणो वा Gov. 34. इति om. Ct, O.

I, 5, 11. 1. वदन्ति O, D; the reading of the text is thus explained by Gov.: सपिण्डेषु स्मृतिशास्त्रकारिणां यद्दशाहाशौचाद्यन्यतरदेव जननं मरणं चाधिकृत्य वदति न सर्वं त्र्यहाद्याशौचवचनमपि [see Sûtra 27]. 2. सपिण्डेष्वा सप्तमात्सपिण्डता तु M; the same without तु Ci[1]; सपिण्डेषु om. Ct, O[1]; सपिण्डता सपिण्डेष्वा सप्तमात् O[2]; असपिण्डत्वात्सपिण्डेष्वा सप्तमात् D, K; the main cause of all corruptions seems to have been the fact that the two words आ सप्तमात् were confounded with आ सप्तमासात् in the next Sûtra.

आ सप्तमासादा दन्तजननाद्वोदकोपस्पर्शनम् ॥ ३ ॥

पिण्डोदकक्रिया प्रेते नात्रिवर्षे विधीयते ।
आ दन्तजननाद्वापि दहनं च न कारयेत् ॥ ४ ॥

अप्रत्तासु च कन्यासु ॥ ५ ॥

प्रत्तास्वेके ह कुर्वते ॥ ६ ॥

लोकसंग्रहणार्थं हि तदमन्त्राः स्त्रियो मताः ॥ ७ ॥

स्त्रीणां कृतविवाहानां त्र्यहाच्छुध्यन्ति बान्धवाः ।
यथोक्तेनैव कल्पेन शुध्यन्ति च सनाभय इति ॥ ८ ॥

अपि च प्रपितामहः पितामहः पिता स्वयं सोदर्या भ्रातरः सवर्णायाः पुत्रः पौत्रः प्रपौत्रस्तत्पुत्रवर्जं तेषां च पुत्रपौत्रमविभक्तदायं सपिण्डानाचक्षते ॥ ९ ॥

विभक्तदायानपि सकुल्यानाचक्षते ॥ १० ॥

असत्स्वन्येषु तद्गामी ह्यर्थो भवति ॥ ११ ॥

सपिण्डाभावे सकुल्यः ॥ १२ ॥

तदभावे पिताचार्योऽन्तेवास्यृत्विग्वा हरेत् ॥ १३ ॥

तदभावे राजा तत्स्वं त्रैविद्यवृद्धेभ्यः संप्रयच्छेत् ॥ १४ ॥

न त्वेव कदाचित्स्वयं राजा ब्राह्मणस्वमाददीत ॥ १५ ॥

I, 5, 11. 3. आ सप्तमासात् om. O, D, K; आ सप्तमात् Ci text. 4. The first half of the Sûtra runs thus in D, K: प्रेतानां त्रिवर्ष उदकक्रिया विधीयते. नास्य कारयेत् D, K. 8 om. C. स्त्रीणामकृत° D, K. बान्धवाः seems to mean 'the husband and his relatives'. तु for च D, K. इति om. M. 9. स्व° for स्वयं D, K. पुत्रपौत्रकमवि° C. 10. अपि om. D, K. 11. सत्स्वन्येषु all but C. 12. सकुल्याः Ct, O, D, K. 14. M ins. °सत्स्वन्येषु after राजा. सत्स्वं C.

अथाप्युदाहरन्ति ।
ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रघ्नं विषमेकाकिनं हरेत् ।
न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ॥
तस्माद्राजा ब्राह्मणस्वं नाददीत परमं ह्येतद्विषं यद्ब्राह्मणस्वमिति ॥ १६ ॥
जननमरणयोः संनिपाते समानो दशरात्रः ॥ १७ ॥
अथ यदि दशरात्रात्संनिपतेयुराद्यं दशरात्रमाशौचमा नवमाह्निवसात् ॥ १८ ॥
जनने तावन्मातापित्रोर्दशाहमाशौचम् ॥ १९ ॥
मातुरित्येके तत्परिहरणात् ॥ २० ॥
पितुरित्यपरे शुक्लप्राधान्यात् ॥ २१ ॥
अयोनिजा ह्यपि पुत्राः श्रूयन्ते ॥ २२ ॥
मातापित्रोरेव तु संसर्गसामान्यात् ॥ २३ ॥
मरणे तु यथाबालं पुरस्कृत्य यज्ञोपवीतान्यपसव्यानि कृत्वा तीर्थमवतीर्य सकृत्सकृत्त्रिर्निमज्ज्योन्मज्ज्योत्तीर्याचम्य तत्प्रत्ययमुदकमासिच्यात एवोत्तीर्याचम्य गृहद्वार्यङ्गारमुदकमिति संस्पृश्याक्षारलवणाशिनो दशाहं कटमासीरन् ॥ २४ ॥
एकादश्यां द्वादश्यां वा श्राद्धकर्म ॥ २५ ॥
शेषक्रियायां लोकोनुरोद्धव्यः ॥ २६ ॥
अत्राप्यसपिण्डेषु यथासन्नं त्रिरात्रमहोरात्रमेकाहमिति कुर्वीत ॥ २७ ॥
आचार्योपाध्यायतत्पुत्रेषु त्रिरात्रम् ॥ २८ ॥
ऋत्विजां च ॥ २९ ॥

I, 5, 11. 16. Prat. Ct. Ci places the second half of the Śloka at the end of the Sûtra. Instead of the Śloka given in the text Ci expl., O, D, K read Vas. XVII, 86. 18. Prat. Ct. दशरात्राः M, Ci. संनिपातेयुः C, D. 21. शुक्र° Ci. 24. °मासिच्य तत M; °मासिच्यत Ci; om. Ct; °मुत्सिच्यात O, D, K. °क्षारालवणा° C, D, K. कटमुपासीरन् C text, O. 26. °क्रियया D, K. 27. असपिण्डेषु om. O¹, D, K. कुर्वन्ति D, K. 28. C reads त्रिरात्रं पक्षिणीकाहम् and ins. त्रिरात्रम् at the beginning of 29.

शिष्यसतीर्थ्यसब्रह्मचारिषु त्रिरात्रमहोरात्रमेकाहमिति कुर्वीत ॥ ३० ॥

गर्भस्रावे गर्भमाससंमिता रात्रयः स्त्रीणाम् ॥ ३१ ॥

परशवोपस्पर्शनेनभिसंधिपूर्वं सचेलोपः स्पृष्ट्वा सद्यः शुद्धो भवति ॥ ३२ ॥

अभिसंधिपूर्वं त्रिरात्रम् ॥ ३३ ॥

ऋतुमत्यां च ॥ ३४ ॥

यस्ततो जायते सोभिशस्त इति व्याख्यातान्यस्त्री व्रतानि ॥ ३५ ॥

वेदविक्रयिणं यूपं पतितं चितिमेव च ।
स्पृष्ट्वा समाचरेत्स्नानं श्वानं चण्डालमेव च ॥ ३६ ॥

ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पूयशोणितसंभवे ।
कृमिरुत्पद्यते तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ३७ ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
त्र्यहं स्नात्वा च पीत्वा च कृमिदष्टः शुचिर्भवेत् ॥ ३८ ॥

शुनोपहतः सचेलोवगाहेत ॥ ३९ ॥

प्रक्षाल्य वा तं देशमग्निना संस्पृश्य पुनः प्रक्षाल्य पादौ चाचम्य प्रयतो भवति ॥ ४० ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।
शुना दष्टस्तु यो विप्रो नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।
प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
सुवर्णरजताभ्यां वा गवां शृङ्गोदकेन वा ।
नवैश्च कलशैः स्नात्वा सद्य एव शुचिर्भवेदिति ॥ ४१ ॥

॥ अभक्ष्याः पशवो ग्राम्याः ॥ ११ ॥

I, 5, 11. 30. सशिष्य° and कुर्वन्ति D, K. 31. °स्रवे M; °संस्रावे C; °स्रंसने D, K. 36 om. O, D, K. 41. घृतं प्राश्य ततः शुचिरिति D, K. इति om. O, D, K.

अभक्ष्याः पशवो ग्राम्याः ॥ १ ॥

क्रव्यादाः शकुनयश्च ॥ २ ॥

तथा कुक्कुटसूकरम् ॥ ३ ॥

अन्यत्राजाविभ्यः ॥ ४ ॥

भक्ष्याः श्वाविड्गोधाशशशल्यककच्छपखड्गाः खड्गवर्जाः पञ्च पञ्चनखाः ॥ ५ ॥

तथर्श्यहरिणपृषतमहिषवराहकुलङ्गाः कुलङ्गवर्जाः पञ्च द्विखुरिणः ॥ ६ ॥

पक्षिणस्तित्तिरिकपोतकपिञ्जलवार्ध्राणसमयूरवारणा वारणवर्जाः पञ्च विष्किराः ॥ ७ ॥

मत्स्याः सहस्रदंष्ट्रश्चिलिचिमो वर्मिबृहच्छिरोमशकरिरोहितराजीवाः ॥ ८ ॥

अनिर्दशाहसंधिनीक्षीरमपेयम् ॥ ९ ॥

विवत्सान्यवत्सयोश्च ॥ १० ॥

आविकमौष्ट्रिकमैकशफमपेयम् ॥ ११ ॥

अपेयपयःपाने कृच्छ्रोन्यत्र गव्यात् ॥ १२ ॥

गव्ये तु त्रिरात्रमुपवासः ॥ १३ ॥

पर्युषितं शाकयूषमांससर्पिःशृतधानागुडदधिमधुसक्तुवर्जम् ॥ १४ ॥

शुक्तानि तथा जातो गुडः ॥ १५ ॥

श्रावण्यां पौर्णमास्यामाषाढ्यां वोपाकृत्य तैष्यां माघ्यां वोत्सृजेयुः । उत्सृजेयुः ॥ १६ ॥ १२ ॥

इति प्रथमप्रश्ने पञ्चमोध्यायः ॥ ५ ॥

I, 5, 12. 2. च om. O, D, K. 4. अन्यत्राजाविकेभ्यः M, D, K; अन्यत्राजेभ्यः Ci. 5. श्वाविट् D only; see Âp. I, 5, 17, 37. 6. कुलुङ्ग Ci, O, K. द्विखुराः O. 7. तित्तिर° D, K. वाध्रीणस D, K; corruptions of वार्ध्राण M, Ct, O[1]. 8. वंगिबृहच्छिरस° D, K. For °राजीवाः all but O read राजी or राजिः. 13. तु om. C text; गव्येपि O, D, K. 15. After शुक्तानि M ins. Gov.'s gloss शाकादीनि.

शुचिमध्वरं देवा जुषन्ते ॥ १ ॥

शुचिकामा हि देवाः शुचयश्च ॥ २ ॥

तदेषाभिवदति ।

शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां

शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः ।

ऋतेन सत्यमृतसाप आय-

ञ्छुचिजन्मानः शुचयः पावका इति ॥ ३ ॥

अहतं वाससां शुचिस्तस्माद्यत्किंचेज्यासंयुक्तं स्यात्सर्वं तदहतैर्वासोभिः कुर्यात् ॥ ४ ॥

प्रक्षालितोपवातान्यक्लिष्टानि वासांसि पत्नीयजमानावृत्विजश्च परिदधीरन् ॥ ५ ॥

एवं प्रक्रमादूर्ध्वम् ॥ ६ ॥

दीर्घसोमेषु सत्त्रेषु चैवम् ॥ ७ ॥

यथासमाम्नातं च ॥ ८ ॥

यथैतदभिचरणीयेष्विष्टिपशुसोमेषु लोहितोष्णीषा लोहितवाससश्चर्त्विजः प्रचरेयुश्चित्रवाससश्चित्रासङ्गा वृषाकपाविति च ॥ ९ ॥

अग्न्याधाने क्षौमाणि वासांसि तेषामलाभे कार्पासिकान्यौर्णानि वा भवन्ति ॥ १० ॥

मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानां मृदाद्भिरिति प्रक्षालनम् ॥ ११ ॥

वासोवत्तार्थ्वृकलानाम् ॥ १२ ॥

I, 6, 13. 5. प्रक्षालितान्यहतान्यक्लिष्टानि D, K. 7. दीर्घसोम° M; दीर्घसोमे Ci text, O[1]. ऋत्विजः add O[2], D, K. 9. चित्रासंग्यो M, C; आसंग्यमुत्तरीयम् Gov.; compare उत्तरासङ्ग in the Pet. Dict. 10. आधाने M, Ct; अथाधाने O; om. D, K. 12. °वल्कलानाम् O[2].

वल्कलवत्कृष्णाजिनानाम् ॥ १३ ॥

न परिहितमधिरूढमप्रक्षालितं प्रावरणम् ॥ १४ ॥

नापल्पूलितं मनुष्यसंयुक्तं देवत्रा युञ्ज्यात् ॥ १५॥

घनाया भूमेरुपघात उपलेपनम् ॥ १६ ॥

सुषिरायाः कर्षणम् ॥ १७ ॥

क्लिन्नाया मेध्यमाहृत्य प्रच्छादनम् ॥ १८ ॥

चतुर्भिः शुध्यते भूमिर्गोभिराक्रमणात्खननाद्दहनादभिवर्षणात् ॥ १९ ॥

पञ्चमाच्चोपलेपनात्षष्ठात्कालात् ॥ २० ॥

असंस्कृतायां भूमौ न्यस्तानां तृणानां प्रक्षालनम् ॥ २१ ॥

परोक्षोपहतानामभ्युक्षणम् ॥ २२ ॥

एवं क्षुद्रसमिधाम् ॥ २३ ॥

महतां काष्ठानामुपघाते प्रक्षाल्यावशोषणम् ॥ २४ ॥

बहूनां तु प्रोक्षणम् ॥ २५ ॥

दारुमयाणां पात्राणामुच्छिष्टसमन्वारब्धानामवलेखनम् ॥ २६ ॥

उच्छिष्टलेपोपहतानामवतक्षणम् ॥ २७ ॥

मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानामुत्सर्गः ॥ २८ ॥

तदेतदन्यत्र निर्देशात् ॥ २९ ॥

यथैतदग्निहोत्रे घर्मोच्छिष्टे च दधिघर्मे च कुण्डपायिनामयने चोत्सर्गिणामयने च दाक्षायणयज्ञे चेडादधे च चतुश्चक्रे च ब्रह्मौदनेषु च तेषु सर्वेषु दर्भैरद्भिः प्रक्षालनम् ॥ ३० ॥

I, 6, 13. 15. देवतासु Ci; देवता Ct, D, K. 16. उपघ्रायाः for घनाया Ci; उपधा Ct. 18. मेध्यमाहृत्य om. C. 24. प्रक्षाल्योपशोषणम् here and I, 6, 14, 11 D, K. See App. I. 25 om. Ct, O, D, K. 26. °मयानां Ci, O, D, K. अवलेपनम् D, K. 30. Prat. Ct. कर्मोच्छिष्टे M. चोत्सर्गाणामयने M, Ci. सोदचये for चेडादधे Ci²; ऽधौदये D.

सर्वेष्वेव सोमभक्षेष्वद्भिरेव मार्जालीये प्रक्षालनम् ॥ ३१ ॥

मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानामुत्सर्गः ॥ ३२ ॥

॥ मृन्मयानां पात्राणाम् ॥ १३ ॥

मृन्मयानां पात्राणामुच्छिष्टसमन्वारब्धानामवकूलनम् ॥ १ ॥

उच्छिष्टलेपोपहतानां पुनर्दहनम् ॥ २ ॥

मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानामुत्सर्गः ॥ ३ ॥

तैजसानां पात्राणां पूर्ववत्परिमृष्टानां प्रक्षालनम् ॥ ४ ॥

परिमार्जनद्रव्याणि गोशकृन्मृद्भस्मेति ॥ ५ ॥

मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानां पुनःकरणम् ॥ ६ ॥

गोमूत्रे वा सप्तरात्रं परिशायनम् ॥ ७ ॥

महानद्यां वैवम् ॥ ८ ॥

अश्ममयानामलाबुबिल्वविनाडानां गोवालैः परिमार्जनम् ॥ ९ ॥

नडवेणुशरकुशव्यूतानां गोमयेनाद्भिरिति प्रक्षालनम् ॥ १० ॥

व्रीहीणामुपघाते प्रक्षाल्यावशोषणम् ॥ ११ ॥

बहूनां तु प्रोक्षणम् ॥ १२ ॥

तण्डुलानामुत्सर्गः ॥ १३ ॥

एवं सिद्धहविषाम् ॥ १४ ॥

महतां श्ववायसप्रभृत्युपहतानां तं देशं पुरुषान्नमुद्धृत्य । पवमानः सुवर्जन इति । एतेनानुवाकेनाभ्युक्षणम् ॥ १५ ॥

मधूदके पयोविकारे पात्रात्पात्रान्तरानयने शौचम् ॥ १६ ॥

एवं तैलसर्पिषी उच्छिष्टसमन्वारब्धे उदकेवधायोपयोजयेत् ॥ १७ ॥

I, 6, 14. 7. वा om. C. परिशाययीत O, D, K. 9. अश्ममयानाम् om. C; अश्म[म]येषु फलमयानाम् M. °विनाळानां M, C; °बिडालानां and similar corruptions O, D, K. 10. नळ° M, C; नल° O, D, K. 15. उत्सृज्य C, O. 16. O, D, K ins. च after °विकारे.

अमेध्याभ्याधाने समारोप्याग्निं मथित्वा पवमानेष्टिः ॥ १८ ॥

शौचदेशमन्त्रावृदर्थद्रव्यसंस्कारकालभेदेषु पूर्वपूर्वप्राधान्यम् । पूर्वपूर्वप्राधान्यम् ॥ १९ ॥ १४ ॥

॥ इति प्रथमप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

उत्तरतउपचारो विहारः ॥ १ ॥

तथापवर्गः ॥ २ ॥

विपरीतं पित्र्येषु ॥ ३ ॥

पादोपहतं प्रक्षालयेत् ॥ ४ ॥

अङ्गमुपस्पृश्य सिचं वाप उपस्पृशेत् ॥ ५ ॥

एवं छेदनभेदनखनननिरसनपित्र्यराक्षसनैर्ऋतरौद्राभिचरणीयेषु ॥ ६ ॥

न मन्त्रवता यज्ञाङ्गेनात्मानमभिपरिहरेत् ॥ ७ ॥

अभ्यन्तराणि यज्ञाङ्गानि ॥ ८ ॥

बाह्या ऋत्विजः ॥ ९ ॥

पत्नीयजमानावृत्विग्भ्योऽन्तरतमौ ॥ १० ॥

यज्ञाङ्गेभ्य आज्यमाज्याद्धवींषि हविर्भ्यः पशुः पशोः सोमः सोमादग्नयः ॥ ११ ॥

यथाकर्मर्त्विजो न विहारादभिपर्यावर्तेरन् ॥ १२ ॥

प्राङ्मुखश्चेद्दक्षिणमंसमभिपर्यावर्तेत ॥ १३ ॥

प्रत्यङ्मुखः सव्यम् ॥ १४ ॥

अन्तरेण चात्वालोत्करौ यज्ञस्य तीर्थम् ॥ १५ ॥

I, 6, 14. 18. पवमानेष्टिं कुर्यात् C, O.

I, 7, 15. 6. M adds अप उपस्पृशेत्; D, K add अप उपस्पृशन्. 10. °न्तरौ D, K. 12. यथाक्रमम् D, K. 13. प्राङ्मुखाः and °वर्तेरन् M. प्राङ्गच्छन् O; प्राञ्चं गच्छन् D, K. °वर्तते O; °वर्तयेत् D, K. 14. प्रत्यङ्मुखाः M. 15. चात्वालोत्करेण C.

आ चात्वालादाहवनीयोत्करौ ॥ १६ ॥

ततः कर्तारो यजमानः पत्नी च प्रपद्येरन् ॥ १७ ॥

विसंस्थिते ॥ १८ ॥

संस्थिते च संचरोनुत्करदेशात् ॥ १९ ॥

नाप्रोक्षितमप्रपन्नं क्लिन्नं काष्ठं समिधं वाभ्यादध्यात् ॥ २० ॥

अग्रेणाहवनीयं ब्रह्मयजमानौ प्रपद्येते ॥ २१ ॥

जघनेनाहवनीयमित्येके ॥ २२ ॥

दक्षिणेनाहवनीयं ब्रह्मायतनं तमपरेण यजमानस्य ॥ २३ ॥

उत्तरां श्रोणिमुत्तरेण होतुः ॥ २४ ॥

उत्कर आग्नीध्रस्य ॥ २५ ॥

जघनेन गार्हपत्यं पत्न्याः ॥ २६ ॥

तेषु काले काल एव दर्भान्संस्तृणाति ॥ २७ ॥

एकैकस्य चोदकमण्डलुरुपात्तः स्यादाचमनार्थः ॥ २८ ॥

व्रतोपेतो दीक्षितः स्यात् ॥ २९ ॥

न परपापं वदेन्न क्रुध्येन्न रोदेन्मूत्रपुरीषे नावेक्षेत ॥ ३० ॥

अमेध्यं दृष्ट्वा जपति । अबद्धं मनो दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हासीरिति ॥ ३१ ॥ १५ ॥

॥ इति प्रथमप्रश्ने सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥

I, 7, 15. 16 चात्वालः for आ चात्वालात् M, C. 17. कर्तारौ D, K; om. O. पत्नीयजमानौ च C; the same without च O. प्रपद्येते O, D, K. 20. °तं प्रपन्नं C. वादध्यात् Ct, O; वाभ्यावादध्यात् D, K. 23. तदपरेण O², D, K. K adds उत्तरेणाहवनीयं प्रणीतायाः. 29. °पेतो वा D, K; break M. 31. मा मा हासीत्वथ [sic] यद्येनम · · उन्दतीः [+] निर्वेधिष्ठेति [read निर्वधिष्टेति] M.

चत्वारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियविट्छूद्राः ॥ १ ॥

तेषां वर्णानुपूर्व्येण चतस्रो भार्या ब्राह्मणस्य ॥ २ ॥

तिस्रो राजन्यस्य ॥ ३ ॥

द्वे वैश्यस्य ॥ ४ ॥

एका शूद्रस्य ॥ ५ ॥

तासु पुत्राः सवर्णानन्तरासु सवर्णाः ॥ ६ ॥

एकान्तरद्व्यन्तरास्वम्बष्ठोग्रनिषादाः ॥ ७ ॥

प्रतिलोमास्वायोगवमागधवैणक्षत्तृपुल्कसकुक्कुटवैदेहकचण्डालाः ॥ ८ ॥

अम्बष्ठात्प्रथमायां श्वपाकः ॥ ९ ॥

उग्राद्द्वितीयायां वैणः ॥ १० ॥

निषादात्तृतीयायां पुल्कसः ॥ ११ ॥

विपर्यये कुक्कुटः ॥ १२ ॥

निषादेन निषाद्यामा पञ्चमाज्जातोपहन्ति शूद्रताम् ॥ १३ ॥

तमुपनयेत्षष्ठं याजयेत् ॥ १४ ॥

सप्तमोविकृतबीजः समबीजः सम इत्येकेषां संज्ञाः क्रमेण निपतन्ति ॥ १५ ॥

I, 8, 16. 1. °वैश्यशूद्राः C. 6. M, Ci ins. च after सवर्णानन्तरासु. There is a break from Sûtra 8 to the end of chapter I, 9, 17 in Ci. 8. कुक्कुटक D, K. 13. Gov. introduces this Sûtra by the words अथ बीजोत्कर्षवशात्पुनरपि वर्णान्तरप्राप्तिमाह and quotes in its explanation Gaut. IV, 22. 23. निषाद्यादा D, K. जातो भवति M, Ct; जाता भवन्ति O², D, K. शूद्रान्तम् Ct; om. D, K. The reading of O¹, जातोपहन्ति शूद्रताम्, is confirmed by Nand. on Manu X, 64, where the two Sûtras 13 and 14 are quoted, as Prof. Bühler informs me. 15. °विकृतोजी समंजी सम M; °विकृतोज्जी सज्जी मकर O; °विकृतोंजी कमर D; °विकृताजी समंजितो सप्तमौंजी समांजी सम K; Ct reads अविकृतो भवति and om. the remainder of the Sûtra; from Gov.'s explanation appears, that the word बीज must have originally formed the second part of the two corrupt compounds found in the MSS. of the text. इत्येषां O; इत्येषा D. संज्ञां M; संज्ञा D, K.

त्रिषु वर्णेषु सादृश्यादव्रतो जनयेत्तु यान् ।
तान्सावित्रीपरिभ्रष्टान्व्रात्यानाहुर्मनीषिण: ।
व्रात्यानाहुर्मनीषिण इति ॥ १६ ॥ १६ ॥

॥ इति प्रथमप्रश्नेऽष्टमोऽध्याय: ॥ ८ ॥

रथकाराम्बष्ठसूतोग्रमागधायोगववैणक्षत्तृपुल्कसकुक्कुटवैदेहकचण्डालश्वपाकप्रभृतय: ॥ १ ॥
तत्र सवर्णासु सवर्णा: ॥ २ ॥
ब्राह्मणात्क्षत्रियायां ब्राह्मणो वैश्यायामम्बष्ठ: शूद्रायां निषाद: ॥ ३ ॥
पारशव इत्येके ॥ ४ ॥
क्षत्रियाद्वैश्यायां क्षत्रिय: शूद्रायामुग्र: ॥ ५ ॥
वैश्याच्छूद्रायां रथकार: ॥ ६ ॥
शूद्राद्वैश्यायां मागध: क्षत्रियायां क्षत्ता ब्राह्मण्यां चण्डाल: ॥ ७ ॥
वैश्यात्क्षत्रियायामायोगवो ब्राह्मण्यां वैदेहक: ॥ क्षत्रियाद्ब्राह्मण्यां सूत: ॥ ८ ॥
तत्राम्बष्ठोग्रसंयोगे भवत्यनुलोम: ॥ ९ ॥
क्षत्तृवैदेहकयो: प्रतिलोम: ॥ १० ॥
उग्राज्जात: क्षत्त्र्यां श्वपाक: ॥ ११ ॥
वैदेहकादम्बष्ठायां वैण: ॥ १२ ॥
निषादाच्छूद्रायां पुल्कस: ॥ १३ ॥
शूद्रान्निषाद्यां कुक्कुट: ॥ १४ ॥

I, 8, 16. Before 16 अथाप्युदाहरन्ति K. Text om. Ct. सादृश्यमव्रतो M.

I, 9, 17. 1 om Ct. आयोगव om. M. कुक्कुटक D, K. 2. सवर्णा: O, D, K. 7. °ण्यां तु चाण्डाल: D, K. 8. वैदेहक: ॥ क्षत्रियाद्ब्राह्मण्यां om. D, K. 11. क्षत्तायां M, O, D, K; क्षत्रिया Ct; क्षत्त्र्यां conj. 14. कुक्कुटक: O, D, K.

वर्णसंकरादुत्पन्नान्व्रात्यानाहुर्मनीषिणः ।
व्रात्यानाहुर्मनीषिण इति ॥ १५ ॥ १७ ॥

॥ इति प्रथमप्रश्ने नवमोध्यायः ॥ ९ ॥

षड्भागभृतो राजा रक्षेत्प्रजाम् ॥ १ ॥
ब्रह्म वै स्वं महिमानं ब्राह्मणेष्वदधादध्ययनाध्यापनयजनयाजनदान-प्रतिग्रहसंयुक्तं वेदानां गुप्त्यै ॥ २ ॥
क्षत्रे बलमध्ययनयजनदानशस्त्रकोशभूतरक्षणसंयुक्तं क्षत्रस्य वृद्ध्यै ॥ ३ ॥
विट्स्वध्ययनयजनदानकृषिवाणिज्यपशुपालनसंयुक्तं कर्मणां वृद्ध्यै ॥ ४ ॥
शूद्रेषु पूर्वेषां परिचर्या ॥ ५ ॥
पत्तो ह्यसृज्यन्तेति ॥ ६ ॥
सर्वतोधुरं पुरोहितं वृणुयात् ॥ ७ ॥
तस्य शासने वर्तेत ॥ ८ ॥
संग्रामे न निवर्तेत ॥ ९ ॥
न कर्णिभिर्न दिग्धैः प्रहरेत् ॥ १० ॥
भीतमत्तोन्मत्तप्रमत्तविसंनाहस्त्रीबालवृद्धब्राह्मणैर्न युध्येत ॥ ११ ॥
अन्यत्राततायिनः ॥ १२ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
अध्यापकं कुले जातं यो हन्यादाततायिनम् ।
न तेन भ्रूणहा भवति मन्युस्तं मन्युमृच्छतीति ॥ १३ ॥
सामुद्रशुल्को वरं रूपमुद्धृत्य दशपणं शतम् ॥ १४ ॥
अन्येषामपि सारानुरूप्येणानुपहत्य धर्म्यं प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥

I, 10, 18. 1. प्रजाः M. 2. ब्रह्मा M. आदधत् O², D, K. 5. परिचर्याम् O¹; this reading is supported by Gov. who supplies अदधात् from Sûtra 2. 11. °विसन्नाङ्ग° D, K. 13. Prat. Ct. मन्युस्तमन्यमृ° Ci; मन्युस्तन्मन्युमृ° Vas. III, 18 and Manu VIII, 351; but see Haradatta on Âp. I, 10, 29, 7. 14. परं C. 15. °रूपेणा° and धर्मं O², D, K.

अब्राह्मणस्य प्रनष्टस्वामिकं रिक्थं संवत्सरं परिपाल्य राजा हरेत् ॥ १६ ॥

अवध्यो वै ब्राह्मणः सर्वापराधेषु ॥ १७ ॥

ब्राह्मणस्य ब्रह्महत्यागुरुतल्पगमनसुवर्णस्तेयसुरापानेषु कुसिन्धभगसृगाल-सुराध्वजांस्तप्तेनायसा ललाटेऽङ्कयित्वा विषयान्निर्धमनम् ॥ १८ ॥

क्षत्रियादीनां ब्राह्मणवधे वधः सर्वस्वहरणं च ॥ १९ ॥

तेषामेव तुल्यापकृष्टवधे यथाबलमनुरूपान्दण्डान्प्रकल्पयेत् ॥ २० ॥

॥ क्षत्रियवधे गोसहस्रम् ॥ १८ ॥

क्षत्रियवधे गोसहस्रमृषभैकाधिकं राज्ञ उत्सृजेद्वैरनिर्यातनार्थम् ॥ १ ॥

शतं वैश्ये दश शूद्रे ऋषभश्चात्राधिकः ॥ २ ॥

शूद्रवधेन स्त्रीवधो गोवधश्च व्याख्यातोऽन्यत्रात्रेय्या वधाद्धेन्वनडुहोश्च ॥ ३ ॥

वधे धेन्वनडुहोरन्ते चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४ ॥

आत्रेय्या वधः क्षत्रियवधेन व्याख्यातः ॥ ५ ॥

हंसभासबर्हिणचक्रवाकप्रचलाककाकोलूकमण्डूकडिड्डिकडेरिकाश्वबभ्रुन-कुलादीनां वधे शूद्रवत् ॥ ६ ॥

I, 10, 18. 16 प्रणष्ट° MSS. 18. ब्राह्मणस्य om. C. भ्रूणहत्या° O, D, K. °स्वर्ण° M, C. °ध्वजाकारान् for °सुराध्वजान् Ci², O², D, K. विषयान्तं O; विषयान्तात् K. निर्गमनम् M, Ci, K; निधनम् Ct; निर्ध-वनम् O; विषयान्तरगमनम् D; निर्धमनम् conj.; comp. निर्धमेत् IV, 1, 20 and Pâli निद्धमेति Dipavaṃsa V, 26. 27. VIII, 12.

I, 10, 19. 1. ऋषभैकादशं O; वृषभाधिकं D; वृषभैकादशाधिकं K. 3. वधे for वधात् Ci; om. Ct; corrupt D, K. वधाद्धेन्वनडुहोश्च om. M, O¹. 4. वधे om. C, D, K. हनने for अन्ते D, K. 6. Prat. Ct. O ins. क्रौञ्च after भास. प्रचालको [°लिको Ct] लिबः Gov. डिड्डिक M; om. O¹, D, K; डिण्डिभ O²; सिड्डिकम्कुच्छुन्दरी [synonym of डेरिका?] Gov.; I have adopted the reading of Ci text. घटेरिक D, K; डेरिक the remaining MSS, besides O² which reads धेरिकागेरि; डेरिका गन्धमूषिका Haradatta on Âp. I, 9, 25, 13.

लोकसंग्रहणार्थं यथा दृष्टं श्रुतं वा साक्षी साक्ष्यं ब्रूयात् ॥ ७ ॥

पादोधर्मस्य कर्तारं पादो गच्छति साक्षिणम् ।
पादः सभासदः सर्वान्पादो राजानमृच्छति ॥
राजा भवत्यनेनाश्च मुच्यन्ते च सभासदः ।
एनो गच्छति कर्तारं यत्र निन्द्यो ह निन्द्यते ॥ ८ ॥

साक्षिणं त्वेवमुद्दिष्टं यत्नात्पृच्छेद्विचक्षणः ॥ ९ ॥

यां रात्रिमजनिष्ठास्त्वं यां च रात्रिं मरिष्यसि ।
एतयोरन्तरा यत्ते सुकृतं सुकृतं भवेत् ।
तत्सर्वं राजगामि स्यादनृतं ब्रुवतस्तव ॥ १० ॥

त्रीनेव च पितॄन्हन्ति त्रीनेव च पितामहान् ।
सप्त जातानजातांश्च साक्षी साक्ष्यं मृषा वदन् ॥ ११ ॥

हिरण्यार्थेऽनृते हन्ति त्रीनेव च पितामहान् ।
पञ्च पश्वनृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ॥
शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ।
सर्वं भूम्यनृते हन्ति साक्षी साक्ष्यं मृषा वदन् ॥ १२ ॥

चत्वारो वर्णाः पुत्रिणः साक्षिणः स्युरन्यत्र श्रोत्रियराजन्यप्रव्रजितमानुष्यहीनेभ्यः ॥ १३ ॥

स्मृतौ प्रधानतः प्रतिपत्तिः ॥ १४ ॥

अतोऽन्यथा कर्तपत्यम् ॥ १५ ॥

I, 10, 19. 7. °परिग्रहार्थं M, C expl.; °संग्रहार्थं O; °परिग्रहणार्थं D, K. यथा to वा om. M. वा om. C, O. साक्ष्यं om. C. 8. Prat. M, Ct. भवत्यनेहा हि Ci; भवत्यनेनास्तु O[1]. यत्र निन्द्यो हि निन्द्यते Ci; निन्दार्हे यत्र निन्दिते [see Manu VIII, 19] O; यत्र निन्दोपवर्ण्यते D, K. 9. दैवमुद्दिष्टं M, Ci, D, K. 11. ब्रुवन् O[2], D, K. 12 om. O[1], D. 13. °मनुष्य° C; °मानुष° O, D, K. 14. प्राधान्यतः M, C expl. 15. कर्तृपत्यम् M; कर्चपत्यम् C.

द्वादशरात्रं तप्तं पयः पिबेत्कूश्माण्डैर्वा जुहुयादिति । कूश्माण्डैर्वा जुहुयादिति ॥ १६ ॥ १९ ॥

॥ इति प्रथमप्रश्ने दशमोध्यायः ॥ १० ॥

अष्टौ विवाहाः ॥ १ ॥

श्रुतशीले विज्ञाय ब्रह्मचारिणेऽर्थिने दीयते स ब्राह्मः ॥ २ ॥

आच्छाद्यालंकृत्यैषा सह धर्मश्चर्यतामिति प्राजापत्यः ॥ ३ ॥

पूर्वां लाजाहुतिं हुत्वा गोभ्यां सहार्षः ॥ ४ ॥

दक्षिणासु नीयमानास्वन्तर्वेद्यृत्विजे स दैवः ॥ ५ ॥

धनेनोपतोष्यासुरः ॥ ६ ॥

सकामेन सकामाया मिथः संयोगो गान्धर्वः ॥ ७ ॥

प्रसह्य हरणाद्राक्षसः ॥ ८ ॥

सुप्तां मत्तां प्रमत्तां वोपयच्छेदिति पैशाचः ॥ ९ ॥

तेषां चत्वारः पूर्वे ब्राह्मणस्य तेष्वपि पूर्वः पूर्वः श्रेयान् ॥ १० ॥

उत्तरेषामुत्तरोत्तरः पापीयान् ॥ ११ ॥

अत्रापि षष्ठसप्तमौ क्षत्रधर्मानुगतौ तत्प्रत्ययत्वात्क्षत्रस्य ॥ १२ ॥

पञ्चमाष्टमौ वैश्यशूद्राणाम् ॥ १३ ॥

अयन्त्रितकलत्रा हि वैश्यशूद्रा भवन्ति ॥ १४ ॥

I, 10, 19. 16. Prat. C. पिबन् D, K. कूष्माण्ड always D, K. वा om. O, D, K.

I, 11, 20. 2. ददाति D, K. 3. °कृत्यैतया O[2], D, K. धर्मं चर्यतामिति स प्रा° D, K. 4. पूर्वं M, O, D; पूर्व° K. गोमिथुनं दत्त्वा ग्रहणमार्षः Ct; गोमिथुनं कन्यावते दत्त्वा ग्रहणमार्षः O; गोमिथुनं कन्यावते दद्यात्स आर्षः D, K. 5. °जे दानं दैवम् O. 7. सकामायां M, D, K. संगमात् O, D, K. स गान्धर्वः M, D, K. 9. इति om. C. वा यदुपयच्छेत्स पै° O. 11. उत्तरेषाम् om. M, O. 12. क्षत्रिय° D, K. क्षत्रियस्य O, D, K. 13. °मौ च वैश्य° D, K. On the authority of Sûtras 12 and 13 I have replaced Sûtra 6 which all MSS. place behind 7; Prof. Bühler, Transl. p. 356, proposes a similar emendation.

कर्षणशुश्रूषाधिकृतत्वात् ॥ १५ ॥

गान्धर्वमप्येके प्रशंसन्ति सर्वेषां स्नेहानुगतत्वात् ॥ १६ ॥

॥ यथा युक्तो विवाहः ॥ २० ॥

यथा युक्तो विवाहस्तथा युक्ता प्रजा भवतीति विज्ञायते ॥ १ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

क्रीता द्रव्येण या नारी सा न पत्नी विधीयते ।

सा न दैवे न सा पित्र्ये दासीं तां काश्यपोऽब्रवीत् ॥ २ ॥

शुल्केन ये प्रयच्छन्ति स्वसुतां लोभमोहिताः ।

आत्मविक्रयिणः पापा महाकिल्बिषकारकाः ॥

पतन्ति नरके घोरे घ्नन्ति चासप्तमं कुलम् ।

गमनागमनं चैव सर्वं शुल्को विधीयते ॥ ३ ॥

पौर्णमास्यष्टकामावास्याग्न्युत्पातभूमिकम्पश्मशानदेशपतिश्रोत्रियैकतीर्थ्य-प्रयाणेष्वहोरात्रमनध्यायः ॥ ४ ॥

वाते पूतिगन्धे नीहारे च नृत्तगीतवादित्ररुदितसामशब्देषु तावन्तं कालम् ॥ ५ ॥

स्तनयित्नुवर्षविद्युत्संनिपाते त्र्यहमनध्यायोऽन्यत्र वर्षाकालात् ॥ ६ ॥

वर्षाकालेऽपि वर्षवर्जमहोरात्रयोश्च तत्कालम् ॥ ७ ॥

I, 11, 20. 16. स्नेहातिशयत्वात् M.

I, 11, 21. 1. युक्ताः प्रजा भवन्तीति O², D, K. K adds भविष्यन्ति which is the last word of Gov.'s expl. of the Sûtra. 2, 3 om. Ct, O¹, D. 2. See App. I. कश्यपो K. 3. Read शुल्के for शुल्को? 4. Prat. Ct. °श्मशानैकदेशपतितौ M; °श्मशानदेशपतौ Ci; °श्मशानदेशपतित° O²; °श्मशानविदेहदेशपतित° D; °श्मशाने विदेहदेशपतित° K. °तीर्थ° all but O; एकतीर्थ्य = सतीर्थ्य I, 5, 11, 30. 6, 7 om. M; नक्तं स्तनयित्नु M². 6. अनध्यायः om. D, K. वर्षकालात् Ci, D; वर्षिकात् Ct; वर्षणकालात् O¹. 7. वर्षण° O; वर्ष° the remaining MSS.

पित्र्यप्रतिग्रहभोजनयोश्च तद्दिवसशेषम् ॥ ८ ॥
भोजनेष्वाजीर्णान्तम् ॥ ९ ॥
पाणिमुखो हि ब्राह्मणः ॥ १० ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
भुक्तं प्रतिगृहीतं च निर्विशेषमिति श्रुतिः ॥ ११ ॥
पितर्युपरते त्रिरात्रम् ॥ १२ ॥
द्वयमु ह वै सुश्रवसोनूचानस्य रेतो ब्राह्मणस्योर्ध्वं नाभेरधस्तादन्यत्स यदूर्ध्वं नाभेस्तेन हैतत्प्रजायते यद्ब्राह्मणानुपनयति यदध्यापयति यद्या- जयति यत्साधुकरोति सर्वास्यैषा प्रजा भवत्यथ यदवाचीनं नाभेस्तेन हास्यौरसी प्रजा भवति तस्माच्छ्रोत्रियमनूचानमप्रजोसीति न व- दन्ति ॥ १३ ॥
तस्माद्द्विनामा द्विमुखो विप्रो द्विरेता द्विजन्मा चेति ॥ १४ ॥
शूद्रापपात्रश्रवणसंदर्शनयोश्च तावन्तं कालम् ॥ १५ ॥
नक्तं शिवाविरावे नाधीयीत स्वप्नान्तम् ॥ १६ ॥
अहोरात्रयोश्च संध्योः पर्वसु च नाधीयीत ॥ १७ ॥
न मांसमश्नीयान्न स्त्रियमुपेयात् ॥ १८ ॥
पर्वसु हि रक्षःपिशाचा व्यभिचारवन्तो भवन्तीति विज्ञायते ॥ १९ ॥
अन्येषु चाद्भुतोत्पातेष्वहोरात्रमनध्यायोन्यत्र मानसात् ॥ २० ॥

I, 11, 21. 8. °शेषः C; °शेष D, K. 9 भोजने त्वा° O. C, O[1] read °जरणम् which M adds at the end. 12. O[2] adds the words साक्षात्पितरि द्वादशाहम् which belong to Gov. 13. नाभेरन्यदधस्तादन्यत् C, O[1]. सा- धूकरोति would be the correct form; see Pâṇ. VII, 4, 26. सर्वास्यैषा प्रजा भवति om. Ct, O, D, K. सर्वस्यैषा Ci. इत्यथ M, O. भवतीति तस्मात् O, D, K. 15. तावन्तं कालम् om. Ct; कालम् om. Ci. 16. स्वप्नान्ते Ci; स्वप्नान्तः O. 17. अहोरात्रयोश्च om. Ci. संध्ययोः M, C text, O. 19. व्य- तिचारवन्तो M, C text; व्यभिचरन्तो D, K. 20. अनध्यायः om. D, K.

मानसेपि जननमरणयोरनध्यायः ॥ २१ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
हन्त्यष्टमी ह्युपाध्यायं हन्ति शिष्यं चतुर्दशी ।
हन्ति पञ्चदशी विद्यां तस्मात्पर्वणि वर्जयेत् ।
तस्मात्पर्वणि वर्जयेदिति ॥ २२ ॥ २१ ॥

इति प्रथमप्रश्न एकादशोध्यायः ॥ ११ ॥

यथा युक्तो विवाहः ॥ अष्टौ विवाहाः ॥ क्षत्रियवधे गोसहस्रम् ॥ षड्भागभृतो राजा रक्षेत् ॥ रथकाराम्बष्ठ॰ ॥ चत्वारो वर्णाः ॥ उत्तरतउपचारो विहारः ॥ मृन्मयानां पात्राणाम् ॥ शुचिमध्वरं देवा जुषन्ते ॥ अभक्ष्याः पशवो ग्राम्याः ॥ सपिण्डेष्वादशाहम् ॥ गोचर्ममात्रम् ॥ नित्यं शुद्धः कारुहस्तः ॥ अथातः शौचाधिष्ठानम् ॥ कमण्डलुर्द्विजातीनाम् ॥ अथ कमण्डलुचर्यामुपदिशन्ति ॥ अथ स्नातकस्य ॥ धर्मार्थौ यत्र न स्याताम् ॥ अष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि ॥ पञ्चधा विप्रतिपत्तिः ॥ उपदिष्टो धर्मः प्रतिवेदम् ॥

॥ इति प्रथमः प्रश्नः ॥ १ ॥

अथातः प्रायश्चित्तानि ॥ १ ॥
भ्रूणहा द्वादश समाः ॥ २ ॥
कपाली खट्वाङ्गी गर्दभचर्मवासा अरण्यनिकेतनः श्मशाने ध्वजं शवशिरः कृत्वा कुटीं कारयेत्तामावसेत्सप्तागाराणि भैक्षं चरन्स्वकर्माचक्षाणस्तेन प्राणान्धारयेदलब्धोपवासः ॥ ३ ॥

I, 11, 21. 22. इति om. C.

In the list of Pratîkas D, K om. कमण्डलुर्द्विजातीनाम्. At the end M counts एकविंशतिः, K २०.

II, 1, 1. 2 om. D, K. 3. Prat. Ct. ॰निकेतः C expl., O[1], D, K. तामधिवसेत् C. सप्तागारिकां भिक्षां चरेत् O, D, K. अलब्धोपवासः Ci; but see Âp. I, 9, 24, 17.

अश्वमेधेन गोसवेनाग्निष्टुता वा यजेत ॥ ४ ॥

अश्वमेधावभृथे वात्मानं स्नावयेत् ॥ ५ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

अमत्या ब्राह्मणं हत्वा दुष्टो भवति धर्मतः ।
ऋषयो निष्कृतिं तस्य वदन्त्यमतिपूर्वके ।
मतिपूर्वं घ्नतस्तस्य निष्कृतिर्नोपलभ्यते ॥ ६ ॥

अपगूर्य चरेत्कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ।
कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव लोहितस्य प्रवर्तने ।
तस्मान्नैवापगुरेत न च कुर्वीत शोणितमिति ॥ ७ ॥

नव समा राजन्यस्य ॥ ८ ॥

तिस्रो वैश्यस्य ॥ ९ ॥

संवत्सरं शूद्रस्य ॥ १० ॥

स्त्रियाश्च ॥ ११ ॥

ब्राह्मणवदात्रेय्याः ॥ १२ ॥

गुरुतल्पगस्तप्ते लोहशयने शयीत ॥ १३ ॥

सूर्मिं वा ज्वलन्तीं श्लिष्येत् ॥ १४ ॥

लिङ्गं वा सवृषणं परिवास्याञ्जलावाधाय दक्षिणाप्रतीच्योर्दिशोरन्तरेण गच्छेदा निपतनात् ॥ १५ ॥

स्तेनः प्रकीर्य केशान्सैध्रकं मुसलमादाय स्कन्धेन राजानं गच्छेदनेन मां जहीति तेनैनं हन्यात् ॥ १६ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

II, 1, 1. 5. °भृथेनात्मानं C text, D, K. पावयेत् D, K. 7. अवगूर्य all but C. कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चान्द्रायणं लोहि° D, K. °वापकुर्वीत all but C. 8 to 10. राजन्ये, वैश्ये, शूद्रे D, K. 13. तप्त° M, Ci. 16. सैन्ध्रकं M, D, K. मा M, O[1], D. हन्ति Ct, D, K; घ्नन्ति O. यथा मोक्षो भवति adds K.

स्कन्धेनादाय मुसलं स्तेनो राजानमन्वियात् ।
अनेन शाधि मां राजन्क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥
शासने वा विसर्गे वा स्तेनो मुच्येत किल्बिषात् ।
अशासनात्तु तद्राजा स्तेनादाप्नोति किल्बिषमिति ॥ १७ ॥
सुरां पीत्वोष्णया कायं दहेत् ॥ १८ ॥
अमत्या पाने कृच्छ्राब्दपादं चरेत्पुनरुपनयनं च ॥ १९ ॥
वपनव्रतनियमलोपश्च पूर्वानुष्ठितत्वात् ॥ २० ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
अमत्या वारुणीं पीत्वा प्राश्य मूत्रपुरीषयोः ।
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः पुनः संस्कारमर्हति ॥ २१ ॥
सुराधाने तु यो भाण्डे अपः पर्युषिताः पिबेत् ।
शङ्खपुष्पीविपक्वेन षडहं क्षीरेण वर्तयेत् ॥ २२ ॥
गुरुप्रयुक्तश्चेन्म्रियेत गुरुस्त्रीन्कृच्छ्रांश्चरेत् ॥ २३ ॥
एतदेवासंस्कृते ॥ २४ ॥
ब्रह्मचारिणः शवकर्मणा व्रतावृत्तिरन्यत्र मातापित्रोराचार्याच्च ॥ २५ ॥
स चेद्व्याधीयीत कामं गुरोरुच्छिष्टं भैषज्यार्थे सर्वं प्राश्नीयात् ॥ २६ ॥
येनेच्छेत्तेन चिकित्सेत् ॥ २७ ॥
स यदागतिः स्यात्तदुत्थायादित्यमुपतिष्ठेत । हंसः शुचिषदिति । एतया ॥ २८ ॥
दिवा रेतः सिक्त्वा त्रिरपो हृदयंगमाः पिबेद्रेतस्याभिः ॥ २९ ॥
यो ब्रह्मचारी स्त्रियमुपेयात्सोऽवकीर्णी ॥ ३० ॥

II, 1, 1. 17. शाधि मा D, K. 18. पीत्वा तथैवोष्णया C. 19. सुरापाने and चरित्वा O, D, K. च om. O; व्रजति for च D, K. 20. वपनव्रत॰ om. D, K. 21. इति add D, K. 22. सुरापाने Ct text, K. 24. एवमेवा॰ M. 25. व्रतावृत्तिरुपनयनावृत्तिः पुनरुपनयनम् Gov.; व्रतनिवृत्तिः D, K. ॰त्रोर्गुरोराचार्याच्च O; ॰त्रोर्गुरोर्वा D, K. 28. ॰तिष्ठते M, Ct, O. 29. रेतस्या Ci; रेतस्यापि Ct; रेतस्यपि D, K.

स गर्दभं पशुमालभेत ॥ ३१ ॥

नैर्ऋतः पशुपुरोडाशश्च रक्षोदेवतो यमदेवतो वा ॥ ३२ ॥

शिश्नात्प्राशित्रमप्स्ववदानैश्चरन्तीति विज्ञायते ॥ ३३ ॥

अपि वामावास्यायां निशमग्निमुपसमाधाय दार्विहोमिकीं परिचेष्टां कृत्वा द्वे आज्याहुती जुहोति ।

कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि काम कामाय स्वाहा ।

कामाभिद्रुग्धोऽस्म्यभिद्रुग्धोऽस्मि काम कामाय स्वाहेति ॥ ३४ ॥

हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्ङग्निमभिमन्त्रयेत ।

सं मा सिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः ।

सं मायमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चायुष्मन्तं करोत मेति ॥ ३५ ॥

अथास्य ज्ञातयः परिषद्युदपात्रं निनयेयुरसावहमित्थं भूत इति ।

चरित्वापः पयो घृतं मधु लवणमित्यारब्धवन्तं ब्राह्मणा ब्रूयुश्चरितं त्वयेत्योमितीतरः प्रत्याह चरितनिर्वेशं सवनीयं कुर्युः ॥ ३६ ॥

सगोत्रां चेदमत्योपयच्छेन्मातृवदेनां बिभृयात् ॥ ३७ ॥

प्रजाता चेत्कृच्छ्राब्दपादं चरित्वा । यन्म आत्मनो मिन्दाभूत् । पुनरग्निश्चक्षुरदादिति । एताभ्यां जुहुयात् ॥ ३८ ॥

परिवित्तः परिवेत्ता या चैनं परिविन्दति ।

सर्वे ते नरकं यान्ति दातृयाजकपञ्चमाः ॥ ३९ ॥

II, 1, 1. 32. पशु° and च om. D, K. यमदेवतो om. C text. 34, 35. Prat. M. 34. Text om. Ct. M ins. संपरिस्तीर्य after °धाय. दार्विहौमिक° Ci; दार्विहोमिकां D, K; see Pâṇ. IV, 3, 68 and 1, 15. आज्य om. Ci. O², D, K add अमृतं वा आज्यममृतमेवात्मं [read °त्मन्] धत्ते. 35. Prat. Ct. प्रयताञ्जलिः om. D, K. °ग्निमुपतिष्ठते D, K. करोतु Ci, O², K; see Benfey's Vollst. Gr. p. 363, 3, 2. 36. अथ यस्य M; अथ यज्ञस्य C. चरितं C, D, K. निर्विशेषं M, C, K. 37. मातृवत् C, O², K. 38. प्रजा जाता D, K. 39, 40. परिवित्तिः D, K. 39 om. C, O¹. याश्चैनं M, D; यश्चैनं O², K; या चैनं Prof. Bühler. निरयं for नरकं D, K.

परिवित्तः परिवेत्ता दाता यश्चापि याजकः ।
कृच्छ्रद्वादशरात्रेण स्त्री त्रिरात्रेण शुध्यतीति ॥ ४० ॥

॥ अथ पतनीयानि ॥ १ ॥

अथ पतनीयानि ॥ १ ॥

समुद्रसंयानम् ॥ २ ॥

ब्रह्मस्वन्यासापहरणम् ॥ ३ ॥

भूम्यनृतम् ॥ ४ ॥

सर्वपण्यैर्व्यवहरणम् ॥ ५ ॥

शूद्रसेवनम् ॥ ६ ॥

शूद्राभिजननम् ॥ ७ ॥

तदपत्यत्वं च ॥ ८ ॥

एषामन्यतमत्कृत्वा ॥ ९ ॥

चतुर्थकाला मितभोजिनः स्यु-
रपोऽभ्युपेयुः सवनानुकल्पम् ।
स्थानासनाभ्यां विहरन्त एते
त्रिभिर्वर्षैस्तदपघ्नन्ति पापमिति ॥ १० ॥

II, 1, 1. 40. द्विरात्रेण विशु° M; त्रिस्त्रिरात्रेण शु° Ci, O², D; om. Ct, O¹; विस्त्रिरात्रेण शु° K; स्त्री त्रिरात्रेण शु° Prof. Bühler.

II, 1, 2. 2. समुद्रयानम् D, K. 3. ब्राह्मणस्व° Ct, O, D, K. 4. भू-म्यपहरणम् O; भूम्यनृतवदनम् D, K. 5, 6 om. Ci. 5. सर्वैः Ct. 6. °प्रे-ष्यतम् [sic] Ct text; °सेवा O, D, K. 7. Text om. Ct. °भिगमनम् Ci. 7 to 9 run in O, D, K: यस्य शूद्रायामभिजायते [°भिप्रजायते D, K] तदपत्यं च भवति ॥ एषां [तेषां D, K] तु निर्वेशः ॥ 9. एतैषाम् [sic] M. 10. चतु-र्थकाल° M, Ci; but see Haradatta on Âp. I, 9, 25, 10. अपोभ्यवहरेयुः C, O², D, K. अपहन्ति MSS.; but see App. II. इति om. O.

यदेकरात्रेण करोति पापं
कृष्णं वर्णं ब्राह्मणः सेवमानः ।
चतुर्थकाल उदकाभ्यवायी
त्रिभिर्वर्षैस्तदपहन्ति पापमिति ॥ ११ ॥

अथोपपातकानि ॥ १२ ॥

अगम्यागमनं गुर्वीसखीं गुरुसखीमपपात्रां पतितां च गत्वा भेषजकरणं ग्रामयाजनं रङ्गोपजीवनं नाट्याचार्यता गोमहिषीरक्षणं यच्चान्यदप्येवं युक्तं कन्यादूषणमिति ॥ १३ ॥

तेषां तु निर्वेशः पतितवृत्तिर्द्वौ संवत्सरौ ॥ १४ ॥

अथाशुचिकराणि ॥ १५ ॥

द्यूतमभिचारोऽनाहिताग्नेरुञ्छवृत्तिता समावृत्तस्य भैक्षचर्या तस्य चैव गुरुकुले वास ऊर्ध्वं चतुर्भ्यो मासेभ्यस्तस्य चाध्यापनं नक्षत्रनिर्देशश्चेति ॥ १६ ॥

तेषां तु निर्वेशो द्वादश मासान्द्वादशार्धमासान्द्वादश द्वादशाहान्द्वादश षडहान्द्वादश त्र्यहान्द्वादशाहं षडहं त्र्यहमहोरात्रमेकाहमिति यथा कर्माभ्यासः ॥ १७ ॥

अथ पतिताः समवसाय धर्मांश्चरेयुरितरेतरयाजका इतरेतराध्यापका मिथो विवहमानाः पुत्रान्संनिष्पाद्य ब्रूयुर्विप्रव्रजतास्मभ्य एवमार्यान्संप्रतिपत्स्यथेति ॥ १८ ॥

अथापि न सेन्द्रियः पतति ॥ १९ ॥

II, 1, 2. 11 om. M, K. उदकाभ्यवहारी Ci; उदकाभ्युपायी O². 13. गोमहिषरक्षणं M, C; महिषीगोरक्ष्यं D, K; see Pâṇ. I, 2, 73. 14, 17. निर्वेषः all but O. 15. अथ om. M, C. 16. °वृत्तिः D, K. यश्च तमध्यापयति for तस्य चाध्यापनं O², D, K. 17. D, K ins. अशुचिकरनिर्वेषः before यथा कर्माभ्यासः [Âp. I, 10, 29, 18]. 18. धर्मं D, K. विप्रा व्रजत C. अस्मत्त C, O²; अस्मभ्यम् O¹, D, K; I have adopted the reading of M, although the form अस्मभ्यः is unique. संप्रत्यप° D, Âp. I, 10, 29, 9. 19. तथापि M, Ci. सहेन्द्रियैः O, D, K. D, K add पतितेन समाचरन् [see Sûtra 35].

तदेतेन वेदितव्यमङ्गहीनो हि साङ्गं जनयेत् ॥ २० ॥

मिथ्यैतदिति हारीतः ॥ २१ ॥

दधिधानीसधर्माः स्त्रियः स्युर्यो हि दधिधान्यामप्रयतं पय आतच्य मन्थति न तच्छिष्टा धर्मकृत्येषूपयोजयन्ति ॥ २२ ॥

एवमशुचि शुक्लं यन्निर्वर्तते न तेन सह संप्रयोगो विद्यते ॥ २३ ॥

अशुचिशुक्लोत्पन्नानां तेषामिच्छतां प्रायश्चित्तिः ॥ २४ ॥

पतनीयानां तृतीयोंशः स्त्रीणामंशस्तृतीयः ॥ २५ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

भोजनाभ्यञ्जनाद्दानाद्यदन्यत्कुरुते तिलैः ।

श्वविष्ठायां कृमिर्भूत्वा पितृभिः सह मज्जतीति ॥ २६ ॥

पितॄन्वा एष विक्रीणीते यस्तिलान्विक्रीणीते प्राणान्वा एष विक्रीणीते यस्तण्डुलान्विक्रीणीते सुकृतांशान्वा एष विक्रीणीते यः पणमानो दुहितरं ददाति ॥ २७ ॥

तृणकाष्ठमविकृतं विक्रेयम् ॥ २८ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

पशवश्चैकतोदन्ता अश्मा च लवणोद्धृतः ।

एतद्ब्राह्मण ते पण्यं तन्तुश्चारजनीकृत इति ॥ २९ ॥

पातकवर्जं वा बभ्रुं पिङ्गलां गां रोमशां सर्पिषावसिच्य कृष्णैस्तिलैरवकीर्यानूचानाय दद्यात् ॥ ३० ॥

II, 1, 2. 20. °हीनोपि Ct, O, D, K. जनयतीति C. 23. Text om. Ct. शुक्लि M; शुक्ल Ci, O[1]; °शुक्लैः D, K. निवर्तते Ci; निवर्तयते O; निर्वर्त्यते D, K. एवमशुचिशुक्लनिष्पादितेन पुंसा धर्मसंबन्धो विधीयते Gov. 24. शुचि° for अशुचि° MSS. including Ci; om. Ct; the अ has probably been lost because the preceding Sûtra ends in ए. 25. तृतीयोंशस्तेषामंशं तृतीयम् D, K. °मंशस्त्रयः M, Ci; om. Ct, O. 26. तथाप्युदाहरन्ति Ci, K; om. Ct, O, D. 28. तृणं D, K. 29. तन्तुश्च र° M. 30. लोमशां गां O; रोमशां गां D, K.

कूश्माण्डैर्वा द्वादशाहम् ॥ ३१ ॥

यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्यत इति ॥ ३२ ॥

पातकाभिशंसने कृच्छ्रः ॥ ३३ ॥

तदब्दोभिशंसितुः ॥ ३४ ॥

संवत्सरेण पतति पतितेन समाचरन् ।

याजनाध्यापनाद्यौनान्न तु यानासनाशनादिति ॥ ३५ ॥

अमेध्यप्राशने प्रायश्चित्तिर्नैष्पुरीष्यं तत्सप्तरात्रेणावाप्यते ॥ ३६ ॥

अपः पयो घृतं पराक इति प्रतित्र्यहमुष्णानि स तप्तकृच्छ्रः ॥ ३७ ॥

त्र्यहं प्रातस्तथा सायमयाचितं पराक इति कृच्छ्रः ॥ ३८ ॥

प्रातः सायमयाचितं पराक इति त्रयश्चतूरात्राः स एष स्त्रीबालवृद्धानां कृच्छ्रः ॥ ३९ ॥

यावत्सकृदाददीत तावदश्नीयात्पूर्ववत्सोतिकृच्छ्रः ॥ ४० ॥

अब्भक्षस्तृतीयः स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः ॥ ४१ ॥

कृच्छ्रे त्रिषवणमुदकोपस्पर्शनम् ॥ ४२ ॥

अधःशयनम् ॥ ४३ ॥

एकवस्त्रता केशश्मश्रुलोमनखवापनम् ॥ ४४ ॥

एतदेव स्त्रियाः केशवपनवर्जम् । केशवपनवर्जम् ॥ ४५ ॥ २ ॥

॥ इति द्वितीयप्रश्ने प्रथमोध्यायः ॥ १ ॥

II, 1, 2. 34. तदर्धो O, D, K. °शंसितरि Ci; °शस्तः Ct; °शस्तस्तु D, K. 35. न तु यानासनशयानादिति Ci; यानाशनादि Ct; न तु शय्यासनाशनात् O; सद्यो न तु शय्यासनादिति D, K. 36. प्रायश्चित्तं C, O. M, C om. नैष्पुरीष्यं तत्सप्तरात्रेणावाप्यते [Âp. I, 9, 27, 3. 4]. 37. प्रत्यहम् D, K. 38, कृच्छ्रः to 39, इति om. M, D; the latter ins. the missing words in Sûtra 40. 38 runs thus in C: त्र्यहं प्रातस्तथा सायं त्र्यहमन्यदयाचितम् । त्र्यहं परं तु नाश्नीयात्पराक इति कृच्छ्रतः [कृच्छ्र Ct] ॥ 41. अभक्षणं C. स om. C. 44. एकवस्त्रं C. 45. इति add M, Ci.

नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती
नित्यस्वाध्यायी वृषलान्नवर्जी ।
ऋतौ च गच्छन्विधिवच्च जुह्व-
न्न ब्राह्मणश्च्यवते ब्रह्मलोकात् ॥ १ ॥
मनुः पुत्रेभ्यो दायं व्यभजदिति श्रुतिः ॥ २ ॥
समशः सर्वेषामविशेषात् ॥ ३ ॥
वरं वा रूपमुद्धरेज्ज्येष्ठः ॥ ४ ॥
तस्माज्ज्येष्ठं पुत्रं धनेन निरवसाययन्तीति श्रुतिः ॥ ५ ॥
दशानां वैकमुद्धरेज्ज्येष्ठः ॥ ६ ॥
सममितरे विभजेरन् ॥ ७ ॥
पितुरनुमत्या दायविभागः सति पितरि ॥ ८ ॥
चतुर्णां वर्णानां गोश्वाजावयो ज्येष्ठांशः ॥ ९ ॥
नानावर्णस्त्रीपुत्रसमवाये दायं दशांशान्कृत्वा चतुरस्त्रीन्द्वावेकमिति यथाक्रमं विभजेरन् ॥ १० ॥
औरसे तूत्पन्ने सवर्णास्तृतीयांशहराः ॥ ११ ॥
सवर्णापुत्रानन्तरापुत्रयोरनन्तरापुत्रश्चेद्गुणवान्स ज्येष्ठांशं हरेत् ॥ १२ ॥
गुणवान्हि शेषाणां भर्ता भवति ॥ १३ ॥
सवर्णायां संस्कृतायां स्वयमुत्पादितमौरसं पुत्रं विद्यात् ।
अथाप्युदाहरन्ति ।
अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे ।
आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमिति ॥ १४ ॥
अभ्युपगम्य दुहितरि जातं पुत्रिकापुत्रमन्यं दौहित्रम् ॥ १५ ॥

II, 2, 3. 3. **समः** M, Ci. 4. **परं** M, C. 10. **दाय°** M, D, K. **द-शांशं** O². 11. **सवर्णस्तृतीयांशहरः** O²; **सवर्णस्तृतीयांशं हरेत्** D, K. 13. **निःशेषाणां** for **हि शेषाणां** M; **अशेषाणां** C; **शेषाणां** O¹; **विशेषाणां** O²; **वाशेषाणां** D, K; but see App. II. 14. **सुसंस्कृ°** and **°धिजायते** D, K.

अथाप्युदाहरन्ति ।
आदिशेत्प्रथमे पिण्डे मातरं पुत्रिकासुतः ।
द्वितीये पितरं तस्यास्तृतीये च पितामहमिति ॥ १६ ॥
मृतस्य प्रसूतो यः क्लीबव्याधितयोर्वान्येनानुमते स्वे क्षेत्रे स क्षेत्रजः ॥ १७ ॥
स एष द्विपिता द्विगोत्रश्च द्वयोरपि स्वधारिक्थभाग्भवति ॥ १८ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
द्विपितुः पिण्डदानं स्यात्पिण्डे पिण्डे च नामनी ।
त्रयश्च पिण्डाः षण्णां स्युरेवं कुर्वन्न मुह्यतीति ॥ १९ ॥
मातापितृभ्यां दत्तोन्यतरेण वा योपत्यार्थे परिगृह्यते स दत्तः ॥ २० ॥
सदृशं यं सकामं स्वयं कुर्यात्स कृत्रिमः ॥ २१ ॥
गृहे गूढोत्पन्नोन्ते ज्ञातो गूढजः ॥ २२ ॥
मातापितृभ्यामुत्सृष्टोन्यतरेण वा योपत्यार्थे परिगृह्यते सोपविद्धः ॥ २३ ॥
असंस्कृतामनतिसृष्टां यामुपयच्छेत्तस्यां यो जातः स कानीनः ॥ २४ ॥
या गर्भिणी संस्क्रियते विज्ञाता वाविज्ञाता वा तस्यां यो जातः स सहोढः ॥ २५ ॥
मातापित्रोर्हस्तात्क्रीतोन्यतरेण वा योपत्यार्थे परिगृह्यते स क्रीतः ॥ २६ ॥
क्लीबं त्यक्त्वा पतितं वा यान्यं पतिं विन्देत्तस्यां पुनर्भ्वां यो जातः स पौनर्भवः ॥ २७ ॥
मातापितृविहीनो यः स्वयमात्मानं दद्यात्स स्वयंदत्तः ॥ २८ ॥
द्विजातिप्रवराच्छूद्रायां जातो निषादः ॥ २९ ॥
कामात्पारशव इति पुत्राः ॥ ३० ॥

II, 2, 3. 19. मुह्यत इति Ct, O[1], D, K. 22. °न्नमन्ते O[1], D, K. ज्ञातः स all but M. 24. जायते Ci. 25. संस्कृताविज्ञाता तस्यां M, C, O; विज्ञातायां तु संस्कार एनोस्ति Gov.; but see Manu IX, 173. 27. पतिं for पतितं Ci. D om. the two words पतितं वा which K places before त्यक्त्वा. 28. मातापित्रोर्वि° Ci.

अथाप्युदाहरन्ति ।

औरसं पुत्रिकापुत्रं क्षेत्रजं दत्तकृत्रिमौ ।

गूढजं चापविद्धं च रिक्थभाजः प्रचक्षते ॥ ३१ ॥

कानीनं च सहोढं च क्रीतं पौनर्भवं तथा ।

स्वयंदत्तं निषादं च गोत्रभाजः प्रचक्षते ॥ ३२ ॥

तेषां प्रथम एवेत्याहौपजङ्घनिः ॥ ३३ ॥

इदानीमहमीर्ष्यामि स्त्रीणां जनक नो पुरा ।

यतो यमस्य सदने जनयितुः पुत्रमब्रुवन् ॥

रेतोधाः पुत्रं नयति परेत्य यमसादने ।

तस्माद्भार्यां रक्षन्ति बिभ्यन्तः पररेतसः ॥ ३४ ॥

अप्रमत्ता रक्षथ तन्तुमेतं

मा वः क्षेत्रे परबीजानि वाप्सुः ।

जनयितुः पुत्रो भवति सांपराये

मोघं वेत्ता कुरुते तन्तुमेतमिति ॥ ३५ ॥

तेषामप्राप्तव्यवहाराणामंशान्सोपचयान्सुनिगुप्तान्निदध्युरा व्यवहारप्रापणात् ॥ ३६ ॥

अतीतव्यवहारान्ग्रासाच्छादनैर्बिभृयुः ॥ ३७ ॥

अन्धजडक्लीबव्यसनिव्याधितादींश्च ॥ ३८ ॥

अकर्मिणः ॥ ३९ ॥

पतिततज्जातवर्जम् ॥ ४० ॥

II, 2, 3. 31. अथाप्युदाहरन्ति om. Ct, O, D. 33. °हौपजघ्निः M, Ci; °होपजघनि O; °हौपजनिः K; औपजन्धनिः Śat. Brâhmaṇa; but see the list of var. readings [pp. 1181 and 1185] where the form औपजङ्घनिः occurs. 34. °मिष्यामि M, C, O. भार्यां च M. रक्षन्तु O², D, K. बिभ्यतः M, O; but see Haradatta on Âp. II, 6, 13, 7 and Benfey's Vollst. Gr. p. 310, note 4. 35. रक्ष Ci; रक्षत O, D, K. 36. सुनिर्गुप्तान् D, K. 37. ग्रासाच्छादरैः D, K. 39. अकर्मणः M, O¹, D, K. 40. °तज्जाति° O¹, D, K.

न पतितैः संव्यवहारो विद्यते ॥ ४१ ॥

पतितामपि तु मातरं बिभृयादनभिभाषमाणः ॥ ४२ ॥

मातुरलंकारं दुहितरः सांप्रदायिकं लभेरन्नन्यद्वा ॥ ४३ ॥

न स्त्रीस्वातन्त्र्यं विद्यते ॥ ४४ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्रस्तु स्थविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हतीति ॥ ४५ ॥

निरिन्द्रिया ह्यदायाश्च स्त्रियो मता इति श्रुतिः ॥ ४६ ॥

भर्तृहिते यतमानाः स्वर्गं लोकं जयेरन् ॥ ४७ ॥

व्यतिक्रमे तु कृच्छ्रः ॥ ४८ ॥

शूद्रे चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४९ ॥

वैश्यादिषु प्रतिलोमं कृच्छ्रातिकृच्छ्रादींश्चरेत् ॥ ५० ॥

पुंसां ब्राह्मणादीनां संवत्सरं ब्रह्मचर्यम् ॥ ५१ ॥

शूद्रं कटाग्निना दहेत् ॥ ५२ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ॥ ५३ ॥

॥ अब्राह्मणस्य शारीरो दण्डः ॥ ३ ॥

II, 2, 3. 43. Prat. Ct. °कारो M; °कारान् Ci, O. 44. न स्त्री स्वातन्त्र्यं विन्दते C; विन्देत O. 45. Prat. Ct. पुत्रास्तु D, K. स्थविरी° M; स्थाविरी° O. 46. At the beginning M, Ci, O², K ins. तस्मात् which as shown by Prof. Bühler has crept into the text from the passage of the Taitt. Saṃhitâ to which the Śloka refers and which is added by K: तस्मा[त्] स्त्रियो निरिन्द्रिया अदायादीरपि पापात्; for तस्मात् Ct, O¹, D read न दायं which might depend on विन्दते in Sûtra 44 if this reading were correct. हि om. M. 47 to middle of 50 om. M. 47. भर्तुरनुमते O²; भर्तुरभिमते D, K. लभेरन् D, K. 48. तु om. O, D, K. कृच्छ्रं चरेत् Ct, O. 50. कृच्छ्रादीन् C; कृच्छ्रातिकृच्छ्रान् D, K. 52. व्रजेत् M; दहेयुः O²; दहेयुरिति D, K.

अब्राह्मणस्य शारीरो दण्डः संग्रहणे भवेत् ॥ १ ॥
सर्वेषामेव वर्णानां दारा रक्ष्यतमा धनात् ॥ २ ॥
न तु चारणदारेषु न रङ्गावतरे वधः ।
संसर्जयन्ति तान्ह्येतान्निगुप्तांश्चालयन्त्यपि ॥ ३ ॥
स्त्रियः पवित्रमतुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् ।
मासि मासि रजो ह्यासां दुरितान्यपकर्षति ॥ ४ ॥
सोमः शौचं ददत्तासां गन्धर्वः शिक्षितां गिरम् ।
अग्निश्च सर्वभक्षत्वं तस्मान्निष्कल्मषाः स्त्रियः ॥ ५ ॥
अप्रजां दशमे वर्षे स्त्रीप्रजां द्वादशे त्यजेत् ।
मृतप्रजां पञ्चदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनीम् ॥ ६ ॥
संवत्सरं प्रेतपत्नी मधुमांसमद्यलवणानि वर्जयेदधः शयीत ॥ ७ ॥
षण्मासानिति मौद्गल्यः ॥ ८ ॥
अत ऊर्ध्वं गुरुभिरनुमता देवराज्जनयेत्पुत्रमपुत्रा ॥ ९ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
वशा चोत्पन्नपुत्रा च नीरजस्का गतप्रजा ।
नाकामा संनियोज्या स्यात्फलं यस्यां न विद्यत इति ॥ १० ॥
मातुलपितृष्वसा भगिनी भागिनेयी स्नुषा मातुलानी सखिवधूरित्य-
गम्याः ॥ ११ ॥

II, 2, 4. 3 to 7. Prat. Ct. 3. वधम् O; च तत् D; च पत्यात् K. ता ह्येतान् M; तास्वेतान् Ci; तान्येतान् D, K. चलयन्त्यह M; चारयन्त्यपि O, D, K. इति add Ci, O. 4. स्त्रियः परमं पवित्रं D, K. रजोभ्यासाद् M, O[1]. दुष्कृता° D, K. 5. यदत् [for ह्यदात्?] M; ददौ Ci; अदत् [for अदात्?] O[2]. °मेध्यत्वं Ci; °भक्ष्यत्वं D, K. 6. प्रेतप्रजां O, D, K. 7. मड्डान for मद्य D; मज्जन K. 9 to 12. Prat. Ct. 9. अपुत्रा om. Ci. चेत् add O[2], D, K. 10. पिशाचोत्पन्न° M, C, O[2]. The third Pâda runs in Ci: मृतप्रजा अकामा च. 11. सखी वधूः M, Ci; सखीवधूः [sic] सख्युश्च भार्या Gov.; सखी only O[1], D, K; सवयस्या O[2]; see Manu XI, 171.

अगम्यानां गमने कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चान्द्रायणमिति प्रायश्चित्तिः ॥ १२ ॥
एतेन चण्डालीव्यवायो व्याख्यातः ॥ १३ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
चण्डालीं ब्राह्मणो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ।
अज्ञानात्पतितो विप्रो ज्ञानात्तु समतां व्रजेत् ॥ १४ ॥
पितुर्गुरोर्नरेन्द्रस्य भार्यां गत्वा प्रमादतः ।
गुरुतल्पी भवेत्तेन पूर्वोक्तस्तस्य निश्चय इति ॥ १५ ॥
अध्यापनयाजनप्रतिग्रहैरशक्तः क्षत्रधर्मेण जीवेत्प्रत्यनन्तरत्वात् ॥ १६ ॥
नेति गौतमोऽत्युग्रो हि क्षत्रधर्मो ब्राह्मणस्य ॥ १७ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
गवार्थे ब्राह्मणार्थे वा वर्णानां वापि संकरे ।
गृह्णीयातां विप्रविशौ शस्त्रं धर्मव्यपेक्षया ॥ १८ ॥
वैश्यवृत्तिरनुष्ठेया प्रत्यनन्तरत्वात् ॥ १९ ॥
प्राक्प्रातराशात्कर्षी स्यात् ॥ २० ॥
अस्यूतनासिकाभ्यां समुष्काभ्यामतुदन्नारया मुहुर्मुहुरभ्युच्छन्दयन् ॥ २१ ॥
भार्यादिरग्निस्तस्मिन्कर्मकरणं प्रागग्न्याधेयात् ॥ २२ ॥
अग्न्याधेयप्रभृत्यथेमान्यजस्राणि भवन्ति यथैतदग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्श-पूर्णमासावाग्रयणमुदगयनदक्षिणायनयोः पशुश्चातुर्मास्यान्यृतुमुखे षड्ढो-ता वसन्ते ज्योतिष्टोम इत्येवं क्षेमप्रापणम् ॥ २३ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
न दिवास्वप्नशीलेन न च सर्वान्नभोजिना ।

II, 2, 4. 12. सर्वप्रायश्चित्तिः Ci. 13. अनेन and °व्यवायोपि D, K. 15. निष्क्रय Ci. 16. See App. I. 17. ब्राह्मस्य D, K. 18. क्षत्र-व्यपेक्षया D, K. 19. इति adds C. 20. °राशकर्षी M, C, O[1]. 21. Prat. Ct. अतुदं तारया M, Ci; om. D; अनुदन्नारया K. 22. भार्योद्वाहादि° O, D, K. 23. पशुचातु° all but M. इति add M, Ci.

कामं शक्यं नभो गन्तुमारूढपतितेन वा ॥ २४ ॥
दैन्यं शाठ्यं जैह्म्यं च वर्जयेत् ॥ २५ ॥
अथाप्यत्रोशनसश्च वृषपर्वणश्च दुहित्रोः संवादे गाथामुदाहरन्ति ।
स्तुवतो दुहिता त्वं वै याचतः प्रतिगृह्णतः ।
अथाहं स्तूयमानस्य ददतोप्रतिगृह्णतः ।
ददतोप्रतिगृह्णत इति ॥ २६ ॥ ४ ॥

॥ इति द्वितीयप्रश्ने द्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥

तपस्यमवगाहनम् ॥ १ ॥
देवतास्तर्पयित्वा पितृतर्पणम् ॥ २ ॥
अनुतीर्थमप उत्सिञ्चति । ऊर्जं वहन्तीरिति ॥ ३ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
स्रवन्तीष्वनिरुद्धासु त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
प्रातरुत्थाय कुर्वीरन्देवर्षिपितृतर्पणम् ॥ ४ ॥
निरुद्धासु न कुर्वीरन्नंशभाक्तत्र सेतुकृत् ॥ ५ ॥
तस्मात्परकृतान्सेतून्कूपांश्च परिवर्जयेदिति ॥ ६ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
उद्धृत्य वापि त्रीन्पिण्डान्कुर्यादापत्सु नो सदा ।
निरुद्धासु तु मृत्पिण्डान्कूपात्त्रीनब्घटांस्तथेति ॥ ७ ॥
बहुप्रतिग्राह्यस्याप्रतिग्राह्यस्य वा प्रतिगृह्यायाज्यं वा याजयित्वाना-
श्यान्नस्य वान्नमशित्वा तरत्समन्दीयं जपेदिति ॥ ८ ॥

II, 2, 4. 26. तथाहं M.

II, 3, 5. 1. तपस्यमपोव° Ct; तपस्यपामव° O², D, K. 4. अथाप्यु-दाहरन्ति om. M, Ct. 7. च for तु D, K. अम्बुघटान् O; corruptions of अब्घटान् the other MSS. 8. बहुप्रतिग्राह्यस्य प्रतिगृह्याप्रतिग्राह्यस्य वा-याज्यं Ct. After याजयित्वा D, K ins. again अप्रतिग्राह्यस्य वा प्रतिगृह्य. तरत्समन्दीः D, K. इति om. C.

अथाप्युदाहरन्ति ।
गुरुसंकरिणश्चैव शिष्यसंकरिणश्च ये ।
आहारमन्त्रसंकीर्णा दीर्घं तम उपासत इति ॥ ९ ॥
अथ स्नातकव्रतानि ॥ १० ॥
सायं प्रातर्यदशनीयं स्यात्तेनान्नेन वैश्वदेवं बलिमुपहृत्य ब्राह्मणक्षत्रि-
यविट्छूद्रानभ्यागतान्यथाशक्ति पूजयेत् ॥ ११ ॥
यदि बहूनां न शक्नुयादेकस्मै गुणवते दद्यात् ॥ १२ ॥
यो वा प्रथममुपगतः स्यात् ॥ १३ ॥
शूद्रश्चेदागतस्तं कर्मणि नियुञ्ज्यात् ॥ १४ ॥
श्रोत्रियाय वाग्रं दद्यात् ॥ १५ ॥
ये नित्या भाक्तिकाः स्युस्तेषामनुपरोधेन संविभागो विहितः ॥ १६ ॥
न त्वेव कदाचिददत्त्वा भुञ्जीत ॥ १७ ॥
अथाप्यत्रान्नगीतौ श्लोकावुदाहरन्ति ।
यो मामदत्त्वा पितृदेवताभ्यो
भृत्यातिथीनां च सुहृज्जनस्य ।
संपन्नमश्नन्विषमत्ति मोहा-
त्तमद्म्यहं तस्य च मृत्युरस्मि ॥
हुताग्निहोत्रः कृतवैश्वदेवः

II, 3, 5. 9. °णस्तथा C. आहारमात्र° D, K. 11. प्रातर्यदन्नं O, D, K. अन्नेन om. O, D, K. 13. उपागतः O², D. 15 om. M. वाग्र्यं Ci text; om. Ct text; see Âp. II, 2, 4, 10. 16. M, Ci read नित्याभक्तिकाः which is thus explained in Ci: आ समन्ताद्भक्तमाभक्तम् । नित्यमाभक्तं येषां ते नित्याभक्तिकाः; नित्यमन्नं ये भजन्ते पुत्रदारप्रभृतयः Gov.; नित्यभाक्तिकाः Âp. II, 4, 9, 10; on भाक्तिक see Pâṇ. IV, 4, 68. 18. Prat. Ct. °त्राहगीतौ O; °त्रान्नहितौ D; °त्रान्नद्विगीतौ K. भृत्यातिथिभ्यश्च सुहृज्जनाय D, K; चतुर्थ्यर्थे षष्ठी [compare Sûtra 12] Gov.

पूज्यातिथीन्भृत्यजनावशिष्टम् ।
तुष्टः शुचिः श्रद्दधदत्ति यो मां
तस्यामृतं स्यां स च मां भुनक्ति ॥ १८ ॥
सुब्राह्मणश्रोत्रियवेदपारगेभ्यो गुर्वर्थनिवेशौषधार्थवृत्तिक्षीणयक्ष्यमाणाध्ययनाध्वसंयोगवैश्वजितेषु द्रव्यसंविभागो यथाशक्ति कार्यो बहिर्वेदि भिक्षमाणेषु ॥ १९ ॥
कृतान्नमितरेषु ॥ २० ॥
सुप्रक्षालितपादपाणिराचान्तः शुचौ संवृते देशेऽन्नमुपहृतमुपसंगृह्य कामक्रोधद्रोहलोभमोहानपहत्य सर्वाभिरङ्गुलीभिः शब्दमकुर्वन्प्राश्नीयात् ॥ २१ ॥

॥ न पिण्डशेषं पात्र्यामुत्सृजेत् ॥ ५ ॥

न पिण्डशेषं पात्र्यामुत्सृजेत् ॥ १ ॥
मांसमत्स्यतिलसंसृष्टप्राशनेप उपस्पृश्याग्निमभिमृशेत् ॥ २ ॥
अस्तमिते च स्नानम् ॥ ३ ॥
पालाशमासनं पादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् ॥ ४ ॥
नोत्सङ्गेऽन्नं भक्षयेत् ॥ ५ ॥
आसन्द्यां न भुञ्जीत ॥ ६ ॥
वैणवं दण्डं धारयेद्रुक्मकुण्डले च ॥ ७ ॥
पदा पादस्य प्रक्षालनमधिष्ठानं च वर्जयेत् ॥ ८ ॥
न बहिर्मालां धारयेत् ॥ ९ ॥

II, 3, 5. 18. श्रद्दधानोऽत्ति Ci. इति adds Ci. 19. द्रव्यसंसर्गो M. After °भागो D, K ins. विहितो [see Sûtra 16].

II, 3, 6. 2. O, D, K ins. मधु after तिल. प्राशयेदप O[1]; प्राशने यदप D, K. 3 to 9 om. M, C. 4. O ins. च after इति. 6. आसंध्यां D, K. नान्नं भु° O. 8. पदस्य D, K.

सूर्यमुदयास्तमये न निरीक्षेत ॥ १० ॥

नेन्द्रधनुरिति परस्मै प्रब्रूयात् ॥ ११ ॥

यदि ब्रूयान्मणिधनुरित्येव ब्रूयात् ॥ १२ ॥

पुरद्वारीन्द्रकीलपरिघावन्तरेण नातीयात् ॥ १३ ॥

प्रेङ्खयोरन्तरेण न गच्छेत् ॥ १४ ॥

वत्सतन्तिं च नोपरि गच्छेत् ॥ १५ ॥

भस्मास्थिरोमतुषकपालापस्नानानि नाधितिष्ठेत् ॥ १६ ॥

गां धयन्तीं न परस्मै प्रब्रूयात् ॥ १७ ॥

नाधेनुमधेनुरिति ब्रूयात् ॥ १८ ॥

यदि ब्रूयाद्धेनुभव्येत्येव ब्रूयात् ॥ १९ ॥

शुक्ता रूक्षाः परुषा वाचो न ब्रूयात् ॥ २० ॥

नैकोऽध्वानं व्रजेत् ॥ २१ ॥

न पतितैर्न स्त्रिया न शूद्रेण ॥ २२ ॥

न प्रतिसायं व्रजेत् ॥ २३ ॥

न नग्नः स्नायात् ॥ २४ ॥

न नक्तं स्नायात् ॥ २५ ॥

न नदीं बाहुकस्तरेत् ॥ २६ ॥

न कूपमवेक्षेत ॥ २७ ॥

न गर्तमवेक्षेत ॥ २८ ॥

II, 3, 6. 11. नैवेन्द्र° D, K. 12. यदि प्रब्रूयात् D, K. 13, 14 om. M. 13. पुरद्वारे प्रकीलपरिधानामन्तरेण D, K. न गच्छेत् Ci; च नातीयात् O, D, K. 14. प्रेङ्ख° Ct, O; corrupt Ci, D. 15. °तन्तीं M; °तरीं Ct; °तन्त्री O. 16. °स्नाचसथानि M; °स्नावस्थानानि O, D, K. 17. पाययन्तीं D, K; see Gaut. IX, 23. विब्रूयात् M; ब्रूयात् O. 18 to 20 om. M. 20 om. Ct. रिक्ता Ci; सूक्ता O; शुक्ला D; मुक्ता K; शुक्ता Gaut. II, 19. 26. बाहुतः O[2]; बाहुना D, K; see Pâṇ. IV, 4, 7.

न तत्रोपविशेयत एनमन्य उत्थापयेत् ॥ २९ ॥

पन्था देयो ब्राह्मणाय गवे राज्ञे ह्यचक्षुषे ।
वृद्धाय भारतप्ताय गर्भिण्यै दुर्बलाय च ॥ ३० ॥

प्रभूतैधोदकयवससमित्कुशमाल्योपनिष्क्रमणमाढ्यजनाकुलमनलससमृद्ध-
मार्यजनभूयिष्ठमदस्युप्रवेश्यं ग्राममावसितुं यतेत धार्मिकः ॥ ३१ ॥

उदपानोदके ग्रामे ब्राह्मणो वृषलीपतिः ।
उषित्वा द्वादश समाः शूद्रसाधर्म्यमृच्छति ॥ ३२ ॥

पुररेणुकुण्ठितशरीर-
स्तत्परिपूर्णनेत्रवदनश्च ।
नगरे वसन्सुनियतात्मा
सिद्धिमवाप्स्यतीति न तदस्ति ॥ ३३ ॥

रथाश्वगजधान्यानां गवां चैव रजः शुभम् ।
अप्रशस्तं समूहन्याः श्वाजाविखरवाससाम् ॥ ३४ ॥

पूज्यान्पूजयेत् ॥ ३५ ॥

ऋषिविद्वन्नृपवरमातुलश्वशुरर्त्विजः ।
एतेर्घ्याः शास्त्रविहिताः स्मृताः कालविभागशः ॥ ३६ ॥

ऋषिविद्वन्नृपाः प्राप्ताः क्रियारम्भे वरर्त्विजौ ।
मातुलश्वशुरौ पूज्यौ संवत्सरगतागताविति ॥ ३७ ॥

अग्न्यगारे गवां मध्ये ब्राह्मणानां च संनिधौ ।
स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं बाहुमुद्धरेत् ॥ ३८ ॥

II, 3, 6. 31. समित् om. O, D, K. °निष्क्रामणम् Ci, D, K. 32. [उ]द° all but C. इति add D, K. 33. Prat. Ct. °कुण्डितकशरीरग्रस्त° D, K. कुण्ठितं प्रच्छादितं [= गुण्ठित] Gov. °वदनस्तु O, D, K. M ins. ग्रमे [sic] after नगरे. °वाप्नोति न तदस्ति Ci. 34. समोहन्या M; समूहिन्या Ci, O[2]; समूहन्या the other MSS. 36. °विपाकशः D, K. 37. संवत्सरगता-विति M, D, K. इति om. O. 38. अग्न्यागारे Ct, O[1], K.

उत्तरं वासः कर्तव्यं पञ्चस्वेतेषु कर्मसु ।
स्वाध्यायोत्सर्गदानेषु भोजनाचमनयोस्तथा ॥ ३९ ॥
हवनं भोजनं दानमुपहारः प्रतिग्रहः ।
बहिर्जानु न कार्याणि तद्वदाचमनं स्मृतम् ॥ ४० ॥
अन्ने श्रितानि भूतानि अन्नं प्राणमिति श्रुतिः ।
तस्मादन्नं प्रदातव्यमन्नं हि परमं हविः ॥ ४१ ॥
हुतेन शाम्यते पापं हुतमन्नेन शाम्यति ।
अन्नं दक्षिणया शान्तिमुपयातीति नः श्रुतिरिति ॥ ४२ ॥ ६ ॥

॥ इति द्वितीयप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथातः संध्योपासनविधिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥
तीर्थं गत्वाप्रयतोऽभिषिक्तः प्रयतो वानभिषिक्तः प्रक्षालितपादपाणिरप आचम्य सुरभिमत्याब्लिङ्गाभिर्वारुणीभिर्हिरण्यवर्णाभिः पावमानीभिर्व्याहृतिभिरन्यैश्च पवित्रैरात्मानं प्रोक्ष्य प्रयतो भवति ॥ २ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
अपोऽवगाहनं स्नानं विहितं सार्ववर्णिकम् ।
मन्त्रवत्प्रोक्षणं चापि द्विजातीनां विशिष्यत इति ॥ ३ ॥
सर्वकर्मणां चैवारम्भेषु प्राक्संध्योपासनकालाच्चैतेनैव पवित्रसमूहेनात्मानं प्रोक्ष्य प्रयतो भवति ॥ ४ ॥

II, 3, 6. 39. °चमयोस्तथा M, O; °चमने तथा Ci; as these readings seem to be corruptions of °चमनयोस्तथा [Ct, D, K] I have not written °चामयोस्तथा which would make the metre regular. 41. अन्नं श्रि° M; अन्नाश्रि° O². See Taitt. Brâhmaṇa II, 8, 8, 3. 42. C om. the second इति.

II, 4, 7. 2. See App. I. पवित्रमन्त्रैरात्मानं Ci, O². 3. इति om. all but C. 4. °कालादेतेनैव O¹, D, K.

अथाप्युदाहरन्ति । दर्भेष्वासीनो दर्भान्धारयमाणः सोदकेन पाणिना प्रत्यङ्मुखः सावित्रीं सहस्रकृत्व आवर्तयेत् ॥ ५ ॥
प्राणायामशो वा शतकृत्वः ॥ ६ ॥
उभयतःप्रणवां ससप्तव्याहृतिकां मनसा वा दशकृत्वः ॥ ७ ॥
त्रिभिश्च प्राणायामैस्तान्तो ब्रह्महृदयेन ॥ ८ ॥
वारुणीभ्यां रात्रिमुपतिष्ठते । इमं मे वरुण । तत्त्वा यामीति । द्वाभ्याम् ॥ ९ ॥
एवमेव प्रातः प्राङ्मुखस्तिष्ठन् ॥ १० ॥
मैत्रीभ्यामहरुपतिष्ठते । मित्रस्य चर्षणीधृतः । मित्रो जनान्यातयतीति । द्वाभ्याम् ॥ ११ ॥
सुपूर्वामपि पूर्वामुपक्रम्योदित आदित्ये समाप्नुयात् ॥ १२ ॥
अनस्तमित उपक्रम्य सुपश्चादपि पश्चिमाम् ॥ १३ ॥
संध्ययोश्च संपत्तावहोरात्रयोश्च संतत्यै ॥ १४ ॥
अपि चात्र प्रजापतिगीतौ श्लोकौ भवतः ।
अनागतां तु ये पूर्वामनतीतां तु पश्चिमाम् ।
संध्यां नोपासते विप्राः कथं ते ब्राह्मणाः स्मृताः ॥
सायं प्रातः सदा संध्यां ये विप्रा नो उपासते ।
कामं तान्धार्मिको राजा शूद्रकर्मसु योजयेदिति ॥ १५ ॥
तत्र सायमतिक्रमे रात्र्युपवासः प्रातरतिक्रमेऽहरुपवासः ॥ १६ ॥
स्थानासनफलमवाप्नोति ॥ १७ ॥

II, 4, 7. 5. अपरिमितकृत्वः adds K. 7. सप्त° M, D. 10. प्राक्तिष्ठन् O[1], D, K. 12. सुपूर्वामभि° O, D, K. 13. अस्तमित M. 14. संतत्या M, Ci; संतत्याम् O; संत्पत्यौ D; संपत्तौ K; Gov.'s reading संततिः looks like a correction; I supply उपासिता कल्पते. 15. अपि वाच M, D, K.

अथाप्युदाहरन्ति ।
यदुपस्थकृतं पापं पद्भ्यां वा यत्कृतं भवेत् ।
बाहुभ्यां मनसा वापि वाचा वा यत्कृतं भवेत् ।
सायं संध्यामुपस्थाय तेन तस्मात्प्रमुच्यते ॥ १८ ॥
रात्र्या चापि संधीयते न चैनं वरुणो गृह्णाति ॥ १९ ॥
एवमेव प्रातरुपस्थाय रात्रिकृतात्पापात्प्रमुच्यते ॥ २० ॥
अह्ना चापि संधीयते मित्रश्चैनं गोपायत्यादित्यश्चैनं स्वर्गं लोकमुन्न-
यति ॥ २१ ॥
स एवमेवाहरहरहोरात्रयोः संधिषूपतिष्ठमानो ब्रह्मपूतो ब्रह्मभूतो ब्रा-
ह्मणः शास्त्रमनुवर्तमानो ब्रह्मलोकमभिजयतीति विज्ञायते । ब्रह्मलो-
कमभिजयतीति विज्ञायते ॥ २२ ॥ ७ ॥

॥ इति द्वितीयप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ हस्तौ प्रक्षाल्य कमण्डलुं मृत्पिण्डं च संगृह्य तीर्थं गत्वा त्रिः
पादौ प्रक्षालयते त्रिरात्मानम् ॥ १ ॥
अथ हैके ब्रुवते । श्मशानमापो देवगृहं गोष्ठं यत्र च ब्राह्मणा अप्र-
क्षाल्य पादौ तन्न प्रवेष्टव्यमिति ॥ २ ॥
अथापोभिप्रपद्यते ।
हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः ।
यन्मया भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः ॥

II, 4, 7. 19. इति add M, D, K. 21. वापि D, K. 22. Prat. Ct. संधिषु om. Ci. ब्रह्मपूतो om. D, K. ब्रह्मभूतो om. O. Before ब्राह्मणः O[2] ins. ब्रह्मविरजो, D, K ब्रह्मविराजो; see III, 9, 15. प्राणः for ब्राह्मणः Ci.

II, 5, 8. 2. Ct, O, D, K ins. तु before पादौ. 3. °भिपद्यते O[1]; °भिप्रतिपद्यते O[2], D, K.

यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम् ।
तन्म इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः पुनरिति ॥ ३ ॥
अथाञ्जलिनाप उपहन्ति । सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्विति ॥ ४ ॥
तां दिशं निरुक्षति यस्यामस्य दिशि द्वेष्यो भवति । दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति ॥ ५ ॥
अथाप उपस्पृश्य त्रिः प्रदक्षिणमुदकमावर्तयति । यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपगच्छतादिति ॥ ६ ॥
अप्सु निमज्ज्योन्मज्ज्य ॥ ७ ॥
नाप्सु सतः प्रयमणं विद्यते न वासःपल्पूलनं नोपस्पर्शनम् ॥ ८ ॥
यद्युपरुन्ध्याः स्युरेतेनोपतिष्ठते । नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्य इति ॥ ९ ॥
उत्तीर्याचम्याचान्तः पुनराचामेत् ।
आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम् ।
पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्म पूता पुनातु माम् ॥
यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम ।
सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहं स्वाहेति ॥ १० ॥
पवित्रे कृत्वाद्भिर्मार्जयति । आपो हि ष्ठा मयोभुव इति तिसृभिः । हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इति चतसृभिः । पवमानः सुवर्जन इति । एतेनानुवाकेन मार्जयित्वान्तर्जलगतोऽघमर्षणेन त्रीन्प्राणायामान्धारयित्वोत्तीर्य वासः पीडयित्वा प्रक्षालितोपवातान्यक्लिष्टानि वासांसि परिधायाप आचम्य दर्भेष्वासीनो दर्भान्धारयमाणः प्राङ्मुखः सावित्रीं सहस्रकृत्व आवर्तयेच्छतकृत्वोऽपरिमितकृत्वो वा दशावरम् ॥ ११ ॥

II, 5, 8. 4. D om. सन्त्विति to तपःशीलः सवने° in II, 6, 11, 15. 9. यद्यपरुन्ध्या M, Ci. °तिष्ठन्ते Ct, K. 10. °म्यान्तः M. आचमेत् M, O[1], K. Before the Mantra K ins. Taitt. Âr. X, 22. 11. मार्जयित्वा for मार्जयति C. पिण्डयित्वा K. °वाताक्लिष्टानि C. अप आचम्य om. C. प्रत्यङ्मुखः M.

अथादित्यमुपतिष्ठते । उद्वयं तमसस्परि । उदु त्यं चित्रम् । तच्चक्षुर्देवहितम् । य उदगादिति ॥ १२ ॥
अथाप्युदाहरन्ति । प्रणवो व्याहृतयः सावित्री चेत्येते पञ्च ब्रह्मयज्ञा अहरहर्ब्राह्मणं किल्बिषात्पावयन्ति ॥ १३ ॥
पूतः पञ्चभिर्ब्रह्मयज्ञैरथोत्तरं देवतास्तर्पयति ॥ १४ ॥

॥ अग्निः प्रजापतिः ॥ ८ ॥

अग्निः प्रजापतिः सोमो रुद्रोदितिर्बृहस्पतिः सर्पा इत्येतानि प्राग्द्वाराणि दैवतानि सनक्षत्राणि सग्रहाणि साहोरात्राणि समुहूर्तानि तर्पयामि ॥ ओं वसूंश्च तर्पयामि ॥ १ ॥
ओं पितरोर्यमा भगः सविता त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी इत्येतानि दक्षिणद्वाराणि दैवतानि सनक्षत्राणि सग्रहाणि साहोरात्राणि समुहूर्तानि तर्पयामि ॥ ओं रुद्रांश्च तर्पयामि ॥ २ ॥
मित्र इन्द्रो महापितर आपो विश्वे देवा ब्रह्मा विष्णुरित्येतानि प्रत्यग्द्वाराणि दैवतानि सनक्षत्राणि सग्रहाणि साहोरात्राणि समुहूर्तानि तर्पयामि ॥ ओं आदित्यांश्च तर्पयामि ॥ ३ ॥
ओं वसवो वरुणोज एकपादहिर्बुध्न्यः पूषाश्विनौ यम इत्येतान्युदग्द्वाराणि दैवतानि सनक्षत्राणि सग्रहाणि साहोरात्राणि समुहूर्तानि तर्पयामि ॥ ४ ॥
ओं विश्वान्देवांस्तर्पयामि ॥ ओं साध्यांश्च त॰ ॥ ओं ब्रह्माणं त॰ ॥ ओं प्रजापतिं त॰ ॥ ओं चतुर्मुखं त॰ ॥ ओं हिरण्यगर्भं त॰ ॥ ओं स्व-

II, 5, 8. 13. प्रणवे M; प्रणवेन K. 14. K ins. अङ्गिरेवाप्सु after ॰यज्ञैः.

II, 5, 9. This chapter is given in full by K only. Next to it stands O which contains a selection of the Mantras with considerable differences; see App. I. M gives the beginning of Sûtra 1 and the end of 14, C the Pratika of Sûtra 1 only. 4. ॰ध्न्यप्पूषा [i. e. ॰ध्न्यऽ पूषा] अश्विनौ K. इत्येतानि उदग्द्वाराणि सदैवतानि K. 5. साध्यांश्च corrected from संध्यां K.

यंभुवं त० ॥ ओं ब्रह्मपार्षदांस्त० ॥ ओं परमेष्ठिनं त० ॥ ओं ब्रह्मपार्षदीश्च त० ॥ ओं अग्निं त० ॥ ओं वायुं त० ॥ ओं वरुणं त० ॥ ओं सूर्यं त० ॥ ओं चन्द्रमसं त० ॥ ओं नक्षत्राणि त० ॥ ओं सद्योजातं त० ॥ ओं भूःपुरुषं त० ॥ ओं भुवःपुरुषं त० ॥ ओं सुवःपुरुषं त० ॥ ओं भूर्भुवःसुवःपुरुषं त० ॥ ओं भूस्त० ॥ ओं भुवस्त० ॥ ओं सुवस्त० ॥ ओं महस्त० ॥ ओं जनस्त० ॥ ओं तपस्त० ॥ ओं सत्यं तर्पयामि ॥ ५ ॥

ओं भवं देवं तर्पयामि ॥ ओं शर्वं देवं त० ॥ ओं ईशानं देवं त० ॥ ओं पशुपतिं देवं त० ॥ ओं रुद्रं देवं त० ॥ ओं उग्रं देवं त० ॥ ओं भीमं देवं त० ॥ ओं महान्तं देवं त० ॥ ओं भवस्य देवस्य पत्नीं त० ॥ ओं शर्वस्य देवस्य पत्नीं त० ॥ ओं ईशानस्य देवस्य पत्नीं त० ॥ ओं पशुपतेर्देवस्य पत्नीं त० ॥ ओं रुद्रस्य देवस्य पत्नीं त० ॥ ओं उग्रस्य देवस्य पत्नीं त० ॥ ओं भीमस्य देवस्य पत्नीं त० ॥ ओं महतो देवस्य पत्नीं त० ॥ ओं भवस्य देवस्य सुतं त० ॥ ओं शर्वस्य देवस्य सुतं त० ॥ ओं ईशानस्य देवस्य सुतं त० ॥ ओं पशुपतेर्देवस्य सुतं त० ॥ ओं रुद्रस्य देवस्य सुतं त० ॥ ओं उग्रस्य देवस्य सुतं त० ॥ ओं भीमस्य देवस्य सुतं त० ॥ ओं महतो देवस्य सुतं त० ॥ ओं रुद्रांश्च त० ॥ ओं रुद्रपार्षदांस्तर्पयामि ॥ ६ ॥

ओं विघ्नं तर्पयामि ॥ ओं विनायकं त० ॥ ओं वीरं त० ॥ ओं स्थूलं त० ॥ ओं वरदं त० ॥ ओं हस्तिमुखं त० ॥ ओं वक्रतुण्डं त० ॥ ओं एकदन्तं त० ॥ ओं लम्बोदरं त० ॥ ओं विघ्नपार्षदांस्त० ॥ ओं विघ्नपार्षदीश्च तर्पयामि ॥ ७ ॥

ओं सनत्कुमारं तर्पयामि ॥ ओं स्कन्दं त० ॥ ओं इन्द्रं त० ॥ ओं षष्ठीं त० ॥ ओं षण्मुखं त० ॥ ओं विशाखं त० ॥ ओं महासेनं त० ॥

II, 5, 9. 8. षष्टी K. After विशाखं त० ॥ K ins. again ओं इन्द्रं त० ॥ ओं षष्टीं त० ॥.

ओं सुब्रह्मण्यं त° ॥ ओं स्कन्दपार्षदांस्त° ॥ ओं स्कन्दपार्षदीश्च तर्पयामि ॥ ८ ॥

ओं आदित्यं तर्पयामि ॥ ओं सोमं त° ॥ ओं अङ्गारकं त° ॥ ओं बुधं त° ॥ ओं बृहस्पतिं त° ॥ ओं शुक्रं त° ॥ ओं शनैश्चरं त° ॥ ओं राहुं त° ॥ ओं केतुं तर्पयामि ॥ ९ ॥

ओं केशवं तर्पयामि ॥ ओं नारायणं त° ॥ ओं माधवं त° ॥ ओं गोविन्दं त° ॥ ओं विष्णुं त° ॥ ओं मधुसूदनं त° ॥ ओं त्रिविक्रमं त° ॥ ओं वामनं त° ॥ ओं श्रीधरं त° ॥ ओं हृषीकेशं त° ॥ ओं पद्मनाभं त° ॥ ओं दामोदरं त° ॥ ओं श्रियं देवीं त° ॥ ओं सरस्वतीं देवीं त° ॥ ओं पुष्टिं त° ॥ ओं तुष्टिं त° ॥ ओं विष्णुं त° ॥ ओं गरुत्मन्तं त° ॥ ओं विष्णुपार्षदांश्च त° ॥ ओं विष्णुपार्षदीश्च तर्पयामि ॥ १० ॥

ओं यमं तर्पयामि ॥ ओं यमराजं त° ॥ ओं धर्मं त° ॥ ओं धर्मराज त° ॥ ओं कालं त° ॥ ओं नीलं त° ॥ ओं मृत्युंजयं त° ॥ ओं वैवस्वतं त° ॥ ओं चित्रगुप्तं त° ॥ ओं औदुम्बरं त° ॥ ओं वैवस्वतपार्षदांस्त° ॥ ओं वैवस्वतपार्षदीश्च तर्पयामि ॥ ११ ॥

ओं भूमिदेवांस्तर्पयामि ॥ ओं काश्यपं त° ॥ ओं अन्तरिक्षं त° ॥ ओं विद्यां त° ॥ ओं धन्वन्तरिं त° ॥ ओं धन्वन्तरिपार्षदांश्च त° ॥ ओं धन्वन्तरिपार्षदीश्च तर्पयामीति ॥ १२ ॥

अथ निवीती ॥ १३ ॥

ओं ऋषींस्तर्पयामि ॥ ओं महर्षींस्त° ॥ ओं परमर्षींस्त° ॥ ओं ब्रह्मर्षींस्त° ॥ ओं देवर्षींस्त° ॥ ओं राजर्षींस्त° ॥ ओं श्रुतर्षींस्त° ॥ ओं सप्तर्षींस्त° ॥ ओं काण्डर्षींस्त° ॥ ओं ऋषिकांस्त° ॥ ओं ऋषिपत्नीस्त° ॥ ओं ऋषिपुत्रकांस्त° ॥ ओं कण्वं बौधायनं त° ॥ ओं आ-

---

II, 5, 9. 8. सुब्रह्मण्यंस्त° K. 10. गरुत्मं K. 12. K om. इति which I have added according to Sûtra 14 and II, 5, 10, 2.

पस्तम्बं सूत्रकारं त० ॥ ओं सत्याषाढं हिरण्यकेशिनं त० ॥ ओं वाजसनेयिनं याज्ञवल्क्यं त० ॥ ओं आश्वलायनं शौनकं त० ॥ ओं व्यासं त० ॥ ओं प्रणवं त० ॥ ओं व्याहृतीस्त० ॥ ओं सावित्री त० ॥ ओं गायत्री त० ॥ ओं छन्दांसि त० ॥ ओं ऋग्वेदं त० ॥ ओं यजुर्वेदं त० ॥ ओं सामवेदं त० ॥ ओं अथर्वाङ्गिरसं त० ॥ ओं इतिहासपुराणं त० ॥ ओं सर्ववेदांस्त० ॥ ओं सर्वदेवजनांस्त० ॥ ओं सर्वभूतानि तर्पयामीति ॥ १४ ॥

॥ अथ प्राचीनावीती ॥ ९ ॥

अथ प्राचीनावीती ॥ ओं पितॄन्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ ओं पितामहान्स्वधा नमस्त० ॥ ओं प्रपितामहान्स्वधा नमस्त० ॥ ओं मातॄः स्वधा नमस्त० ॥ ओं पितामहीः स्वधा नमस्त० ॥ ओं प्रपितामहीः स्वधा नमस्त० ॥ ओं मातामहान्स्वधा नमस्त० ॥ ओं मातुः पितामहान्स्वधा नमस्त० ॥ ओं मातुः प्रपितामहान्स्वधा नमस्त० ॥ ओं मातामहीः स्वधा नमस्त० ॥ ओं मातुः पितामहीः स्वधा नमस्त० ॥ ओं मातुः प्रपितामहीः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १ ॥

ओं आचार्यान्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ ओं आचार्यपत्नीः स्वधा नमस्त० ॥ ओं गुरून्स्वधा नमस्त० ॥ ओं गुरुपत्नीः स्वधा नमस्त० ॥ ओं सखीन्स्वधा नमस्त० ॥ ओं सखिपत्नीः स्वधा नमस्त० ॥ ओं ज्ञातीन्स्वधा नमस्त० ॥ ओं ज्ञातिपत्नीः स्वधा नमस्त० ॥ ओं अमात्यान्स्वधा नमस्त० ॥ ओं अमात्यपत्नीः स्वधा नमस्त० ॥ ओं सर्वान्स्वधा नमस्त० ॥ ओं सर्वाः स्वधा नमस्तर्पयामीति ॥ २ ॥

II, 5, 9. 14. इति om. K.

II, 5, 10. 1, 2 om C; Prat. M. O om. ओं before all Mantras. 1. अथ om. O. O, K ins. दक्षिणतः before प्राचीनावीती. ओं om. M. 2. K om. the two Mantras addressed to the आचार्यपत्न्यः and गुरवः. सर्वपत्नीः K for सर्वाः [M, O]. पितृतर्पणम् add M, O².

अनुतीर्थमप उत्सिञ्चति ॥ ३ ॥
ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतम् ।
स्वधा स्थ तर्पयत मे पितॄन् । तृप्यत तृप्यतेति ॥ ४ ॥
नैकवस्त्रो नार्द्रवासा दैवानि कर्माण्यनुसंचरेत् ॥ ५ ॥
पितृसंयुक्तानि चेत्येकेषाम् । पितृसंयुक्तानि चेत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयप्रश्ने पञ्चमोध्यायः ॥ ५ ॥

अथेमे पञ्च महायज्ञास्तान्येव महासत्त्राणि देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति ॥ १ ॥
अहरहः स्वाहाकुर्यादा काष्ठात्तथैतं देवयज्ञं समाप्नोति ॥ २ ॥
अहरहः स्वधाकुर्यादोदपात्रात्तथैतं पितृयज्ञं समाप्नोति ॥ ३ ॥
अहरहर्नमस्कुर्यादा पुष्पेभ्यस्तथैतं भूतयज्ञं समाप्नोति ॥ ४ ॥
अहरहर्ब्राह्मणेभ्योन्नं दद्यादा मूलफलशाकेभ्यस्तथैतं मनुष्ययज्ञं समाप्नोति ॥ ५ ॥
अहरहः स्वाध्यायं कुर्यादा प्रणवात्तथैतं ब्रह्मयज्ञं समाप्नोति ॥ ६ ॥
स्वाध्यायो वै ब्रह्मयज्ञस्तस्य ह वा एतस्य ब्रह्मयज्ञस्य वागेव जुहूर्मन उपभृच्चक्षुर्ध्रुवा मेधा स्रुवः सत्यमवभृथः स्वर्गो लोक उदयनं यावन्तं ह वा इमां वित्तस्य पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते तस्मात्स्वाध्यायोध्येतव्य इति हि ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

II, 5, 10. 4. Prat. M, Ct, K. मधु for घृतं Ci; घृतं मधु पयः O. तृप्यत three times O. वदन्ति adds K. 5. नार्द्रवासा नैकवस्त्रो O, K. 6. च om. Ci.

II, 6, 11. 2 to 6. तथेमं K. 6. Prat Ct. अहरहर्ब्रह्मयज्ञ ओंकारव्याहृतीभ्यस्तथैतं M, Ci. 7. Prat. M, Ct, K. उपभृच्चक्षुर्धृत्यध्रुवा O; उपभूतधृतिर्ध्रुवा K. मेधास्रुचः M. उदयनीया Ci, O[2], K; उदयनीयं O[1]. जयतीति य K.

अथाप्युदाहरन्ति । स्वभ्यक्तः सुहितः सुखे शयने शयानो यं यं क्रतु-मधीते तेन तेनास्येष्टं भवतीति ॥ ८ ॥

तस्य ह वा एतस्य धर्मस्य चतुर्धा भेदमेक आहुरदृष्टत्वात् । ये चत्वार इति । कर्मवादः ॥ ९ ॥

ऐष्टिकपाशुकसौमिकदार्विहोमाणाम् ॥ १० ॥

तदेषाभिवदति ।

ये चत्वारः पथयो देवयाना
अन्तरा द्यावापृथिवी वियन्ति ।
तेषां यो अज्यानिमजीतिमावहा-
त्तस्मै नो देवाः परि दत्तेह सर्व इति ॥ ११ ॥

ब्रह्मचारी गृहस्थो वानप्रस्थः परिव्राजक इति ॥ १२ ॥

ब्रह्मचारी गुरुशुश्रूष्या मरणात् ॥ १३ ॥

वानप्रस्थो वैखानसशास्त्रसमुदाचारः ॥ १४ ॥

वैखानसो वने मूलफलाशी तपःशीलः सवनेषूदकमुपस्पृशञ्छ्रामणकेना-ग्निमाधायाग्राम्यभोजी देवपितृभूतमनुष्यर्षिपूजकः सर्वातिथिः प्रतिषिद्धवर्जं बैष्कमप्युपयुञ्जीत न फालकृष्टमधितिष्ठेद्ग्रामं च न प्रविशेज्जटिलश्चीराजिनवासा नातिसांवत्सरं भुञ्जीत ॥ १५ ॥

II, 6, 11. 8. सुखितः C, K. सुख॰ C. 9. यज्ञस्य for धर्मस्य O, K. चतुर्धा भेदकमेक M; चतुर्धा भेदशमेक Ci; चतुर्भागमेत Ct; चतुर्धा भूतमेक K; चतुर्धा भेदमेक O and Gov. on Sûtra 27. 10. ॰होमानाम् C. 12 om. O[1], K; ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थपरिव्राजका इति O[2]. See App. I. 13. गुरुं M, C. शुश्रूषा मरणात् M, O[1]; शुश्रूषमाणः C; शुश्रूषुरा मरणात् K; the reading of O[2] is supported by Gov.'s explanation. 14, 15 and III, 3, 15, 17, वैघानस M. 14. ॰चारेण K. 15. श्यामलकेना॰ D, K. O, D, K seem to conclude a chapter with ॰माधाय as they write ॰याग्राम्यभोजी ॥ अग्राम्यभोजी; but both D and K om. this beginning in their lists of Pratîkas. ॰पितृ॰ om. D, K. ॰मनुष्यभूतर्षि॰ O, D, K. सर्वातिथीन् O[2], D, K. भैक्षम् for बैष्कम् all but O[1]. ॰सांवत्सरिकं O; ॰संवत्सरं D, K. Like Gaut. III, 36, O, D, K place 27 after 15.

परिव्राजकः परित्यज्य बन्धूनपरिग्रहः प्रव्रजेद्यथाविधि ॥ १६ ॥

अरण्यं गत्वा ॥ १७ ॥

शिखामुण्डः ॥ १८ ॥

कौपीनाच्छादनः ॥ १९ ॥

वर्षास्वेकस्थः ॥ २० ॥

काषायवासाः ॥ २१ ॥

सन्नमुसले व्यङ्गारे निवृत्तशरावसंपाते भिक्षेत ॥ २२ ॥

वाङ्मनःकर्मदण्डैर्भूतानामद्रोही ॥ २३ ॥

पवित्रं बिभ्रच्छौचार्थम् ॥ २४ ॥

उद्धृतपरिपूताभिरद्भिरपकार्यं कुर्वाणः ॥ २५ ॥

अपविध्य वैदिकानि कर्माण्युभयतः परिच्छिन्ना मध्यमं पदं संश्लिष्यामह इति वदन्तः ॥ २६ ॥

ऐकाश्रम्यं त्वाचार्या अप्रजननत्वादितरेषाम् ॥ २७ ॥

तत्रोदाहरन्ति । प्राह्लादिर्ह वै कपिलो नामासुर आस स एतान्भेदांश्चकार देवैः स्पर्धमानस्तान्मनीषी नाद्रियेत ॥ २८ ॥

अदृष्टत्वात् । ये चत्वार इति । कर्मवाद ऐष्टिकपाशुकसौमिकदार्विहोमाणाम् ॥ २९ ॥

तदेषाभ्यनूच्यते ।

एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य

न कर्मणा वर्धते नो कनीयान् ।

II, 6, 11. 16. अप्रतिग्रहः M. परिव्रजेद्यथाविधि M, C, O; प्रव्रजत्यथाविधि D, K. 19 to 26, see App. I. 19 om. O[1]. 20 and 22 om. M, O, D, K. 22. वृत्त° Ci text; विवृत्त° Ct text; वृत्ते Gov.; but see App. I. 23. °दण्डी D, K. 24. बिभृयात् C text, O[2]. 25. परिपूत om. Ct, O. D, K. अप् om. Ct, D, K. कुर्यात् C. 26 om. M, O, D, K. 27 om. O[1], D, K; but see note on 15. अप्रजननत्वात् M, C; see Gaut. III, 3. 29. °होमानाम् Ci, O.

तस्यैवात्मा पदवित्तं विदित्वा
न कर्मणा लिप्यते पापकेनेति ॥ ३० ॥
स ब्रूयात् ।
येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः
पिता पुत्रेण पितृमान्योनियोनौ ।
नावेदविन्मनुते तं बृहन्तं
सर्वानुभूमात्मानं संपराय इति ॥ ३१ ॥
इमे ये नार्वाङ्न परश्चरन्ति
न ब्राह्मणासो न सुतेकरासः ।
त एते वाचमभिपद्य पापया
सिरीस्तन्त्रं तन्वते अप्रजज्ञय इति ॥ ३२ ॥
प्रजाभिरग्ने अमृतत्वमश्याम् । जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवा जायते ब्रह्मचर्येणर्षिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य इति । एवमृणसंयोगादिन्योसंख्येया भवन्ति ॥ ३३ ॥
त्रयीं विद्यां ब्रह्मचर्यं प्रजातिं
श्रद्धां तपो यज्ञमनुप्रदानम् ।
य एतानि कुर्वते तैरित्सह स्मो
रजो भूत्वा ध्वंसतेन्यत्प्रशंसन्निति ।
ध्वंसतेन्यत्प्रशंसन्निति ॥ ३४ ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयप्रश्ने षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥

II, 6, 11. 31. **स यद्ब्रूयात्** M, Ci. 33, 34 om. C. 33. **॰गादीन्यसंख्येयानि** O. D, K. 34. **त्रयी॰** K. For **प्रजातिं** [Âp. II, 9, 24, 8] all MSS. read **प्रजापतिं** except O[1] which reads **व्रजंति**. **ध्वंसन्तमन्यत्प्रशंसन्तीति प्रशंसन्तीति** D, K.

अथ शालीनयायावराणामात्मयाजिनां प्राणाहुतीर्व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

सर्वावश्यकावसाने संमृष्टोपलिप्ते देशे प्राङ्मुख उपविश्य तद्भूतमाह्रियमाणम् । भूर्भुवः सुवरोमिति । उपस्थाय वाचं यच्छेत् ॥ २ ॥

न्यस्तमन्नं महाव्याहृतिभिः प्रदक्षिणमुदकं परिषिच्य सव्येन पाणिनाविमुञ्चन् । अमृतोपस्तरणमसीति । पुरस्तादपः पीत्वा पञ्चान्नेन प्राणाहुतीर्जुहोति । प्राणे निविष्टोमृतं जुहोमि । शिवो मा विशाप्रदाहाय । प्राणाय स्वाहेति ॥ ३ ॥

पञ्चान्नेन प्राणाहुतीर्हुत्वा तूष्णीं भूयो व्रतयेत्प्रजापतिं मनसा ध्यायन्नान्तरा वाचं विसृजेत् ॥ ४ ॥

यद्यन्तरा वाचं विसृजेत् । भूर्भुवः सुवरोमिति । जपित्वा पुनरेव भुञ्जीत ॥ ५ ॥

त्वक्केशनखकीटाखुपुरीषाणि दृष्ट्वा तं देशं पिण्डमुद्धृत्याद्भिरभ्युक्ष्य भस्मावकीर्य पुनरद्भिः प्रोक्ष्य वाचा च प्रशस्तमुपयुञ्जीत ॥ ६ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

आसीनः प्राङ्मुखोऽश्नीयाद्वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ।
अस्कान्दयंस्तन्मनाश्च भुक्त्वा चाग्निमुपस्पृशेदिति ॥ ७ ॥

सर्वभक्ष्यापूपकन्दमूलफलमांसानि दन्तैर्नावद्येत् ॥ ८ ॥

नातिसुहितः ॥ ९ ॥

अमृतापिधानमसीति । उपरिष्टादपः पीत्वाचान्तो हृदयदेशमभिमृशति । प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकः । तेनान्नेनाप्यायस्वेति ॥ १० ॥

II, 7, 12. 1. यथा M. 2. I have always written सुवर्, not स्वर्: the MSS. have both forms. 3. न्यस्तमन्नं om. D; अन्नं om. K. 4. ध्यायन्नन्तरा M, O². 5. यद्यन्तरा O², D, K. Before 6 अथाप्युदाहरन्ति Ct, O, D, K. तद्देश° Ct; तद्देशीयं O²; तद्देशं D, K पुनरभिप्रोक्ष्य D, K. 8. °भक्ष्याण्यपूप° C. °मांसादीनि Ct; °मांसानां O¹, D, K.

पुनराचम्य दक्षिणे पादाङ्गुष्ठे पाणी निस्रावयति ।
अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोङ्गुष्ठं च समाश्रितः ।
ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुगिति ॥ ११ ॥
कृतानुमन्त्रणमूर्ध्वहस्तः समाचरेत् । श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम् ।
प्राणमन्नेनाप्यायस्वेति पञ्च ॥ १२ ॥
ब्रह्मणि म आत्मामृतत्वायेति । आत्मानम् ॥ १३ ॥
अक्षरेण चात्मानं योजयेत् ॥ १४ ॥
सर्वक्रतुयाजिनामात्मयाजी विशिष्यते ॥ १५ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ॥ १६ ॥

॥ यथा हि तूलमैषीकम् ॥ १२ ॥

यथा हि तूलमैषीकमग्नौ प्रोतं प्रदीप्यते ।
तद्वत्सर्वाणि पापानि दह्यन्ते ह्यात्मयाजिनः ॥ १ ॥
केवलाघो भवति केवलादी । मोघमन्नं विन्दत इति ॥ २ ॥
स एवमेवाहरहः सायं प्रातर्जुहुयात् ॥ ३ ॥
अद्भिर्वा सायम् ॥ ४ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
अग्रे भोजयेदतिथीनन्तर्वत्नीरनन्तरम् ।
बालवृद्धांस्तथा दीनान्व्याधितांश्च विशेषतः ॥

II, 7, 12. 11. पाणिं D. °यन्ति M, O². प्रीणातु O, D; om. M, Ct; comp. रक्षय II, 2, 3, 35. 12. अथानु° O¹; अथ कृतानु° O²; अथाहृतानु° D, K. °हस्तश्च D, K. पञ्चभि[:] K. 13. आत्मानम् om. M; अन्न O²; अन्येन D, K; अनुमन्त्रयत इति शेषः Gov. M concludes the chapter after Sûtra 15; see the list of Pratikas.

II, 7, 13. 1. Prat. Ct. कुलम् M, Ct, D. °याजिनाम् Ci. 2. केवलाघो भवति om. M. च add O², D, K. 3. एवम् om. C. 5. Prat. Ct. भोजयत्यति° D, K.

अदत्त्वा तु य एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्ते यथाविधि ।
भुज्यमानो न जानाति न स भुङ्क्ते स भुज्यते ॥ ५ ॥
पितृदैवतभृत्यानां मातापित्रोर्गुरोस्तथा ।
वाग्यतो विघसमश्नीयादेवं धर्मो विधीयत इति ॥ ६ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्ष्याः षोडशारण्यवासिनः ।
द्वात्रिंशतं गृहस्थस्यापरिमितं ब्रह्मचारिणः ॥ ७ ॥
आहिताग्निरनड्वांश्च ब्रह्मचारी च ते त्रयः ।
अश्नन्त एव सिध्यन्ति नैषां सिद्धिरनश्नतामिति ॥ ८ ॥
गृहस्थो ब्रह्मचारी वा योनश्नंस्तु तपश्चरेत् ।
प्राणाग्निहोत्रलोपेन अवकीर्णी भवेत्तु सः ॥ ९ ॥
अन्यत्र प्रायश्चित्तात्प्रायश्चित्ते तदेव विधानम् ॥ १० ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च ।
सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते कदाचन ॥ ११ ॥
प्राणाग्निहोत्रमन्त्रांस्तु निरुद्धे भोजने जपेत् ।
त्रेताग्निहोत्रमन्त्रांस्तु द्रव्यालाभे यथा जपेदिति ॥ १२ ॥
एवमेवाचरन्ब्रह्मभूयाय कल्पते । ब्रह्मभूयाय कल्पत इति ॥ १३ ॥ १३ ॥

॥ इति द्वितीयप्रश्ने सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥

II, 7, 13. 5. न भुज्यते M, Ci. 6. °देष धर्मो D, K. 11. इति add M, C. 12. °मन्त्रांश्च निरुद्धो and °मन्त्राणां द्रव्या° O, D, K. 13. एवमाचरन् M, Ci; एवाचरन् Ct; एवमिममाचरन् O. होवाच प्रजापतिः add D, K.

पित्र्यमायुष्यं स्वर्ग्यं यशस्यं पुष्टिकर्म च ॥ १ ॥

त्रिमधुस्त्रिणाचिकेतस्त्रिसुपर्णः पञ्चाग्निः षडङ्गविच्छीर्षको ज्येष्ठसामकः स्नातक इति पङ्क्तिपावनाः ॥ २ ॥

तदभावे रहस्यवित् ॥ ३ ॥

ऋचो यजूंषि सामानीति श्राद्धस्य महिमा तस्मादेवंविदं सपिण्डमप्याशयेत् ॥ ४ ॥

राक्षोघ्नानि च सामानि स्वधावन्ति यजूंषि च ।
मध्वृचोथ पवित्राणि श्रावयेदाशयञ्छनैः ॥ ५ ॥

चरणवतोनूचानान्योनिगोत्रमन्त्रासंबन्धाञ्छुचीन्मन्त्रवतस्त्र्यवराननयुजः पूर्वेद्युः प्रातरेव वा निमन्त्र्य सदर्भोपक्लृप्तेष्वासनेषु प्राङ्मुखानुपवेशयत्युदङ्मुखान्वा ॥ ६ ॥

अथैनांस्तिलमिश्रा अपः प्रतिग्राह्य गन्धैर्माल्यैश्चालंकृत्य । अग्नौ करिष्यामीति । अनुज्ञातोग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्याग्निमुखात्कृत्वान्नस्यैव तिस्र आहुतीर्जुहोति । सोमाय पितृपीताय स्वधा नमः स्वाहा । यमायाङ्गिरस्वते पितृमते स्वधा नमः स्वाहा । अग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्वधा नमः स्वाहेति ॥ ७ ॥

तच्छेषेणान्नमभिघार्यान्नस्यैता एव तिस्रो जुहुयात् ॥ ८ ॥

वयसां पिण्डं दद्यात् ॥ ९ ॥

II, 8, 14. 1. स्वर्गीयं M. प्रशस्यं M, Ci, O; after it D, K ins. धन्यं. 2. त्रिनाचि° M, C, O. ज्येष्ठसाम[:] M; °सामिकः Ct, D, K; see Pâṇ. IV, 2, 61. इत्येते D, K. 4. एवंविधं M, Ci. 5. रक्षो° K. °यन् शुचिः D, K[1]. 6, 7. Prat. Ct. 6. गुणवतो D, K. °मन्त्रसंबन्धान् all but O[1]. Ci ins. त्रिमध्वादीन् after मन्त्रवतः. वा om. Ci. उदीचो वा O, D, K. 7. माल्येन Ci, Ct[2], O, D, K अग्नौ करिष्यामीति twice M. आग्निमुखात्कृत्वा om. Ci; here and III, 4, 2; 7, 10 O, D, K read अग्निमुखान्कृत्वा. °न्नस्य तिस्र O; °ज्यस्य तिस्र D, K. सोमाय पितृमते M. 8. तच्छेषमन्न° M; तच्छेषान्न° O. °न्नस्यैव तिस्र आहुतीर्जु° C.

वयसां हि पितरः प्रतिमया चरन्तीति विज्ञायते ॥ १० ॥
अथेतरत्साङ्गुष्ठेन पाणिनाभिमृशति ॥ ११ ॥
पृथिवीसमन्तस्य तेग्निरुपद्रष्टर्चस्ते महिमा दत्तस्याप्रमादाय पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्रह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा विद्यावतां प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मा पितॄणां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिंल्लोक इति । अन्तरिक्षसमन्तस्य ते वायुरुपश्रोता यजूंषि ते महिमा दत्तस्याप्रमादाय पृथिवी ते पात्रं + °म्यक्षितमसि मा पितामहानां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिंल्लोक इति । द्युसमन्तस्य त आदित्योनुख्याता सामानि ते महिमा दत्तस्याप्रमादाय पृथिवी ते पात्रं + °म्यक्षितमसि मा प्रपितामहानां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिंल्लोक इति ॥ १२ ॥
॥ अथ वै भवति ॥ १४ ॥

अथ वै भवति ॥ १ ॥
अग्नौकरणशेषेण तदन्नमभिघारयेत् ।
निरङ्गुष्ठं तु यद्दत्तं न तत्प्रीणाति वै पितॄन् ॥ २ ॥
उभयोः शाखयोर्मुक्तं पितृभ्योन्नं निवेदितम् ।
तदन्तरमुपासन्तेसुरा वै दुष्टचेतसः ॥ ३ ॥
यातुधानाः पिशाचाश्च प्रतिलुम्पन्ति तद्धविः ।
तिलादाने ह्यदायादास्तथा क्रोधवशेसुराः ॥ ४ ॥
काषायवासा यान्कुरुते जपहोमप्रतिग्रहान् ।
न तद्देवगमं भवति हव्यकव्येषु यद्धविः ॥ ५ ॥

II, 8, 14. 11. अथैतरत् M; अथैतत् Ci; om. Ct; अथेतरेण D, K. कराङ्गुष्ठेन C. पाणिना om. Ci. 12. अन्तरिक्षं M, Ci, O². द्यौः समन्तस्य C, O.

II, 8, 15. 2. यदन्नम् O, D, K. यद्दानं Ct, D, K. 3. असुरा दुष्ट° C. 4. ह्यदायाश्च D, K. 5. °वासी C. यान् om. Ci, O². तद्धविः Ci, D, K.

यच्च दत्तमनङ्गुष्ठं यच्चैव प्रतिगृह्यते ।
आचामति च यस्तिष्ठन्न स तेन समृध्यत इति ॥ ६ ॥
आद्यन्तयोरपां प्रदानं सर्वत्र ॥ ७ ॥
जयप्रभृति यथाविधानम् ॥ ८ ॥
शेषमुक्तमष्टकाहोमे ॥ ९ ॥
द्वौ देवे पितृकार्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा ।
भोजयेत्सुसमृद्धोपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥ १० ॥
सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसंपदम् ।
पञ्चैतान्विस्तरो हन्ति तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥ ११ ॥
उरस्तः पितरस्तस्य वामतस्तु पितामहाः ।
दक्षिणतः प्रपितामहाः पृष्ठतः पिण्डतर्कका इति ॥ १२ ॥ १५ ॥

॥ इति द्वितीयप्रश्नेष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥

प्रजाकामस्योपदेशः ॥ १ ॥
प्रजननिमित्ता समाख्येति । अश्विनावूचतुः ॥ २ ॥
आयुषा तपसा युक्तः स्वाध्यायेज्यापरायणः ।

II, 8, 15. 6. Text om. Ct. न तु तेन Ci. स भुज्यत O[2], D, K. 7. Prof. Bühler connects सर्वत्र with the next Sûtra; I follow Gov. and the analogy of other places of Baudhâyana where Sûtra 8 occurs. 8. The Mantras called जयाः occur Taitt. Saṃhitâ III, 4, 4, 1; Prof. Bühler translates जप, but I have found जय in all southern MSS., where प and य have separate forms. 10. दैवे O[1], D, K; देवे वैश्वदेवे Gov. त्रीन्पित्र्ये M, Ct, D, K. प्रसज्जेत Vas. XI, 27, and Manu III, 125. 11. Prat. Ct. सत्क्रिया M, Ci, K; om. O. द्रव्यं for शौचं Ci; om. O. °संपदः Ci, O. 12. उरसः Ct, D; उरस्थाः O[2]; उत्तरतः K. पिण्डतर्क्या M; पिण्डोदका C; पिण्डतक्षका O[2], D, K; on तर्कक or तर्कुक 'beggar' [also परतर्कक or परतर्कुक] see the Pet. Dict.

II, 9, 16. 1. प्रजा° om. M. 2. °निवृत्ताः D; °निर्वृताः K.

प्रजामुत्पादयेद्युक्तः स्वे स्वे वर्णे जितेन्द्रियः ॥ ३ ॥
ब्राह्मणस्यर्णसंयोगस्त्रिभिर्भवति जन्मतः ।
तानि मुच्यात्मवान्भवति विमुक्तो धर्मसंशयात् ॥ ४ ॥
स्वाध्यायेन ऋषीन्पूज्य सोमेन च पुरंदरम् ।
प्रजया च पितॄन्पूर्वाननृणो दिवि मोदते ॥ ५ ॥
पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते ।
अथ पुत्रस्य पौत्रेण नाकमेवाधिरोहतीति ॥ ६ ॥
विज्ञायते च । जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवा जायते ब्रह्मचर्येण-र्षिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य इति । एवमृणसंयोगं वेदो दर्श-यति ॥ ७ ॥
सत्पुत्रमुत्पाद्यात्मानं तारयति ॥ ८ ॥
सप्तावरान्सप्त पूर्वान्षडन्यानात्मसप्तमान् ।
सत्पुत्रमधिगच्छानस्तारयत्येनसो भयात् ॥ ९ ॥
तस्मात्प्रजासंतानमुत्पाद्य फलमवाप्नोति ॥ १० ॥
तस्माद्यत्नवान्प्रजामुत्पादयेत् ॥ ११ ॥
औषधमन्त्रसंयोगेन ॥ १२ ॥
तस्योपदेशः श्रुतिसामान्येनोपदिश्यते ॥ १३ ॥
सर्ववर्णेभ्यः फलवत्त्वादिति । फलवत्त्वादिति ॥ १४ ॥ १६ ॥

॥ इति द्वितीयप्रश्ने नवमोध्यायः ॥ ९ ॥

II, 9, 16. 4. °संश्रयात् C text. 5. Prat. Ct. सर्वान् for पूर्वान् M; देवान् Ci. 6. पौत्रेणामृतम° O¹; पौत्रेणानन्दम° O², D, K. °रोहये-दिति D, K. 7. Prof. Bühler connects विज्ञायते च [M om. च] with the preceding Sûtra; I follow Gov. and Vas. XI, 48. See App. I. 8. तस्मात्पु° M. 10 om. C. 11. तस्माद्यत्नतः O; तस्मादात्मवान्यत्नतः O²; तस्मादा-त्मवान् D, K. See App. I. C places 12 before 11 and reads: औषधिसं-योगेन हि प्रजा भवति. 13. तस्योपदेशेन D, K; om. C. श्रुतिः O, D, K. °दृश्यते D, K.

अथातः संन्यासविधिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

सोत एव ब्रह्मचर्यवान्प्रव्रजतीत्येकेषाम् ॥ २ ॥

अथ शालीनयायावराणामनपत्यानाम् ॥ ३ ॥

विधुरो वा प्रजाः स्वधर्मे प्रतिष्ठाप्य वा ॥ ४ ॥

सप्तत्या ऊर्ध्वं संन्यासमुपदिशन्ति ॥ ५ ॥

वानप्रस्थस्य वा कर्मविरामे ॥ ६ ॥

एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य
न कर्मणा वर्धते नो कनीयान् ।
तस्यैवात्मा पदवित्तं विदित्वा
न कर्मणा लिप्यते पापकेनेति ॥ ७ ॥

अपुनर्भवं नयतीति नित्यः ॥ ८ ॥

महद्देनं गमयतीति महिमा ॥ ९ ॥

केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वोपकल्पयते ॥ १० ॥

यष्टयः शिक्यं जलपवित्रं कमण्डलुं पात्रमिति ॥ ११ ॥

एतत्समादाय ग्रामान्ते ग्रामसीमान्तेऽग्न्यगारे वाज्यं पयो दधीति त्रिवृत्प्राश्योपवसेत् ॥ १२ ॥

अपो वा ॥ १३ ॥

II, 10, 17. 1. अतः om. M. 3. कथा M. 4. M, Ci om. the second वा. Ci om. the expl. of the second part of the Sûtra. 6. Text om. Ct. °प्रस्थो M, Ci text. °विरामः M. 9. महत्त्वं for महद्देनं C; महिमानं O², D, K. 10. वापयते for वापयित्वोपकल्पयते D, K. 11. यष्टिः here and in 37 M; द्वितीयार्थे प्रथमा Gov. 12. ग्राम° om. C; ग्रामसीमान्ते om. M. वाज्यं वा पयो वा D, K. इति om. M, Ct.

ओं भूः सावित्रीं प्रविशामि तत्सवितुर्वरेण्यम् । ओं भुवः सावित्रीं प्रविशामि भर्गो देवस्य धीमहि । ओं सुवः सावित्रीं प्रविशामि धियो यो नः प्रचोदयादिति । पच्छोऽर्धर्चशस्ततः समस्तया च व्यस्तया च ॥ १४ ॥

आश्रमादाश्रममुपनीय ब्रह्मपूतो भवतीति विज्ञायते ॥ १५ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

आश्रमादाश्रमं गत्वा कृतहोमो जितेन्द्रियः ।
भिक्षाबलिपरिश्रान्तः पश्चाद्भवति भिक्षुक इति ॥ १६ ॥

स एष भिक्षुरानन्त्याय ॥ १७ ॥

पुरादित्यस्यास्तमयाद्गार्हपत्यमुपसमाधायान्वाहार्यपचनमाहृत्य ज्वलन्तमाहवनीयमुद्धृत्य गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा समिद्वत्याहवनीये पूर्णाहुतिं जुहोति । ओं स्वाहेति ॥ १८ ॥

एतद्ब्रह्मान्वाधानमिति विज्ञायते ॥ १९ ॥

अथ सायं हुतेऽग्निहोत्र उत्तरेण गार्हपत्यं तृणानि संस्तीर्य तेषु द्वंद्वं न्यञ्चि पात्राणि सादयित्वा दक्षिणेनाहवनीयं ब्रह्मायतने दर्भान्संस्तीर्य तेषु कृष्णाजिनं चान्तर्धायैतां रात्रिं जागर्ति ॥ २० ॥

य एवं विद्वान्ब्रह्मरात्रिमुपोष्य ब्राह्मणोऽग्नीन्समारोप्य प्रमीयते सर्वं पाप्मानं तरति तरति ब्रह्महत्याम् ॥ २१ ॥

अथ ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय काल एव प्रातरग्निहोत्रं जुहोति ॥ २२ ॥

अथ पृष्ठ्यां स्तीर्त्वापः प्रणीय वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते ॥ २३ ॥

II, 10, 17. 14. Text om. Ct. प्रवेशयामि three times Ci. समस्ता व्यस्ताश्च D, K. प्राशनम् adds Ci. Before 15 M ins. आत्मानमात्मनः. Prat. only of text and expl. Ci. ब्रह्मभूतो M; ब्रह्मभूयो D, K; सावित्र्या पूतः Ct expl. 16. भिक्षावलि° M, D, K. 17. एव C, O¹. 18. ज्वलदाह° D, K. 19. ब्रह्माधान° C. 20. Prat. Ct. वान्तर्धा° M, Ci, O 21. °रोप्य वा O, D, K.

आहवनीयेऽग्निहोत्रपात्राणि प्रक्षिपत्यमृन्मयान्यनश्ममयानि ॥ २४ ॥

गार्हपत्येऽरणी । भवतं नः समनसाविति । आत्मन्यग्नीन्समारोपयते ॥ २५ ॥

या ते अग्ने यज्ञिया तनूरिति त्रिस्त्रिरेकैकं समाजिघ्रति ॥ २६ ॥

अथान्तर्वेदि तिष्ठन् । ओं भूर्भुवः सुवः संन्यस्तं मया संन्यस्तं मया संन्यस्तं मयेति । त्रिरुपांशूक्त्वा त्रिरुच्चैः ॥ २७ ॥

त्रिषत्या हि देवा इति विज्ञायते ॥ २८ ॥

अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्त इति चापां पूर्णमञ्जलिं निनयति ॥ २९ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यश्चरते मुनिः ।

न तस्य सर्वभूतेभ्यो भयं चापि ह जायत इति ॥ ३० ॥

स वाचंयमो भवति ॥ ३१ ॥

सखा मा गोपायेति दण्डमादत्ते ॥ ३२ ॥

यदस्य पारे रजस इति शिक्यं गृह्णाति ॥ ३३ ॥

येन देवाः पवित्रेणेति जलपवित्रं गृह्णाति ॥ ३४ ॥

येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्निति कमण्डलुं गृह्णाति ॥ ३५ ॥

सप्तव्याहृतिभिः पात्रं गृह्णाति ॥ ३६ ॥

यष्टयः शिक्यं जलपवित्रं कमण्डलुं पात्रमित्येतत्समादाय यत्रापस्तद्गत्वा स्नात्वाप आचम्य सुरभिमत्याब्लिङ्गाभिर्वारुणीभिर्हिरण्यवर्णाभिः पावमानीभिरिति मार्जयित्वान्तर्जलगतोऽघमर्षणेन षोडश प्राणायामान्धा-

---

II, 10, 17. 24. तथाहव° O; अथाहव° D, K. °द्रव्याणि Ct text, O, D, K. प्रक्षिपेत् C. अपो मृन्मयानि M, Ci expl., O. अश्ममयानि M, O[1]; अनायसानि Ci; आयसानि Ct. 27. त्रिरुपांश्वाह D, K. 29. मत्तः om. D, K. इत्यञ्जिः C; इत्यपां O. 30. चापि हि Ci, D, K; चापि न Ct; चापीह O. विद्यत C. 31. O adds the words अन्यत्र स्वाध्यायान्मन्त्रोच्चारणाच्च which belong to Gov. 32. दण्डानादत्ते O[2], D, K. 37. पावमानीभिर्व्याहृतिभिरिति Ct, O, D, K.

रयित्वोत्तरीयं वासः पीडयित्वान्यत्प्रयतं वासः परिधायाप आचम्य । ओं भूर्भुवः सुवरिति । जलपवित्रमादाय तर्पयति । ओं भूस्तर्पयाम्योँ भुवस्तर्पयाम्योँ सुवस्तर्पयाम्योँ महस्तर्पयाम्योँ जनस्तर्पयाम्योँ तपस्तर्पयाम्योँ सत्यं तर्पयामीति ॥ ३७ ॥

देववत्पितृभ्योऽञ्जलिमादाय । ओं भूः स्वधोँ भुवः स्वधोँ सुवः स्वधोँ भूर्भुवः सुवर्महर्नम इति ॥ ३८ ॥

अथ । उदु त्यं चित्रमिति । द्वाभ्यामादित्यमुपतिष्ठते ॥ ३९ ॥

ओमिति ब्रह्म ब्रह्म वा एष ज्योतिर्य एष तपत्येष वेदो य एष तपति वेद्यमेवैतद्य एष तपति । एवमेवैष आत्मानं तर्पयत्यात्मने नमस्करोति । आत्मा ब्रह्मात्मा ज्योतिः ॥ ४० ॥

सावित्रीं सहस्रकृत्व आवर्तयेच्छतकृत्वोपरिमितकृत्वो वा ॥ ४१ ॥

ओं भूर्भुवः सुवरिति जलपवित्रमादायापो गृह्णाति ॥ ४२ ॥

न चात ऊर्ध्वमनुद्धृताभिरद्भिरपरिस्रुताभिरपरिपूताभिर्वाचामेत् ॥ ४३ ॥

न चात ऊर्ध्वं शुक्लं वासो धारयेत् ॥ ४४ ॥

॥ एकदण्डी त्रिदण्डी वा ॥ १७ ॥

II, 10, 17. 37. स्वरोमिति M. Here and in 42 Ct, O, D, K om. जल°. The passage behind ओं सुवस्तर्पयामि runs in M, O, D, K: ओं भूर्भुवः सुवर्महर्नम इति; M ins. तपः after सुवः; O reads जनः for नमः; O² adds after it तपः सत्यम्. 38. °लिमुपादाय C, O. On the Saṃdhi स्वधोँ see Pâṇ. VI, 1, 95; स्वधयोँ three times D, K. 40. ब्रह्म only once C; ओमिति ब्रह्मोमितीदं सर्वमोमिति ब्रह्म वा एष D, K. तपत्येष om. D, K. °रोति । आत्मा ब्रह्म ब्रह्म एष आत्मज्योतिः O; एतद्वेद्यमेवमेवैष तपत्यात्मानं तर्पयत्यात्मने नमस्करोतीत्यात्मा ब्रह्म ज्योतिः C; वेद्यमेवैतद्य एष वेदो य एष तपति य एष आत्मानं तर्पयत्यात्मने नमस्करोत्यात्मा परब्रह्म ज्योतिः D, K. 42. स्वरोमिति M. 43. Prat. Ct. न वात M, K; नात corrupt C. अद्भिः om. O, D, K. अपरिपूताभिः om. Ci. 44. शुक्ल° M, O¹, K.

एकदण्डी त्रिदण्डी वा ॥ १ ॥

अथेमानि व्रतानि भवन्ति ।

अहिंसा सत्यमस्तैन्यं मैथुनस्य च वर्जनम् ।

त्याग इत्येव ॥ २ ॥

पञ्चैवोपव्रतानि भवन्ति । अक्रोधो गुरुशुश्रूषाप्रमादः शौचमाहारशु-
द्धिश्चेति ॥ ३ ॥

अथ भैक्षचर्या । ब्राह्मणानां शालीनयायावराणामपवृत्ते वैश्वदेवे भि-
क्षां लिप्सेत ॥ ४ ॥

भवत्पूर्वां प्रचोदयेत् ॥ ५ ॥

गोदोहमात्रमाकाङ्क्षेत् ॥ ६ ॥

अथ भैक्षचर्यादुपावृत्य शुचौ देशे न्यस्य हस्तपादान्प्रक्षाल्यादित्यस्याग्रं
निवेदयेत् । उदु त्यं चित्रमिति । ब्रह्मणे निवेदयते । ब्रह्म जज्ञान-
मिति ॥ ७ ॥

विज्ञायते । आधानप्रभृति यजमान एवाग्नयो भवन्ति तस्य प्राणो
गार्हपत्योपानोन्वाहार्यपचनो व्यान आहवनीय उदानसमानौ सभ्या-
वसथ्यौ पञ्च वा एतेग्नय आत्मस्था आत्मन्येव जुहोति ॥ ८ ॥

स एष आत्मयज्ञ आत्मनिष्ठ आत्मप्रतिष्ठ आत्मानं क्षेमं नयतीति वि-
ज्ञायते ॥ ९ ॥

भूतेभ्यो दयापूर्वं संविभज्य शेषमद्भिः संसृश्यौषधवत्प्राश्नीयात् ॥ १० ॥

II, 10, 18. M connects 1 with the preceding chapter; see the list of Pratîkas. 2 इत्येवमेव M, Ci; इति only Ct, O. 3. पञ्चभ्यो व्रतानि D, K. 4. Prat. Ct. अवृत्त° M; प्रवृत्ते D, K; the Pet. Dict. s. v. अप — वर्त् states that अपवृत्त if it means 'completed, finished' is a corruption of अपवृक्त. 5. भवत्पूर्वं C, O[1]. 6. गोदोहन° C, O. 7. भैक्षचर्यामुपाहृत्य D, K. After निवेदयेत् O ins. उद्वयं तमसस्परि. ब्रह्मणे निवेदयेत् D, K. 9. आत्मनि-प्रतिष्ठ D, K.

प्राश्याप आचम्य ज्योतिष्मत्यादित्यमुपतिष्ठते । उद्वयं तमसस्परीति ।
वाङ्म आसन्नसोः प्राण इति जपित्वा ॥ ११ ॥
अयाचितमसंक्लृप्तमुपपन्नं यदृच्छया ।
आहारमात्रं भुञ्जीत केवलं प्राणयात्रिकमिति ॥ १२ ॥
अथाप्युदाहरन्ति ।
अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्ष्याः षोडशारण्यवासिनः ।
द्वात्रिंशतं गृहस्थस्यापरिमितं ब्रह्मचारिणः ॥ १३ ॥
भैक्षं वा सर्ववर्णेभ्य एकान्नं वा द्विजातिषु ।
अपि वा सर्ववर्णेभ्यो न चैकान्नं द्विजातिष्विति ॥ १४ ॥
अथ यत्रोपनिषदमाचार्या ब्रुवते तत्रोदाहरन्ति । स्थानमौनवीरासनसवनोपस्पर्शनचतुर्थषष्ठाष्टमकालव्रतयुक्तस्य कणपिण्याकयावकदधिपयोव्रतत्वं चेति ॥ १५ ॥
तत्र मौने युक्तस्त्रैविद्यवृद्धैराचार्यैर्मुनिभिरन्यैर्वाश्रमिभिर्बहुश्रुतैर्दान्तैर्दान्तान्संधायान्तर्मुख एव यावदर्थं संभाषीत न यत्र लोपो भवतीति विज्ञायते ॥ १६ ॥
स्थानमौनवीरासनानामन्यतमेन संप्रयोगो न त्रयं संनिपातयेत् ॥ १७ ॥

II, 10, 18. 11. Prat. Ct. Ci reads: प्राश्याप आचम्य वाङ्म आसन्नसोः प्राणोक्ष्योश्चक्षुरिति जपित्वा ज्योतिष्मत्यादित्यमुपतिष्ठते ॥ whereon Gov. remarks: ज्योतिष्मत्यादित्यमुपतिष्ठते । उद्वयं तमसस्परीति. 14. भैक्षं वा त्रिषु वर्णेषु C; सर्ववर्णेषु K; om. D. इति om. M, C, O. 15. यत्रौप° C text. वा for आचार्या Ct text; om. Ci text. तस्मादाहरन्ति C. °कालप्रयुक्तस्य D, K. °यावका C. °व्रतं M, D, K. 16. अत्र C. मौन° O, K; मौनं D. त्रयीविद्य° C. अन्यैर्वाश्रमिभिः om. M; आरण्यैः for अन्यैर्वा C. दान्तैः O², K; om. C text, D. °यान्धमूक D, K. M ins. हैव after लोपो. यावदर्थसंभाषी न स्त्रीभिर्न यत्र लोपो भवतीति विज्ञायते O², D, K; om. C. 17, 18 om. M. 17. °गो यत्रायं संनिपतेत् C.

यत्र गतश्च यावन्मात्रमनुव्रतयेद्रापत्सु न यत्र लोपो भवतीति वि-
ज्ञायते ॥ १८ ॥

स्नानमौनवीरासनसवनोपस्पर्शनचतुर्थषष्ठाष्टमकालव्रतयुक्तस्य ।
अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं घृतं पयः ।
हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधमिति ॥ १९ ॥

सायं प्रातरग्निहोत्रमन्त्राञ्जपेत् ॥ २० ॥

वारुणीभिः सायं संध्यामुपस्थाय मैत्रीभिः प्रातः ॥ २१ ॥

अनग्निरनिकेतः स्यादशर्माशरणो मुनिः ।
भैक्षार्थी ग्राममन्विच्छेत्स्वाध्याये वाचमुत्सृजेदिति ॥ २२ ॥

विज्ञायते च । परिमिता वा ऋचः परिमितानि सामानि परिमि-
तानि यजूंष्यथैतस्यैवान्तो नास्ति यद्ब्रह्म तत्प्रतिगृणत आ चक्षीत स
प्रतिगर इति ॥ २३ ॥

एवमेवैष आ शरीरविमोक्षणाद्वृक्षमूलिको वेदसंन्यासी ॥ २४ ॥

वेदो वृक्षस्तस्य मूलं प्रणवः प्रणवात्मको वेदः ॥ २५ ॥

प्रणवं ध्यायेत् । प्रणवो ब्रह्मभूयाय कल्पत इति होवाच प्रजाप-
तिः ॥ २६ ॥

सप्तव्याहृतिभिर्ब्रह्मभाजनं प्रक्षालयेदिति । प्रक्षालयेदिति ॥ २७ ॥ १८ ॥

॥ इति द्वितीयप्रश्ने दशमोध्यायः ॥ १० ॥

II, 10, 18. 18. गतश्चेत् O, D. अनुव्रजेत् O², D, K. 19. स्नान° to °युक्तस्य om. C; °व्रत° om. D, K. °काय M; °कामाय C, O; °काम्यं च K. 20. °होत्रं जपेत् M. 21. उपतिष्ठेत् C. 22. भिक्षार्थी C. 23. च om. C, D, K. Prat. only of the quotation all but O; see Taitt. Saṃhitâ VII, 3, 1, 4. 24. °संन्यासिकः C. 26. प्रणवं ध्यायन् प्रणवो O; प्रणवं ध्यायन् स प्रणवो D, K; om. C. ब्रह्मभूयाय कल्पते twice D, K. 27. °भो-जनं D, K.

एकदण्डी चिदण्डी वा ॥ अथातः संन्यासविधिं व्याख्यास्यामः ॥ प्रजाकामस्योपदेशः ॥ अथ वै भवत्यमीकरणशेषेण ॥ पित्र्यमायुष्यम् ॥ यथा हि तूलमैषीकम् ॥ अथ शालीनयायावराणाम् ॥ अथेमे पञ्च महायज्ञाः ॥ अथ प्राचीनावीती ॥ अग्निः प्रजापतिः ॥ अथ हस्तौ प्रक्षाल्य ॥ अथातः संध्योपासनविधिं व्याख्यास्यामः ॥ न पिण्डशेषम् ॥ तपस्यमवगाहनम् ॥ अब्राह्मणस्य शारीरो दण्डः ॥ नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती ॥ अथ पतनीयानि ॥ अथातः प्रायश्चित्तानि ॥

॥ इति द्वितीयः प्रश्नः ॥ २ ॥

अथ शालीनयायावरचक्रचरधर्मकाङ्क्षिणां नवभिर्वृत्तिभिर्वर्तमानानाम् ॥ १ ॥

तेषां तद्वर्तनाद्वृत्तिरित्युच्यते ॥ २ ॥

शालाश्रयत्वाच्छालीनत्वम् ॥ ३ ॥

वृत्त्या वरया यातीति यायावरत्वम् ॥ ४ ॥

अनुक्रमेण चरणाच्चक्रचरत्वम् ॥ ५ ॥

ता अनुव्याख्यास्यामः ॥ ६ ॥

षण्निवर्तनी कौद्दाली ध्रुवा संप्रक्षालनी समूहा पालनी शिलोञ्छा कापोता सिद्धेच्छेति नवैताः ॥ ७ ॥

In the list of Pratîkas M reads अथेमानि for एकदण्डी चिदण्डी वा. अथ संन्यास° M. प्रजा° om. M. यथा हि तूलमैषीकम् om. M; कुल° D, K. यथा शालीन° M. अथ प्राचीनावीती and अग्निः प्रजापतिः om. D, K. तपस्यपामव° D, K.

III, 1. 1 and 5. चक्रवर M; चरण D, K. 1. अथातः O², D, K. °कर्मकाङ्क्षिणां D, K. 4 after 5 C, O. 5. अनुक्रम° C, D, K. 7. Here and III, 2, 1 and 4 the MSS. read षण्निवर्तनी or षस्निवर्तनीः see Pâṇ. VIII, 4, 42 and Vârttika. Here and III, 2, 5 and 6 कौन्तालौ and कुन्तालेन M, D, K. संप्रक्षालिनी M, O². पालिनी सिलोञ्छा M, O. कपोता M,

तासामेव वान्यापि दशमी वृत्तिर्भवति ॥ ८ ॥

आ नववृत्तेः ॥ ९ ॥

केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वोपकल्पयते ॥ १० ॥

कृष्णाजिनं कमण्डलुं यष्टिं वीवधं कुतपहारमिति ॥ ११ ॥

त्रैधातवीयेनेष्ट्वा प्रस्थास्यति वैश्वानर्या वा ॥ १२ ॥

अथ प्रातरुदित आदित्ये यथासूत्रमग्नीन्प्रज्वाल्य गार्हपत्य आज्यं वि-
लाप्योत्पूय स्रुक्स्रुवं निष्टप्य संमृज्य स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये
वास्तोष्पतीयं जुहोति ॥ १३ ॥

वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मानिति पुरोनुवाक्यामनूच्य । वास्तोष्पते
शग्मया संसदा त इति याज्यया जुहोति ॥ १४ ॥

सर्व एवाहिताग्निरित्येके ॥ १५ ॥

यायावर इत्येके ॥ १६ ॥

निर्गत्य ग्रामान्ते ग्रामसीमान्ते वावतिष्ठते तत्र कुटीं मठं वा करोति
कृतं वा प्रविशति ॥ १७ ॥

कृष्णाजिनादीनामुपक्लृप्तानां यस्मिन्नर्थे येन येन यत्प्रयोजनं तेन तेन
तत्कुर्यात् ॥ १८ ॥

प्रसिद्धमग्नीनां परिचरणं प्रसिद्धं दर्शपूर्णमासाभ्यां यजनं प्रसिद्धः पञ्चा-
नां महतां यज्ञानामनुप्रयोग उत्पन्नानामोषधीनां निर्वापणं दृष्टं भ-
वति ॥ १९ ॥

D, K. Here and III, 2, 16 most MSS. read सिद्धोञ्छा: the reading of D, सिद्धेच्छा, stands next to the correct form सिद्धेच्छा, which alone fits the definition given below. षण्णिवर्तनी कौद्दाली इत्यादि नवैताः only C.

III, 1. 8. अपि om. C. 11. कुथहारीमिति Ci; कुथहारमिति Ct; कुथहारिमिति O; कुथहारिः Gov.; कुतप and कुथ are both synonyms of कुश, Poa cynosuroides. 13. अथ om. D, K. 17. Prat. Ct. वावति-ष्ठति M; वा तिष्ठति Ci, O. गृहं for कृतं D, K. तस्य for कृतं वा Ci. 19. निर्वपणं O only. द्रष्टव्यं Ci[1], Ct.

विश्वेभ्यो देवेभ्यो जुष्टं निर्वपामीति वा तूष्णीं वा ताः संस्कृत्य साधयति ॥ २० ॥

तस्याध्यापनयाजनप्रतिग्रहा निवर्तन्तेऽन्ये च यज्ञक्रतव इति ॥ २१ ॥

हविष्यं च व्रतोपायनीयं दृष्टं भवति ॥ २२ ॥

तद्यथा सर्पिर्मिश्रं दधिमिश्रमक्षारलवणमपिशितमपर्युषितम् ॥ २३ ॥

ब्रह्मचर्यमृतौ वा गच्छति ॥ २४ ॥

पर्वणि पर्वणि केशश्मश्रुलोमनखवापनं शौचविधिश्च ॥ २५ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

श्रूयते द्विविधं शौचं यच्छिष्टैः पर्युपासितम् ।

बाह्यं निर्लेपनिर्गन्धमन्तःशौचमहिंसकम् ॥ २६ ॥

अद्भिः शुध्यन्ति गात्राणि बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ।

अहिंसया च भूतात्मा मनः सत्येन शुध्यतीति ॥ २७ ॥

॥ इति तृतीयप्रश्ने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

यथो एतत्षण्णिवर्तनीति ॥ १ ॥

षडेव निवर्तनानि निरुपहतानि करोति स्वामिने भागमुत्सृजत्यननुज्ञातं वा गृह्णाति ॥ २ ॥

प्राक्प्रातराशात्कर्षी स्यादस्यूतनासिकाभ्यां समुष्काभ्यामतुदन्नारया मुहुर्मुहुरभ्युच्छन्दयन् ॥ ३ ॥

III, 1. 20. सादयति M, D, K. 22. °पायनं M, Ci text. 23. तद्यथा om. C. अक्षारालवणपिशितम् D, K. 26. Prat. Ct. निर्लेपं K. अहिंसनम् C, O.

III, 2. 1. भवति for इति C. षण्णिवर्तनानि करोतीति D, K. 2. अनुपहतानि Ci. स्वामिनो M; भूमेरेकं Ci; भूमिने Ct, O. उत्सृजेदिति Ct; उत्सृजतीति D, K. अनुज्ञातं D. वा om. M, K. 3. Prat. Ct. °राशकर्षी M, O. तुदं तारया M; तुदन्नन्तरया Ci; अनुदन्नारया D.

एतेन विधिना षण्निवर्तनानि करोतीति षण्निवर्तनी ॥ ४ ॥
कौद्दालीति । जलाभ्याशे कुद्दालेन वा फालेन वा तीक्ष्णकाष्ठेन वा खनति बीजान्यावपति कन्दमूलफलशाकौषधीर्निष्पादयति ॥ ५ ॥
कुद्दालेन करोतीति कौद्दाली ॥ ६ ॥
ध्रुवया वर्तमानः शुक्लेन वाससा शिरो वेष्टयति । भूत्यै त्वा शिरो वेष्टयामीति । ब्रह्मवर्चसमसि ब्रह्मवर्चसाय त्वेति कृष्णाजिनमादत्ते- ब्लिङ्गाभिः पवित्रम् । बलमसि बलाय त्वेति कमण्डलुम् । धान्य- मसि पुष्ट्यै त्वेति वीवधम् । सखा मा गोपायेति दण्डम् ॥ ७ ॥
अथोपनिष्क्रम्य व्याहृतीर्जपित्वा दिशामनुमन्त्रणं जपति ।
पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च नक्षत्राणि च या दिशः ।
अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च पान्तु मां पथि देवता इति ॥ ८ ॥
मानस्तोकीयं जपित्वा ग्रामं प्रविश्य गृहद्वारे गृहद्वार आत्मानं वीव- धेन सह दर्शनात्संदर्शनीत्याचक्षते ॥ ९ ॥
वृत्तेर्वृत्तेरवार्त्तायां तथैव तस्य ध्रुवं वर्तनाद्ध्रुवेति परिकीर्तिता ॥ १० ॥
संप्रक्षालनीति । उत्पन्नानामोषधीनां प्रक्षेपणम् । निक्षेपणं नास्ति निचयो वा । भाजनानि संप्रक्षाल्य न्युब्जतीति संप्रक्षालनी ॥ ११ ॥
समूहेति । अवारितस्थानेषु पथिषु वा क्षेत्रेषु वाप्रतिहतावकाशेषु वा यत्र यत्रौषधयो विद्यन्ते तत्र तत्र समूहन्या समुह्य ताभिर्वर्तयतीति समूहा ॥ १२ ॥

III, 2. 7. ध्रुवायां C. व्याहृतीभिः पवित्रम् Ci. 8 to 11. Prat. Ct. 8. °तीभिर्जप्त्वा M. द्यौर्नक्षत्राणि या दिशः Ci, O. 9. ग्रामं प्रविश्य om. Ci, O. संदर्शनीमित्या° M; संदर्शनमित्या° O, D, K. 10. See App. I. 11. संप्रक्षालिनी Gov. उपपन्ना° M; अनुत्पन्ना° D, K. नास्तीति वा- सो वा M; नास्ति निचयो Ci; नास्तीति चयो वा D, K; I translate, following Gov. who like O ins. निक्षेपणं before नास्ति: 'Those who live by the Samprakshâlanî shall sow [the seeds of] the plants which are produced, but neither keep nor hoard them'. न्युब्जयतीति D, K. 12, 14, 15. पथि for पथिषु O[1], D, K. 12. Prat. C. समूह्य M; see Pâṇ. VII, 4, 23.

पालनीत्यहिंसिकेत्येवेदमुक्तं भवति । तुषविहीनांस्तण्डुलानिच्छति सज्जनेभ्यो बीजानि वा । पालयतीति पालनी ॥ १३ ॥

शिलोञ्छेति । अवारितस्थानेषु पथिषु वा क्षेत्रेषु वाप्रतिहतावकाशेषु वा यत्र यत्रौषधयो विद्यन्ते तत्र तत्रैकैकं कणिशमुञ्छयित्वा काले काले शिलैर्वर्तयतीति शिलोञ्छा ॥ १४ ॥

कापोतेति । अवारितस्थानेषु पथिषु वा क्षेत्रेषु वाप्रतिहतावकाशेषु वा यत्र यत्रौषधयो विद्यन्ते तत्र तत्राङ्गुलिभ्यामेकैकामोषधिमुञ्छयित्वा संदंशनात्कपोतवदिति कापोता ॥ १५ ॥

सिद्धेच्छेति । वृत्तिभिः श्रान्तो वृद्धत्वाद्धातुक्षयाद्वा सज्जनेभ्यः सिद्धमन्नमिच्छतीति सिद्धेच्छा ॥ १६ ॥

तस्यात्मसमारोपणं विद्यते संन्यासिवदुपचारः पवित्रकाषायवासोवर्जम् ॥ १७ ॥

वान्यापि वृक्षलतावल्ल्योषधीनां च तृणौषधीनां च श्यामाकजर्तिलादीनाम् । वन्याभिर्वर्तयतीति वान्या ॥ १८ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

मृगैः सह परिस्पन्दः संवासस्तेभिरेव च ।

III, 2. 13. Text om. C. पालिनीति MSS. अहिंसका M, D, K. यच्छति O. चा D. फालयतीति M. फालनि M; पालिनी O, D, K. सज्जनेभ्यो विद्वद्भ्यः । पालयति प्रयच्छति तस्मात् । तण्डुलानेव स्वयं गृह्णीयात् Gov.; if च be read for वा one might translate: 'He tries to obtain husked rice from virtuous men and stores up seeds (to give to them in exchange)'; but Prof. Bühler's explanation seems preferable to Gov.'s. 14. सिलोञ्छा both times M, C, O. कणिकम् M; कणम् C text. सिलैः M, O; om. C text. 15. कपोतेति D. तत्राङ्गुलीभ्याम् M, C, O. ओषधीनाम् D, K. संदंशिनीति पाठे । खादनादित्यर्थः Gov. कपोता O[1], D, K. 17. तस्यामात्मनि समा° M. विद्यते om. C, O[1]. 18. Text om. Ct. वन्याभिः for वान्यापि M; अथ वान्या Ci text; वान्याभिः D, K. °लताभिर्व° M. °ल्ल्यौषधीनां all but Ct expl.[2], O[2]. च तृ° च om. Ci text. वान्याभिर्व° all but M.

तैरेव सदृशी वृत्तिः प्रत्यक्षं स्वर्गलक्षणम् ।
प्रत्यक्षं स्वर्गलक्षणमिति ॥ १९ ॥

॥ इति तृतीयप्रश्ने द्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥

अथ वानप्रस्थद्वैविध्यम् ॥ १ ॥
पचमानका अपचमानकाश्चेति ॥ २ ॥
तत्र पचमानकाः पञ्चविधाः सर्वारण्यका वैतुषिकाः कन्दमूलफलभक्षाः फलभक्षाः शाकभक्षाश्चेति ॥ ३ ॥
तत्र सर्वारण्यका नाम द्विविधा द्विविधमारण्यमाश्रयन्त इन्द्रावसिक्ता रेतोवसिक्ताश्चेति ॥ ४ ॥
तत्रेन्द्रावसिक्ता नाम वल्लीगुल्मलतावृक्षाणामानयित्वा श्रपयित्वा सायं प्रातरग्निहोत्रं हुत्वा यत्यतिथिव्रतिभ्यश्च दत्त्वाथेतरच्छेषभक्षाः ॥ ५ ॥
रेतोवसिक्ता नाम मांसं व्याघ्रवृकश्येनादिभिरन्यतमेन वा हतमानयित्वा श्रपयित्वा सायं प्रातरग्निहोत्रं हुत्वा यत्यतिथिव्रतिभ्यश्च दत्त्वाथेतरच्छेषभक्षाः ॥ ६ ॥
वैतुषिकास्तुषधान्यवर्जं तण्डुलानानयित्वा श्रपयित्वा सायं प्रातरग्निहोत्रं हुत्वा यत्यतिथिव्रतिभ्यश्च दत्त्वाथेतरच्छेषभक्षाः ॥ ७ ॥
कन्दमूलफलशाकभक्षाणामप्येवमेव ॥ ८ ॥
पञ्चैवापचमानका उन्मज्जकाः प्रवृत्ताशिनो मुखेनादायिनस्तोयाहारा वायुभक्षाश्चेति ॥ ९ ॥

III, 3. 1. अथ om. C. वानप्रस्थं M, O; वानप्रस्थस्य C. 2. Here and in 3 and 9 पचमानाः and अपचमानाः Ci. 3. कन्दमूलभक्षाः C, O. 4. तत्र om. D, K. अरण्यम् MSS.; आरण्यम् Gov. °क्तां O², D, K. °क्तां चेति M, O², D, K. 5. Prat. Ct. °क्तां Ci, D, K. Here and in 7 °थेतर-शेष° Ci only; इतरत्रक्षाः शेषभक्षाश्चेति विग्रहः Gov. 6. Prat. C. °क्तां M, D, K. व्याघ्रमृगवृकश्येनादिभिः M; व्याघ्रमृगश्येनानामित्येवमादिभिः D, K. 7 om. M. Prat. Ct. °वर्जं° Ci, K.

तचोन्मज्जका नाम लोहाश्मकरणवर्जम् ॥ १० ॥

हस्तेनादाय प्रवृत्ताशिनः ॥ ११ ॥

मुखेनादायिनो मुखेनाददते ॥ १२ ॥

तोयाहाराः केवलं तोयाहाराः ॥ १३ ॥

वायुभक्षा निराहाराश्चेति ॥ १४ ॥

वैखानसानां विहिता दश दीक्षाः ॥ १५ ॥

यः स्वशास्त्रमभ्युपेत्य दण्डं च मौनं चाप्रमादं च ॥ १६ ॥

वैखानसाः शुध्यन्ति निराहाराश्चेति ॥ १७ ॥

शास्त्रपरिग्रहः सर्वेषां ब्रह्मवैखानसानाम् ॥ १८ ॥

न द्रुह्येद्दंशमशकान्हिमवांस्तापसो भवेत् ।
वनप्रतिष्ठः संतुष्टश्चीरचर्मजलप्रियः ॥ १९ ॥

अतिथीन्पूजयेत्पूर्वं काले त्वाश्रममागतान् ।
देवविप्राग्निहोत्रे च युक्तस्तपसि तापसः ॥ २० ॥

इच्छ्रां वृत्तिमसंहार्यां सामान्यां मृगपक्षिभिः ।
तदहर्जनसंभारां काषायकटुकाश्रयाम् ॥
परिगृह्य शुभां वृत्तिमेतां दुर्जनवर्जिताम् ।
वनवाससमुपाश्रित्य ब्राह्मणो नावसीदति ॥ २१ ॥

मृगैः सह परिस्पन्दः संवासस्तेभिरेव च ।
तैरेव सदृशी वृत्तिः प्रत्यक्षं स्वर्गलक्षणम् ।
प्रत्यक्षं स्वर्गलक्षणमिति ॥ २२ ॥

॥ इति तृतीयप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

III, 3. 11. हस्तेनादायिनः D, K. 13. केवल° D, K. C, O[1] om. 15 to 17. 16. यः स्व° om. O. °दां च D, K. 19. °मशकादीनामहिंसकस्तापसो भवेत् M, O[2]. 21. Prat. Ct. कषाय° O only. °कटुकोदयाम् Ci text. वनवासं समाश्रित्य C, O.

अथ यदि ब्रह्मचार्यव्रत्यमिव चरेन्मांसं वाश्नीयात्स्त्रियं वोपेयात्सर्वास्वेवार्तिषु ॥ १ ॥

अन्तरागारेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्याग्निमुखात्कृत्वाथाज्याहुतीरुपजुहोति । कामेन कृतं कामः करोति कामायैवेदं सर्वं यो मा कारयति तस्मै स्वाहा । मनसा कृतं मनः करोति मनस एवेदं सर्वं यो मा कारयति तस्मै स्वाहा । रजसा कृतं रजः करोति रजस एवेदं सर्वं यो मा कारयति तस्मै स्वाहा । तमसा कृतं तमः करोति तमस एवेदं सर्वं यो मा कारयति तस्मै स्वाहा । पाप्मना कृतं पाप्मा करोति पाप्मन एवेदं सर्वं यो मा कारयति तस्मै स्वाहा । मन्युना कृतं मन्युः करोति मन्यव एवेदं सर्वं यो मा कारयति तस्मै स्वाहेति ॥ २ ॥

जयप्रभृति सिद्धमा धेनुवरप्रदानात् ॥ ३ ॥

अपरेणाग्निं कृष्णाजिनेन प्राचीनग्रीवेणोत्तरलोम्ना प्रावृत्य वसति ॥ ४ ॥

व्युष्टायां जघनार्धादात्मानमपकृष्य तीर्थं गत्वा प्रसिद्धं स्नात्वान्तर्जलगतोघमर्षणेन षोडश प्राणायामान्धारयित्वा प्रसिद्धमादित्योपस्थानात्कृत्वाचार्यस्य गृहानेति ॥ ५ ॥

यथाश्वमेधावभृथ एवमेवैतद्विजानीयादिति ॥ ६ ॥

॥ इति तृतीयप्रश्ने चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥

अथातः पवित्रातिपवित्रस्याघमर्षणस्य कल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

तीर्थं गत्वा स्नातः शुचिवासा उदकान्ते स्थण्डिलमुद्धृत्य सकृत्क्लिन्नेन वाससा सकृत्पूर्णेन पाणिनादित्याभिमुखोघमर्षणं स्वाध्यायमधीयीत ॥ २ ॥

III, 4. 1. मांसमश्नीयात् C. स्त्रियं वोपेयात् om. C. 5. Text om. Ct. अथ व्युष्टायां Ci. प्रकृष्य D, K. अन्तर्जलगतः om. Ci. °दित्यस्योप° D, K. 6. °भृथमेत° Ci, D, K; °भृथमेवमेत° Ct, O.

III, 5. 2. °त्वासकृत् C.

प्रातः शतं मध्याह्ने शतमपराह्णे शतमपरिमितं वा ॥ ३ ॥

उदितेषु नक्षत्रेषु प्रसृतयावकं प्राश्नीयात् ॥ ४ ॥

ज्ञानकृतेभ्योऽज्ञानकृतेभ्यश्चोपपातकेभ्यः सप्तरात्रात्प्रमुच्यते द्वादशरात्राद्भ्रू-णहननं गुरुतल्पगमनं सुवर्णस्तैन्यं सुरापानमिति च वर्जयित्वा ॥ ५ ॥

एकविंशतिरात्रात्तान्यपि तरति तान्यपि जयति ॥ ६ ॥

सर्वं तरति सर्वं जयति सर्वक्रतुफलमवाप्नोति सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति सर्वेषु वेदेषु चीर्णव्रतो भवति सर्वैर्देवैर्ज्ञातो भवत्या चक्षुषः पङ्क्तिं पुनाति कर्माणि चास्य सिध्यन्तीति बौधायनः ॥ ७ ॥

॥ इति तृतीयप्रश्ने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ कर्मभिरात्मकृतैर्गुरुमिवात्मानं मन्येतात्मार्थे प्रसृतयावकं श्रपयेदु-दितेषु नक्षत्रेषु ॥ १ ॥

न ततोऽग्नौ जुहुयात् ॥ २ ॥

न चात्र बलिकर्म ॥ ३ ॥

अशृतं श्रप्यमाणं शृतं चाभिमन्त्रयेत ॥ ४ ॥

यवोऽसि धान्यराजोऽसि वारुणो मधुसंयुतः ।
निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रमृषिभिः स्मृतम् ॥
घृतं यवा मधु यवा आपो यवा अमृतं यवाः ।
सर्वं पुनथ मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥

III, 5. 4. प्रसृति° Ci. 5. Prat. Ct. च om. D, K. भ्रूणहनं all but K. गुरुतल्पगं O, D, K. स्वर्णस्तेयं before गुरु° Ci; सुवर्णस्तेयं O. च om. C. 6. °रात्रेण Ci², Ct; °रात्रं पीत्वा D, K. 7. आ चाक्षुषात् O¹, D, K. पङ्क्तीः D, K. इत्याह for इति Ct; इति ह स्माह O², D, K.

III, 6. 1. °कृतैश्चारुभिरात्मानं D, K. प्रसृति° M. पाचयेत् C text. 2. न om D, K. न तदग्नौ C. 4. °मन्त्रयते M, O; °मन्त्रयेत् Ct, D, K. 5. Prat. Ct, K. धान्यराज त्वं C.

वाचा कृतं कर्मकृतं मनसा दुर्विचिन्तितम् ।
अलक्ष्मीं कालरात्रीं च सर्वं पुनथ मे यवाः ॥
श्वसूकरावधूतं यत्काकोच्छिष्टोपहतं च यत् ।
मातापित्रोरशुश्रूषां सर्वं पुनथ मे यवाः ॥
महापातकसंयुक्तं दारुणं राजकिल्बिषम् ।
बालवृद्धमधर्मं च सर्वं पुनथ मे यवाः ॥
सुवर्णस्तैन्यमव्रत्यमयाज्यस्य च याजनम् ।
ब्राह्मणानां परीवादं सर्वं पुनथ मे यवाः ॥
गणान्नं गणिकान्नं च शूद्रान्नं श्राद्धसूतकम् ।
चोरस्यान्नं नवश्राद्धं सर्वं पुनथ मे यवा इति ॥ ५ ॥
अप्यमाणे रक्षां कुर्यात् । नमो रुद्राय भूताधिपतये द्यौः शान्ता । कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीमित्येतेनानुवाकेन । ये देवाः पुरःसदोऽग्निनेत्राः + रक्षोहण इति पञ्चभिः पर्यायैः । मा नस्तोके । ब्रह्मा देवानामिति द्वाभ्याम् ॥ ६ ॥
शृतं च लघ्वश्नीयात्प्रयतः पात्रे निषिच्य ॥ ७ ॥
ये देवा मनोजाता मनोयुजः सुदक्षा दक्षपितरस्ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहेति । आत्मनि जुहुयात् ॥ ८ ॥
त्रिरात्रं मेधार्थी ॥ ९ ॥
षड्रात्रं पीत्वा पापकृच्छुद्धो भवति ॥ १० ॥
सप्तरात्रं पीत्वा भ्रूणहननं गुरुतल्पगमनं सुवर्णस्तैन्यं सुरापानमिति च पुनाति ॥ ११ ॥

III, 6. 5. °धूतं वा काकोच्छि° M, D; °धूतं चोच्छि° Ci. M, O, D read °शुश्रूषा after which M, D ins. यच्च सांकरिकं किंचित् and O[2] indicates that something is wanting. D only reads once पुनीथ for पुनथ. 6. शान्तः M; see Gaut. XX, 11. 7. लघु समश्नीयात् D, K. 8. °पितारस्ते Taitt. Saṃhitâ I, 2, 3, 1. 9. मेधार्थम् Ci; मेधावी Ct. M adds पीत्वा. 10. कृत्वा C. पापाच्छुद्धो M. 11. Prat. Ct. भ्रूणहं M, D, K; भ्रूणहनं Ci, O. गुरुतल्पगं all but Ci. स्वर्णस्तेयं Ci; सुवर्णस्तेयं O.

एकादशरात्रं पीत्वा पूर्वपुरुषकृतमपि पापं निर्णुदति ॥ १२ ॥
अपि वा गोनिष्क्रान्तानां यवानामेकविंशतिरात्रं पीत्वा गणान्पश्यति गणाधिपतिं पश्यति विद्यां पश्यति विद्याधिपतिं पश्यतीत्याह भगवान्बौधायनः ॥ १३ ॥

॥ इति तृतीयप्रश्ने षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥

अथ । कूश्माण्डैर्जुहुयाद्योपूत इव मन्येत ॥ १ ॥
यथा स्तेनो यथा भ्रूणहैवमेष भवति योयोनौ रेतः सिञ्चति ॥ २ ॥
यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्यत इति ॥ ३ ॥
अयोनौ रेतः सिक्त्वान्यत्र स्वप्नादरेपो वा पवित्रकामः ॥ ४ ॥
अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वा ब्रह्मचारिकल्पेन व्रतमुपैति ॥ ५ ॥
संवत्सरं मासं चतुर्विंशत्यहं द्वादश रात्रीः षट् तिस्रो वा ॥ ६ ॥
न मांसमश्नीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत जुगुप्सेतानृतात् ॥ ७ ॥
पयोभक्ष इति प्रथमः कल्पो यावकं वोपयुञ्जानः कृच्छ्रद्वादशरात्रं चरेद्भिक्षेद्वा ॥ ८ ॥
तद्विधेषु यवागूं राजन्यो वैश्य आमिक्षाम् ॥ ९ ॥
पूर्वाह्णे पाकयज्ञिकधर्मेणाग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्याग्निमुखात्कृत्वा-

III, 6. 12. निन्दति C.

III, 7. 1. अथ om. M, Ci, D; but see the list of Pratikas. K ins. वै भवति after अथ. 4. योयोनौ Ci; अयोनौ वा O², D, K. स्वप्नादपरेपो Ct; स्वप्नादिरेतो D, K; अरेप is the same as the usual अरेपस्. °कामो वा C, O¹. 6. °त्यहो M, C; °त्यहर् D, K. रात्रीः om. C. 8. पयो भक्षयतीति O, D, K. प्रथम° D, K. कृच्छ्रं Ci; कृच्छ्रां K. °रात्रं व्रतं चरेत् M; °रात्रं वा चरेत् Ci; °रात्रं वा व्रतं चरेत् D, K. 9. तद्विषयेषु M. 10. Prat. Ct. पाकयज्ञ° Ci, O²; पाकयाज्ञिक° D.

थाज्याहुतीरुपजुहोति । यद्देवा देवहेडनम् । यद्दीव्यन्नृणमहं बभूव । आयुष्टे विश्वतो दधदिति । एतैस्त्रिभिरनुवाकैः ॥ १० ॥

प्रत्यृचमाज्यस्य जुहुयात् ॥ ११ ॥

सिंहे व्याघ्र उत या पृदाकाविति चतस्रः स्रुवाहुतीः । अग्नेऽभ्यावर्तिन् । अग्ने अङ्गिरः । पुनरूर्जा । सह रय्येति चतस्रोऽभ्यावर्तिनीर्हुत्वा समित्पाणिर्यजमानलोकेऽवस्थाय । वैश्वानराय प्रति वेदयाम इति द्वादशर्चेन सूक्तेनोपतिष्ठते ॥ १२ ॥

यन्मया मनसा वाचा कृतमेनः कदाचन ।
सर्वस्मान्मेडितो मोग्धि त्वं हि वेत्थ यथातथं स्वाहेति ।
समिधमाधाय वरं ददाति ॥ १३ ॥

अयप्रभृति सिद्धमा धेनुवरप्रदानात् ॥ १४ ॥

एक एवाग्नौ परिचर्य ॥ १५ ॥

अथाग्न्याधेये । यद्देवा देवहेडनम् । यद्दीव्यन्नृणमहं बभूव । आयुष्टे विश्वतो दधदिति । पूर्णाहुतिम् ॥ १६ ॥

हुत्वाग्निहोत्रमारप्स्यमानो दशहोत्रा हुत्वा दर्शपूर्णमासावारप्स्यमानश्चतुर्होत्रा हुत्वा चातुर्मास्यान्यारप्स्यमानः पञ्चहोत्रा हुत्वा पशुबन्धे षड्ढोत्रा सोमे सप्तहोत्रा ॥ १७ ॥

III, 7. 10. अथाज्याहुतीरुपजुहोति om. Ci, O[1]. °हेळनम् M, Ci; °हेलनम् O, D, K. 11. हुत्वा C, O. 12. °वर्तनीः M, Ct, O. सूक्तेनोपस्थाय C. 13. यन्मे all but K. मेळितो M, C; मेलितो O; मे ततो D; सर्वस्मात्तस्मान्मे[डि]तो K. 15. एकैवाग्नौ D, K. परिचार्य [°चारी?] M; परिचर्याया [इति] C; Gov. seems to read परिचर्यायाम्. 16. अथ om. C. °हेळनम् M, Ci; °हेलनम् O, K. °हुतीः M. 17. Prat. Ct. पशौ for पशुबन्धे Ci, O. हुत्वा सोमे M.

विज्ञायते च । कर्मादिष्वेतैर्जुहुयात्पूतो देवलोकान्समश्नुत इति हि ब्राह्मणम् । इति हि ब्राह्मणम् ॥ १८ ॥

॥ इति तृतीयप्रश्ने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथातश्चान्द्रायणस्य कल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

शुक्लचतुर्दशीमुपवसेत् ॥ २ ॥

केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वापि वा श्मश्रूण्येवाहतं वासो वसानः सत्यं ब्रुवन्नावसथमभ्युपेयात् ॥ ३ ॥

तस्मिन्नस्य सकृत्प्रणीतोऽग्निरंरण्योर्निर्मन्थ्यो वा ॥ ४ ॥

ब्रह्मचारी सुहृत्प्रैषायोपकल्पी स्यात् ॥ ५ ॥

हविष्यं च व्रतोपायनीयम् ॥ ६ ॥

अग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्याग्निमुखात्कृत्वा पक्वाज्जुहोति ॥ ७ ॥

अग्नये या तिथिः स्यान्नक्षत्राय सदैवताय । अत्रा ह गोरमन्वतेति चान्द्रमसी पञ्चमी द्यावापृथिवीभ्यां षष्ठीमहोरात्राभ्यां सप्तमी रौद्री-मष्टमी सौरी नवमी वारुणी दशमीमैन्द्रीमेकादशी वैश्वदेवी द्वाद-शीमिति ॥ ८ ॥

अथापराः समामनन्ति दिग्भ्यश्च सदैवताभ्य उरोरन्तरिक्षाय सदैव-ताय ॥ ९ ॥

नवोनवो भवति जायमान इति । सौविष्टकृती हुत्वाथैतद्धविरु-च्छिष्टं कंसे वा चमसे वा व्युद्धृत्य हविष्यैर्व्यञ्जनैरुपसिच्य पञ्चदश पि-ण्डान्प्रकृतिस्थान्प्राश्नाति ॥ १० ॥

III, 7. 18. Text om. Ct. हि om. Ci, O[1].

III, 8. 1. °णकल्पं C, D, K. 4. तस्मिन्न्यस्य D, K. 5. °कल्पित[:] स्या[त्] M. 6. °पायनम् C. 7. °मुखान् O, D. 8. Prat. Ct. वैश्वानरं [sic] द्वा° Ci. 9. सदेवताभ्य C, O[1], D, K. उरोरिति चतुर्थ्यन्तस्य ग्रहण-मन्तरिक्षस्य विशेषणत्वात् । तत उरवेन्तरिक्षाय स्वाहेति मन्त्रः Gov.

प्राणाय त्वेति प्रथमम् । अपानाय त्वेति द्वितीयम् । व्यानाय त्वेति तृतीयम् । उदानाय त्वेति चतुर्थम् । समानाय त्वेति पञ्चमं यदा चत्वारो द्वाभ्यां पूर्वं यदा त्रयो द्वाभ्यां द्वाभ्यां पूर्वौ यदा द्वौ द्वाभ्यां पूर्वं त्रिभिरुत्तरमेकं सर्वैः ॥ ११ ॥

निग्राभ्या स्थेति । अपः पीत्वाथाज्यस्य जुहोति । प्राणापान° । वाङ्मनः° । शिरःपाणि° । त्वक्चर्म° । शब्द° । पृथिवी° । अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमया मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासं स्वाहेति सप्तभिरनुवाकैः ॥ १२ ॥

अयप्रभृति सिद्धमा धेनुवरप्रदानात् ॥ १३ ॥

सौरीभिरादित्यमुपतिष्ठते चान्द्रमसीभिश्चन्द्रमसम् ॥ १४ ॥

अग्ने त्वं सु जागृहीति संविशञ्जपति ॥ १५ ॥

त्वमग्ने व्रतपा असीति प्रबुद्धः ॥ १६ ॥

स्त्रीशूद्रैर्नाभिभाषेत मूत्रपुरीषे नावेक्षेत ॥ १७ ॥

अमेध्यं दृष्ट्वा जपति । अबद्धं मनो दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हासीरिति ॥ १८ ॥

प्रथमायामपरपक्षस्य चतुर्दश ग्रासान् ॥ १९ ॥

एवमेकापचयेनामावास्यायाः ॥ २० ॥

अमावास्यायां ग्रासो न विद्यते ॥ २१ ॥

प्रथमायां पूर्वपक्षस्यैको द्वौ द्वितीयस्याम् ॥ २२ ॥

एवमेकोपचयेना पौर्णमास्याः ॥ २३ ॥

III, 8. 11. Text om. Ct. **द्वाभ्यां** only once M, D, K. **त्रिभिः** om. Ci text; **यदा द्वौ द्वाभ्यामेवोत्तरम्** D, K. **समस्तैः** add Ci, D, K. 12. **°थाज्याहुतीरुपजुहोति** Ct, O, D, K. **अन्नमया एतैः सप्तभिरनुवाकैः** C. 13. **कृत्वा** add O², D, K. 20 and 23. **एवमेकैक** Ci. **आमावास्यायाः** and **आ पौर्णमास्याः** om. D, K. 22. **अथ प्रथ°** and **द्वितीयायाम्** M.

पौर्णमास्यां स्थालीपाकस्य जुहोत्यग्नये या तिथिः स्यान्नक्षत्रेभ्यश्च सदैवतेभ्यः ॥ २४ ॥

पुरस्तात्छ्रोणाया अभिजितः सदैवतस्य हुत्वा गां ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् ॥ २५ ॥

तदेतच्चान्द्रायणं पिपीलिकामध्यं विपरीतं यवमध्यम् ॥ २६ ॥

अतोन्यतरच्चरित्वा सर्वेभ्यः पातकेभ्यः पापकृच्छुद्धो भवति ॥ २७ ॥

कामाय कामायैतदाहार्यमित्याचक्षते ॥ २८ ॥

यं कामं कामयते तमेतेनाप्नोति ॥ २९ ॥

एतेन वा ऋषय आत्मानं शोधयित्वा पुरा कर्माण्यसाधयंस्तदेतद्धन्यं पुण्यं पुत्र्यं पौत्र्यं पशव्यमायुष्यं स्वर्ग्यं यशस्यं सार्वकामिकम् ॥ ३० ॥

नक्षत्राणां सूर्याचन्द्रमसोरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति य उ चैनदधीते । य उ चैनदधीते ॥ ३१ ॥

॥ इति तृतीयप्रश्नेष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥

अथातोनश्नत्पारायणविधिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

शुचिवासाः स्याच्चीरवासा वा ॥ २ ॥

हविष्यमन्नमिच्छेदपः फलानि वा ॥ ३ ॥

ग्रामात्प्राचीं वोदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य गोमयेन गोचर्ममात्रं चतुरश्रं स्थण्डिलमुपलिप्य प्रोक्ष्य लक्षणमुल्लिख्याद्भिरभ्युक्ष्याग्निमुपसमाधाय

III, 8. 24. °मास्यां च C; तु O. 27. अतोन्यत् C; अतोन्यतमत् O. पापकृत् om. C, O. 29. इति add O, D, K. 30. पुण्यं om. Ci. पुत्रीयं पौत्रीयं Ci; om. M. पौत्र्यं om. D, K. यशस्यं om. C, O[1]. 31. नक्षत्राणां द्युतिं C, O. एव om. C, O. आप्नोतीति D, K.

III, 9. 1. अथातोनश्नन्पा° all but O. 2. चिर° M, C. 3. हविष्यमशनमि° C, O[1]. 4. Prat. Ct. चतुरश्रं om. D, K. प्रोक्ष्य om. M. प्रोक्ष्य to अभ्युक्ष्य om. Ci.

संपरिस्तीर्यैताभ्यो देवताभ्यो जुहुयात् । अग्नये स्वाहा प्रजापतये स्वाहा सोमाय स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वयंभुव ऋग्भ्यो यजुर्भ्यः साम्भ्योथर्वभ्यः श्रद्धायै प्रज्ञायै मेधायै श्रियै ह्रियै सवित्रे सावित्र्यै सदसस्पतयेनुमतये च ॥ ४ ॥

हुत्वा वेदादिमारभेत संततमधीयीत ॥ ५ ॥

नान्तरा व्याहरेन्न चान्तरा विरमेत् ॥ ६ ॥

अथान्तरा व्याहरेदथान्तरा विरमेत्त्रीन्प्राणायामानायम्य वृत्तान्तादेवारभेत ॥ ७ ॥

अप्रतिभायां यावता कालेन न वेद तावन्तं कालं तदधीयीत स यदाजानीयादृक्तो यजुष्टः सामत इति ॥ ८ ॥

तद्ब्राह्मणं तच्छान्दसं तद्दैवतमधीयीत ॥ ९ ॥

द्वादश वेदसंहिता अधीयीत यदनेनानध्यायेधीयीत यद्गुरवः कोपिता यान्यकार्याणि भवन्ति ताभिः पुनीते शुद्धमस्य पूतं ब्रह्म भवति ॥ १० ॥

अत ऊर्ध्वं संचयः ॥ ११ ॥

अपरा द्वादश वेदसंहिता अधीत्य ताभिरुशनसो लोकमवाप्नोति ॥ १२ ॥

अपरा द्वादश वेदसंहिता अधीत्य ताभिर्बृहस्पतेर्लोकमवाप्नोति ॥ १३ ॥

अपरा द्वादश वेदसंहिता अधीत्य ताभिः प्रजापतेर्लोकमवाप्नोति ॥ १४ ॥

III, 9. 4. **सोमाय स्वाहा** before **प्रजापतये स्वाहा** Ci; om. D, K. **अथर्वभ्यः** om. Ci. O[1]; **अथर्वभ्योथर्वाङ्गिरोभ्यः** O[2]. 5. **वेदादीन्** M. 7. **अथान्तराव्याहारे त्रीन्** only M; **अथान्तरा विरमेत्त्रीन्** only D, K. **प्राणान्** C. 8. Text om. Ct. **न** om. all but K. **कालं** om. Ci, O[1]. **यज्जानीयात्** Ci, O[1]. 9. **तच्छन्दसं** all but O[2] and Gov. 10 to 15, see App. I. 10, 12, 13, 14. **°संहिताम्** M, D, K. 10. **°ता अधीत्य** O[1]. The second **अधीयीत** is a Vedic passive form. **कृतानि** for **भवन्ति** O. 13, 14. **अधीयीत** D, K.

अनश्नन्संहितासहस्रमधीयीत ब्रह्मभूतो विरजो ब्रह्म भवति ॥ १५ ॥

संवत्सरं भैक्षं प्रयुञ्जानो दिव्यं चक्षुर्लभते ॥ १६ ॥

षण्मासान्यावकभक्षश्चतुरो मासानुदकसक्तुभक्षो द्वौ मासौ फलभक्षो मासमब्भक्षो द्वादशरात्रं वाप्राश्नन्क्षिप्रमन्तर्धीयते ज्ञातीन्पुनाति सप्तावरान्सप्त पूर्वानात्मानं पञ्चदशं पङ्क्तिं च पुनाति ॥ १७ ॥

तामेतां देवनिश्रयणीत्याचक्षते ॥ १८ ॥

एतया वै देवा देवत्वमगच्छन्नृषय ऋषित्वम् ॥ १९ ॥

तस्य ह वा एतस्य यज्ञस्य त्रिविध एवारम्भकालः प्रातःसवने माध्यंदिने सवने ब्राह्मे वापररात्रे ॥ २० ॥

तं वा एतं प्रजापतिः सप्तर्षिभ्यः प्रोवाच सप्तर्षयो महाजज्ञवे महाजज्ञुर्ब्राह्मणेभ्यः । ब्राह्मणेभ्यः ॥ २१ ॥

॥ इति तृतीयप्रश्ने नवमोध्यायः ॥ ९ ॥

उक्तो वर्णधर्मश्चाश्रमधर्मश्च ॥ १ ॥

अथ खल्वयं पुरुषो याप्येन कर्मणा मिथ्या वा चरत्ययाज्यं वा याजयत्यप्रतिग्राह्यस्य वा प्रतिगृह्णात्यनाश्यान्नस्य वान्नमश्नात्यचरणीयेन वा चरति ॥ २ ॥

III, 9. 15. अधीत्य O. ब्रह्मपूतो O¹. विराजो M; ब्रह्मविराजो D, K. 17. मासमभक्षः M, Ci. Before द्वादशरात्रं M ins. कृच्छ्र°, O², D, K कृच्छ्रं. वा om. M, Ci¹. वाप्राश्य O, Gov.; वाप्राश्नन् D, K. सप्तानागतान् for सप्त पूर्वान्[!] M, Ci, O; om. Ct. 18. °निश्रेणीमित्या° Ci, O²; °निश्रेणीत्या° Ct; °निश्रयणीमित्या° O¹; °निःश्रेणिमित्या° D; °निश्रेणिमित्या° K. 20. Prat. Ct. एवारम्भः Ci, O¹. 21. महायज्ञु and महाजज्ञु C; महाजज्ञि O; महाजघ्नु D; महाजग्मु K.

III, 10. This chapter agrees with Gaut. XIX, but not literally; the two MSS. of the commentary correct a few places according to Gaut.'s text. 2. याजयित्वा all but C. °ग्राह्यं वा Ci; om. Ct. प्रतिगृह्य D, K.

तच प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्यादिति मीमांसन्ते ॥ ३ ॥

न हि कर्म चीयत इति ॥ ४ ॥

कुर्यादित्येव ॥ ५ ॥

पुनस्तोमेन यजेत पुनः सवनमायान्तीति ॥ ६ ॥

अथाप्युदाहरन्ति । सर्वं पाप्मानं तरति तरति ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन यजत इति ॥ ७ ॥

अग्निष्टुता वाभिशस्यमानो यजेतेति च ॥ ८ ॥

तस्य निष्क्रयणानि जपस्तपो होम उपवासो दानम् ॥ ९ ॥

उपनिषदो वेदादयो वेदान्ताः सर्वच्छन्दःसु संहिता मधून्यघमर्षणमथर्वशिरो रुद्राः पुरुषसूक्तं राजनरौहिणे बृहद्रथंतरे पुरुषगतिर्महानाम्न्यो महावैराजं महादिवाकीर्त्यं ज्येष्ठसाम्नामन्यतमद्बहिष्पवमानः कूश्माण्ड्यः सावित्री चेति पावनानि ॥ १० ॥

उपसन्न्यायेन पयोव्रतता शाकभक्षता फलभक्षता मूलभक्षता प्रसृतयावको हिरण्यप्राशनं घृतप्राशनं सोमपानमिति मेध्यानि ॥ ११ ॥

सर्वे शिलोच्चयाः सर्वाः स्रवन्त्यः सरितः पुण्या ह्रदास्तीर्थान्यृषिनिकेतनानि गोष्ठक्षेत्रपरिष्कन्दा इति देशाः ॥ १२ ॥

III, 10. 3. न कुर्यात् om. M, O¹. मीमांसन्ते om. C, O¹; मीमांसन्त इति शेषः Gov. 5. कुर्यादेव M; कुर्या[त्] त्वेव C, O¹. 6. पुनस्तोमेनेष्ट्वा Ct. °याति O. इति om. M, Ct, O. विज्ञायते adds Ci. 7. अथाप्युदाहरन्ति om. Ci. 8. इति च om. all but C. 10. वेदा वेदादयो D. °शिरसो M, D, K. रुद्रः Ci. राजिन° D, K. After °रौहिणे Ci ins. सामनी. अन्यतमं all but C; but see II, 1, 2, 9. बहिष्पवमानानि Ci; बहिष्पवमान्यः Ct; बहिष्पवमानः पवमानः D. Ci, O ins. पावमान्यः after कूश्माण्ड्यः. 11. उपवासन्यायेन Ct text; उपसन्न्याय आराग्रपरोवरीयसि वा [sic] Gov.; on the rite called उपसद्, the आराग्रा and the परोवरीयसी [अवान्तरदीक्षा] see Taitt. Saṃhitâ VI, 2, 3, 1 to 5. मूलभक्षता om. O, D, K. हिरण्यप्राशो घृतप्राशः O, D, K. 12. पुण्य° M, Ci. °निकेता Ct, O, D, K. °परिस्पन्दा M; °परिस्कन्दा Ci text; °परिष्यन्दा O², D, K.

अहिंसा सत्यमस्तैन्यं सवनेषूदकोपस्पर्शनं गुरुशुश्रूषा ब्रह्मचर्यमधःशयनमेकवस्त्रतानाशक इति तपांसि ॥ १३ ॥

हिरण्यं गौर्वासोश्वो भूमिस्तिला घृतमन्नमिति देयानि ॥ १४ ॥

संवत्सरः षण्मासाश्चत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चतुर्विंशत्यहो द्वादशाहः षडहस्त्र्यहोहोरात्र एकाह इति कालाः ॥ १५ ॥

एतान्यनादेशे क्रियेरन् ॥ १६ ॥

एनःसु गुरुषु गुरूणि लघुषु लघूनि ॥ १७ ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चान्द्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तिः। सर्वप्रायश्चित्तिः॥१८॥

इति तृतीयप्रश्ने दशमोध्यायः ॥ १० ॥

उक्तो वर्णधर्मश्चाश्रमधर्मश्च ॥ अथातोनश्नत्पारायणविधिम् ॥ अथातश्चान्द्रायणस्य ॥ अथ कूश्माण्डैर्जुहुयात् ॥ अथ कर्मभिरात्मकृतैः ॥ अथातः पवित्रातिपवित्रस्य ॥ अथ यदि ब्रह्मचार्यव्रत्यमिव चरेत् ॥ अथ वानप्रस्थद्वैविध्यम् ॥ यथो एतत्षण्निवर्तनीति ॥ अथ शालीनयायावरचक्रचरधर्मकाङ्क्षिणाम् ॥

॥ इति तृतीयः प्रश्नः ॥ ३ ॥

प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामो नानार्थानि पृथक्पृथक् ।
तेषु तेषु च दोषेषु गरीयांसि लघूनि च ॥ १ ॥
यद्यच्च हि भवेद्युक्तं तद्धि तत्रैव निर्दिशेत् ।
भूयो भूयो गरीयःसु लघुष्वल्पीयसस्तथा ॥ २ ॥

III, 10. 13. Prat. Ct. सवनोपस्पर्शनं गुरुशुश्रूषणं O, D, K. ब्रह्मचर्यम् om. O[1], D, K. °शय्या M. अनशना Ci. 14. तिलं C. 15. संवत्सर[:] M; संवत्सरं the other MSS. अहोरात्रम् M, D, K.

List of Pratikas. अथातोनश्नन्पा° MSS. चान्द्रायणविधिम् M. वानप्रस्थं M. °वर्तनानि M; °वर्तनानीति D, K. °चक्रवर° M; om. D, K.

IV, 1. 2. अल्पीयसः metri causa for अल्पीयांसि!

विधिना शास्त्रदृष्टेन प्राणायामान्समाचरेत् ।
यदुपस्थकृतं पापं पद्भ्यां वा यत्कृतं भवेत् ।
बाहुभ्यां मनसा वाचा श्रोत्रत्वग्घ्राणचक्षुषा ॥ ३ ॥

अपि वा चक्षुःश्रोत्रत्वग्घ्राणमनोव्यतिक्रमेषु त्रिभिः प्राणायामैः शुध्यति ॥ ४ ॥

शूद्रान्नस्त्रीगमनभोजनेषु केवलेषु पृथक्पृथक्सप्ताहं सप्त सप्त प्राणायामान्धारयेत् ॥ ५ ॥

अभक्ष्याभोज्यापेयानाद्यप्राशनेषु तथापण्यविक्रयेषु मधुमांसघृततैलक्षारलवणावरान्नवर्जेषु यच्चान्यदप्येवं युक्तं द्वादशाहं द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् ॥ ६ ॥

पातकपतनीयोपपातकवर्जेषु यच्चान्यदप्येवं युक्तमर्धमासं द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् ॥ ७ ॥

पातकपतनीयवर्जेषु यच्चान्यदप्येवं युक्तं द्वादश द्वादशाहान्द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् ॥ ८ ॥

पातकवर्जेषु यच्चान्यदप्येवं युक्तं द्वादशार्धमासान्द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् ॥ ९ ॥

अथ पातकेषु संवत्सरं द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् ॥ १० ॥

दद्याद्गुणवते कन्यां नग्निकां ब्रह्मचारिणे ।
अपि वा गुणहीनाय नोपरुन्ध्याद्रजस्वलाम् ॥ ११ ॥

IV, 1. 3. Prat. Ct. **प्रायश्चित्तानि समाचरेत्** O, D, K. 4. **अथ वा** C. **त्वक्** om. C, O. 5 to 7. Prat. Ct. 5. **केवनेन** M; om. Ci. 6 to 9. **॰वर्जितेषु** M. 6. **॰पेयान्नाद्यान्नप्रा॰** M; **॰पेयानाश्नान्नप्रा॰** Ci; **॰पेयानाद्यप्रा॰** Ct, O[1]; **॰पेयान्नप्रा॰** O[2]. **॰लवणापरान्न॰** M, O; **॰लवणान्न॰** Ci. **अर्धमासं** for **द्वादशाहं** Ci, O[2]. 7. **द्वादशार्धमासान्** M, Ci. 8, 9 om. C. 8. **द्वादशाहं** D, K. 11 to 29. Prat Ct. 11. **॰चारिणीम्** O[1], D, K.

त्रीणि वर्षाण्यृतुमतीं यः कन्यां न प्रयच्छति ।
स तुल्यं भ्रूणहत्यायै दोषमृच्छत्यसंशयम् ॥ १२ ॥
न याचते चेदेवं स्याद्याचते चेत्पृथक्पृथक् ।
एकैकस्मिन्नृतौ दोषं पातकं मनुरब्रवीत् ॥ १३ ॥
त्रीणि वर्षाण्यृतुमती काङ्क्षेत पितृशासनम् ।
ततश्चतुर्थे वर्षे तु विन्देत सदृशं पतिम् ।
अविद्यमाने सदृशे गुणहीनमपि श्रयेत् ॥ १४ ॥
बलाच्चेत्प्रहृता कन्या मन्त्रैर्यदि न संस्कृता ।
अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा ॥ १५ ॥
निसृष्टायां हुते वापि यस्यै भर्ता म्रियेत सः ।
सा चेदक्षतयोनिः स्याद्गतप्रत्यागता सती ।
पौनर्भवेन विधिना पुनःसंस्कारमर्हति ॥ १६ ॥
त्रीणि वर्षाण्यृतुमतीं यो भार्यां नाधिगच्छति ।
स तुल्यं भ्रूणहत्यायै दोषमृच्छत्यसंशयम् ॥ १७ ॥
ऋतुस्नातां तु यो भार्यां संनिधौ नोपगच्छति ।
पितरस्तस्य तन्मासं तस्मिन्रजसि शेरते ॥ १८ ॥
ऋतौ नोपैति यो भार्यामनृतौ यश्च गच्छति ।
तुल्यमाहुस्तयोर्दोषमयोनौ यश्च सिञ्चति ॥ १९ ॥
भर्तुः प्रतिनिवेशेन या भार्या स्कन्दयेदृतुम् ।
तां ग्राममध्ये विख्याप्य भ्रूणघ्नीं निर्धमेद्गृहात् ॥ २० ॥
ऋतुस्नातां न चेद्गच्छेन्नियतां धर्मचारिणीम् ।
नियमातिक्रमे तस्य प्राणायामशतं स्मृतम् ॥ २१ ॥

IV, 1. 12 and 17. °हत्याया Ci, O. 15. बाला चेत् M, Ci. 16. यस्या Ci. 19. यत्र सि° D, K. 20. विख्याते Ci. नियमेत् Ci; निर्गमेत् D, K. 21. Ci om. the first half of the Śloka. ऋतुस्नातां तु यो भार्यां [see 18] M, D, K. ब्रह्मचारिणीम् M. ऋतुस्नातां तु + स्मृतम् only Ct.

प्राणायामान्पवित्राणि व्याहृतीः प्रणवं तथा ।
पवित्रपाणिरासीनो ब्रह्म नैत्यकमभ्यसेत् ॥ २२ ॥
आवर्तयेत्सदा युक्तः प्राणायामान्पुनः पुनः ।
आ केशान्तान्नखाग्राच्च तपस्तप्यत उत्तमम् ॥ २३ ॥
निरोधाज्जायते वायुर्वायोरग्निश्च जायते ।
तापेनापोधिजायन्ते ततोन्तः शुध्यते त्रिभिः ॥ २४ ॥
योगेनावाप्यते ज्ञानं योगो धर्मस्य लक्षणम् ।
योगमूला गुणाः सर्वे तस्माद्युक्तः सदा भवेत् ॥ २५ ॥
प्रणवाद्यास्तथा वेदाः प्रणवे पर्यवस्थिताः ।
प्रणवो व्याहृतयश्चैव नित्यं ब्रह्म सनातनम् ॥ २६ ॥
प्रणवे नित्ययुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तसु ।
त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचित् ॥ २७ ॥
सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ २८ ॥
सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ।
अपि भ्रूणहनं मासात्पुनन्त्यहरहर्धृताः ॥ २९ ॥
एतदाद्यं तपः श्रेष्ठमेतद्धर्मस्य लक्षणम् ।
सर्वदोषोपघातार्थमेतदेव विशिष्यते ।
एतदेव विशिष्यत इति ॥ ३० ॥

॥ इति चतुर्थप्रश्ने प्रथमोध्यायः ॥ १ ॥

प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामो नानार्थानि पृथक्पृथक् ।
तेषु तेषु च दोषेषु गरीयांसि लघूनि च ॥ १ ॥

IV, 1. 23. आकेशान्तं Ci. 24. तापे तापेभिजायेत D, K. 26. प्रणवे व्या॰ M, O. व्याहृतिश्चैव Ci, D, K. 29. कृताः Ci, O, K; स्मृताः D.
IV, 2 om. O[1].

यद्यच हि भवेद्युक्तं तद्धि तत्रैव निर्दिशेत् ।
भूयो भूयो गरीयःसु लघुष्वल्पीयसस्तथा ॥ २ ॥
विधिना शास्त्रदृष्टेन प्रायश्चित्तानि निर्दिशेत् ॥ ३ ॥
प्रतिग्रहीष्यमाणस्तु प्रतिगृह्य तथैव च ।
ऋचस्तरत्समन्द्यस्तु चतस्रः परिवर्तयेत् ॥ ४ ॥
अभोज्यानां तु सर्वेषामभोज्यान्नस्य भोजने ।
ऋग्भिस्तरत्समन्दीयैर्मार्जनं पापशोधनम् ॥ ५ ॥
भ्रूणहत्याविधिस्त्वन्यस्तं तु वक्ष्याम्यतः परम् ।
विधिना येन मुच्यन्ते पातकेभ्योपि सर्वशः ॥ ६ ॥
प्राणायामान्पवित्राणि व्याहृतीः प्रणवं तथा ।
जपेदघमर्षणं सूक्तं पयसा द्वादश क्षपाः ॥ ७ ॥
त्रिरात्रं वायुभक्षो वा क्लिन्नवासाः प्लुतः शुचिः ॥ ८ ॥
प्रतिषिद्धांस्तथाचारानभ्यस्यापि पुनः पुनः ।
वारुणीभिरुपस्थाय सर्वपापैः प्रमुच्यत इति ॥ ९ ॥
अथावकीर्णमावास्यायां निशग्निमुपसमाधाय दार्विहोमिकीं परिचेष्टां कृत्वा द्वे आज्याहुती जुहोति ।
कामावकीर्णोस्म्यवकीर्णोस्मि काम कामाय स्वाहा ।
कामाभिद्रुग्धोस्म्यभिद्रुग्धोस्मि काम कामाय स्वाहेति ॥ १० ॥
हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्ङग्निमुपतिष्ठेत ।
सं मा सिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः ।
सं मायमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चायुष्मन्तं करोत मेति ।

IV, 2. 4. With तरत्समन्द्यः [nom. for acc.] compare यष्टयः II, 10, 17, 11 and 37, °वनस्पतयः IV, 3, 5, अशीतयः IV, 5, 20, and शुद्धवत्यः Vas. XXVI, 5. 5. M reads instead of the second Pâda: ब्राह्मणानां तु पावनं स्मृतम्. Read °मन्दीभिर्मा°? The whole Sûtra runs thus in C: अभो° तु स° मार्जनं पावनं स्मृतम्. 7. युक्तं for सूक्तं Ci; युक्तः Ct. 8. °वासा MSS. 9. °पि तु सर्वशः O, D, K. 10. दार्विहोमिकां MSS.; but see II, 1, 1, 34 and note. 11. Prat. M, C, O. करोतु Ct, O.

प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मव-
र्चसं प्रत्यग्निरितरत्सर्वं सर्वतनुर्भूत्वा सर्वमायुरेति । त्रिरभिमन्त्रयेत ।
त्रिषत्या हि देवा इति विज्ञायते ॥ ११ ॥

योपूत इव मन्येतात्मानमुपपातकैः ।
स हुत्वैतेन विधिना सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ १२ ॥

अपि वानाद्यापेयप्रतिषिद्धभोजनेषु दोषवच्च कर्म कृत्वाभिसंधिपूर्वम-
नभिसंधिपूर्वं वा शूद्रायां च रेतः सिक्त्वायोनौ वाब्लिङ्गाभिर्वारुणी-
भिश्चोपस्पृश्य प्रयतो भवति ॥ १३ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।
अनाद्यापेयप्रतिषिद्धभोजने-
विरुद्धधर्माचरिते च कर्मणि ।
मतिप्रवृत्तेपि च पातकोपमै-
र्विशुध्यतेथापि च सर्वपातकैः ॥ १४ ॥

त्रिरात्रं वाप्युपवसंस्त्रिरह्नोभ्युपेयादपः ।
प्राणानात्मनि संयम्य त्रिः पठेदघमर्षणम् ।
यथाश्वमेधावभृथ एवं तन्मनुरब्रवीत् ॥ १५ ॥

विज्ञायते च ।
चरणं पवित्रं विततं पुराणं
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि ।

IV, 2. 11. प्राणायामान्ददति D. सर्वं तनु° and °मन्त्रयेत् D, K. 13. अनभिसंधिपूर्वं om. M, O. 14. Prat. Ct. After अनाद्य M, Ci ins. प्राशन. °भोजनेषु M, Ci; °भोजनैः O, D, K; °भोजने conj. विशुद्धकर्माचरिते O; निषिद्धकर्माचरिते D, K; अविरुद्धधर्माचरित इति पदच्छेदः । छद्मनाचरित इत्यर्थः [committed without hurting the decorum] Gov. प्रतिप्र° D, K. °वृत्तैरपि पात° Ci. 15. उपवसेत् C. °पयन्नपः Manu XI, 260; but see Vas. VII, 17. °भृथमेवं all but M.

तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता
अति पाप्मानमरातिं तरेमेति ॥ १६ ॥

॥ इति चतुर्थप्रश्ने द्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥

प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामोविख्यातानि विशेषतः ।
समाहितानां युक्तानां प्रमादेषु कथं भवेत् ॥ १ ॥
ओंपूर्वाभिर्व्याहृतीभिः सर्वाभिः सर्वपातकेष्वाचामेत् ॥ २ ॥
यत्प्रथममाचामति तेनर्ग्वेदं प्रीणाति यद्द्वितीयं तेन यजुर्वेदं यत्तृतीयं तेन सामवेदम् ॥ ३ ॥
यत्प्रथमं परिमार्ष्टि तेनाथर्ववेदं यद्द्वितीयं तेनेतिहासपुराणम् ॥ ४ ॥
यत्सव्यं पाणिं प्रोक्षति पादौ शिरो हृदयं नासिके चक्षुषी श्रोत्रे नाभिं चोपस्पृशति तेनौषधिवनस्पतयः सर्वाश्च देवताः प्रीणाति तस्मादाचमनादेव सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ ५ ॥
अष्टौ वा समिध आदध्यात् । देवकृतस्यैनसोवयजनमसि स्वाहा । मनुष्यकृतस्यैनसोवयजनमसि स्वाहा । पितृकृतस्यैनसोवयजनमसि स्वाहा । आत्मकृतस्यैनसोवयजनमसि स्वाहा । यद्दिवा च नक्तं चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा । यत्स्वपन्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा । यद्विद्वांसश्चाविद्वांसश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा । एनस एनसोवयजनमसि स्वाहेति । एतैरष्टाभिः ॥ ६ ॥
हुत्वा सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ ७ ॥

IV, 3 om. D, K. 1. °व्याख्यातानि M, Ct text, O². 3 to 6. Prat. Ct. 3. M om. the second and third यत्. 4. °वेदं प्रीणाति Ci. °पुराणानि Ci. 5. हृदय° Ci, O. चोपस्पृश्य प्रयतो भवति O. After प्रीणाति Ci ins. आप्नोति च, O आप्नोति. 6. अष्टौ समिधा [read °धो] वादध्यात् M. अष्टभिः Ci, O.

अथाप्युदाहरन्ति ।
अघमर्षणं देवकृतं शुद्धवत्यस्तरत्समाः ।
कूश्माण्ड्यः पावमान्यश्च विरजा मृत्युलाङ्गलम् ।
दुर्गा व्याहृतयो रुद्रा महादोषविनाशनाः ।
महादोषविनाशना इति ॥ ८ ॥

॥ इति चतुर्थप्रश्ने तृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥

प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामोविख्यातानि विशेषतः ।
समाहितानां युक्तानां प्रमादेषु कथं भवेत् ॥ १ ॥
ऋतं च सत्यं चेति । एतदघमर्षणं त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्र-
मुच्यते ॥ २ ॥
आयं गौः पृश्निरक्रमीदिति । एतामृचं त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापा-
त्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥
द्रुपदादिवेन्मुमुचान इति । एतामृचं त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्र-
मुच्यते ॥ ४ ॥
हंसः शुचिषदिति । एतामृचं त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्रमु-
च्यते ॥ ५ ॥
अपि वा सावित्रीं गायत्रीं पच्छोर्धर्चशस्ततः समस्तामित्येतामृचं त्रि-
रन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ ६ ॥
अपि वा व्याहृतीर्व्यस्ताः समस्ताश्चेति त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्र-
मुच्यते ॥ ७ ॥

IV, 3. 8. Prat. Ct. तरत्समन्द्यः Ci. कूश्माण्डा M; कूश्माण्डः Ci. विराजा M; विरजाः [विरजं Ct] प्राणापानेत्यादि विरजाशब्दवन्तो-ष्टानुवाकाः [Taitt. Âr. X, 51—57 and 60; compare Baudh. III, 8, 12] Gov.

IV, 4. 1. Prat. C. °व्याख्यातानि O², D, K. 3 om. D, O¹. 6. Text om. Ct. गायत्रीं om. Ci. समस्ताश्चेति त्रि° Ci.

अपि वा प्रणवमेव चिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ ८ ॥
तदेतद्धर्मशास्त्रं नापुत्राय नाशिष्याय नासंवत्सरोषिताय दद्यात् ॥ ९ ॥
सहस्रं दक्षिणा ऋषभैकादशं गुरुप्रसादो वा। गुरुप्रसादो वा ॥ १० ॥

॥ इति चतुर्थप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि सामर्ग्यजुरथर्वणाम् ।
कर्मभिर्यैरवाप्नोति क्षिप्रं कामान्मनोगतान् ॥ १ ॥
जपहोमेष्टियन्त्राद्यैः शोधयित्वा स्वविग्रहम् ।
साधयेत्सर्वकर्माणि नान्यथा सिद्धिमश्नुते ॥ २ ॥
जपहोमेष्टियन्त्राणि करिष्यन्नादितो द्विजः ।
शुक्लपुण्यदिनर्क्षेषु केशश्मश्रूणि वापयेत् ॥ ३ ॥
स्नायात्त्रिषवणं पायादात्मानं क्रोधतोऽनृतात् ।
स्त्रीशूद्रैर्नाभिभाषेत ब्रह्मचारी हविर्व्रतः ॥ ४ ॥
गोविप्रपितृदेवेभ्यो नमस्कुर्याद्दिवास्वपन् ।
जपहोमेष्टियन्त्रस्थो दिवास्थानो निशासनः ॥ ५ ॥
प्राजापत्यो भवेत्कृच्छ्रो दिवा रात्रावयाचितम् ।
क्रमशो वायुभक्षश्च द्वादशाहं त्र्यहं त्र्यहम् ॥ ६ ॥
अहरेकं तथा नक्तमज्ञातं वायुभक्षणम् ।
त्रिवृदेष परावृत्तो बालानां कृच्छ्र उच्यते ॥ ७ ॥

IV, 4. 9. तस्मादेत° M. 10. सहस्र° M, Ct, O[1], K. दक्षिणम् M, O[2], K; दक्षिण [Pâṇ. VI, 1, 128] O[1]; दक्षिणाम् D. °दश Ci, K.

IV, 5. In D and K the second Pâda of Sûtra 1 to गोमूत्रं गोमयं of Sûtra 25 stand behind the third Pâda of IV, 7, 7; K remarks at both places that the passage has to be replaced. 2 om. Ct. °यज्ञाद्यैः O; °मन्त्राद्यैः D, K. शोचयित्वा M; शोषयित्वा D; शेषयित्वा K; compare IV, 7, 3. 4. स्नानं M. 5. नमस्कुर्वन् C, O. °स्थानोनिलाशनः D, K. 6. °रात्रम° Ci, D; रात्रिम° K. 7. °भक्षता C, O[1].

एकैकं ग्रासमश्नीयात्पूर्वोक्तेन त्र्यहं त्र्यहम् ।
वायुभक्षस्त्र्यहं चान्यदतिकृच्छ्रः स उच्यते ॥ ८ ॥
अम्बुभक्षस्त्र्यहानेतान्वायुभक्षस्ततः परम् ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रस्तृतीयस्तु विज्ञेयः सोतिपावनः ॥ ९ ॥
त्र्यहं त्र्यहं पिबेदुष्णं पयः सर्पिः कुशोदकम् ।
वायुभक्षस्त्र्यहं चान्यत्तप्तकृच्छ्रः स उच्यते ॥ १० ॥
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सांतपनः स्मृतः ॥ ११ ॥
गायत्र्यादाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ।
आ प्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि ।
शुक्रमसि ज्योतिरसीत्याज्यं देवस्य त्वेति कुशोदकम् ॥ १२ ॥
गोमूत्रभागस्तस्यार्धं शकृत्क्षीरस्य तत्त्रयम् ।
द्वयं दध्नो घृतस्यैक एकश्च कुशवारिणः ।
एवं सांतपनः कृच्छ्रः श्वपाकमपि शोधयेत् ॥ १३ ॥
गोमूत्रं गोमयं चैव क्षीरं दधि घृतं तथा ।
पञ्चरात्रं तदाहारः पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १४ ॥
यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् ।
पराको नाम कृच्छ्रोयं सर्वपापप्रणाशनः ॥ १५ ॥

IV, 5. 8. अन्यदिति प्रायश्चित्तविशेषणत्वान्नपुंसकलिङ्गमदोषः Gov. °कृच्छ्रो वनाशनः Ci, Ct expl., O. 9. अब्भक्षः C, O; break M. तृतीयस्तु om. M; तृतीयो O. 11. कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतम् C, O². 12. °गृह्य Ci; °ग्राह्य Ct. शुक्रमसीत्याज्यं C; घृतं शुक्रमसीत्युक्त्वा O; शुक्रमसि ज्योतिरित्याज्यं D, K. 13. क्षीरं तु तत्त्रयम् M; क्षीरस्य तु त्रयम् O, D, K. घृतस्यैकम् M, C, O²; घृतस्यैत O¹; घृतस्यैवम् D, K; घृतस्यैक conj. एवमेकं च वारिणः M. °नं कृच्छ्रं M, O. C om. the third line and adds इति. 14. For the first line C reads the first line of 11. 15. यदात्मनो M, D, K. °शनम् M, C, O².

गोमूत्रादिभिरभ्यस्तमेकैकं तं त्रिसप्तकम् ।
महासांतपनं ह्येतद्वदन्ति ब्रह्मवादिनः ॥ १६ ॥
एकवृद्ध्या सिते पिण्डानेकहान्यासिते ततः ।
पक्षयोरुपवासौ द्वौ तद्धि चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ १७ ॥
चतुरः प्रातरश्नीयात्पिण्डान्विप्रः समाहितः ।
चतुरोऽस्तमिते सूर्ये शिशुचान्द्रायणं चरेत् ॥ १८ ॥
अष्टावष्टौ मासमेकं पिण्डान्मध्यंदिने स्थिते ।
नियतात्मा हविष्यस्य यतिचान्द्रायणं चरेत् ॥ १९ ॥
यथा कथंचित्पिण्डानां द्विजस्तिस्रस्त्वशीतयः ।
मासेनाश्नन्हविष्यस्य चन्द्रस्यैति सलोकताम् ॥ २० ॥
यथोद्यंश्चन्द्रमा हन्ति जगतस्तमसो भयम् ।
एवं पापाद्भयं हन्ति द्विजश्चान्द्रायणं चरन् ॥ २१ ॥
कणपिण्याकतक्राणि यवाचामोऽनिलाशनः ।
एकत्रिपञ्चसप्तेति पापघ्नोऽयं तुलापुमान् ॥ २२ ॥
यावकः सप्तरात्रेण वृजिनं हन्ति देहिनाम् ।
सप्तरात्रोपवासो वा दृष्टमेतन्मनीषिभिः ॥ २३ ॥
पौषभाद्रपदज्येष्ठा आर्द्राकाशातपाश्रयात् ।
त्रीञ्छुक्लान्मुच्यते पापात्पतनीयादृते द्विजः ॥ २४ ॥
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
यवाचामेन संयुक्तो ब्रह्मकूर्चोऽतिपावनः ॥ २५ ॥

IV, 5. 16. तत् for तं Ci, D, K; om. Ct; तु O. 18, 19 om. Ct; Ci ins. them after 20. 18. मध्यंदिने स्थिते for विप्रः समाहितः O, D, K. चरन् Ci. 19. चरन् Ci, O[1]. 21. पापभयं M. 22. यथाचामो M; तथाचानो O; तथा चापो C, D, K; I correct according to 25. 23. एकरात्रो° D, K. 24. One would expect °ज्येष्ठेष्वार्द्रा°. 25. यवानामेकसं° M, O[2], D, K. °युक्तं Ct. ब्रह्महत्स्क्रो C.

अमावास्यां निराहारः पौर्णमास्यां तिलाशनः ।
शुक्लकृष्णकृतात्पापान्मुच्यतेब्दस्य पर्वभिः ॥ २६ ॥
भैक्षाहारोग्निहोत्रिभ्यो मासेनैकेन शुध्यति ।
यायावरवनस्थेभ्यो दशभिः पञ्चभिर्दिनैः ॥ २७ ॥
एकाहधनिनोन्नेन दिनेनैकेन शुध्यति ।
कापोतवृत्तिनिष्ठस्य पीत्वापः शुध्यते त्रिभिः ॥ २८ ॥
ऋग्यजुःसामवेदानां वेदस्यान्यतमस्य वा ।
पारायणं त्रिरभ्यस्येदनश्नन्सोतिपावनः ॥ २९ ॥
अथ चेत्त्वरते कर्तुं दिवसे मारुताशनः ।
रात्रौ जले स्थितो व्युष्टः प्राजापत्येन तत्समम् ॥ ३० ॥
गायत्र्याष्टसहस्रं तु जपं कृत्वोत्थिते रवौ ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो यदि न भ्रूणहा भवेत् ॥ ३१ ॥
योन्नदः सत्यवादी च भूतेषु कृपयास्थितः ।
पूर्वोक्तयन्त्रशुद्धेभ्यः सर्वेभ्यः सोतिरिच्यते ॥ ३२ ॥

॥ इति चतुर्थप्रश्ने पञ्चमोध्यायः ॥ ५ ॥

समाधुक्छन्दसा ऋद्ग्रा गायत्री प्रणवान्विता ।
सप्त व्याहृतयश्चैव जप्याः पापविनाशनाः ॥ १ ॥
मृगारेष्टिः पवित्रेष्टिस्त्रिहविः पावमान्यपि ।
इष्टयः पापनाशिन्यो वैश्वानर्या समन्विताः ॥ २ ॥

IV, 5. 27. °होत्रेभ्यो M. 28. कपोत° M. द्विजः for त्रिभिः C, O[1]. 29. °तरस्य वा C. 30. दिवसं O, D, K; break M. जल° C, O. 31. सा-वित्र्या° D, K. जप्यं C, O. कृत्वोत्तरे D, K. ह for न M.

IV, 6. 1. समधु° O[2], D, K. 2. त्र्यहविः M, Ct; त्र्यहविः सवनेष्टिः Gov. वैश्वानर° C.

इदं चैवापरं गुह्यमुच्यमानं निबोधत ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो महतः पातकादृते ॥ ३ ॥
पवित्रैर्मार्जनं कुर्वन्रुद्रैकादशिकां जपन् ।
पवित्राणि घृतैर्जुह्वत्प्रयच्छन्हेमगोतिलान् ॥ ४ ॥
योऽश्नीयाद्यावकं पक्वं गोमूत्रे सशकृद्रसे ।
सदधिक्षीरसर्पिष्के मुच्यते सोंऽहसः क्षणात् ॥ ५ ॥
प्रसूतो यश्च शूद्रायां येनागम्या च लङ्घिता ।
सप्तरात्रात्प्रमुच्येते विधिनैतेन तावुभौ ॥ ६ ॥
रेतोमूत्रपुरीषाणां प्राशनेऽभोज्यभोजने ।
पर्याधानेज्ययोरेतत्परिवित्ते च भेषजम् ॥ ७ ॥
अपातकानि कर्माणि कृत्वैव सुबहून्यपि ।
मुच्यते सर्वपापेभ्य इत्येतद्वचनं सताम् ॥ ८ ॥
मन्त्रमार्गप्रमाणं तु विधानं समुदीरितम् ।
भरद्वाजादयो येन ब्रह्मणः साम्यतां गताः ॥ ९ ॥
प्रसन्नहृदयो विप्रः प्रयोगादस्य कर्मणः ।
कामांस्तांस्तानवाप्नोति ये ये कामा हृदि स्थिताः ॥ १० ॥

॥ इति चतुर्थप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

निवृत्तः पापकर्मभ्यः प्रवृत्तः पुण्यकर्मसु ।
यो विप्रस्तस्य सिध्यन्ति विना यन्त्रैरपि क्रियाः ॥ १ ॥
ब्राह्मणा ऋजवस्तस्माद्यद्यदिच्छन्ति चेतसा ।

IV, 6. 3. सर्वेभ्यः for महतः C, D, K. 4. °कादशिनीं जपेत् D, K. जुह्वन् all but K. 5. सशकृद्रवे D, K. °सर्पिष्कं D, K. 6. प्रस्थितो C. प्रमुच्येत M, C, O; प्रमुच्यन्ते K. 7. परिवित्तेश्च भोजनम् O[2]; पतिते चैव भोजनम् D, K. 8. आपातकानि O[1], D, K. कृत्वैवं D, K. 9. भारद्वा° Ci.
IV, 7. 2. यदिच्छन्ति च M.

तत्तदासादयन्त्यास्तु संशुद्धा ऋजुकर्मभिः ॥ २ ॥
एवमेतानि यन्त्राणि तावत्कार्याणि धीमता ।
कालेन यावतोपैति विग्रहः शुद्धिमात्मनः ॥ ३ ॥
एभिर्यन्त्रैर्विशुद्धात्मा त्रिरात्रोपोषितस्ततः ।
तदारभेत येनर्द्धिं कर्मणा प्राप्तुमिच्छति ॥ ४ ॥
चापविचं सहस्राचो मृगारोंहोमुचौ गणौ ।
पावमान्यश्च कूश्माण्ड्यो वैश्वानर्य ऋचश्च याः ॥ ५ ॥
घृतौदनेन ता जुह्वत्सप्ताहं सवनत्रयम् ।
मौनव्रती हविष्याशी निगृहीतेन्द्रियक्रियः ॥ ६ ॥
सिंहे म इत्यपां पूर्णो पाचेवेच्च चतुष्पथे ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो महतः पातकादपि ॥ ७ ॥
वृद्धत्वे यौवने बाल्ये यः कृतः पापसंचयः ।
पूर्वजन्मसु वाज्ञातस्तस्मादपि विमुच्यते ॥ ८ ॥
भोजयित्वा द्विजानन्ते पायसेन सुसर्पिषा ।
गोभूमितिलहेमानि भुक्तवद्भ्यः प्रदाय च ॥ ९ ॥
विप्रो भवति पूतात्मा निर्दग्धवृजिनेन्धनः ।
काम्यानां कर्मणां योग्यस्तथाधानादिकर्मणाम् ॥ १० ॥

॥ इति चतुर्थप्रश्ने सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥

IV, 7. 2. तत्तदा साधय॰ M, Ct, D, K; तत्तथा साधय॰ Ci. 3. वि-ग्रहं M, Ci, Ct expl., D, K. शुद्धम् D, K. 4. येनेष्टं D, K. 5. चापविच्रः M, O[1]; च्चापविच्रः O[2], K. मृगारांहो॰ M, Ct text, D, K. 6. ता जुह्वन् M, C, O; ताः शृण्वन् D, K. ॰व्रतो D, K. 8. योज्ञातः Ci; वाज्ञानं Ct; चाज्ञा-नात् D, K. हि मुच्यते D, K. 9. [गो]भूतिलहिरण्यानि M. 10. ॰धा-रादि॰ D, K[1].

अतिलोभात्प्रमादाद्वा यः करोति क्रियामिमाम् ।
अन्यस्य सोंहसाविष्टो गरगीरिव सीदति ॥ १ ॥
आचार्यस्य पितुर्मातुरात्मनश्च क्रियामिमाम् ।
कुर्वन्भात्यर्कवद्विप्रः सा कार्येषामतः क्रिया ॥ २ ॥
क एतेन सहस्राक्षं पवित्रेणाकरोच्छुचिम् ।
अग्निं वायुं रविं सोमं यमादींश्च सुरेश्वरान् ॥ ३ ॥
यत्किंचित्पुण्यनामेह त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
विप्रादि तत्कृतं केन पवित्रक्रिययानया ॥ ४ ॥
प्राजापत्यमिदं गुह्यं पापघ्नं प्रथमोद्भवम् ।
समुत्पन्नान्यतः पश्चात्पवित्राणि सहस्रशः ॥ ५ ॥
योब्दायनर्तुपक्षाहाञ्जुहोत्यष्टौ गणानिमान् ।
पुनाति चात्मनो वंश्यान्दश पूर्वान्दशापरान् ॥ ६ ॥
त्रायते चामरैर्दुःस्थैः पुण्यकर्मेति भूस्थितः ।
देववन्मोदते भूयः स्वर्गलोकेपि पुण्यकृत् ॥ ७ ॥
एतानष्टौ गणान्होतुं न शक्नोति यदि द्विजः ।
एकोपि तेन होतव्यो रजस्तेनास्य नश्यति ॥ ८ ॥
सूनवो यस्य शिष्या वा जुह्वत्यष्टौ गणानिमान् ।
अध्यापनपरिक्रीतैरंहसः सोपि मुच्यते ॥ ९ ॥
धनेनापि परिक्रीतैरात्मपापजिघांसया ।

IV, 8. 1. °गीरीव M, D; om. Ct. 4. Prat. Ct. तेन O; येन D, K; break M. 6. °पक्षाह्ना C; °पक्षाह O[1]; °पक्षाद्वां D, K; break M. 7 om. Ct; Ci om. the second half of the Śloka; both Ci and Ct insert and explain the first half also after Sûtra 12. वामरैः खस्थैः D, K; break M. 9. °क्रीतादं° Ci; °क्रीतानं° Ct; °क्रीतेरं° K. 10. °जिघांसता C; break M.

हावनीया ह्यशक्तेन नावसाद्यः शरीरधृक् ॥ १० ॥
धनस्य क्रियते त्यागः कर्मणां सुकृतामपि ।
पुंसोनृणस्य पापस्य विमोचः क्रियते क्वचित् ॥ ११ ॥
मुक्तो यो विधिनैतेन सर्वपापार्णसागरात् ।
आत्मानं मन्यते शुद्धं समर्थं कर्मसाधने ॥ १२ ॥
सर्वपापार्णमुक्तात्मा क्रिया आरभते तु याः ।
अयत्नेनैव ताः सिद्धिं यान्ति शुद्धशरीरिणः ॥ १३ ॥
प्राजापत्यमिदं पुण्यमृषीणां समुदीरितम् ॥
इममध्यापयेन्नित्यं धारयेच्छृणुतेपि वा ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो ब्रह्मलोके महीयते ॥ १४ ॥
यान्सिसाधयिषुर्मन्त्रान्द्वादशाहानि ताञ्जपेत् ।
घृतेन पयसा दध्ना प्राश्य निश्योदनं सकृत् ॥ १५ ॥
दशवारं तथा होमः सर्पिषा सवनत्रयम् ।
पूर्वसेवा भवेदेषा मन्त्राणां कर्मसाधने ।
मन्त्राणां कर्मसाधन इति ॥ १६ ॥

॥ इति चतुर्थप्रश्नेष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥

IV, 8. 12. **विमुक्तो** for **मुक्तो यो** D, K. Regarding **पापार्ण** see Vârttika to Pâṇ. VI, 1, 89, where similar compounds with **ऋण** are registered. 13 om. Ct. **हि याः** Ci, O[1]. **ताः शुद्धिं** Ci; **तां सिद्धिं** O, K; break M. **शुद्धि॰** Ci; **शुद्धाः** O[1]; break M. 14. **ऋषिभिः** C; **ऋषिणा** D, K. C adds to the detached half-śloka the line: **इदं तद्गणहोमाख्यं** [**इदमेतद्गणं होमं** Ct] **धारयेदथ वा जपेत्. इत्यमध्या॰** Ci; **इमम्**, scil. **गणहोमविधिम्**? The whole Śloka runs thus in Ct: **शृणोतु वा विधिं श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्म॰ ॥** 16. Text om. Ct. **दशावरं** M, Ci. **होमं** M, D, K. **सर्पिष[:] सेचनक्रिया** Ci. **भवेदेषां** Ci; break M.

अतिलोभात्प्रमादाद्वा ॥ निवृत्तः पापकर्मभ्यः ॥ समाधुच्छन्दसा रु-
द्राः ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि ॥ प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामः ॥ प्राय-
श्चित्तानि वक्ष्यामः ॥ प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामः ॥ प्रायश्चित्तानि व-
क्ष्यामः ॥

॥ इति चतुर्थः प्रश्नः ॥ ४ ॥

॥ इति बौधायनधर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

The list of Pratikas is given according to the analogy of the three other Praśnas. M has: [break] सा रुद्राः — अथातस्संप्रवक्ष्या[मि —] प्राय-श्चित्ता[नि break]. D, K read: अथातः संप्रवक्ष्यामि [Adhy. 5] ॥ प्रा-यश्चित्तानि वक्ष्यामः [Adhy. 4 to 1] ॥

Appendix I.

Additions to the Critical Notes.

I, 6, 13, 24. K adds: चांडालादिस्पर्शे पुरुषबाह्यादर्वाक् उर्ध्वं त्वनेकपुरुषोच्छ्रायैं दारुशिले भूमिं समे दूष्टिकाश्च संकुलीकृताः.

I, 11, 21, 2. After अथाप्युदाहरन्ति C ins. two Sûtras: साधवस्त्रिपुरुषमार्षाद्दश [°स्त्रीपुरुषाद्दश Ci; °स्त्रीपुरुषंमाषाद्दशै Ct] दैवाद्दश प्राजापत्याद्दश पूर्वान्दशाप-[°व° Ct] रानात्मानं च ब्राह्मीपुत्र इति विज्ञायते ॥ वेदस्वीकरणशक्तिरप्येवंविधानामेव पुत्राणां भवतीति ॥ The first Sûtra closely resembles Gaut. IV, 29 to 33.

II, 2, 4, 16. The Sûtra as given in the text occurs in C, O only. M, D, K read instead of it: धार्म्यै [धर्मे M] स्वाध्यायप्रवचने चाधिकारं [°चन इत्यधिकारं M] दर्शयति । प्रतिग्रहे दाता [प्रतिगृहीतादृक् M] प्रतिग्रहीतार [°ता D, K] ऋध्नुवन्ति । ऋत्विग्यजमाना [°न° M] याजने [°नौ M] तदशक्तौ [M ins. स्वाध्यायध्यापनयज्ञयाजनप्रतिगृहैरशक्तः] क्षत्रधर्मेण जीवेत् [जीवयेत् D, K] प्रत्यनन्तरत्वात्. Ci has first the following passage which is omitted by Ct: इदानीं · · · · · · · · · · स्वाध्यायप्रवचने एवेत्यधिकानं दर्शयति प्रतिग्रहीता तादृक् प्रतिग्रहीतारमृध्नुवन्ति ऋत्विग्यजमानयाजिनौ । तदशक्तौ क्षत्रधर्मौ. Then follows in C the Sûtra of the text introduced by the remark: इदानीं ब्राह्मणस्य स्वकीयवृत्त्या जीवनाशक्तावनुकल्पमाह. O[2] ins. before the Sûtra of the text:

धार्म्ये स्वाध्यायप्रवचने चाधिकारान्दर्शयति । प्रतिग्रहे तादृग्दाता प्रतिग्रहीता च्छ्रुवन्ति च्छत्विग्यजमानौ याजने. Prof. Bühler, Transl. p. 236, considers the passage wanting in Ct and O[1] to be an interpolation from an old commentary.

II, 4, 7, 2. After आचम्य K inserts: अग्निश्च मा मन्युश्चेति [Taitt. Âr. X, 24] सायमपः पीत्वा । सूर्यश्च मा मन्युश्चेति [Taitt. Âr. X, 25] प्रातः सपवित्रेण पाणिना.

II, 5, 9 is given in the text according to K; it runs thus in O: अग्निः प्रजापतिः सोमो रुद्रोऽदितिर्बृहस्पतिः सर्पा इत्येतानि प्राग्द्वाराणि दैवतानि सनक्षत्राणि साहोरात्राणि समुहूर्तानि तर्पयामि [॥ १ ॥]

रुद्रांश्च तर्पयामि [॥ २ ॥]

मित्र इन्द्रो महापितर आपो विश्वे देवा ब्रह्मा विष्णुरित्येतानि प्रत्यग्द्वाराणि दैवतानि सनक्षत्राणि सगृहाणि समुहूर्तानि तर्पयामि [॥ ३ ॥]

ब्रह्माणं तर्पयामि प्रजापतिं त° परमेष्ठिनं त° हिरण्यगर्भं त° चतुर्मुखं त° स्वयंभुवं त° अग्निं त° वायुं त° वरुणं त° सोमं त° सूर्यं त° चन्द्रमसं त° नक्षत्राणि त° सद्योजातं त° ओं भूःपुरुषं ओं भुवःपुरुषं ओं सुवःपुरुषं ओं भूर्भुवःसुवःपुरुषं त° ओं भूस्त° ओं भुवस्त° ओं सुवस्त° ओं महस्त° ओं जनस्त° ओं तपस्त° ओं सत्यं तर्पयामि [॥ ५ ॥]

भवं तर्पयामि शर्वं देवं ईशानं देवं पशुपतिं देवं रुद्रं देवं उग्रं देवं भीमं देवं महान्तं देवं तर्पयामि ओं भवस्य देवस्य पत्नीस्तर्पयामि शर्वस्य देवस्य पत्नीः ईशस्य देवस्य पत्नीः ईशानस्य देवस्य पत्नीः पशुपतेर्देवस्य पत्नीः रुद्रस्य देवस्य पत्नीः उग्रस्य देवस्य पत्नीः भीमस्य देवस्य पत्नीः महतो देवस्य पत्नीस्तर्पयामि भवस्य देवस्य सुतं तर्पयामि शर्वस्य देवस्य सुतं ईशानस्य देवस्य सुतं पशुपतेर्देवस्य सुतं रुद्रस्य देवस्य सुतं उग्रस्य देवस्य सुतं भीमस्य देवस्य सुतं महतो देवस्य सुतं तर्पयामि रुद्रांश्च तर्पयामि रुद्रपार्षदांश्च तर्पयामि रुद्रपार्षदीश्च तर्पयामि [॥ ६ ॥]

सनत्कुमारं तर्पयामि स्कन्दं त° इन्द्रं त° षष्ठिं त° षण्मुखं त° विशाखं त° महासेनं त° जयन्तं त° स्कन्दपार्षदांश्च त° स्कन्दपार्षदीश्च तर्पयामि [॥ ८ ॥]

विघ्नं तर्पयामि विनायकं त° वीरं त° शूरं त° वरदं त° हस्तिमुखं त° एकदन्तं त° गणपतिं त° विघ्नपार्षदांश्च त° विघ्नपार्षदीश्च तर्पयामि [॥ ७ ॥]

धातारं तर्पयामि केशवं त° नारायणं त° माधवं त° गोविन्दं त° विष्णुं त° मधुसूदनं त° त्रिविक्रमं त° वामनं त° श्रीधरं त° हृषीकेशं त° पद्मनाभं त° दामोदरं त° विष्णुं त° नारायणं त° श्रियं देवी त° पुष्टिं त° तुष्टिं त° सरस्वती त° विष्णुपार्षदांश्च त° विष्णुपार्षदीश्च तर्पयामि [॥ १० ॥]

कालं तर्पयामि मृत्युं त° अन्तकं त° धर्मं त° धर्मराजं त° यमं त° यमराजं त° चित्रगुप्तं त° वैवस्वतं त° वैवस्वतपार्षदांश्च त° वैवस्वतपार्षदीश्च तर्पयामि [॥ ११ ॥]

विद्यां तर्पयामि ओं आङ्गिरसं त° धन्वन्तरिं त° धान्वन्तरिपार्षदांश्च [sic] त° धान्वन्तरिपार्षदीश्च [sic] तर्पयामि [॥ १२ ॥]

अथ निवी[ती ॥ १३ ॥]

ऋषींस्तर्पयामि परमऋषींस्त° ब्रह्मर्षींस्त° देवर्षींस्त° राजर्षींस्त° भूऋषींस्त° भुवऋषींस्त° सुवऋषींस्त° जनऋषींस्त° तपऋषींस्त° सत्यऋषींस्त° सप्तऋषींस्त° काण्डऋषींस्त° ऋषिकांस्त° ऋषिपत्नीस्त° ऋषिपुत्रकांस्त° काण्वं बौधायनं त° आपस्तम्बं त° सूत्रकारं त° सत्याषाढं त° हिरण्यकेशं त° वाजसनेयं याज्ञवल्क्यं त° व्यासं त° प्रणवं त° व्याहृतीस्त° गायत्रीस्त° [sic] सावित्री त° सरस्वती त° छन्दांसि त° ऋग्वेदं त° यजुर्वेदं त° सामवेदं त° अथर्ववेदं त° अथर्वाङ्गिरसस्त° इतिहासपुराणानि त° सर्वदेवजनांस्त° सर्वभूतानि तर्पयामि [॥ १४ ॥]

II, 6, 11, 12. M, O², K add: **ब्रह्मचारिणोत्यन्तमात्मानमुपसं-गृह्याचार्यान्** [**°र्या** M; **°र्याय** O²] **ब्रुवते । वने श्राम्यन्त्येके** [**°ते** K] **सवनेषूपस्पृशन्तो** [**°ष्वपः स्पृशन्तो** K] **वन्येनान्नेनैकाग्निं** [**वान्येनैकान्नं** M] **जुह्वानाः संन्यस्यैके कर्मण्यनग्नयोनिकेतनाः** [**कर्माण्य°** and **°केताः** O², K] **कौपीनाच्छादना** [O² ins. **अ[ा]तप°**] **वर्षास्वेकस्था उद्धृतपरिपूता-भिरद्भिरपकार्यं** [**अप्** om. O², K] **कुर्वाणाः** [O², K ins. **तत्रोदाहरन्ति**] **सन्नमुसले व्यङ्गारे निवृत्तशरावसंपाते भिक्षन्तः** [**भिक्षन्** O²] **सर्वतः परिमोक्षमेके ऽपविध्य वैदिकानि कर्माण्युभयतः परिच्छिन्ना मध्यमं पदं** [**पदमुप°** O², K] **संश्लिष्यामह इति वदन्तः**. The second half of this passage, from **कौपीना°** to the end [with the exception of **सर्वतः परिमोक्षमेके**, which occurs Âp. II, 9, 21, 12] consists of the following Sûtras of the text: II, 6, 11, 19; 20; 25; [beginning of 28 in O², K;] 22; 26.

II, 9, 16, 7. All but C add: **बन्ध-** [**बद्ध°** O] **मृणमोक्षं च** [**च** om. D, K] **प्रजायां** [**°नां** O²; **°याः** D, K] **चायत्तं पितॄणां चानुकर्षण-** [**°कर्ष°** D, K] **शब्दस्य** [**°ब्दं च** O] **प्रजायां दर्शयति** [**°यन्ति** O] **। अनुत्सन्नः प्रजावान्भवति । यावदेनं** [**°वं** O] **प्रजानु-गृह्णीते तावदक्षय्यं** [**°क्षयं** D, K] **लोकं जयति ॥**

II, 9, 16, 11. M, O, K add: **आत्मनः फललाभाय तस्मात्पुत्रं चोत्पाद्यात्मानमेवोत्पादयतीति** [**°येदिति** K] **विज्ञायत आत्मा** [**°ते चात्मा** K] **वै पुत्रनामासीत्येवं द्वितीय आत्मा जीवता** [**°विता** M, O¹] **द्रष्टव्यो यः पुत्रमुत्पादयति स तथा भवति तस्मान्नात्मा क्वचिद्क्षेत्रे समुत्स्रष्टव्य आत्मानमेव** [**°मिव** O; **°मव°** K] **मन्यते** [**°तो** O] **यो** [om. O, K] **हि यथात्मानमुत्पादयति स तथा भवति तस्मादा-दित एव क्षेत्रमन्विच्छेत्सवर्णौ संस्कृतमुपदेशेन तस्मिन्दारसंयोगे प्रजा-मुत्पादयेत्.**

III, 2, 10. वृत्ते वृत्तेरवृत्तायामवृत्तायां तथैव तस्याः ध्रुवं वर्त्तमानाद्ध्रुवेति M; वृत्तेर्वृत्तेरावर्त्तायामावर्त्तायां तथैव [तथैव expl.] तस्यां [तस्या expl.] ध्रुवं वर्तनाद्ध्रुवेति Ci; text om. Ct; वृत्तेर्वृत्तेरवार्तायामवार्तायां तथैव तस्या ध्रुवं Ct expl.; वृत्ते वृत्तेरवार्तायां तथैव [तथैव O²] तस्या ध्रुवं वनात् [वर्तयतीति O²] ध्रुवेति O; वृत्तेर्वृत्तेरवार्त्तायां तथैव तस्य ध्रुवं वर्त्तयतीति ध्रुवेति D, K; the reading of the text is based on Prof. Bühler's emendation, Transl. p. 289.

III, 9, 10 to 15 are given by Ci in the following manner: द्वादश वेदसंहिता अधीत्य ताभिः शक्रलोकमवाप्नोति [१० a] अपरं द्वादश वेदसंहिता अधीत्य ताभिर्बृहस्पतिलोकमवाप्नोति [१३] परं द्वादश वेदसंहिता अधीत्य ताभिः प्रजापतेर्लोकमवाप्नोति [१४] अष्टन् संहितासहस्रमधीत्य ब्रह्मभूतो विरजो ब्रह्म भवति [१५] यदनेनाध्यायिना यत् गुरवः कोपिताः यान्यन्यानि कार्याणि कृतानि तानि ताभिः पुनीते [१० b] शुद्धस्य पूतं ब्रह्म भवति [१० c] अत ऊर्ध्वं संचयः [११] अपरं द्वादश वेदसंहितानि अधीत्य उशनसो लोकमवाप्नोति [१२]. Ct has the Pratîka only of the first part of this passage [thus: द्वादश वेदसंहिता अधीत्य यदनेनाध्यायिनं यद्गुरवः कोपिताः यान्यानि कार्याणि कृतानि तान्तीभिः पुनीते ॥ शुद्धमस्य पूतं ब्रह्म भवति] and gives at the end 11 and 12 in full [thus: अत ऊर्ध्वं संचयः ॥ अपरद्वादशवेदसंहिताभिरधीत्य उशनसो लोकमवाप्नोति].

Appendix II.

Quotations from the Baudhâyanadharmaśâstra occurring in later Dharmaśâstras.

Abbreviations.

Mit. = Vijñâneśvara's Mitâksharâ, Bombay, 1882 A. D.; at several places the readings of the Bombay edition of Śaka 1802 have been adopted.

Vîr. = Mitramiśra's Vîramitrodaya, Khidirapura, 1815 A. D.

Dây. = Jîmûtavâhana's Dâyabhâga, Calcutta, 1863 A. D.

Vyav. = Nîlakaṇṭha's Vyavahâramayûkha, Bombay, 1826 A. D.

A. Passages found in the text of the Baudhâyana-dharmaśâstra.

देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।
उपपत्तिमवस्थां च ज्ञात्वा शौचं प्रकल्पयेत् ॥ १ ॥

प्रपितामहः पितामहः पिता स्वयं सोदर्या भ्रातरः सवर्णायाः पुत्रः पौत्रः प्रपौत्र एतानविभक्तदायादान्सपिण्डानाचक्षते विभक्तदायादान्सकुल्यानाचक्षते सत्स्वङ्गजेषु तद्गामी ह्यर्थो भवति सपिण्डाभावे सकुल्यस्तदभावे चाचार्योऽन्तेवास्यृत्विग्वा हरेत्तदभावे राजा ॥ २ ॥

प्रपितामहः पितामहः पिता स्वयं सौदर्या भ्रातरः सवर्णायाः पुत्रः पौत्रः प्रपौत्र एतानविभक्तदायादान्सपिण्डानाचक्षते । विभक्तदायादांश्च सकुल्यानाचक्षते । सत्स्वङ्गजेषु तद्गामी ह्यर्थो भवति ॥ ३ ॥

सत्स्वङ्गजेषु तद्गामी ह्यर्थो भवति ॥ ४ ॥

मधूदके पयस्तद्विकाराश्च पात्रात्पात्रान्तरानयने शुद्धाः ॥ ५ ॥

क्षत्रियादीनां ब्राह्मणस्य वधः सर्वस्वहरणं च तेषामेव तुल्यापकृष्टवधे यथाबलमनुरूपं दण्डं च कल्पयेत् ॥ ६ ॥

A. 1. Baudh. I, 5, 8, 53. Mit. I, 190. 2. Baudh. I, 5, 11, 9 to 14. Dây. XI, 1, 37. 3. Baudh. I, 5, 11, 9 to 11. Vîr. p. 199 a, l. 1. 4. Baudh. I, 5, 11, 11. Vîr. p. 218 b, l. 7. Dây. IV, 2, 21. 5. Baudh. I, 6, 14, 16. Mit. I, 190. 6. Baudh. I, 10, 18, 19. 20. Vîr. p. 154 a, l. 2.

त्रीनेव च पितॄन्हन्ति त्रीनेव प्रपितामहान् ।
सप्त जातानजातांश्च साक्षी साक्ष्यं मृषा ब्रुवन् ॥ ७ ॥

अमत्या सुरापाने कृच्छ्राब्दपादं चरित्वा पुनरुपनयनम् ॥ ८ ॥

सुरापानस्य यो भाण्डेष्वपः पर्युषिताः पिबेत् ।
शङ्खपुष्पीविपक्वं तु क्षीरं सर्पिः पिबेत्त्र्यहम् ॥ ९ ॥

येनेच्छेत्तु चिकित्सितुं स यदागदो भवति तदोत्थायादित्यमुपतिष्ठेत हंसः शुचिषदिति ॥ १० ॥

समुद्रयानं ब्राह्मणस्य न्यासापहरणं सर्वापण्यैर्व्यवहरणं भूम्यनृतं शूद्रसेवा यश्च शूद्रायामभिजायते तदपत्यं च भवति । तेषां तु निर्देशः ।
चतुर्थकालं मितभोजिनः स्युरपोऽभ्युपेयुः सवनानुकल्पम् ।
स्थानासनाभ्यां विहरन्त एतैस्त्रिभिर्वर्षैस्तदपघ्नन्ति पापमिति ॥ ११ ॥

अथाशुचिकारीणि । द्यूतमभिचारोऽनाहिताग्नेरुञ्छवृत्तिः समावृत्तस्य भैक्षचर्या तस्य च गुरुकुले वास ऊर्ध्वं चतुर्भ्यो मासेभ्यो यश्च तमध्यापयति नक्षत्रनिर्देशनं चेति । द्वादश मासान्द्वादशार्धमासान्द्वादश द्वादशाहान्द्वादश षडहान्द्वादश त्र्यहांश्च त्र्यहमेकाहमित्यशुचिकरनिर्देशः ॥ १२ ॥

एतदेव स्त्रियाः केशवपनवर्जम् ॥ १३ ॥

[मनुः] पुत्रेभ्यो दायं व्यभजदिति समांशः सर्वेषामविशेषात् ॥ १४ ॥

धनमेकमेकमुद्धरेज्ज्येष्ठः । तस्माज्ज्येष्ठं पुत्रं धनेन निरवसाययतीति श्रुतेः ॥ १५ ॥

पितुरनुमत्या दायविभागः ॥ १६ ॥

A. 7. Baudh. I, 10, 19, 11. Vir. p. 53 b, l. 12. 8. Baudh. II, 1, 1, 19. Mit. III, 254. 9. Baudh. II, 1, 1, 22. Mit. III, 254. 10. Baudh. II, 1, 1, 27. 28. Mit. III, 282. 11. Baudh. II, 1, 2, 2 to 10. Mit. III, 289. 12. Baudh. II, 1, 2, 15 to 17. Mit. III, 289. 13. Baudh. II, 1, 2, 45. Mit. III, 326. 14. Baudh. II, 2, 3, 2. 3. Vîr. p. 173 a, l. 6. 15. Baudh. II, 2, 3, 4. 5. Vir. p. 174 b, l. 8. 16. Baudh. II, 2, 3, 8. Dây. II, 8.

सवर्णापुत्रानन्तरापुत्रयोरनन्तरापुत्रश्चेद्गुणवान्स ज्येष्ठांशं हरेत् । गुणवान्हि शेषाणां भर्ता भवति ॥ १७ ॥

सवर्णायां संस्कृतायां स्वयमुत्पादितमौरसं पुत्रं विद्यात् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादभिजायसे ।

आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥

आधत्त पितरो गर्भकुमारपुष्करस्रजम् ।

यथेह पुरुषस्यात्मा तथा त्वमिह जायसे ॥

आत्मा पुत्र इति प्रोक्तः पितुर्मातुरनुग्रहात् ।

पुंनाम्नस्त्रायसे यस्मात्पुत्रस्तेनासि संज्ञित इति ॥ १८ ॥

अभ्युपगम्य दुहितरि जातं पुत्रिकापुत्रमन्यं दौहित्रम् ॥ १९ ॥

मृतस्य प्रसूतो यः क्लीबस्य व्याधितस्य वान्येनानुमतः स्वे क्षेत्रे स क्षेत्रजः । स एव द्विपिता द्विगोत्रश्च द्वयोरपि स्वधारिक्थभाग्भवति ॥ २० ॥

अथाप्युदाहरन्ति ।

द्विपितुः पिण्डदानं स्यात्पिण्डे पिण्डे च नामनी ।

त्रयश्च पिण्डाः षण्णां स्युरेवं कुर्वन्न दुष्यतीति ॥ २१ ॥

असंस्कृतामनतिसृष्टां यामुपगच्छेत्तस्यां यो जातः स कानीनः ॥ २२ ॥

मातापित्रोर्हस्तात्क्रीतोऽन्यतरस्य वा योपत्यार्थे गृह्यते स क्रीतकः ॥ २३ ॥

द्विजातिप्रवराच्छूद्रायां जातः कामात्पारशवः ॥ २४ ॥

A. 17. Baudh. II, 2, 3, 12. 13. Vîr. p. 184 a, l. 6. Dây. IX, 15. 18. Baudh. II, 2, 3, 14, where however the two last Ślokas are wanting. Vîr. p. 185 a, l. 2. 19. Baudh. II, 2, 3, 15. Dây. XI, 2, 21. 20. Baudh. II, 2, 3, 17. 18. वा । तेनानुमतस्य क्षेत्रे and च for एव Vîr. p. 187 b, l. 1. Dây. II, 60 makes a Śloka of the first Sûtra. 21. Baudh. II, 2, 3, 19. Vîr. p. 187 a, l. 16. 22. Baudh. II, 2, 3, 24. Vîr. p. 188 a, l. 6. 23. Baudh. II, 2, 3, 26. Vîr. p. 189 a, l. 15. 24. Baudh. II, 2, 3, 29. 30. Vîr. p. 189 b, l. 15.

औरसं पुत्रिकापुत्रं क्षेत्रजं दत्तकृत्रिमौ ।
गूढजं वापविद्धं च रिक्थभाजः प्रचक्षते ॥
कानीनं च सहोढं च क्रीतं पौनर्भवं तथा ।
स्वयंदत्तं निषादं च गोत्रभाजः प्रचक्षते ॥ २५ ॥

अतीतव्यवहारान्ग्रासाच्छादनैर्बिभृयुरन्धजडक्लीबव्यसनिव्याधितादींश्चाकर्मिणः पतिततज्जातवर्जम् ॥ २६ ॥

अर्हति स्त्रीत्यनुवृत्तौ । न दायं निरिन्द्रिया अदायाश्च स्त्रियो मता इति श्रुतेः ॥ २७ ॥

ब्राह्मणार्थे गवार्थे च वर्णानां वापि संकरे ।
गृह्णीयातां विप्रविशौ शस्त्रं धर्मव्यतिक्रमे ॥ २८ ॥

एकदण्डी त्रिदण्डी वा ॥ २९ ॥

ग्रामात्प्राचीं चोदीचीं दिशमुपनिष्क्रम्य स्नातः शुचिवासा उदकान्ते स्थण्डिलमुपलिप्य सकृत्क्लिन्नवासाः सकृत्पूतेन पाणिनादित्याभिमुखोघमर्षणं स्वाध्यायमधीयीत प्रातः शतं मध्याह्ने शतमपराह्णे शतमपरिमितं चोदितेषु नक्षत्रेषु प्रसृतियावकं प्राश्नीयात् । ज्ञानकृतेभ्योज्ञानकृतेभ्यश्चोपपातकेभ्यः सप्तरात्रात्प्रमुच्यते द्वादशरात्रान्महापातकेभ्यो ब्रह्महत्यासुरापानसुवर्णस्तेयानि वर्जयित्वा । एकविंशतिरात्रेण तान्यपि तरति ॥ ३० ॥

अथ कूश्माण्डीभिर्जुहुयाद्योपूत एवात्मानं मन्येत । यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्यते । अयोनौ वा रेतः सिक्त्वान्यत्र स्वप्नात् ॥ ३१ ॥

अपि वाक्चक्षुःश्रोत्रत्वग्घ्राणमनोव्यतिक्रमेषु त्रिभिः प्राणायामैः शुध्यति । शूद्रस्त्रीगमनान्नभोजनेषु पृथकपृथक्सप्ताहं सप्त प्राणायामान्धा-

---

A. 25. Baudh. II, 2, 3, 31. 32. Vîr. p. 192 a, l. 2. 26. Baudh. II, 2, 3, 37 to 40. Dây. V, 12. Vyav. IV, 11, 10. 27. Baudh. II, 2, 3, [45.] 46. Vîr. p. 209 a, l. 3. Dây. XI, 6, 11. 28. Baudh. II, 2, 4, 18. Vîr. p. 154 a, l. 16. 29. Baudh. II, 10, 18, 1. Mit. III, 58. 30. Baudh. III, 5, 2 to 6 combined with the beginning of III, 9, 4. Mit. III, 302. 31. Baudh. III, 7, 1. 3. 4. Mit. III, 304.

रयेत् । अभक्ष्याभोज्यामेध्यप्राशनेषु तथा वापण्यविक्रयेषु मधुमांसघृततैललाक्षालवणरसान्नवर्जेषु यच्चाप्यन्यदेवं युक्तं द्वादशाहं द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् । अथ पातकोपपातकवर्जं यच्चाप्यन्यदेवं युक्तमर्धमासं द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् । अथ पातकपतनीयवर्जं यच्चाप्यन्यदेवं युक्तं मासं द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् । अथ पातकवर्जं यच्चाप्यन्यदेवं युक्तं द्वादशार्धमासान्द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् । अथ पातकेषु संवत्सरं द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् ॥ ३२ ॥

B. Passages not found in the text of the Baudhâyana-dharmaśâstra.

उदगयने पौर्णमास्यां पुरश्चरणमादौ कृत्वा शुद्धेन कायेनाष्टौ श्राद्धानि निर्वपेद्द्वादश वा ॥ १ ॥

एकां शाखामधीते श्रोत्रियः ॥ २ ॥

क्षत्रविट्शूद्रजातीया ये स्युर्विप्रस्य बान्धवाः ।
तेषामाशौचे विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ३ ॥

बहूनामेकधर्माणामेकस्यापि यदुच्यते ।
सर्वेषामेव तत्कुर्यादेकरूपा हि ते स्मृताः ॥ ४ ॥

रजस्वला तु संस्पृष्टा ग्रामकुक्कुटसूकरैः ।
श्वभिः स्नात्वा क्षिपेत्तावद्यावच्चन्द्रस्य दर्शनम् ॥ ५ ॥

रजस्वला तु संस्पृष्टा चाण्डालान्त्यश्ववायसैः ।
तावत्तिष्ठेन्निराहारा यावत्कालेन शुध्यति ॥ ६ ॥

रिक्थं मृतायाः कन्याया गृह्णीयुः सोदरास्तदभावे मातुस्तदभावे पितुः ॥ ७ ॥

A. 32. Baudh. IV, 1, 4 to 10. Mit. III, 306.

B. 1. Mit. III, 56. 2. Mit. III, 24. 3. Mit. III, 22. 4. Vir. p. 173 b, l. 9. 5. 6. Mit. III, 288. 7. Mit. II, 146; compare Gaut. XXVIII, 25. 26.

रिक्थं मृतायाः कन्याया गृह्णीयुः सोदराः स्वयम् ।
तदभावे भवेन्मातुस्तदभावे भवेत्पितुः ॥ ७* ॥
स्त्रीणां चैक इति बौधायनेन स्त्रीणामपि प्रव्रज्यास्मरणात् ॥ ८ ॥
हास्यार्थमपि ब्रह्म आयुधं नाददीत ॥ ९ ॥

Appendix III.

Alphabetical list of Mantras and Śrutis.

B. 7*. Vîr. p. 219 a, l. 7. Dây. IV, 3, 7. Vyav. IV, 10, 34. 8. Mit. III, 58. 9. Vîr. p. 154 b, l. 2; compare Âp. I, 10, 29, 6.

Index of words*).

*) This index contains all words of the text besides those occurring in Mantras.

औ

क

द

ध

न

प

भ

य

श

ष

स

10, 6. 23. 11, 16. 41. 18, 13. 21, 2. 11. 22. II, 1, 6. 17. 21. 2, 26. 29. 3, 14. 16. 19. 31. 45. 53. 4, 10. 14. 18. 24. 26. 5, 4. 7. 9. 18. 7, 3. 5. 18. 8, 13. 11, 8. 28. 12, 7. 16. 13, 5. 7. 11. 17, 16. 30. 18, 13. 15. III, 1, 26. 2, 19. 10, 7. IV, 2, 14. 3, 8.

हृ c. **व्या** III, 9, 6. 7.

— c. **उद्** I, 8, 7. 14, 15. 18, 14. II, 2, 29. 3, 4. 6. 5, 7. 6, 38. 11, 25. 12, 6. 17, 18. 43. III, 5, 2.

— c. **व्युद्** III, 8, 10.

— c. **उप** II, 5, 11. 21.

— c. **अभिपरि** I, 15, 7.

हृ c. **प्र** I, 18, 10. IV, 1, 15.

c. **वि** II, 2, 10.

c. **सम्** I, 6, 7.

हृद् IV, 6, 10.

हृदय I, 8, 23 etc.

हृदयंगम I, 8, 19. II, 1, 29.

हेतु I, 1, 6.

हेमन् IV, 6, 4. 7, 9.

होतृ I, 15, 24.

होम II, 15, 5. 17, 16. III, 10, 9. IV, 5, 2. 3. 5. 8, 16.

ह्रद III, 10, 12.

ह्री III, 9, 4.

ह्रीमत् I, 3, 20.

Corrections and additions.

I, 2, 3, 7. Read **गर्भादिः संख्या** with M and Gaut. I, 7.

I, 5, 11, 35. As Gov. remarks, the Śruti referred to occurs Taitt. Saṃhitâ II, 5, 1, 6. 7.

I, 11, 21, 13. Read **साधु करोति** and cancel note thereon.

II, 1, 1, 21. Join **पुनःसंस्कारमर्हति**.

II, 1, 1, 35. Professor Bloomfield [On certain irregular Vedic subjunctives or imperatives. American Journal of Philology, vol. V, no. 1. Baltimore 1884.] makes it very probable, that forms like **करोत** are not imperatives produced by false analogy, but that they are contracted from ***करवत** etc., i. e. from regular subjunctives with the modal sign *a* and the secondary ending.

II, 1, 1, 37. The varia lectio **मातृवत्** seems to be the correct reading; comp. II, 2, 3, 42.

II, 5, 8, 3. Read **प्र पद्ये**.

II, 5, 8, 6. Read **तदुप गच्छतादिति**.

II, 5, 8, 12. 10, 17, 39. 18, 7. Read **उदु त्यम् । चित्रम्**. The two Mantras meant occur Taitt. Saṃhitâ I, 4, 43, 1 etc.

Druck von G. Kreysing in Leipzig.

Abhandlungen
für die
Kunde des Morgenlandes
herausgegeben von der
Deutschen Morgenländischen Gesellschaft
unter der verantwortlichen Redaction
des Prof. Dr. E. Windisch.
X. Band.
No. 3.

॥ पितृमेधसूत्राणि ॥

THE

PITṚMEDHASŪTRAS

OF

BAUDHĀYANA, HIRAṆYAKEŚIN, GAUTAMA

EDITED
WITH CRITICAL NOTES AND INDEX OF WORDS
BY

Dr. W. CALAND.

Leipzig 1896
in Commission bei F. A. Brockhaus.

No. 2 des X. Bandes ist noch nicht erschienen.

THE

PITṚMEDHASŪTRAS.

Abhandlungen

für die

Kunde des Morgenlandes

herausgegeben von der

Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.

X. Band.

No. 3.

॥ पितृमेधसूत्राणि ॥

THE PITṚMEDHASŪTRAS

OF

BAUDHĀYANA, HIRAṆYAKEŚIN, GAUTAMA

EDITED

WITH CRITICAL NOTES AND INDEX OF WORDS

BY

DR. W. CALAND.

Leipzig, 1896

in Commission bei F. A. Brockhaus.

TO

DR. H. KERN

PROFESSOR IN THE UNIVERSITY OF LEIDEN

ETC. ETC.

THIS BOOK IS INSCRIBED

BY

THE GRATEFUL

EDITOR.

PREFACE.

I. The Baudhāyanapitṛmedhasūtra.

The subjoined edition of Baudhāyana's pitṛmedhasūtra (first praśna) is based on the following manuscripts:

1. Bü. No. 163 of the MSS. presented by Prof. Bühler to the India Office, from fol. 139a to the end. Devanāgarī.

2. H. No. 162 of Haug's collection belonging to the Bavarian Court- and State Library, from fol. 124b to the end. Devanāgarī.

3. T. No. 9316 of Burnell's "classified Index to the Sanskrit MSS. in the Palace at Tanjore, 1879". Grantha-writing. A copy of this MS. was obtained for me through the kindness of Dr. E. Hultzsch, Government Epigraphist. It contains a complete text of the pitṛmedhasūtra, in two praśnas.

4. Brl. A great fragment found in No. CXXI of Burnell's "Catalogue of a collection of Sanskrit Manuscripts, 1870". Grantha-writing.

The first two of these four manuscripts are obviously copied from one and the same original, as to a great extent they exhibit the same clerical errors and the same omissions. Consequently these two have, on the whole, the value of one single manuscript. These MSS. (Bü and H) contain the whole first praśna and the commencement of the second. Sometimes, at the end of a chapter, the first words of the next chapter are mentioned, sometimes n o t. An explanation of this fact will be given further on.

A very valuable and independent text Brl contains. This MS., mentioned in Burnell's catalogue as "Āpastambaloṣṭacayana", consists in reality of three parts: a. foll. 1—5 contain a very instructive manual on the loṣṭaciti according to the rites of the

younger Taittirīya-branches (Bhāradvāja-Āpastamba-Hiraṇyakeśin). It is incomplete. b. foll. 6 (marked 1!) —11a give a large fragment of the Baudhāyanasūtra, beginning with *dayatyaprakvāthayan* (p. 16, l. 8) and ending with *athāntareṇāgniṃ ca* (p. 28, l. 10); c. foll. 11a—16 contain a loṣṭacayanaprayoga. Although the latter text professes to be a cayana-manual for the Āpastambins only (without the dhuvana), as composed by the Kāpardibhāṣyakṛt [1]), it gives the rites not of Āpastamba but of Baudhāyana [2]).

Wholly independent of the others is the text preserved in T. This Granthamanuscript was originally a copy of a Nāgarī one; consequently the only right way of using its varietas lectionum, is to transcribe again its Grantha-writing into Nāgarī-types.

Other sources. Unfortunately a bhāṣya on Baudhāyana's pitṛmedhasūtra seems not to be extant nor to have existed. On the other hand, there are, besides the above mentioned prayoga, some later texts extant, which have more or less contributed to the decision of many a moot point. First of all: the Baudhāyanīya-paddhati by Keśavasvāmin, Vth kāṇḍa. A MS. of this work is to be found at the India Office (No. 604 of Eggeling's catalogue). Of some use was also the Manual of gṛhyarites, written in Grantha on 98 talipat leaves, presented by Burnell to the India Office: No. 123 of his collection. In the "Catalogue" it is wrongly described as a Manual of gṛhyarites according to the Āpastamba ritual. This work (indicated by me as gṛhyaprayoga) often quotes whole passages from our sūtra. Numerous are also the quotations of Baudhāyana in Veṅkaṭanātha-Vaidikasārvabhauma's commentary on the Pitṛmedhasāra (*pitṛmedhasārasahitaṃ sudhīvilocanaṃ nāma dharmaśāstram*, Mysore 1885, sadvidyāmandirapress). A pitṛmedhaprayoga is also given in Veṅkaṭeśa's (sanirṇaya)prayogamālā, Bombay śāke 1808. This important work treats in three volumes (sampuṭas) of: 1. the sacraments; 2. the other domestic rites; 3. the funeral rites.

The Baudhāyanapitṛmedhasūtra, though being a separate work, is always given as an appendix to the gṛhyasūtra. Sometimes even

1) *āpastambakalpe vādyaghoṣaṃ dhūn(van)aviṣayam iti vādyaghoṣaṃ parityajya kāpardibhāṣyakṛtā cayanaprayogamātraṃ kriyate.*

2) Curious is a list of the saṃbhārās in the Drāviḍa-language, *drāviḍabhāṣayā*, beginning: *morakudinatadhiritoṇḍi* etc.

it is cited as forming part of the gṛhyasūtra; for instance the title of manuscript T runs thus: *bodhāyanagṛhyasūtra apara-prayogaprārambhaḥ* and the Prayogamālā, when quoting from the pitṛmedhasūtra, introduces the words with: *atra gṛhyasūtram.* The same thing is done by Āśvalāyana, the last chapter of whose gṛhyasūtra also treats of antyeṣṭi.

Although complete copies of the Baudhāyanapitṛmedhasūtra are extant, I do not publish the whole of this work. First, because the second praśna is known to me only in a hopelessly spoiled state; secondly because the text of this praśna is for the greater part decidedly secondary. Some of the chapters treat at length of the same subjects as are already found in the first praśna, commenting upon some phrases and introducing the quotations with: *yatho etat.* Other chapters describe the same rites, that are handed down in the last part of Hiraṇyakeśin-Bhāradvāja's pitṛ-medhasūtra. One chapter seems to have nothing to do with funeral rites. Some chapters conclude with the words *ity āha bhagavān bodhāyanaḥ*, these being also the words of the end of most of the pariśiṣṭa-chapters. To a corpus of secondary funeral rites I have previously drawn the attention [1]).

The first praśna of our sūtra in subdivided into 17 kaṇḍikās, the second probably into 20. The subdivisions of praśna I according to H Bü are slightly different from those given in T, but agree with those given in Brl. There are traces of a second, probably older, division: into adhyāyas. This double division is also found in other Baudhāyanatexts, e. g. in the Cayanasūtra. The end of a k a ṇ ḍ i k ā is generally indicated by the pre-mentioning of the commencement of the next kaṇḍikā. The end of an a d h y-ā y a however, is, I presume, indicated either by the repetition of the concluding words of the adhyāya in question, or, where the repetition is n o t found, at least by the absence of the pre-mentioning. The f i r s t adhyāya contains kaṇḍikās 1. 2. 3: the preliminaries and the journey to the burial ground. The s e c o n d adhyāya, comprising kaṇḍikās 4. 5. 6. 7, describes the situation and the preparation of the burial ground, the slaughtering of the

---

1) Die altindischen Todten- und Bestattungsgebräuche, Amsterdam, Müller, 1896, page IV. Every time this work is cited, the smaller figure points to the note, the larger to the paragraph.

cow, the „pātracayana" and similar rites. The third adhyāya, comprising kaṇḍikās 8. 9. 10, treats of the cremation proper, the rites immediately following and the particular rites to be observed for an "anāhitāgni". The fourth adhyāya, or kaṇḍikās 11. 12, treats of the collecting of the bones. The fifth adhyāya, comprising only one kaṇḍikā (13), describes the "punardahana". The sixth, comprehending kaṇḍikās 14. 15. 16, contains the rites of the "dhuvana" and "loṣṭaciti". The seventh adhyāya, describing the purifying ceremonies (śānti), consists of only one kaṇḍikā (17)[1]). So far the first praśna. In the second some traces of the same system are also met with. So kaṇḍikās 1. 2. 3. 4 seem to have constituted one adhyāya (the last words of 4 are repeated); kaṇḍikās 9. 10. 11 have obviously also formed part of one adhyāya (the beginning words of 10 and 11 are mentioned at the end resp. of 9 and 10).

The stile of this Baudhāyanasūtra is the same as that of the other genuine works attributed to this sūtrakāra: broad and interwoven with many digressions and ancient sayings. The relation between the sūtra of Baudhāyana and that of the three younger sūtrakāras of the same Vaidic branch (Bhāradvāja, Āpastamba and Hiraṇyakeśin) is a very close one: it might be said, that the sūtra of the younger three is an abbreviated edition of the older Baudhāyana; but it is not only shorter, the materials in the later sūtras are arranged more practically. Baudhāyana, for instance, enumerates the qualities, required in a good burial ground, after he has described the funeral rites that are to be performed on the way to the burial ground. The sūtra of the younger Taittirīyas however opens more practically with the enumeration of the qualities required in the burial ground.

As to why Baudhāyana gives all the single mantras in extenso but complexes of mantras in pratīka, although a collection of the mantras he uses must have been known to him, see a conjecture in: Die altindischen Todten- und Bestattungsgebräuche, page VII.

I subjoin a list of words of the Baudhāyanapitṛmedhasūtra,

---

1) H Bü have, after the end of kaṇḍikā 17 and before the usual enumeration of the pratīkas: *samāptodhyāyaḥ*; after the pratīkas: *samāptaḥ praśnaḥ*.

some of which are new, i. e. not to be found in the Petersburg Dictionaries, others unsatisfactorily testimonied in the texts hitherto published, and again others, peculiar in formation or etymology.

nirmāra-, in the expression *yady āhitāgnir nirmāraṃ gachaty upatapatā vā jarayā vā* (3. 1) seems to be an equivalent of *aṇiman*, comp. Śat. Br. XIV. 7. 1, 41: *sa yatrāṇimānaṃ nyeti jarayā vopatapatā vāṇimānaṃ nigachati.*

nikṛntayīta (4. 14), compare Śāṅkh. śrs. XVIII. 24. 20. The word occurs also in the Baudh. gṛhs., see C. 461.

uttapanīya- (sc. agni) (5. 10), designation of a fire, brought about in a certain way.

pracyāvanī (5. 8) adj., with *kumbhī*: "a large pitcher, used at the *pariṣecanam* of the pyre".

prakṣnauti (6. 10, 17; 7. 6), "he cuts" or "dashes to pieces", comp. also the critical note on 36. 4.

avisragdārin- (7. 13; 33. 3), comp. C. 129.

anāgarta- (7. 14), "without holes" (?).

samambhūmi- (8. 2), adj., "being on a level with the ground", comp. the crit. notes on 33. 5, 50. 7.

ăpārakā (*ăpārascā*?) (8. 3), name of a plant.

visraṃsikā (ib.), name of a plant, comp. Maitr. Saṃh. II. 6. 1 (Böhtlingk: "von unbekannter Bedeutung").

vedayati (8. 6; 21. 8) synonymous with *saṃmārṣṭi*, must be a denominative from *veda-* "broom".

apracyāvayantaḥ (9. 7; 37. 17), compare C. 173.

patihita- (9. 12), "he who takes the place of the husband, the substitute for the husband". Hir.: *patiṣṭha.* Compare C. 176 and Āśv. gṛhs. IV. 2. 18: *tām utthāpayed devaraḥ patisthānīyaḥ*, where *devaraḥ* is probably a gloss.

ājyasruvau (10. 10; 38. 10) also in the sec. Baudh., = *ājyabindū* (Gopālayajvan).

sāṃnāyyāpidhānī (10. 17), one of the utensils used at the sāṃnāyya-offering.

iḍopahavana- (10. 17), one of the sacrificial utensils.

khārīṇḍvam (11. 6), a dvandva? "the basket (in which the saṃbhārās have been conveyed?) and the piece of network (used at the pariṣecana?)".

abhyujjvalayati (12. 5, 8; 18. 7), "to inflame".

utprekṣā or *upekṣā* (12. 5; 18. 7) must be synonymous with Hiraṇyakeśin's *vijñānam*: "an ancient saying" (the nomen to *vijñāyate*).

pratyāchedya (13. 1), "having broken to pieces".

parāñc- (13. 1), in *parācā sūktena*: "without repetition", also *parāgavahatānāṃ vrīhīṇām*. Comp. C. 77.

yāvadgrahaṇam (14. 9), "as long as possible". Comp. Pārask. gṛhs. I. 5. 15, where the signification is a different one.

aghodakam (14. 10), probably "the daily bath during the period of uncleanliness", nearly synonymous to *udakopasparśanam*, Āp. dhś. I. 10. 5. For *agha-* compare Śāṅkh. śrs. IV. 15. 7: *nāghāhāni vardhayeyuḥ* and Manu V. 84.

abhiviṣyandayati (15. 2), "to sprinkle". Comp. Baudh. in the commentary on Āp. śrs. XIV. 18. 13.

anukhyā (15. 15), something like "recommendation"?

paristaraṇīya- (5. 7; 16. 4), "used in strewing around the fire".

avasarjanīya- (16. 6) sc. *āhuti-*, "a burnt oblation offered with the mantra *avasṛja punar agne*".

aprakvāthayan (16. 8; 37. 16; 41. 2), compare C. 172. 372.

haviryajñiya- (17. 8; 41. 14), "as used at the haviryajña", compare C. 59.

avāñjanam (18. 4; 42. 4), compare C. 404; possibly the word is corrupt, but if so the corruption must be a very old one, as both the sūtras give the word, with scarcely any var. lect.

prasekam (18. 4) "pouring out", gerund to *prasiñcati*.

anuvinayati (18. 1), if this is the correct reading: "(the smoke of the pyre) goes along (the earth)".

vyābhramati (18. 8), "(the smoke) is dispersed in different directions".

ākṛti- (18. 10; 42. 7), compare C. 407, and the critical note on the last passage.

ahīnāha- (19. 1, 2), "whose days are not lessened".

apasalāvṛtta- (19. 10; 21. 9). Baudhāyana's *apasalāvṛttā rajjuḥ* is the same as *savyarajjuḥ* (Kauś. sū. 83. 4) and *apasalavisṛṣṭā rajjuḥ* (Kāty. śrs. XXI. 3. 32).

pariśrayaṇa- (19. 10), adj. fem. -*ī*-, "used at the *pariśrayaṇam*".

āmamaya- (19. 11), "unbaked".

naleṣīkā (20. 2), compare C. 559.

kṣetravitṛṇṇī (26. 12), "a clod of earth taken from the field".

adhy. ud. yam (20. 10), "to put down on".

svavokṣitam (16. 10), "well sprinkled" in: *svavokṣitam avokṣati.* Similar expressions are: *susampiṣṭāni peṣayitvā* (42. 4), *susaṃtṛptāni saṃtṛpya* (49. 7), *susaṃbhinnāṃ saṃbhinatti* (7. 10; 36. 4), *susaṃcitaṃ saṃcinvanti* (17. 1; 41. 11).

kṣudramiśra- (17. 2), "mixed up (together) with little (stones)".

vidhābhyāsam (21. 12).

anuspandyam (21. 12), "along the cord".

svayañciti- (22. 3), "the self-building (of a fire-altar)", designation of a mantra.

antaḥśarkaram (22. 4), "on the inner side of the śarkarās".

yathāśarkaram (23. 8), "as (has been done with) the ś.".

saptagava-, trayodaśagava- (22. 6).

yathāgavam (22. 14), "as (has been done with) the cows".

vyudacanti (22. 15) synonymous with *utsṛjanti*? See the crit. note on this passage.

yathāsuṣṭhu (23. 8), "so as to make thoroughly smooth".

adhidravaṇa- (23. 11), designation of a mantra.

loṣṭaciti- (27. 5) = śmaśānakaraṇam.

saṃlopayate (28. 8) = *saṃlobhayati* (43. 13). Compare Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, VIII, p. 369.

pātracayana- (29. 7), "the act of putting the sacrificial utensils on the pyre on and by the side of the deceased".

I have not attempted to give the sūtras separately, first because in my MSS. the text forms one continuous whole, and secondly because I have more than once experienced that dividing a text into sūtras is on the whole rather prejudicial to its being rightly understood. Many a passage of the Kauśikasūtra for instance has been misunderstood in consequence of its being wrongly separated from the words following or preceding. It was only in order to facilitate the reading of the text, that I adopted a certain system of punctuation after the manner of L. von Schroeder in his edition of the Maitrāyaṇī-Saṃhitā, compare his "Einleitung" p. XLIV.

In the notes on the Baudhāyana- and Hiraṇyakeśisūtras I have confined myself to what I thought strictly necessary; seldom only have I given extracts from commentaries. I could dispense with these extracts the better, as the editor's work on the Indian funeral rites furnishes, so to say, a continuous commentary on the sub-

joined pitṛmedhatexts. The mantras, corrupted as they are given here and there in the Baudhāyanasūtra, I have nowhere emended, as they wholly agree with the traditional text of the Taittirīya Āraṇyaka. Wherever the correct reading was evident, I left the varietas lectionum unmentioned. Still there is many a passage, where the reading is either doubtful or has been emended with more or less certainty.

II. The Hiraṇyakeśipitṛmedhasūtra.

This first edition of the Hiraṇyakeśipitṛmedhasūtra, which fills the last two praśnas of the great kalpasūtra of Hiraṇyakeśin, namely praśna XXVIII and XXIX, is based on the following materials:

1. T. No. 3760 of the Tanjore collection described in Burnell's "Classified Index of the Sanskrit MSS. in the Palace at Tanjore", p. 21.

2. H. No. 38 of Haug's collection (Verzeichniss der oriental. Hss., s. 19), being a complete Hiraṇyakeśikalpasūtra.

3. H^2. No. 313 of the same collection; contains the last hectad (ṣaṭka) of the kalpasūtra i. e. five complete praśnas (the description in the "Verzeichniss" is inaccurate): the śulbasūtra (praśna XXV), the dharmasūtra (praśna XXVI and XXVII) and lastly the pitṛmedhasūtra (praśna XXVIII and XXIX).

As the pitṛmedhasūtras of Hiraṇyakeśin and of Bhāradvāja seem to be almost identical, I also consulted:

4. B^1. A copy of No. 3856 of the Tanjore collection, being a recent transcription in Nāgarī of the older Grantha-MS. No. 3857 of the same collection, which was too much damaged to be copied. Such was also the case with the Grantha-MS. No. 9519. Of these two manuscripts the writing is hardly visible.

5. B^2. The Bhāṣya on Bhāradvāja's sūtra, contained in the same MS. as mentioned sub 4.

The pitṛmedhasūtra of the Āpastambins being very closely related to the sūtras of Bhāradvāja and Hiraṇyakeśin, I also availed myself of all the aid this sūtra, only preserved, as it seems, in the bhāṣya of Gopālayajvan, could give:

6. A[1]A[2]. No. 9361 of the Tanjore collection, c. 1700 a. d.; Grantha-writing, 41 leaves. In this bhāṣya each sūtra is given first separately and then the bhāṣya on it. With A[1] is meant the sūtra, with A[2] the bhāṣya of Gārgya Gopālayajvan.

Of some use was also the Brahmamedhaprayoga in Nāgarī, Tanjore collection No. 3897. First it gives the chapter of the brahmamedha (a fragment) separately, then a prayoga. Its full title is: *brahmamedhena sahitaḥ pitṛmedhaprayogaḥ.*

The sudhīvilocana (see above, p. VIII) also contains many quotations from our sūtra. These are marked with Pi. Sā.; likewise Sāyaṇa's bhāṣya on the VIth prapāṭhaka of the Taittirīya-Āraṇyaka, marked T.Ā.

As to the value and the relation of the Hiraṇyakeśin-MSS., the Tanjore MS., although full of clerical errors, seems to be the most reliable; more correct on the whole is H²; the second MS. of the collection Haug, that was used (H), has this peculiarity, that it shows additions apparently of a secondary nature and wanting in all the other MSS. The three MSS. give a text independent of each other; H² is closer related to T than H.

The Bhāradvāja-manuscript, containing the text as well as the bhāṣya, is full of omissions and clerical mistakes. Without the help of other MSS., it could hardly be read. The great importance however of B lies in the fact, that it enables us to see the difference between the Bhāradvāja- and the Hiraṇyakeśi-kalpa. For, although the contents of both sūtras are the same, there is a difference in the arrangement of the materials. They differ first in the place occupied by the chapter on brahmamedha (in Hiraṇyakeśin it fills the seventh chapter of praśna XXIX, in Bhāradvāja the first of the second praśna). Secondly in the fact, that Hiraṇyakeśin takes the last two chapters as one; consequently his second praśna (XXIX) contains only eleven chapters, that of Bhāradvāja twelve. The arrangement of the Bhāradvāja-text is probably the right one. As the last two chapters of the second praśna in my copy of the Bhāradvājasūtra are rather confused, there may possibly exist a few more differences between the two texts in the arrangement of their contents. Of single words and passages that differ in the redaction of Bhāradvāja and Hiraṇyakeśin, I have noted only few. Instead of *akṣṇoḥ* (38. 10) Bhārad-

vāja gives *akṣyoḥ*; *apa upaspṛśya* (34. 16) is omitted. Instead of Hiraṇyakeśin's *utkhidyantaḥ* (37. 17) Bhāradvāja has *utkhidya*. Bhāradvāja has *anupūrvam*, Hiraṇyakeśin *anupūrvān* (43. 7). Instead of *-vatsāyāḥ*, Bhāradvāja gives *-vatsāyai* (58. 8). After *samānam* (58. 5) Bhāradvāja has some additional words, compare the var. lect. Instead of Hiraṇyakeśin's *kṛtvā* ...*vijñāyate* (60. 6, 7) Bhāradvāja has simply *kurvanti*.

The bhāṣya on the Bhāradvājasūtra seems a very good one, although it is rather concise. Unfortunately the copy, I had at my disposal, is very much damaged: the part of the bhāṣya treating of the end of the loṣṭaciti and the beginning of the yamayajña is wanting; very short and incomplete is also the bhāṣya on the last chapters. But for the loṣṭaciti no small help is to be got from two loṣṭacitiprayogas, one on the Āpastambasūtra (see above, page VII) an other (MS. Haug 310) on the Hiraṇyakeśisūtra. The colophon of the last mentioned MS. runs thus: *iti śrīharaviduṣā kavitoṭhanamaklaina rāmamahāyātreṇa loṣṭacitisamaye gurumukhāt jñātvā kṛtā loṣṭacitipaddhatiḥ śubham astu. śāke* 1691. *virodhīnāma saṃvat caitraśuddhe* 13 *bhaume taddine bāḷadīkṣitagoḍabolopanāmena likhitam idaṃ. śubham astu.*

The Āpastambapitṛmedhasūtra (A[1]) is known to us only partly in the most excellent bhāṣya (A[2]) of Gārgya Gopālayajvan. Very deplorable it is, that of this beautiful Granthamanuscript, written with scarcely any mistake, there exists only a large fragment, as it gives only that part, which corresponds to the whole of Hiraṇyakeśin XXVIII and XXIX, 7, breaking off after the words *svāheti sruvāhutīḥ* (54. 11)[1]). In the arrangement of the contents Āpastamba seems so far to agree with Bhāradvāja, who also begins his second praśna with the brahmamedha. As far as we are able to judge, the Āpastambasūtra must have been shorter than the work of Bhāradvāja-Hiraṇyakeśin. So Āpastamba omits the whole passage at the end of Hiraṇyakeśin XXVIII, 8, finishing his paṭala

---

1) I now receive the important information from Dr. Hultzsch that the MS. of Gopālayajvan's Bhāṣya, discovered by him at Lebūr and registered as No. 152 in his report on Sanskrit Manuscripts in Southern India (No. I), contains a greater part of the pitṛmedhasūtra, perhaps the whole of it. This copy, written in Telugu, ends with the fifth paṭala, completing the loṣṭaciti, the last sūtra being *mṛdā snātīty eke* (= Hir. p. 50, l. 12). [corr. n.]

with *savitā punātv iti.* For this fact there is good reason, as the passage had already been given by him in his dharmasūtra (II. 15, 10, comp. I. 10. 4 sqq.). As to Hiraṇyakeśin, the passage (40, 7—11) also occurs in his dharmasūtra (praśna XXVII, 8, med.), not in exactly the same words but in the terms of Āpastamba's dharmasūtra. Only the ordinations for the widow (40. 11—13) are new and to my knowlegde are not found in the Āpastambakalpa. That this passage, beginning with *keśān prakīrya* formed no part of Āpastamba's pitṛmedhasūtra, is proved by Gopālayajvan, who quotes it from the sāmayācārikāṇi, i. e. dharmasūtra (of Āpastamba).

Whether the yamayajña (Hir. XXIX. 5. 6) has formed part of the Āpastambasūtra, I am not able to decide. To me it does not seem probable. But it is probable that the contents of Hir. XXIX. 8 sqq. did not form part of it, when Gopālayajvan composed his bhāṣya, first because Gopālayajvan, when treating of the āśaucadharmāḥ, cites numerous passages from the text contained in Hir. XXIX. 8 sqq., and quotes them from Bhāradvāja. Had these passages formed part of Āpastamba's kalpasūtra, he would have taken them from Āpastamba. A second argument is, that the materials contained in Hiraṇyakeśin XXIX. 11 (60. 4 – 14) had partly been treated already by Āpastamba in his prāyaścittapraśna (IX. 11. 22, 23). These two sūtras are not found in the corresponding prāyaścitta-chapter of Bhāradvāja (VIII. 14, 15) and of Hiraṇyakeśin (XV. 12 med.). In the same way the materials contained in Hir. XXIX. 8, s. f. (from 56. 4 to 7) had been already treated briefly by Āpastamba (IX. 11. 21).

It is known, what place in the kalpasūtra was occupied by Hiraṇyakeśin's pitṛmedhasūtra; about the place it occupied in Bhāradvāja's kalpa, nothing seems to be known, as yet; as to Āpastamba, it is believed that the two praśnas followed after the dharmasūtra (pr. XXIX, XXX), compare Burnell, "a classified index of the Sanskrit MSS. in the Palace at Tanjore", p. 23.

We have direct evidence, that the pitṛmedhasūtra formed part of the great kalpa of Āpastamba in these words (Āp. śrs. IX. 11. 20): "that oblation, which is the first at the pitṛmedha, he may bring here, according to some" (compare C. 2 s. f.). As Rudradatta observes, the oblation meant is the one which is accompanied by the mantra *pareyuvāṃsam*, compare C. 6. A more

direct evidence, at first sight, seems to be afforded by Āp. śrs. IX. 11. 23, where the words *prete 'mātyā ityetadādi* refer directly to our ritualtext (Hir. XXVIII. 1, p. 34. 5). But it can be proved, that in Āp. l. c. the words *kurvanti | palāśavalkaiḥ . . . karma pratipadyate* are an interpolation, as Gopālayajvan says: *api vā trīṇīti* (Āp. śrs. IX. 11. 23) *pakṣe puruṣākṛtiracanaprakārādikṛtyaṃ kalpāntaroktaṃ draṣṭavyaṃ. tatrāha bhāradvājaḥ: palāśavalkaiḥ* etc. (Hir. XXIX. 11, p. 60. 7). Even Rudradatta had a text before him without the passage I consider to have been interpolated. For first he does not comment upon the words and secondly he says: *tasyā* (sc. *puruṣākṛteḥ*) *racanaprakāraḥ pitṛmedhena dāhaś ca bāhvṛcye* (Ait. Brāhm. VII. 2) *pitṛmedhakalpeṣu ca pṛthakpṛthag uktaḥ | tatra tatraiva draṣṭavyaḥ.*

Between the pitṛmedhatexts of Āpastamba and of Bhāradvāja-Hiraṇyakeśin the difference is slightly greater than between those of Hiraṇyakeśin and Bhāradvāja. Some passages, failing in Āpastamba, seem to have been added later. They are the following: the commencement, *athātaḥ . . . . vijñāyate* (33. 1—2); the sūtra *vanasyāvanaṃ . . . aniriṇam ity eke* (33. 5, 6); the passage about the holy texts, which are to be spoken, when a person is near his end: *yadi maraṇaṃ . . . yadi praiti* (34. 3—5); the sūtra *apa upaspṛśya* (34. 16), which is also omitted by Bhāradvāja; 38. 12: *yadi grāvāṇo bhavanti*; 38. 14: *yadi saṃnayati*; 39. 1: *vedaṃ śikhāyām*; from 40. 7 to 14 and the passage 54. 3, 4.

In the following words and passages Āpastamba differs from Hiraṇyakeśin: *susamiddhāḥ* (34. 1), *akṣyoḥ* (38. 10), as Bhāradvāja. Instead of *matasne* or *matasnau* (38. 1; 39. 5), the reading of Hiraṇyakeśin and Bhāradvāja, Āpastamba has both times *vṛkyau*; 39. 12 Āpastamba has *vidyāt* instead of *vijñāyate*; instead of *pramodāyeti* (44. 7): *na vai tatreti*; instead of *utkhidyanto* (Hir.), he agrees with Bhāradvāja and gives *utkhidya*; again 43. 7 he agrees with Bhāradvāja, where he has *'anupūrvān*. The brahmamedha-chapter (54. 1) begins according to Āpastamba: *athāto brahmamedhaṃ vyākhyāsyāmaḥ.* But perhaps some of these discrepancies should be rather regarded as var. lect., and the absence of some sūtras should be attributed rather to the inaccuracy of the copyists than to an original difference in kalpa. Nor is it to be forgotten, that Āpastamba's text is only known to me through one single manuscript.

The bhāṣya of Gopālayajvan (A²) is more than a simple commentary on the pitṛmedhatext: it completes the materials, as it gives many a valuable quotation from the kindred texts, and as between the second and third paṭala it treats of the *āśaucadharmāḥ*, taking for bases the sāmayācārika- and prāyaścittasūtras of Āpastamba himself and the Baudhāyana- and Bhāradvājasūtras. Of these quotations I have taken notice in constituting the text. They are designated by A² or Gop.

In many instances Gopālayajvan quotes ślokas, belonging probably to a Kārikā, also cited by Harihara in his antyeṣṭipaddhati (Ind. Off. No. 1674). There has also existed and perhaps still exists, a Kāpardibhāṣya, mentioned by Harihara and the author of the loṣṭacitiprayoga (compare above page VIII, n. 1).

Here I draw the attention to some words, hitherto not mentioned in the Petersburg-Dictionaries. I give only the most interesting and those, that have not yet been mentioned in the preface to Baudhāyana.

agnibhāṇḍa- (35. 5), "the vessel, in which the aupāsana-fire is contained".

apaśubandhayājin- (44. 14), "one, who does not perform the paśubandha-sacrifice".

ayujakāram (41. 11), gerund to *ayujaṃ karoti*: "in an odd number of times". Gopāla: *tribhiḥ pañcabhiḥ saptabhir ity evam ayugmaparyāyavṛttyā.*

avibhava- (56. 4, 9) in *iṣṭyavibhava, paśvavibhava-.*

ājyakumbha- (42. 5), one of the sacrificial utensils.

iḍapātra- (39. 1), one of the sacrificial utensils.

upasaṃveśana- (54. 7), "the act of praying (the wife of the deceased) to lie down by the side (of the corpse)".

upasādanīya- and *upāvaharaṇīya-* (39. 1; 38. 15), the names of the two kurcas, used at the agnihotra.

uposaṇa- (12. 19; 54. 9), "cremation" (the act of bringing the fires into contact with the corpse).

ekakapāla- (10. 12; 38. 12), compare C. 196.

ekabhukta- (40. 12), subst. neutr., "the act of eating once (a day)".

oyi (47. 7), interjection, compare C. 513.

kaṇṭūka- (45. 10), name of a plant.

karakūpa- (51. 8; 53. 2), signifies?

kumbhānta- (44. 12), "concluding with the (ceremonial of interring) the urn".

kṛṣṇakhura- (37. 7), "having black hoofs".

kṛṣṇasūtra- (51. 14), "a black thread".

kṛṣṇākṣi- (37. 7), adj. fem.: "having black eyes".

kṛṣṇagava- (35. 6), "drawn by black oxen".

grāmamaryādā (58. 12), "the boundary of the village".

cayanānta- (44. 13), "concluding with (the erection of) a śmaśāna".

chid + upa (33. 3) in *anupacchinnapravaṇa-*: "having uninterrupted declivity".

tatraloka- (53. 9), "the other world".

triviṣūka- (46. 9; 47. 2), "diverging into three directions".

dakṣiṇāpratigraha- (54. 8), name of certain mantras in the T. Ā.

dahanakalpa- (45. 1), "crematory rite".

dahanavat (42. 2; 59. 7), "as at the cremation".

dāruciti- (38. 8 etc.), "a pyre".

diṣṭagamana- (45. 5; 55. 10), euphemistic instead of *maraṇa-*, compare Rāmāyaṇa II. 103. 8: *diṣṭā gatiḥ.*

dīrghavaṃśa- (58. 10), "a long piece of bamboo".

dhūnvana- (37. 8) synonymous with *sigvāta-*; derived from *dhūnoti*, commonly *dhuvana-* (comp.: *dhūnana-*).

nāpitakarman- (44. 9), "the barber's work".

nivapanānta- (44. 12), "concluding with the haviryajñanivapana". Compare C. 401.

naidāghī (45. 7), name of a summer month.

pañcahaviṣ- (55. 7), adj. "consisting of five kinds of haviṣ".

parītāna- (46. 2), "the act of stretching the cord round".

pātracaya- (44. 11) = *pātracayana-*.

piṣṭasaṃyavana- (38. 13), one of the sacrificial utensils.

puruṣāhuti- (15. 15; 33. 1), "the oblation of a man".

pāthikṛtī (sc. iṣṭi) (55. 8), "a sacrifice to Agni pathikṛt".

brahmamedha- (54. 1; 55. 3; also Baudh. in the 2nd praśna), compare C. 52. 615.

bhartṛsūkta- (54. 7), name of certain mantras in the T. Ā.

mṛtyusūkta- (54. 11), id.

yajñalopa- (56. 10), "disturbance of the sacrifice".

vijanana- (41. 5), "the act of bearing childern".

vidhṛtiloṣṭa- (49. 1; 50. 10), "a clod of earth to serve as a separation".

viyūṣka- (39. 3) "being without gravy", compare the subst. *yūṣ* (T. S. VI. 3. 11. 1).

saṃvāditṛ- (46. 10), "holding a colloquy".

saṃgāhana- and *saṃgāhante* (37. 8; 54. 11 and 40. 2), compare C. 275.

sthalārtha- (45. 8), compare C. 486.

sphigdaghna- (50. 5), "reaching to the hip".

hṛdaya- (54. 8), name of certain mantras in the T. Ā.

The sūtras of this text have also been divided by the wedge (˅), on the whole as Gopālayajvan separates them in his bhāṣya.

III. The Gautamapitṛmedhasūtra.

I have not been able to give a critical edition of this pitṛmedhatext. What I offer is only an attempt to reconstruct the text as it lay before the writer of the bhāṣya. Copies of the Gautamapitṛmedhasūtra probably exist in Southern India; they are perhaps more commonly known as the Gautamīyavidhi or simply the "Vidhi"; but I have not been able to verify this statement, much less to obtain other copies of this work[1]. So the only manuscript I could consult, was:

Gautamapitṛmedhasūtravivaraṇam by Anantayajvan, No. 177 of the collection MSS. presented by Burnell to the India Office Library (see Burnell's Catalogue of a collection Sanskrit MSS., 1870, page 57).

The manuscript consists of 56 palmleaves, 8 lines a page, in Grantha-writing; although very small and trying to the eyes, the writing is fair and without many clerical errors. When, where and by whom the present copy was made, may be inferred from the data at the end:

---

1) After my manuscript of the pitṛmedhatexts had been sent to the printing office, I became acquainted with Kṛṣṇa Dīkṣita's aurdhvadehikaprayoga (MS. Ind. Off. No. 481). On this MS. see C. page IX. A few extracts of the prayoga have been given as appendix to the Gautamapitṛmedhasūtra. [corr. n.]

siddhārtivatsare kanyāmāse pakṣe vaḷarkṣake
ṣaṣṭhyāṃ tithau bhānuvāre lakṣmīnārāyaṇe pure
vāsovedavidāṃ śreṣṭho dāso veṅkatarāghavaḥ
lilekhāparabhāṣyañ ca tiraskṛtasudhārarasaṃ (sic)
śrīkṛṣṇabhaṭṭācāryasya sūnunānantayajvanā
kavīyasātābhaṭṭena racitaṃ sarvakāmadam.
. . . *lakṣmīnārāyaṇapuravāsino velāmūrpaṅtyaṃgiveṅkaṭarāghavasyedaṃ pustakam aparabhāṣyam.*

This Gautamatext, as we have it in Anantayajvan's Vivaraṇa, consists of two paṭalas, each of which is subdivided into seven khaṇḍas. The pitṛmedha proper, i. e. the funeral rite, is treated in the first paṭala and khaṇḍa 1 and 7 of the second; the śrāddha in II. 2—6. The numbers of the sūtras have been added by me.

Nobody, who has ever made an attempt at reconstructing out of a bhāṣya or vivaraṇa the original text that served as base to it, will wonder, when I confess that in many instances I have been in the greatest uncertainty as to whether what I read was to be taken as sūtra or as vivaraṇa; in texts of this kind the sūtra has indeed often enough been replaced by the vivaraṇa. On the whole, however, the text here offered may with some certainty be regarded as the text, Anantayajvan had before him, when he composed his vivaraṇa. With this result I have contented myself, although it may easily be proved that the redaction, Anantayajvan had before him, was often a corrupted one. It is to be hoped, that more copies of the sūtra itself or of the vivaraṇa will come to light, to correct my attempted reconstruction of the sūtra, which is in some passages mere guess-work.

That this pitṛmedhatext is one of the very last products of Vaidic literature and one of the last offshoots of the sūtra-period, is sufficiently clear from the wording of the text itself and the disposition of the materials treated in it. Of the mass of evidence, the text itself affords, I mention only: the redaction of the mantra in I. 1. 27, where the original plural has been changed into a singular, in order to adapt it for an anāhitāgni; *te*, in *jānātu te*, proves that the original redaction was *jānantu te*, compare Hir. XXIX. 7 s. f., the sec. Baudh. sūtra and C. 339; the expressions *dvitīyāntaṃ nāmoktvā* (I. 2. 7; I. 4. 7) and *pretasya nāma sambuddhyantena gṛhītvā* (I. 3. 13); the pleonastic *sigvātena vātaṃ prayacchanti* (I. 2. 37) and *sāmagānam anugitaḥ* (I. 3. 20); the

mention of the policeman (*rājapuruṣa*, I. 4. 4); the incorrect *vāsodakam* instead of *vāsa-udakam* (I. 4. 7); the reading *citāyāṃ* (from the younger *citā*) *vāhitam*, replacing an older *citāv āhitam* (II. 7. 11). On the evidence of the śrāddhakalpa, compare: Bijdragen tot de taal- land- en volkenkunde van Ned. Indië, VIe volgreeks, deel I, p. 99 sqq.

The external evidence furnished especially by the comparison with other kindred texts, are numerous. On a previons occasion, in a treatise „der Gautamaśrāddhakalpa, ein Beitrag zur Geschichte der Sāmavedaschulen" (Bijdragen VI. 1. p. 97), I endeavoured to prove, that the śrāddhakalpa contained in our sūtra (II. 2—6) was that of the Rāṇāyanīyas, and younger than the śrāddhakalpas attributed to Kātyāyana and Gobhila. I also pointed out, that in this śrāddhakalpa the influence of those kalpatexts, whose home is especially the southern part of India (Baudhāyana-, Āpastambatexts), is unmistakable. The same observation holds for the entire Gautama sūtra. The greater number of the rites described in it, are to be traced in the sūtras of Southern India, particularly in the secondary sūtra of Baudhāyana. Closely cognate is also the Vaikhānasasūtra. For parallelpassages and conformity of rites it suffices to refer the reader to the description of the funeral rites in "die altindischen Todten- und Bestattungsgebräuche", passim.

The only proof, that our sūtra is ascribed to Gautama, is the introduction of Anantayajvan, see Burnell in his Catalogue of a collection Skt. MSS. l. c. But that it is closely connected with the sūtras of Drāhyāyaṇa (the sūtra of the Rāṇāyanīyas), and follows these rituals and not those of Lāṭyāyana, is proved by the last chapter (II. 7), where the text of sūtras 7—32 (incl.) is the same as that of Drāhyāyaṇa XXIII. 4. 16—23 (readings of the Grantha-MS.)[1]); only in two places there is a slight difference: *karṇayor vā* of Gautama (pi. sū. II. 7. 15) is not found in Drāhyāyaṇa, and instead of *pṛṣadājyena pūrayitvā* (Gaut. l. c. 32), Drāhyāyaṇa has *pṛṣadājyavanti*. There is, however, a difficulty connected with the repetition of this part of the Drāhyāyaṇasūtra. As it must be taken for granted, that a follower of the Rāṇāyanīya school ought to be acquainted with both the śrautasūtra of

1) To Dr. Reuter at Helsingfors I am indebted for the collation of this chapter of Drāhyāyaṇa.

Drāhyāyaṇa and with the gṛhyasūtra of Khādira, why is this whole passage of Drāhyāyaṇa repeated here? Apparently for the same reason, why in the śrāddha (Gaut. pi. sū. II. 4. 7) a whole passage of the Sāmavidhānabrāhmaṇa is repeated, while in the older Gobhilaśrāddhakalpa the passage had been indicated (as might be expected) by the words *pitryā saṃhitā*, *mādhucchandasī saṃhitā* etc. The cause of this irregularity is either the fact, that the texts in question were being forgotten, or the practical desire to have the whole of the rites together, without reference to other texts. Whichever of these alternatives may be accepted, either will be in favour of my assertion, that this Gautamatext is one of the youngest offshoots of Vaidic and ritualistic literature.

In my notes on the Gautamasūtra, I have given here and there short extracts of Anantayajvan's vivaraṇa. His remarks are generally of little value: he is uncritical, his view is limited, he does not compare his text with other sūtratexts. And yet nothing advances the right understanding of ritualistic texts more than a comparison of kindred texts, nay, this comparison is, I should say, a conditio sine qua non for the right understanding of a text of this kind.

In conclusion I have to express my sincerest thanks to Dr. E. Hultzsch, Government Epigraphist at Bangalore, for providing me with copies of some valuable Tanjore-MSS., to Prof. Kern of Leiden for reading a proof of the texts, to the Chief Librarians of the India Office and the Court and State Library at Munich for the liberal manner in which they have lent me their MSS. and to Prof. Windisch, through whose kind mediation the texts have been printed at the expense of the German Oriental Society.

Breda, August 1896.

The Editor.

अथ

बौधायनपितृमेधसूत्रम्

अथ यद्याहिताग्निर्निर्मारं गच्छत्युपतपता वा जरया वाग्निष्ठ एवास्य यजमानायतने शयनं कल्पयेयुर्जघनेन गार्हपत्यमन्तरस्मै भक्षानाहरन्ति यावदलं भक्षाय मन्यतेऽस यद्यगदो भवति पुनरेतिऽयद्यु वै प्रैति न पयः समासिञ्चत्यथैतदग्निहोत्रं सायमुपक्रमं प्रातरपवर्गमाचार्या ब्रुवतेऽ
5 तत्रोदाहरन्ति स यदि सायं हुतेऽग्निहोत्रे प्रेयात्प्रतिकृष्य प्रातरग्निहोत्रं जुहुयादथ यदि प्रातरग्निहोत्रे हुते कुशलमथेमौ दर्शपूर्णमासौ पौर्ण-मास्युपक्रमावमावास्यासंस्थावाचार्या ब्रुवतेऽ तत्रोदाहरन्ति स यदि पौर्णमास्यां वृत्तायां प्रेयात्प्रतिकृष्यामावास्यायां यजेतोऽथ यद्यमावा-स्यायां वृत्तायां कुशलमथ यस्योभे पर्वणी अतिपन्ने स्यातामतिपन्न-
10 प्रायश्चित्तं कुर्वीतोऽथ यद्यार्तस्याग्निहोत्रं विच्छिद्येत यद्यस्य पुत्रो वान्ते-वासी वालं कर्मणे स्यात्सोरण्योरग्नीन्समारोह्योदवसाय मथित्वाग्नी-

---

2. **संकल्पयेयुः** T; **कल्पयेयुः** H Bü. — **°पत्यंतरस्मै** T (pr. m.); **°पत्यमंतरस्मै** T (sec. m.); **°पत्यंतदस्मै** H Bü. The original reading **°पत्यमंतरस्मै** may at first have been corrupted into **°पत्यमतरस्मै**, then into **°पत्यम्तदस्मै**, and finally into **°पत्यंतदस्मै**.

3. 4. Comp. Baudh. pi. sū. II. 1: **यथो एतन्न पयः समासिञ्च-त्यामित्रार्थं पयोवशेषयेयुरित्येवेदमुक्तं भवति.**

6. **हुते** om. T. In a quotation by Gopālayajvan the word is given.

8. **प्रतिकृष्यामावास्यांयज°** H Bü; **प्रतिकृष्यामावास्यायां** T; this passage is found also with **°मावास्या, °मावास्यया.**

9. 10. For the atipannaprāyaścitta comp. Āp. śrs. IX. 4. 2.

11. Uncertain: **वालंकर्मणस्यात्** T; **वालंकर्माणस्यात्** (**कमणि**?) H Bü. In the IInd Baudh. praśna the same expression occurs a few times, written as T gives the words here.

न्विहृत्याग्नये तन्तुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति ˇ शरावं दक्षिणां
ददाति ˇ सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठतेऽथ यदि विप्रक्रान्ते प्रेयात्तूष्णीमेतं तन्त्रं
संस्थाप्यापो भक्षानभ्यवहरेयुरपो भक्षानभ्यवहरन्तीति विज्ञायतेऽथास्या-
ग्नीनुपनिर्हृत्येमां दिशं विहारं कल्पयित्वा दक्षिणाप्राचीमेषा हि पितॄणां
5 प्राची दिगिति विज्ञायतेऽथैनमादायान्तरेण वेद्युत्करौ प्रपाद्य जघनेन
गार्हपत्यमुपसादयन्त्यत्र हविर्निरुप्यत इत्यथैनमादायान्तर्वेदि प्राक्शिर-
समासादयन्त्यत्र हविरासाद्यत इत्यथ गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय
स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा प्रेतस्य दक्षिणं बाहुमन्वारभ्य जुहोति परे-
युवांसं ॥ १ ॥

10 परेयुवांसं प्रवतो महीरनु बहुभ्यः पन्थामनुपस्पशानं । वैवस्वतं
संगमनं जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्यत स्वाहेत्येतयैव गार्हपत्ये
जुहोति ˇ तूष्णीमन्वाहार्यपचने हुत्वाथैनमादायान्तरेण वेद्युत्करावुदङ्ङु-
पनिर्हृत्याथैनं परिश्रयन्ति ˇ तस्य दक्षिणा द्वारं कुर्वन्त्यथास्य केशश्मश्रु
वापयित्वा लोमानि संहृत्य नखानि निकृन्तयीताथास्य दक्षिणं कुक्षि-
15 मपावृत्य निष्पुरीषं कृत्वाद्भिः प्रक्षाल्य सर्पिषान्त्राणि पूरयित्वा दर्भैः
संसीव्यति ˇ तदु तथा न कुर्यात्क्षोधुकास्य प्रजा भवतीति विज्ञायतेऽपि
वा सपुरीषमेवाप्लाव्याच्छाद्यालंकृत्याथैनमादायान्तरेण वेद्युत्करौ प्रपाद्य
जघनेन गार्हपत्यमासन्द्यां कृष्णाजिने दक्षिणाशिरसं संवेश्य शिरस्तो
नलदमालां प्रतिमुच्य पक्षोदशेनाहतेन वाससा प्रोर्णोतीदं त्वा वस्त्रं

---

1. Comp. Āp. śrs. IX. 8. 5.

2. Comp. Baudh. dhś. II. 17. 23; **विप्रक्रान्ते** (sc. **तन्त्रे** or **अग्नि-होत्रे**) comp. Āp. śrs. VII. 7. 5. — Uncertain: **एतंमंत्रं** T; **एतंतत्रं** H Bü.

7. **°सादयत्य°** T (twice); **°सादयंत्य°** H Bü and quotation by Gopālayajvan.

11. **स्वाहेत्येतयैव** H Bü; **स्वाहेत्येत्येनैव** T.

12. 13. **उदङ्ङुनिर्हृत्य** H Bü; **उदंवुपनिर्हृत्य** T.

13. **°श्रयंति** H Bü; **°श्रयति°** T.

प्रथमं त्वागन्निर्त्येथेतरद्पोहत्यपैतदूह यदिहाविभः पुरा । इष्टापूर्तमनु-
संपश्य दक्षिणां यथा ते दत्तं बहुधा विबन्धुष्वित्येथास्य पुत्रो वान्ते-
वासी वा पत्नी वा परिदधीत ˘तदु हाजरसमेव वसीताहःशेषं वाथ
चीञ्छगलानुपकल्पयतेथ यदि न छगला भवन्त्यन्तर्वेदि परागवहतानां
5 कृष्णानां व्रीहीणामन्वाहार्यपचने चींश्चरूञ्छ्रपयन्त्येकं वा ˘गार्हपत्य
आमिक्षां श्रपयन्त्येथैतान्संभारानुपकल्पयते दधि च सर्पिर्मिश्रमाज्यं
चोदकुम्भं च दर्भांश्च परिस्तरणीयान्हिरण्यं चाजं च ग्रासं चेडसूनं च
कुम्भीं च प्रच्यावनीं सिकताश्च शुल्वं च तिस्रश्च पर्णशाखाः ˘कथमु
खल्वेनं दहेयुरिति ˘यो बहुयाजी स्यात्तं पूर्वाग्निना दहेयुरित्येतदेकर्मे-
10 जस्त्रैरेनं दहेयुरित्येतदेकं ˘निर्मथ्यैरेनं दहेयुरित्येतदेकर्मेत्तपनीयैरेनं दहे-
युरित्येतदेकर्मेपि वा तिस्र उलपराजीरादीप्य यत्रामयः संगच्छेरन्त-
तोल्मुकमादीप्य तेनैनं दहेयुरित्येतदपरमेथातोनुस्तरणीकल्पः ॥ २ ॥

अथातोनुस्तरणीकल्प ˘आनयन्त्येतां कृष्णां कूटां जरतीं मर्खां
तज्जघन्यामनुस्तरणीं पदि बद्धां ˘सव्ये पदि बद्धा भवतीति विज्ञायत ˘
15 एतस्मिन्कालेस्यामात्यास्तिसृभिस्तिसृभिरङ्गुलीभिरुपहत्य पांसूनंसेष्वावपन्ते
खल्वघन्नास्याघन्नो एवाघमित्येथास्य भार्याः कनिष्ठप्रथमाः प्रकीर्णकेश्यो

---

2. °ष्वित्यथास्य H Bü; °ष्वितितस्य T.

3. So Pi. Sā.; हाजरसामेव H Bü; T corrupt.

4. °थ om. T.

10. So T; निर्मथ्यैनं H Bü.

14. सव्यपदि H Bü; सव्यपति T.

15. तिसृभिः once only T, Pi. Sā.; twice H Bü, Gṛhyaprayoga.

16. The mantra seems to be hopelessly corrupt. Bü: खल्वघ-(or ब)न्वा(or चा)स्याध्वं(or वं)नोप(or ए)वायस्; H: खल्वबान्वास्या(or स्या)ध्वं(or वं)नोप(or ए)वायम्; T: खल्वखन्नास्याखंनोएवासम्. Keśavasvāmin seems to give: खल्वघन्नास्यघ(or ब)न्नोएवाहम्. The Prayogamālā, part III, fol. 11. b: खल्वाघन्नास्याघन्नोएवाघम्. Gṛhyaprayoga: खल्वखल्वन्वासोघन्वोएवागमं.

व्रजेयुः पांसूनंसेष्वावपमानाˇ एतस्मिन्काले गार्हपत्ये पालाशं काष्ठमा-
दीप्याथोल्मुकप्रथमाः प्रतिपद्यन्तेऽथ स्वधितिरथाग्नयोऽथ पात्राणि दध्याज्यं
दर्भा राजगवीति यच्चान्यदप्येवं युक्तमेऽथैनमेतयासन्द्या तल्पेन कटेन
वा संवेष्ट्य दासाः प्रवयसो वा वहेयुरेऽथैनमनसा वहन्तीत्येकेषामेनस्वे-
5 द्युञ्ज्यादिमौ युनज्मि ते वह्नी असुनीथाय वोढवे । याभ्यां यमस्य
सादनं सुकृताश्चापि गच्छतादितिˇसमोप्याग्नीन्हरन्ति समारोप्य वान्त-
रेण वा कृत्वाग्नीन्हरन्त्येऽथैनमाददत आदीयमानमनुमन्त्रयते पूषा त्वे-
तश्च्यावयतु प्रविद्वाननष्टपशुर्भुवनस्य गोपाः । स त्वैतेभ्यः परिददात्पि-
तृभ्योऽग्निर्देवेभ्यः सुविदत्रेभ्य इतिˇतृतीयमेतस्याध्वनो गत्वा निदधात्ये-
10 ऽथैतेषां छगलानामेकं शस्त्रेण प्रघ्नत्येऽथ यदि न छगला भवन्ति चरुं
मेक्षणेन प्रयौतिˇयद्यु वा एक एव भवति चरोस्तृतीयं मेक्षणेन प्रयूय
लोष्टानुपसंहृत्य तेषूपमृज्य कनिष्ठप्रथमाः प्रकीर्णकेशास्त्रिरपसलैः परि-
यन्ति सिग्भिरुपवातयन्तˇएवममात्या एवं स्त्रियःˇसंयम्य केशान्यथेतं
त्रिः पुनः प्रतिपरियन्त्येऽथैनमाददत आदीयमानमनुमन्त्रयते पूषेमा
15 आशा अनुवेद सर्वाः सो अस्माँ अभयतमेन नेषत् । स्वस्तिदा
अघृणिः सर्ववीरोऽप्रयुच्छन्पुर एतु प्रविद्वानित्यर्धमेतस्याध्वनो गत्वा नि-
दधात्येऽथैतेषां छगलानामेकं शस्त्रेण प्रघ्नत्येऽथ यदि न छगला भवन्ति
चरुं मेक्षणेन प्रयौतिˇयद्यु वा एक एव भवति चरोरर्धं मेक्षणेन प्रयूय

---

1. So T; after आवपमाना H Bü repeat the mantra, but compare Prayogamālā l. c: तूष्णीं स्त्रियः.

3. Quoted in Pi. Sā. without इति.

6. अग्निं T.

7. कृत्वा om. T.

10. प्रघ्नत्य° H Bü; स्रघ्नत्य° T.

11. प्रयूय T and Pi. Sā.; प्रयौति H Bü. So also p. 6, l. 18 and p. 7 l. 8.

12. उपसंहृत्य H Bü (twice) T (thrice); उपसंहत्य H B (once), Pi. Sā.

लोष्टानुपसंहृत्य तेषूपमृज्य कनिष्ठप्रथमाः प्रकीर्णकेशास्त्रिरपसलैः परि-
यन्ति सिग्भिरुपवातयन्त ˇएवममात्या एवं स्त्रियः ˇसंयम्य केशान्यथेतं
त्रिः पुनः प्रतिपरियन्त्यथैनमाददत ˇआदीयमानमनुमन्त्रयत आयुर्वि-
श्वायुः परिपासति त्वा पूषा त्वा पातु प्रपथे पुरस्तात् । यत्रासते
5 सुकृतो यत्र ते ययुस्तत्र त्वा देवः सविता दधात्विति ˇसमस्तमेतस्या-
ध्वनो गत्वा निदधात्यथैतेषां छगलानामेकं शस्त्रेण प्रच्छीत्यथ यदि
न छगला भवन्ति चरुं मेक्षणेन प्रयौति ˇयद्यु वा एक एव भवति
चरोरवशिष्टं मेक्षणेन प्रयूय लोष्टानुपसंहृत्य तेषूपमृज्य कनिष्ठप्रथमाः
प्रकीर्णकेशास्त्रिरपसलैः परियन्ति सिग्भिरुपवातयन्त ˇएवममात्या एवं
10 स्त्रियः ˇसंयम्य केशान्यथेतं त्रिः पुनः प्रतिपरियन्त्यथैतां चरुस्थालीं सु-
संभिन्नां भिनत्ति यथास्थि कपालेषूदकं न तिष्ठेदिति ˇयत्राच स्त्रिय
आकुस्तत्कुर्वन्ति ॥ ३ ॥

अथास्यावकाशं जोषयते ˇपश्चादुदकमनूषरमनुपहतमविस्रग्दार्यनि-
रिणमसुषिरमभङ्गुरमवल्मीकमनागर्तबकुलौषधिं ˇयत्र क्षीरिणो वृक्षा
15 ओषधयो वाभ्याशे न स्युर्यस्माद्दक्षिणाप्रतीच्य आपः शनैर्गत्वा प्रतिष्ठेर-

---

5. **समस्तमेतस्याध्वनो** T, T. Ā. Gṛhyapray.; **एतस्य** om. H Bü.

13. **अनुपहतम°** T; **अनुपहितम°** H Bü. Comp. Hir. XXVIII. 1, init. and Baudhāyana Karmāntasūtra 5, where the MS. Haug reads **अनूपहितम°**. — **अविस्रग्दायनि°** H Bü; **अविसृग्दार्यनि°** T. Compare Hir. l. c.; Karmāntasūtra (according to MS. Haug): **अविस्रग्दीर्घम्.** The word occurs also in Hemādri I, p. 763.

14. **अवल्मीकम्** so emended by me; **अवल्याकम°** H Bü; **अवलीकम°** T. Comp. Keśavasvāmin **सुशिरोषरप्रदरवल्मीकक्षीरवृक्षोषधिरहितं.** — **अनागर्त°** H Bü; **अजागर्त°** T; Prof. Kern suggests: **अनाखुगर्त°**. — **बकुलौषधि** H Bü; **बलौषह** T, but comp. Hir. XXVIII. 1. The Karmāntasūtra has: **बकुलौषधोकं.**

15. **वा अभ्याशेन** H Bü; **वासाग्निरन्** (!) T. — **प्रतिष्ठेरस्तथा** H Bü; **प्रतिष्ठेरन्स्याः** T; Gop. quotes with **ताः**.

स्तथा प्रदक्षिणमभिपर्यावृत्य महानदीमभ्यवेत्य प्राच्यः संपद्येरन्दक्षिणा-
प्रत्यक्प्रवणमित्येकेषामुदक्प्रत्यक्प्रवणमित्येकेषामपि वा यः समंभूमिस्ते-
ष्मादीरध उद्धारयन्ति कालां च पृश्निपर्णीं च तिल्वकां चापारकां
चापामार्गं च शुश्रीं च बज्रपत्त्रिकां च विस्रंसिकां च राजवृक्षपर्णीं
5 च याश्चान्याः क्षीरिण्य ओषधयो भवन्त्यथैनं मध्ये शकलेनोद्धत्यावोक्ष्य
हिरण्येन परिकीर्य पर्णशाखया वेदयत्यपेत वीत वि च सर्पतातो
येत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः । अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददा-
त्ववसानमस्मा इति दारुचितां कुर्वन्ति दक्षिणाप्राचीमेषा हि पितॄणां
प्राची दिगिति विज्ञायते जघनेन चितां दक्षिणाप्राचीं विहारं
10 कल्पयित्वा दर्भैरग्निं चितां चापस्तैः परिस्तीर्य दक्षिणेन विहारं
दक्षिणाग्रान्दर्भान्संस्तीर्य तेष्वेकैकशो न्यञ्चि पात्राणि संसादयत्येकपवित्रेण
प्रोक्षणीः संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्ष्य प्रेतं चितां चाज्यं निरुप्याधिश्रित्य
पर्यग्नि कृत्वोद्वास्योत्पूय तूष्णीं दर्भैः पात्राणि संमृज्य तूष्णीं दार्शपौर्ण-
मासिकान्याज्यानि गृहीत्वाथास्य राजगवीमुपाकरोति भुवनस्य पत
15 इदं हविरग्नये रयिमते स्वाहेति तस्यां निपद्यमानायां सव्यानि जानू-

---

1. अभ्यवेत्य H Bü, quot. Gop.; अभ्येत्य T.

2. उदक्प्रत्यक्प्र° T; उदक्प्रवण° H; Bü forgets this passage. — So: समंभूमि° H Bü; समंसुभूमि° T; comp. Hir. XXVIII. 1 with crit. note.

3. As in Hir. (XXIX. 1) the names of the plants are partly uncertain. चापारश्वां H Bü; चापारकां T.

4. शुश्रीं च om. T. — बज्रपुत्रिकां H Bü; बज्रपर्णिकां T.

5. So T; अथैनमुद्धत्यथैनमुद्धत्यावोक्ष्य H Bü.

6. वेदयति T; पेय्यति H Bü; compare furtheron (kaṇḍ. 15), where the gerund of the same verb occurs: वेटयित्वा (Bü), पेटयित्वा (H); वद्यित्व (T); वेडयित्य° (Brl).

8. Before दारु° T has तद्°.

11. संसादयति T; सादयति H Bü.

न्युपनिघ्नन्ते पुरुषस्य सयावर्यपेद्घानि मृज्महे । यथा नो अत्र नापरः
पुरा जरस आयतीतिˇतामन्यत्रैव शस्त्रा घ्नन्त्यथास्यै प्राणान्विस्रस्यमा-
नाननुमन्त्रयते पुरुषस्य सयावरि वि ते प्राणमसिस्रसं । शरीरेण
महीमिहि स्वधयेहि पितॄनुप प्रजयास्मानिहावहेत्युपोत्थाय पांसूनवमृ-
5 जन्ते मैवं मांस्ता प्रियेहं देवी सती पितृलोकं यदैषि । विश्ववारा
नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाभ्याववृत्स्वेत्यथैनं संशास्त्यङ्गाद्-
ङ्गादनस्थिकानि पिशितानि प्रछिद्य संक्षादयन्तोप्रच्यावयन्त एकोल्मुकेन
श्रपयतˇप्रज्ञातां वपां निधत्त प्रज्ञातं हृदयं प्रज्ञातौ च मतस्नौ
प्रज्ञातां जिह्वां प्रज्ञातं चर्म सशीर्षवालपादं प्रज्ञातं मेद इत्यथास्य
10 भार्यामुपसंवेशयतीयं नारी ॥ ४ ॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्य प्रेतं ।
विश्वं पुराणमनुपालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह धेहीतिˇतां पति-
हितः सव्ये पाणावभिपाद्योत्थापयत्युदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासु-
मेतमुपशेष एहि । हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभिसंबभूवे-
15 त्यथास्य सुवर्णेनेन हस्तौ निमृजते सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै
ब्रह्मणे तेजसे बलाय । अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वा स्पृधो

---

2. गामन्यत्रैवशस्त्राघ्न° Bü; मन्यत्रैवशस्त्रतघ्न° T; तामन्यत्रैवश-स्त्राघत quot. Gopāla.

4. 5. अवमृशन्ते T, T.Ā.; अवमृजन्ते H Bü.

5. यदैषि H Bü T; यदेषि T. Ā.

6. So emended. संशात्य° H Bü; T deficient.

7. Uncertain: संल्हादयन्तो T; संक्षादयन्तो H Bü; perhaps to be read असंक्षाद° or असंह्राद°.

10. Sing. verbi T, T.Ā.; plur. H Bü.

12. 13. पतिहितः T, quot. Gop., Gṛhyaprayoga (twice); प्रति-हितः H Bü; प्रतिगतः T. Ā.

13. अभिपाद्य T.Ā.; अभिवाद्य T; अभिपात्य H Bü; °पाद्य or °वाद्य Gṛhyaprayoga.

अभिमातीर्जयेमेति ब्राह्मणस्य ˇधनुर्हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रा-
यौजसे बलाय । अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वा स्पृधो अभिमा-
तीर्जयेमेति राजन्यस्य ˇमणिं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै
बलाय । अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वा स्पृधो अभिमातीर्जयेमेति
5 वैश्यस्य ˇयत्राच स्त्रिय आक्रुस्तत्कुर्वन्त्येथैनमेतयासन्द्या सह चितावाद्-
धत्यपक्षत्य रज्जूरासन्दीमपविध्यन्ति ˇकृष्णाजिने चैव रज्जुषु चोत्तानः
शेते ˇतस्य प्राणायतनेषु हिरण्यशकलान्प्रत्यस्य नानाचतुर्गृहीताभ्याम-
क्ष्णोर्जुहोति ˇचित्रं देवानामुदगादनीकमित्यर्धर्चाभ्यां जुहोतीति वि-
ज्ञायते ˇकथमु खल्वस्य पात्राणि नियुञ्ज्यादिति ˇतानि दध्ना सर्पिर्मिश्रेण
10 पूरयित्वा ˇमुखेग्निहोत्रहवणीं ˇनासिकयोः स्रुवावक्ष्णोर्हिरण्यशकलावाज्य-
स्रुवौ वा प्रत्यस्य ˇकर्णयोः प्राशित्रहरणं भित्त्वा ˇशिरसि कपालानि ˇललाट
एककपालं ˇशिरस्तः प्रणीताप्रणयनं चमसं निदधातीममग्ने चमसम् ॥ ५ ॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत सोम्यानां । एष
यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता मादयन्तामिति ˇदक्षिणे हस्ते
15 जुहूं ˇसव्य उपभृतमुरसि ध्रुवामरणी च ˇदक्षिणेंसे मेक्षणं ˇसव्ये पिष्टो-
द्वपनीं ˇपृष्ठे स्फ्यमुदरे दारुपात्रीं ˇपार्श्वयोः शूर्पं छित्त्वा वैकं ˇकुक्ष्योश्च-
मसौ सांनाय्यापिधानीं चेडोपहवनं च ˇवङ्क्षणयोः सांनाय्यकुम्भ्यौ ˇ
श्रोण्योरन्वाहार्यस्थालीं चरुस्थालीं च ˇपादयोरग्निहोत्रस्थालीमाज्य-
स्थालीं चोर्वोरुलूखलमुसलेण्डयोर्दृषदुपले ˇशिश्ने वृषारवं शम्यां च ˇ

---

3. Instead of राजन्यस्य (so H Bü T.Ā.) T has क्षत्रियस्य. — From श्रियै to खल्वस्य (l. 9) om. H Bü.

6. अपक्षत्य T; अपकृष्य Pi. Sā., Gṛhyaprayoga.

17. °हवनंचाक्षयोः H Bü; °हवनश्चवंक्षणयोस् T; the sec. Baudh. reads वक्षणयोः.

18. Instead of श्रोण्योर° (T), H Bü have wrongly श्रोत्रयोर°. — चाज्यस्थालीं instead of चरुस्थालीं T.

18. 19. चरुस्थालीं instead of आज्यस्थालीं T. — वृषारवं H Bü; प्रषारवं T.

शिरस्त उपसादनीयं कूर्चं निदधाति ˇ पत्त उपावहरणीयमˇथावशि-
ष्टानि पात्राण्यन्तरेण सक्थिनी निवपेयुरˇपो मृन्मयान्यभ्यवहरेयुरˇपो
मृन्मयान्यभ्यवहरन्तीति विज्ञायतेˇत्रैव वा निदध्युर्ब्राह्मणेभ्योयस्मयानि
लोहमयानि च दद्युˇस्तेषां यान्यासेचनवन्ति तानि दध्ना सर्पिर्मिश्रेण
5 पूरयेत्ˇसंस्पृशेदितराण्यˇरिक्तानि पात्राणि भवन्तीति विज्ञायतेˇत्रैवाध्य-
स्यन्त्युपवाजनं खारीण्डुमित्यˇथास्यामित्रां व्युद्धृत्य पाण्योरादध्यान्मित्रा-
वरुणाभ्यां त्वेत्यˇथास्य मतस्नावुत्खिद्य पाण्योरेवादध्याच्छ्यामशबलाभ्यां
त्वेति ˇ दक्षिणे दक्षिणं ˇ सव्ये सव्यं ˇ हृदये हृदयमˇास्ये जिह्वां ˇ यथाङ्गमि-
तराणि संप्रच्छाद्य वपयास्य मुखं प्रच्छादयति ˇ मेदसा प्रोर्णोतीति वि-
10 ज्ञायतेˇथैनं चर्मणा सशीर्षवालपादेनोत्तरलोम्ना प्रोर्णोत्यग्नेर्वर्म ॥ ६ ॥

अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व संप्रोर्णुष्व मेदसा पीवसा च । नेत्त्वा
धृष्णुर्हरसा जर्हृषाणो दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्खयाता इति ˇ स एष यज्ञायुधी
यजमानोञ्जसा स्वर्गं लोकमेतीति विज्ञायतेˇथ यद्यनुस्तरणीं नानुस्तरि-
ष्यन्तो भवन्त्युत्सृजेद्वैनां ˇ ब्राह्मणाय वा दद्यादˇथात्वेव श्रेयसि भवतीति
15 विज्ञायतेˇथ यद्युत्स्रक्ष्यन्भवति तां त्रिरपसलैरग्निं पर्याणयत्यपश्याम
युवतीमाचरन्तीमिति तिसृभिः ˇ पर्याणीयोत्तरतः प्रतिष्ठितामनुमन्त्रयते
ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जन्त्या इत्यˇथास्याः कर्णलोमा-
न्युत्पाद्य पाण्योरेवादध्यान्मित्रावरुणाभ्यां त्वेति ˇ दक्षिणे दक्षिणानि ˇ सव्ये

---

1. 2. **अवशिष्टानि** H Bü, sec. Baudh.; **अतिशि°** T.

6. **उपवाजनं** H Bü; **उपवाजिनं** T. — **खारीण्डुम्** conjectural reading: **खारीडुम्** H Bü; **वारिनल्पम्** T. — **व्युद्धृत्य** H Bü; **विधृत्य** T.

9. Between **मेदसा** and **प्रोर्ण°** T gives **स्रुचौ**. Rightly?

13. From **अथ यद्यनु°** to **यद्युत्स्र** (l. 15) om. T.

14. The reading **अथात्वे°** is wholly uncertain, as based on H Bü alone.

18. **पाण्योरादध्या°** H Bü. — **मित्रा° त्वेति** om. T. — After **°भ्यां त्वेति**, H Bü (not T) have the following interpolation: **अथास्य मतस्नावुत्खिद्यपाण्यारेवादध्यात्श्यामशबलाभ्यांत्वेति.**

सव्यान्येथैनामुत्सृजति माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाम-
मृतस्य नाभिः । प्र णु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदितिं
वधिष्ट पिबतूदकं तृणान्यत्तु ओमुत्सृजतेत्येथैनमुपोषति पुरस्तादाहव-
नीयेन दक्षिणतोन्वाहार्यपचनेन पश्चाद्गार्हपत्येनोत्तरतः सभ्यावसथ्या-
5 भ्यामेत्राप्युत्प्रेक्षा भवति ˇ तं यद्याहवनीयः प्रथममभ्युज्ज्वलयेद्देवलोकम-
भ्यजैषीदित्येनं जानीयादेथ यद्यन्वाहार्यपचनः पितृलोकमेथ यदि
गार्हपत्यो गन्धर्वलोकमेथ यदि सभ्यावसथ्यौ सप्तर्षीणां लोकमेथ यदि
सर्व एव सहाभ्युज्ज्वलयेयुर्ब्रह्मलोकमभ्यजैषीदित्येनं जानीयादेत्राप्यत्र स्त्रिय
आक्रस्तत्कुर्वन्ति ॥ ७ ॥

10 अथैनमादीपयत्यादीप्यमानमनुमन्त्रयते मैनमग्ने विदहो माभि-
शोचो मास्य त्वचं चिक्षिपो मा शरीरं । यदा शृतं करवो जात-
वेदोथेमेनं प्रहिणुतात्पितृभ्य इति ˇ प्रज्वलितमनुमन्त्रयते शृतं यदा
करसि जातवेदोथेमेनं परिददात्पितृभ्यः । यदा गच्छात्यसुनीतिमेता-
मथा देवानां वशनीर्भवातीत्येत्र षड्ढोतारं व्याचष्टे ˇ षड्ढोता ˇ सूर्यं ते
15 चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा । अपो वा
गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैरित्येत्रैतमजं चित्य-
न्तेबलेन शुल्बेन बध्नात्यजो भागस्तपसा तं तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं
ते अर्चिः । यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेमं सुकृतां यत्र लोका
इति ˇ स यद्यपोद्द्रवति नैनं प्रत्यानयति ˇ प्रागु हैक उपोषणादुदकुम्भेन

---

5. **उत्प्रेक्षा भवति** H Bü here and kaṇḍ. 13 (once **भवंति**); **उपेक्षा भवंति** T here, but **आपेक्षा भवंति** k. 13; in kaṇḍ. 13. Brl reads **उपेक्षा भवति**. It seems to be uncertain, whether **उपेक्षा** or **उत्प्रेक्षा** is the true reading. Somehow it must be an equivalent of Hir.'s **विज्ञानं**. — So T; H Bü omit **अभि** before **उज्ज्वल॰**.

6. **एवं** instead of **एनं** H Bü. The same v. l. ad l. 8.

19. Conjectural reading. **अहोद्द्रवति** H Bü T.

चिरपसलैः परिषिञ्चन्ति वारुणीभिर्स्तं प्रत्याछेद्य पर्णमयेन स्रुवेणोपघातं जुहोति य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहेति नव स्रुवाहुतीर्रेयान्यां जुहोत्ययं वै त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि । वैश्वानरः पुत्रः पित्रे लोकक्रज्जातवेदो वहेमं सुकृतां यत्र लोका इत्येवैव स्रुव-
5 मनुप्रहरत्येवैतान्यवदानानीडसूने प्रक्षिप्यौदुम्बर्या दर्व्योपघातं जुहोत्य-यये रयिमते स्वाहेत्येवैव दर्वीमनुप्रहरति ˇजघनेन चितामथैनं नवर्चेन याम्येन सूक्तेनोपतिष्ठते प्र केतुना बृहता भात्यग्निरित्यासीनःˇ परा-चानुशंसति वाˇजघनेन वादहनं तिस्रो दक्षिणाप्राचीः कर्षूः कुर्वन्त्ये-थैना अद्भिरनुपरिप्लाव्य सिकताभिरनुप्रकीर्य संगाहन्तेˇ यवीयान्यवी-
10 यान्पूर्वः पूर्वः संगाहन्तेऽश्मन्वती ॥ ८ ॥

अश्मन्वती रेवतीः संरभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः । अत्रा जहाम ये असन्नशेवाः शिवान्वयमभि वाजानुत्तरेमेति ˇजघनेन कर्षूः पर्णशाखे निहत्याबलेन शुल्बेन बद्ध्वा विनिःसर्पन्ति यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे । येनापुनदिन्द्रमनार्तमार्त्यै तेनाहं
15 मां सर्वतनुं पुनामीति ˇजघन्यो व्युदस्यति या राष्ट्रात्पन्नादपयन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः । धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः

1. °षिञ्चति all. — वारुणाभिसृक्प्रत्याछेद्य T; वारुणीभिस्तत्प्रत्या-छेद्येन H Bü. I have emended hesitatingly तं (i. e. उदकुम्भं).

4. After लोका T has स्वाहा, wanting also in T.Ā.

8. वा is both times omitted in T, but आदहनं, not दहनं is the word required by the context. The alternative is not clear. According to the paddhatis and the rites of Hir., both, the *anu-śaṃsanam* and the *karṣūkhananam* take place.

8. Instead of दक्षिणाप्राचीः, sometimes दक्षिणाः प्राचीः is read in H Bü Brl in kaṇḍ. 16 and in Brl in kaṇḍ. 12. Gopāla quotes with °णाप्रा°.

9. परि om. T, Gṛhyapray.

10. संगाहंते T H Bü, संगाहते Gṛhyapray.; संगाहने quot. Gop.

प्रजयास्मान् रय्या वर्चसा संसृजाथेति ˇ यत्रापस्तद्यन्त्यनवेक्षमाणा ˇ अपः
सचेला दक्षिणामुखाः समृत्तिका आप्लवन्ते धाता पुनातु सविता
पुनात्विति ˇ नामग्राहं त्रिरुदकमुत्सिच्योत्तीर्याचम्यादित्यमुपतिष्ठत उद्वयं
तमसस्परीत्यथ गृहानायन्ति ˇ यच्चात्र स्त्रिय आहुस्तत्कुर्वन्त्येतस्मिन् का-
5 लेस्यामात्याः केशश्मश्रूणि वापयन्ते ये सन्निधाने भवन्ति ˇ विकल्प
इतरेषु वापयेरन्वा निवर्तयेरन्वा ˇ श्रुतवता तु वप्तव्यमेवासन्निधानेपीति
बोधायनस्य कल्पो ˇ न समावृत्ता वपेरन्नन्यत्र विहारादित्येके ˇ मातरि
पितर्याचार्य इति त्रिरात्रमक्षारलवणभोजनमधःशयनं ब्रह्मचर्यं ˇ त्र्यहं
षडहं द्वादशाहं संवत्सरं वा यावद्ग्रहणं ˇ द्वादशाहावरार्ध्यं परमगुरु-
10 ष्वेवमघोदकमितरेषु त्रिरात्रं ˇ यावज्जीवं प्रेतपत्न्यथ यद्याहिताग्निरन्यत्र
प्रेयात् ॥ ९ ॥

अथ यद्याहिताग्निरन्यत्र प्रेयाद्दीप्यमानैरह्रयमानैरासीरन्यावदस्य

---

4 sqq. I am not certain about the reading and interpretation of this difficult passage, quoted also in the commentary on the Pi. Sā. (p. 108 and 104).

6. 7. °पीतिबोधायनस्यकल्पोन H Bü; °पिनबोधायनकल्पेन Pi. Sā.; T: °पितुनुबो° etc. as H Bü.

7. °रन्नन्यत्रविहाराद् Pi. Sā.; °रन्नित्यत्यवि° Bü; °रन्नित्यत्रवि° H; °नंनन्वत्रवि° T. Compare Āp. dhś. I. 10. 7 and Hir. dhś. in Bühler's edition of Āp. dhś., ad II. 15. 11.

8. Before त्र्यहं H Bü (not T, Pi. Sā.) have च.

9. वा only in H Bü, not in T and Pi. Sā.

10. Instead of °वमघोदक° H Bü give °वमथोदकम°, T °वं-सोदकम° (i. e. °वमसोदकम°). Compare the preface.

12. दीप्यमानौरह्रय° H Bü; दीप्यमानैर्ह्रय° Pi. Sā.; दोप्यमानैः-ह्रय° T. Comp. the Baudhāyanapassage quoted by Rudradatta on Āp. śrs. IX. 8. 5: दीप्यमानेष्वेवाह्रयमानेषु यावन्त्यतिक्रान्तान्यग्निहोत्राणि स्युस्तानि प्रतिसंख्याय जुहुयात्; Śat. Br. XII. 5. 1. 1: अथैक आहुः। एवमेवान्वाहिता अह्रयमानाः शयीरन्निति. Here अन्वाहिताः

शरीरमग्निभिः समागमयेरन्निर्त्येथैतद्भिवान्याये पयो दोहयित्वा गार्ह-
पत्येभिविष्यन्दयित्वाहवनीयेभिविष्यन्दयेर्देधस्तात्समिधमाहरेदुपरिष्टाद्धि
देवेभ्यो हरतीति विज्ञायतेथैनमादायान्तरेण वेद्युत्करौ प्रपाद्य प्रसि-
द्धमुपोषेयुरित्येथ यदि दग्धः स्यादस्थीन्याहृत्यान्तर्वेदि शरीराणां
5 कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तेषूपरि पात्राणि चित्वा कुशतरुणकैः
प्रतिछाद्य प्रसिद्धमुपोषेयुरित्येथ यद्यस्थीनि न विन्देयुस्त्रीणि षष्टि-
शतानि पर्णत्सरूणामेव कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तेषूपरि पात्राणि
चित्वा कुशतरुणकैः प्रतिछाद्य प्रसिद्धमुपोषेयुरित्येथ यदि दिगेव
प्रज्ञायते तां दिशं विहारं कल्पयित्वासावेहीति नामग्राहमाहूय
10 पर्णत्सरूणामेव कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तेषूपरि पात्राणि चित्वा
कुशतरुणकैः प्रतिछाद्य प्रसिद्धमुपोषेयुरित्येथ यदि दिगपि न प्रज्ञायत
इमां दिशं विहारं कल्पयित्वासावेहीति नामग्राहमाहूय पर्णत्सरूणा-
मेव कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तेषूपरि पात्राणि चित्वा कुशतरु-
णकैः प्रतिछाद्य प्रसिद्धमुपोषेयुरित्याहिताग्निमग्निभिर्दहन्ति यज्ञपात्रै-
15 श्चेति विज्ञायते पुरुषाकृतिर्ह्यस्य प्रियतमेत्येतामनुख्यां दहनस्य ब्रुव-
तेथाप्युदाहरन्ति शरीरदायादा ह वा अग्नयो भवन्तीति तदपि
दाशतये विज्ञायते शतमिन्नु शरदो अन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसं
तनूनाम् । पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो मध्या रीरिषता-
युर्गन्तोरिति ॥ १० ॥

---

answers to दीप्यमानैः; Ait. Br. VII. 2: एवमेवैनान् (sc. अग्नीन्) अजस्रानजुह्वत इन्धीरन्.

1. 2. So H Bü; गार्हपत्येभिविष्यपित्वाहवनीयेधस्तात्समिधमाहरं-त्युपरिष्टा° T.

4. Here and l. 6, 8, 11 H Bü every time omit इति.

6. Here and l. 8. 14 H Bü both times omit प्रसिद्धं.

16. इति om. T.

17. दाशयते i. e. ṚS. I. 89. 9.

अथातः संचयनमेकॅस्यां व्युष्टायां तिसृषु वा पञ्चसु वा सप्तसु वा नवसु वैकादशसु वायुग्मा रात्रीरर्धमासान्मासानृतून्संवत्सरं वा संपाद्य संचिनुयुरितिˇ स उपकल्पयते सतं च क्षीरं चाज्यं चोदकुम्भं च दर्भांश्च परिस्तरणीयान्नीललोहिते सूत्रे बृहतीफलं चाश्मानं चापामार्गं च
5 वेतसशाखां च सिकताश्च शुल्बं च पर्णशाखे चोॅत एवादहनादङ्गा- रान्निर्वर्त्य तिस्रोवसर्जनीया जुहोत्यव सृज पुनरग्ने पितृभ्यः संगच्छस्व पितृभिर्यन्ति कृष्णः शकुन आतुतोदेत्य्थैतस्मिन्सते क्षीरं चोदकुम्भं च निषिच्य वेतसशाखयावोक्षन् संपादयत्यप्रक्षाथयञ्छरीराणि यं ते अग्निममन्थामेति षड्भिःˇ प्रथमां वोत्तमां वा द्विरभ्यावर्तयेयुरॅथैतदाद-
10 हनमुदकुम्भैः स्ववोक्षितमवोक्ष्य यास्य स्त्रीणां मुख्या सा सव्ये पाणौ बृहतीफलं नीललोहिताभ्यां सूत्राभ्यां विग्रथ्याश्मानमन्वास्थायापा- मार्गेण सकृदुपमृज्यानन्वीक्षमाणा दक्षः शिरस्तो वास्थि गृह्णात्युत्ति- ष्ठातस्तनुवं संभरस्व मेह गात्रमवहा मा शरीरम् । यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः सविता दधात्वितीदं त एकमिति द्वितीयंˇ
15 पर ऊ त एकमिति तृतीयंˇ तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्वेति चतुर्थंˇ संवेशनस्तनुवै चारुरेधीति पञ्चमंˇ प्रियो देवानां परमे सधस्थ इति

---

4. लोहितसूत्रे T.

5. शुल्वं T, शुल्बे H Bü.

6. °वसर्जनीया is a conjectural reading. °वर्जनीया H Bü, विसर्जनीया T, Gṛhyapray.

7. Is चोदकुम्भं (so all MSS.) to be corrected into चोदकं?

8. °ावोक्षन् or °ावोक्षत् H Bü; °ावोक्ष्य T. — With °पादयत्य° begins the MS. Burnell. °पादयत्य° T Brl, Gṛhyaprayoga; पात- यत्य° H Bü. I am uncertain, which reading to accept.

9. अथैतद्° H Bü; अथैनद्° T Brl Gṛhyaprayoga.

10. अवोक्षति Gṛhyaprayoga; अवोक्षिति Brl, अवोक्ष्य H Bü T.

षष्ठमेथैनं सुसंचितं संचित्य पिण्डं करोतिˇतं तथा करोति यथास्य
कपोतश्छायायां नोपविशेदित्यथैनमपरिमितैः क्षुद्रमिश्रैरश्मभिः परि-
चिनोतिˇन तेन परिचिनुयाद्यथास्य कपोतश्छायायां नोपविशेदित्य-
थैतान्यस्थीन्यद्भिः प्रक्षाल्य कुम्भे वा सते वा कृत्वादायोपोत्तिष्ठत्युत्तिष्ठ
5 प्रेहि ॥ ११ ॥

उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व परमे व्योमन् । यमेन त्वं यम्या
संविदानोत्तमं नाकमधिरोहेममितिˇतं प्रतिवेशं कुम्भं निधायाथातो
हविर्यज्ञियं निवपनंˇयं कामयेतानन्तलोकः स्यादितिˇसमस्था उद्धते
सिकतोपोप्ते परिश्रिते निदधाति पृथिव्यास्त्वा अक्षित्या अपामोष-
10 धीनां रसे सुवर्गे लोके नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादया-
म्यसावित्यनन्तलोको हैव भवतीति विज्ञायतेˇजघनेन कुम्भं तिस्रो
दक्षिणाप्राचीः कर्षूः कुर्वन्तीति तत्पुरस्ताद्व्याख्यातंˇजघनेन कर्षूः पर्ण-
शाखे निहत्यावलेन शुल्बेन बद्ध्वा विनिःसर्पन्तीति तत्पुरस्ताद्व्याख्यातंˇ
यत्रापस्तद्यन्त्यनवेक्षमाणाˇअपः सचेला दक्षिणामुखाः समृत्तिका आप्ल-
15 वन्ते धाता पुनातु सविता पुनात्वितिˇनामग्राहं त्रिरुदकमुत्सिच्यो-
त्तीर्याचम्यादित्यमुपतिष्ठत उद्वयं तमसस्परीत्यथ गृहानायन्तिˇयच्चात्र
स्त्रिय आहुस्तत्कुर्वन्ति ॥ १२ ॥

ते यदि पुनर्धक्ष्यन्तो भवन्ति पुरस्तादेवावशेषयेयुर्जुहूं चारणी च

---

1. Between संचित्य and पिण्डं H Bü add तस्य, not T Brl. — करोतितंतथा. om. H Bü; they have करोत्यथास्य.

2. अथैनमप° H Bü; अथैनान्यप° Brl; अथैनानप° T. — So emended; °मिश्रैरश्मिभिः all MSS. Compare C. 385.

3. नतेन H Bü Brl; नते T.

4. सते T Brl; शरावे H Bü.

7. निधाया° all; निदधात्या° Brl (sec. m.?).

9. After निदधाति T adds शांत्या इति.

10. सुवर्गे T Brl; स्वर्गे H Bü.

कृष्णाजिनं दृषदुपले शम्यामित्यथ यद्यनुप्रहृतानि स्युर्यस्यैव कस्य चाश्व-
त्यस्यारणी गृहीत्वा मथित्वाग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य दक्षिणेनाग्निं
दक्षिणाग्रान्दर्भान्संस्तीर्य तेषूपरि कृष्णाजिने शम्यायां दृषदुपले युक्त्वा-
स्थीन्यवाञ्जनं पिष्ट्वा पुराणसर्पिषा समुदायुत्य जुह्वा प्रसेकं जुहोत्यस्मा-
5 त्त्वमधि जातोस्ययं त्वदधि जायताम् । अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय
लोकाय स्वाहेत्यथैवानुप्रहरति जुहूं चारणी च कृष्णाजिनं दृषदुपले
शम्यामित्यथाप्युत्प्रेक्षा भवति ˘ तं यदि ज्वालोर्ध्वमभ्युज्ज्वलयेद्देवलोक-
मभ्यजैषीदित्येनं जानीयादथ यदि मुहूर्तमुदेत्य व्याभ्रमेदन्तरिक्षलोक-
मित्येनं जानीयादथ यदीमामनुविनयेदिहैवेति जानीयाद्यत्राच स्त्रिय
10 आक्रुस्तत्कुर्वन्ति ˘ न चास्यात ऊर्ध्वं श्मशानं कर्तुमाद्रियेतोक्तीर्वास्या-
दहने वपेदपस्वाभिर्वा परिचिनुयात्तमभ्येवादित्यस्तपत्यभि वातः पवते
तमापः स्पृशन्ति स नादित्यस्य सकाशान्न वायोर्नापां स्पर्शाच्छिद्यते

---

1. So emended; यस्यैवकचाश्व° H; यस्यैवचाश्व° Bü; यस्यचैवै-कस्याश्व° T; यस्यचैवैकस्यचाश्व° Brl.

2. Between दक्षिणेन and दक्षिणाग्रान् Brl has अग्निं, T: आह-वनीयं, H Bü nothing.

3. शम्यां T; शम्यायां the others.

3. 4. युक्त्वैतान्यस्थीन्यवा° H Bü; युक्त्वास्थीन्यवा° Brl; युक्त्वा-स्यवा° T.

6. °चारणीं H Bü Brl; °चारणिं T.

7. For उत्प्रेक्षा comp. p. 12, l. 5. — °र्ध्वमभ्युज्ज्वलयेद् Brl; °र्ध्वंभ्युज्ज्वलयेद् T (consequently = Brl); °र्ध्वमत्युज्ज्व° H Bü.

8. Instead of एनं (T, Brl) H Bü have एवं here and l. 9. — उदेत्यव्याभ्रमेद् Brl; वाभूमेद् T; उदेत्युज्ज्वलयेद् H Bü.

9. °मामनुविनयेद् Brl; °मानविनयेद् T; °मामनुविनश्येद् H Bü.

10. °येताक्तिर्वा H Bü; °येताक्तिंवा Brl; °येताक्तिव्या T. Compare the parallelpassage of Hir. and the preface.

11. वपेद् H Bü T; निवपेयुर् Brl.

यमेवं निदध्युर्य उ चैनदेवं विदुरेवमु हाहीनाहा श्वःश्वोहायनास्तं हो एवं चक्रे तस्यो हेमेहीनाहा श्वःश्वोहायनाˇ श्रेयसी श्रेयसी ह्यस्मै व्युच्छन्ती व्युच्छतिˇ वस्यसी वस्यसी प्रजा भवति यमेवं निदध्युर्य उ चैनदेवं विदुरेतां ह कौषीतकिर्विदां चकारˇ तस्यो हेमे कौषीतकिनःˇ
5 श्रेयसी श्रेयसी ह्यस्मै व्युच्छन्ती व्युच्छत्यस्मै वस्यसी वस्यसी प्रजा भवति यमेवं निदध्युर्य उ चैनदेवं विदुर्य उ चैनदेवं विदुः ॥ १३ ॥

एकाहं धुनुयुस्त्रीण्यहानि धुनुयुः पञ्च सप्त नवैकादशाहान्यर्धमासं धुनुयुरयुग्मा रात्रीरर्धमासान्मासानृतून्संवत्सरं वा संपाद्य धुनुयुरितिˇ स उपकल्पयते दधि च वाजिनमिश्रं कुम्भीं च शतातृण्णां तिस्रः
10 पालाश्यो मेध्यो रोहितं चर्मानडुहमाहननार्थमपसलावृत्तां रज्जुं परिश्रयणीं षट्छतानीष्टका आममया अपरिमिताश्च लोकंपृणा द्वया

---

1. 3. 6. **यमेव** H Bü; **यमेवं** T Brl.

1. This passage may be called the most difficult of the whole sūtra. I therefore give the vv. ll. of all my MSS., as I have read them: **एवमुहाहीनाहाश्वत्थ्याहायनास्तंहोएवञ्चक्रेतस्येहोमेहीनाहाश्रेयसी°** Brl; **एवमुहाहाहीनाहाश्व**(or **स्व**)**ध्योहायनांस्तंहोएवंचक्रेतस्योहेमेहाहीनाश्वध्याहायनाश्रेयसी°** Bü; **एवमुहाहाहिनास्वध्योहायनास्तं** (etc., the rest as Bü) H; **एवंमुखानाहाद्दाहायनास्तंहोहेवञ्चतेस्योहेमोहाहिनाहाश्वत्यायहायनाश्रेयसिं°** T. I have without hesitation taken into the text the ingenious conjecture of Prof. Kern: **श्वःश्वो** instead of **श्वध्यो** or **श्वत्थ्यो**. But nevertheless the interpretation has many difficulties. Compare the shorter redaction of this „vijñānam“ in the Hiraṇyakeśisūtra. The meaning seems to be: „whomsoever they inter in this way, and they, who know this, (with those it will be) even thus: ever and ever returning years with not-lessened days — so him (for whom this ceremony has been performed) he (the performer) makes, h i s are those ever and ever returning years with not-lessened days“. If this i s the sense of the words, to **अहीनाहा** the visarga ought to be added.

5. Comp. TS. II. 1. 10. 3.

धानास्तिलमिश्राश्चातिलमिश्राश्चाथैतद्भिवान्यायै दुग्धमर्धपात्रं समूलं बर्हिर्नलेषीकां भुक्तभोगं च वासः चेत्रवितृर्णीं चतुरो लोष्टान्पञ्च चरू-न्पञ्चापूपांस्तेषां घृतेनैकोभिघारितःˇमृतेनैकःˇचीरेणैकोˇदध्नैकोˇमधु-नैकश्चेतुरः स्तम्बानर्जुनस्तम्बं दूर्वास्तम्बं काशस्तम्बं कुशस्तम्बं चतुरो
5 नानावृत्तीयान्परिधीन्पर्णमयवारणवैतसशमीमयान्द्वे शाखे वारण-शाखां च शमीशाखां च यवान्सर्वौषधीः सिकताश्च शुल्बे च तिस्रश्च पर्णशाखाˇअथान्तरेण ग्रामं च श्मशानं चागारं वा विमितं वा कारितं भवतिˇतद्वृथाग्निमुपसमाधाय जघनेनाग्निं तिस्रः पालाश्यो मेथ्यो निहत्य तासामन्तरेणास्थिकुम्भं निधाय तदुपरिष्टाच्छतातृसाम-
10 थ्युवस्य दध्ना वाजिनमिश्रेण पूरयति वैश्वानरे हविरिदं जहोमीमं समुद्रं शतधारमुत्समिति द्वाभ्यांˇद्रप्साननुमन्त्रयते द्रप्सश्चस्कन्देत्यथैनं रोहितेन चर्मणानडुहेनाभिघातमभिघातं त्रिरपसलैः परियन्त्यजिनमौ अजिनमौ इति त्रिस्त्रिरेव रात्रेः परियन्तिˇत्रिरह्नˇएवममात्या एवं स्त्रियस्तेदनु नर्तकश्चानुनृत्येयुर्यश्चापहन्यतेˇखार्यां वा पल्वे वा

---

1. So H Bü Brl; °श्रांश्चाभिवान्या° T.

5. नानावृक्ष्यान् Brl; नानावृत्तान् T H Bü, but comp. kaṇḍ. 15 s. f. and Āp. śrs. V. 17. 5. — वैतस° T Brl; वेतस° H Bü.

6. Instead of शमी° Brl has पर्ण° (T omits the word), but comp. kaṇḍ. 16. — सर्वौषधीस् Brl, सर्वौषधं the others.

8. तद्वृथाग्निं T Brl; तद्यथाग्निं H Bü. Comp. kaṇḍ. 17 init.

9. Between निहत्य and तासाम° Brl has तदुपरि.

12. अभिघातं only once T Brl.

12. 13. यन्त्यजिनमौ इति Brl; यन्त्यजिनमौअजिनमौलिति T; यंत्यजिनमौअजिनमौइति H Bü. The Baudh. paddh. Burnell has: अजिनमोर्यजिनमोर्यजिनमोयीति. Compare Hir. XXIX. 2 (med.) and C. 84. The repetition of अजिनमौ, although it is to be said thrice, has its analogy in मधु, Āp. śrs. XV. 8. 6.

14. Uncertain reading. पल्वेवा Bü; पल्ये(पल्वे?)वा H; पल्वे-

समवशमयन्ते॑ यदेषां समवशमितव्यं भवति तेन तथा प्रययुर्यदेहर्न पुरस्तान्न पश्चाच्चन्द्रमसं पश्चेयुस्ते महाराच उत्थाय प्रययुः ॥ १४ ॥

ते महाराच उत्थाय प्रययुर्ज्ञात्वा श्मशानकरणमेथैते ब्राह्मणा अश्रीरादायोत्तरतो गत्वा लोष्टानुपसंहरन्तीष्टका वोथैतदादहनमुद-
5 कुम्भैः स्रवोच्चितमवोक्षत्यपेत वीत वि च सर्पतातो येत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः । अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मा इति॑ यथा जीवदुपसर्पेद्विज्ञायते न जीवन्तमभिनिदध्याद्यज्जीवन्तम-भिनिदध्याज्जीवतो ह्येष प्राणानभिनिदध्यादिति॑ पर्णशाखया वेदयित्वापसलावृत्तया रज्ज्वा परियन्ति प्रेमां मात्रामुपस्तृहीति॑ तस्य मात्रा॑
10 यदि ग्रीवदघ्नं पुरस्तान्नाभिदघ्नं पश्चाद्यदि नाभिदघ्नं पुरस्ताज्जानुदघ्नं पश्चाद्यदि जानुदघ्नं पुरस्ताद्गुल्फदघ्नं पश्चाद्यदि गुल्फदघ्नं पुरस्तात्समं भूमेः पश्चात्पुरुषमात्रं भवतीति विज्ञायत॑ उक्तं विधाभ्यासमेनुस्यन्वं

वा T; पल्वे(or पल्पे)वा Brl. Hir. (XXIX. 1. s. f.) has तल्पे वा, compare also Kāty. śrs. XXI. 3. 7. In the Baudh. gṛhyasūtra II. 13 the same पल्वे occurs also at the side of गोष्ठे.

1. समवशमयंते Bü H T; समवशामयन्ते Brl. For this word compare Śat. Br. VII. 3. 2. 1 and Śāṅkh. gṛhs. I. 14. 7. — समवशमि(or यि)तव्यं Bü H; समवशमैतव्यं Brl T.

2. महाराचादुत्थाय here and 21. 3 H Bü; महाराचउ° T; सहाचउ° Brl.

3. Emended. MSS.: आर्तीरा°, अभिरा°, अद्रिरा°.

7. So emended. जीवदुपसर्पेद् H Bü; जीवमुपसर्पेद् T; जीवमु(?)पसर्पेद् Brl. But a paddhati: यथा उदकस्वनेन सर्वे जन्तवोपसर्पेयुः. Comp. Hir. XXIX. 1. s. f. The words यज्जीवन्तमभिनिदध्याज् are only found fully in Brl. But T has: निदध्याद्यज्जीवतो, with यत्!

8. Comp. the crit. note on 8. 6.

12. उक्तं namely in the Cayanasūtra cp. 19. — From अनुस्यन्वं to कुर्वन्ति is also found in the Baudh. cayanasūtra c. 19.

लेखां लिखत्यॆपोद्धृत्य स्पन्द्यां कर्षूः खानयन्त्युॆक्षयन्त्यपस्याˇ दक्षिणतश्च
पश्चाच्च वर्षीयसीः कुर्वन्त्यॆथ द्वाभ्यामात्मन्नग्निं गृह्णीते मयि गृह्णाम्यग्रे अ-
ग्निं यो नो अग्निरितिˇस्वयंचितिं जपति यास्ते अग्ने समिधो यानि धा-
मेतिˇश्वेतमश्वमभिमृश्यान्तःशर्करमिमामुपदधाति प्रजापतिस्त्वा सादयतु
5 तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदेत्यॆथाश्वेतत्पुरस्तादेवौदुम्बरं युगलाङ्गलं
कारितं भवति सप्तगवं वा त्रयोदशगवं वॉयुग्मा युक्तस्य भवन्त्यॆथा-
नडुहो युनक्ति सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे ।
तेभिर्युज्यन्तामघ्निया इतिˇकर्षति शुनं वाहाः शुनं नराः शुनासीरा-
विमां वाचमिति द्वाभ्यांˇसीतां प्रत्यवेक्षते सीते वन्दामहे त्वार्वाची
10 सुभगे भव । यथा नः सुभगाससि यथा नः सुफलाससीत्यॆथास्थि-
कुम्भं सीतायां निदधाति सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ
आदधे । तेभिरदिते शं भवेत्यॆथानडुहो विमुञ्चति विमुच्यध्वमघ्निया
देवयाना अतारिष्म तमसस्पारमस्य । ज्योतिरापाम सुवरगन्मेतिˇत
एतेध्वर्योर्भवन्ति यदि दक्षिणावान्पितृमेधोˇयद्यु वै सत्त्रियोग्निर्यथा-
15 गवं व्युदचन्तिˇयत्रैवानड्वाहस्तद्युगलाङ्गलमॆथैनमुपवातयति प्र वाता

---

2. From अथ द्वाभ्यां to ध्रुवा सीदेति = Baudh. cay. sū. c. 20, init.

5. From अथाश्वे° to °गवं वा is also found in the Baudh. cay. sū. 24 s. f. but with षड्गवं वा द्वादशगवं वा.

6. After °दशगवं वा Brl continues with नलं स्नवं (24. 10).

9. From वाचमिति to देवता प्रजापति° (p. 23. l. 6) om. T.

13. 14. From त एते to युगलाङ्गलं (l. 15) also in the cayana-sūtra (cp. 25), but here we have दक्षिणावता यजते instead of दक्षिणावान्पितृमेधः.

15. व्युदचंति H; व्युदन्वंति B; व्युदंचति cayanasūtra (MS. Haug); व्यादचन्ति Mahāgnisarvasva; यदि सत्त्रेग्निं चीयते तदा यथागवं यस्य ते बलीवर्दास्तस्यैवोत्सृजन्ति । न त्वध्वर्यवे दातव्याः तस्यापि तत्र यजमानत्वात् Mahāgnisarvasva, MS. Burnell fol. 31. a. 1.

वान्ति पतयन्ति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते सुवः । इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीं रेतसावतीत्यग्निवत्सर्वौषधीर्वपति यथा यमाय हार्म्यमवपन्पञ्च मानवाः । एवं वपामि हार्म्यं यथासाम जीवलोके भूरय इत्येच सिकता निवपत्यग्ने तव श्रवो वय इति
5 षड्भिरनुछन्दसमेथोर्ध्वचित उपदधाति चितः स्थ परिचित ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदेति ˇ अथानुव्यूहत्याप्यायस्वेति गायत्र्या ब्राह्मणस्य ˇ सं ते पयांसीति त्रिष्टुभा राजन्यस्य ˇ यथासुष्ठु यथाशर्करमनुव्यूहत्यथ द्वाभ्यामात्मन्नग्निं गृह्णीते मयि गृह्णाम्यग्रे अग्निं यो नो अग्निरिति ˇ स्वयं-
10 चितिं जपति यास्ते अग्ने समिधो यानि धामेति ˇ श्वेतमश्वमभिमृश्याधिद्रवणं जपत्यपामिदं न्ययनं नमस्त इति द्वाभ्यामेथ चैत्रवितॄणीं चतुरो लोष्टानुपदधात्युत्ते तभ्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अहं रिषं । एतां स्थूणां पितरो धारयन्तु तेत्रा यमः सादनात्ते मिनोत्विति पुरस्तादुपदधात्युपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचसं पृथिवीं
15 सुशेवां । ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा पातु निर्ऋत्या उपस्थ इत्युत्तरत ˇ उच्छ्वञ्चस्व पृथिवि मा वि बाधिथाः सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना । माता पुत्रं यथा सिचाभ्येनं भूमि वृणुविति पश्चादुच्छ्वञ्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं मित उप हि श्रयन्तां । ते गृहासो

---

4. From **सिकता निवपति** to **अनुव्यूहति** (l. 8) also in the cayanasūtra (26. s. f.) with the exception of **पितरः . . . सादयतु.**

8. On **यथासुष्ठु यथाशर्करं** compare Mahāgnisarvasva fol. 26. a: **यथा अग्निक्षेत्रं समं भवति यथा च तद्बहिः शर्करा दृढा भवन्ति तथा शर्करा अनतिक्रम्य संभारान्व्यूहति.**

8. 9. With **अथ द्वाभ्यां** T Bü H begin a new chapter; H Bü repeat the words **अथ द्वाभ्यां . . . °णीते**, H closing them with **॥ १४ ॥.** In Bü the number is added in margine.

11. TS. IV. 6. 1. 3.

मधुश्चुतो विश्वाहास्मै शरणाः सन्त्विति दक्षिणतस्तया देवतं कृत्वा सूददोहसः करोत्यथैनं तिलमिश्राभिर्धानाभिरुपकिरत्येणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः । तिलवत्सा ऊर्जमस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीरित्यथैतदभिवान्यायै दुग्धमर्धपात्रं दक्षिणत उपदधा-
5 त्येषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहे । अक्षितिर्नाम ते असावित्यत्र यजमानस्य नाम गृह्णाति ˘तया देवतं कृत्वा सूददोहसं करोति ˘दक्षिणतः समूलं बर्हिर्निदधातीदं पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्त उत्तरं भरेम । तत्त्वमारोहासो मेध्यो भव यमेन त्वं यम्या संविदान इति ˘तया देवतं कृत्वा सूददोहसं करोत्यथ नलेषीकामु-
10 पदधाति नलं प्लवमारोहैतं नलेन पथोन्विहि । स त्वं नलप्लवो भूत्वा संतर प्रतरोत्तरेति ˘तया देवतं कृत्वा सूददोहसं करोत्यथास्थिकुम्भं भुक्तभोगेन वाससा निर्णिज्य यथाङ्गं चिनोति सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे । तेभ्यः पृथिवि शं भवेत्यत्र षड्ढोतारं व्याचष्टे ˘षड्ढोता ˘सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च
15 धर्मणा । अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः । परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थामिति चोथैनमुपवातयति शं वातः शं हि ते घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः । कल्पन्तां मे दिशः शग्मा इत्यथैतान्पञ्च चरूंन्त्सापूपानुपदधात्यपूपवान् घृतवांश्चरुरेह सीदतूत्तभ्नुवन्पृथिवीं द्यामुतोपरि । योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत ये
20 देवानां घृतभागा इह स्थ । एष ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेसावित्यत्र यजमानस्य नाम गृह्णाति ˘दशाक्षरा तां रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दभन्पितरो देवता । प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवः सीदेति पुरस्तादुपदधात्यपूपवाञ्छृतवानित्युत्तरतोपूपवान् क्षीरवानिति पश्चादपूपवान्द-
25 धिवानिति दक्षिणतोपूपवान्मधुमानिति मध्ये ˘शताक्षरा सहस्राक्षरा-

---

24. From °कृतवान् to क्षीरवान् omitted in H Bü.

युताक्षराच्युताक्षरेति प्रतिदिशमनुषजति ऽतया देवतं कृत्वा सूददोहसः करोत्यथैनमतिलमिश्राभिर्धानाभिरुपकिरत्येतास्ते स्वधा अमृताः करोमि यास्ते धानाः परिकिराम्यत्र । तास्ते यमः पितृभिः संविदानोऽत्र धेनूः कामदुघाः करोत्वित्यथ चतुरः स्तम्बानुपदधाति चरुणामुपरिष्टात्त्वामर्जुनौषधीनां पयो ब्रह्माण इद्विदुः । तासां त्वा मध्यादाददे चरुभ्यो अपिधातव इति पुरस्तादर्जुनस्तम्बं ऽदूर्वाणां स्तम्बमाहरैतां प्रियतमां मम । इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानुविरोहत्वित्युत्तरतो दूर्वास्तम्बं ऽकाशानां स्तम्बमाहर रक्षसामपहत्यै । य एतस्यै दिशः पराभवन्नघायवो यथा ते नाभवन्पुनरिति पश्चात्काशस्तम्बं ऽदर्भाणां स्तम्बमाहर पितृणामोषधीं प्रियां । अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो फलमिति दक्षिणतो दर्भस्तम्बं ऽचतुर्णां स्तम्बानामग्रैर्मध्यमं चरुमपिदधात्येतैरेव चतुर्भिर्मन्त्रैस्तया देवतं कृत्वा सूददोहसः करोत्यथ चतुरो नानावृक्षीयान्परिधीन्परिदधाति मा त्वा वृक्षौ संबाधिष्टां मा माता पृथिवि त्वं । पितॄन्ह्यत्र गच्छास्येधासं यमराज्य इति पर्णमयवारणौ पुरस्ताच्चोत्तरतश्च ऽमा त्वा वृक्षौ संबाधेथां मा माता पृथिवी मही । वैवस्वतं हि गच्छासि यमराज्ये विराजसीति वैतसशमीमयौ पश्चाच्च दक्षिणतश्च ऽतया देवतं कृत्वा सूददोहसौ करोत्यथ नलेषीकावित्येकेऽथ लोष्टानुपदधाति पृथिव्यास्त्वा ॥ १५ ॥

पृथिव्यास्त्वा लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवता प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदेति शतं पुरस्तादुपदधात्यन्तरिक्षस्य त्वा लोके सादयामीति शतमुत्तरतो ऽदिवस्त्वा लोके सादयामीति शतं पश्चाद्दिशां त्वा लोके सादयामीति शतं दक्षिणतो ऽनाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयामीति द्विशतं

---

13. नानावृक्षीयान् H Bü; °वृक्ष्यान् Brl; °वृक्षान् T. Comp. p. 20. 5.

17. नलेषीकावित्येके Brl, T; नलेषीकामुपदधातीत्येके H Bü.

मध्येˇतया देवतं कृत्वा सूददोहसः करोत्यथ लोकंपृणा उपदधाति
लोकं पृण छिद्रं पृणाथो सीद शिवा त्वं । इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पति-
रस्मिन्योनावसीषदन्निति ˇलोकंपृणाभिः सहस्रं संपद्यते ˇद्विषहस्राद्विष्वे-
तान्येव पुनः पुनरुपदध्यात्काढकाम्निचितावपि पञ्चाशीतिशतमुपदध्या-
5 द्विंज्ञयतेग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्यामिक्षया वेति काढ-
काम्नीनां ब्राह्मणंˇतया देवतं कृत्वा सूददोहसः करोत्यथावद्रुत्य
कृष्णमश्वमभिमृश्य तनुपुरीषमुपदधाति पृष्टो दिवीतिˇतया देवतं
कृत्वा सूददोहसं करोत्यथैनमुपवातयति शं वातः शं हि ते घृणिः
शमु ते सन्त्वोषधीः । कल्पन्तां ते दिशः सर्वा इत्यथैनमभिमृशतीद-
10 मेव मेतोपरामार्तिमाराम कां चन । तथा तदश्विभ्यां कृतं मित्रेण
वरुणेन चेतिˇपुरस्ताद्वारणशाखां निदधाति वरणो वारयादिदं देवो
वनस्पतिः । आर्त्यै निर्ऋत्यै द्वेषाच्च वनस्पतिरित्युत्तरतः क्षेत्रवितृणीं
निदधाति विधृतिरसि विधारयास्मदघा द्वेषांसीतिˇपश्चाच्छमीशाखां
निदधाति शमि शमयास्मदघा द्वेषांसीतिˇदक्षिणतो यवान्निदधाति
15 यव यवयास्मदघा द्वेषांसीत्यथैनमुपतिष्ठते पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छ
दिवं गच्छ दिशो गच्छ सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ
पृथिवीं गच्छापो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरी-
रैरितिˇजघनेन चितां तिस्रो दक्षिणाप्राचीः कर्षूः कुर्वन्ति तत्पुरस्ता-
द्व्याख्यातंˇजघनन कर्षूः पर्णशाखे निहत्याबलेन शुल्बेन बद्ध्वा विनिः-

---

1. From अथ लोकं° to अथावद्रुत्य (excl.) is omitted in Brl.

1. T has, as mostly in this part of the sūtra, only the pratīka.

3. So T; द्विषाहस्राद्विणे° H Bü.

6. This brāhmaṇam is found TBr. III. 12. 5. 12.

6. 7. The passage from अथावद्रुत्य to पृष्टो दिवीति is again taken from the cayanasūtra. Brl has: पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निरिति. The whole passage is forgotten by T.

19. Before कर्षूः H Bü (nct T Brl) have वा.

सर्पन्तीति तत्पुरस्ताद्व्याख्यातं ˘ यत्रापस्तद्यन्त्यनवेक्षमाणा ˘ अपः सचेला दक्षिणामुखाः समृत्तिका आप्लवन्ते धाता पुनातु सविता पुनात्विति ˘ नामग्राहं त्रिरुदकमुत्सिच्योत्तीर्याचम्यादित्यमुपतिष्ठत उद्वयं तमसस्प- रीत्यथ गृहानायन्ति ˘ यत्राच स्त्रिय आक्रुस्तत्कुर्वन्त्यत्र शान्तिं कुर्वन्ति ˘
5 सौत्रामण्या प्रत्याम्नायो भवत्यत्रामिक्षया वेति ˘ संतिष्ठते लोष्टचितिः ˘ संतिष्ठते लोष्टचितिः ॥ १६ ॥

अथ गृहानेष्यन्नुपकल्पयते वारणं स्रुक्स्रवं च वारणान्परिधीन् कुशमयं बर्हिः पर्णमयमिध्मं लोहितं चर्मानडुहं नवं च सर्पिराञ्जनं चाश्मानं चानड्वाहं च शमीशाखां च कुशतरुणकानि च दर्भस्तम्बं
10 चाजं च यवांश्चेत्येथान्तरेण ग्रामं च श्मशानं च तद्वृथाग्निमुपसमाधाय कुशमयं बर्हिः स्तीर्त्वा वारणान्परिधीन्परिधाय पर्णमयमिध्ममभ्यज्य स्वाहाकारेणाभ्याधायाथैतल्लोहितं चर्मानडुहं जघनेनाग्निं प्राचीनग्री- वमुत्तरलोमोपस्तृणाति ˘ तदारोहन्ति यावन्तोस्य ज्ञातयो भवन्त्यारो- हतायुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यति ष्ठ । इह त्वष्टा सुज-
15 निमा सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे व इत्येथैनाननुपूर्वं कल्पयति यथाहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः । यथा न पूर्व- मपरो जहात्येवा धातरायूंषि कल्पयैषामित्यथ वारणेन स्रुवेण वा- रण्यां स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा जुहोति न हि ते अग्ने तनुवै क्रूरं

---

5. So gives Brl (only भवन्त्य°); सौत्रामण्या T Brl, °मण्याः H Bü, quot. Gop.; भवत्य° H Bü Gop.; भवंत्य° (न्त्य°) T Brl; अत्र is omitted by Gop.; °ामिक्षया T Brl; °ामिक्षाया Gop.; °ामिक्षायां H Bü; वेति Brl Gop.; चेति T; instead of वे(चे)ति H Bü have जुहुयादिति.

7. So T Brl Gṛhyaprayoga; स्रुवंचस्रुचंच H Bü.

10. तद्वृथाग्नि° H Bü T; वृथाग्नि° quot. Gop.; लौकिकाग्नि° Brl.

15. अनुपूर्वं H Bü Brl Gṛhyaprayoga; अनुपूर्वान् T. Compare also Hir. XXVIII. 11.

चकार मर्त्यः । कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जराय गौरिव । अप नः
शोशुचदघमग्ने शुशुध्या रयिं । अप नः शोशुचदघं मृत्यवे स्वाहेत्येथ
वारणेन स्रुवेणोपघातं जुहोत्यप नः शोशुचदघमिति द्वादश स्रुवाहु-
तीर्ह्येथोपोत्थायानड्वाहमन्वारभन्तेनड्वाहमन्वारभामहे स्वस्तये । स न
5 इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः संपारणो भवेतिˇप्राञ्चो यन्तीमे जीवा वि
मृतैराववर्त्तिन्नभूद्भद्रा देवाहूतिर्नो अद्य । प्राञ्चोगामा नृतये हसाय
द्राघीय आयुः प्रतरां दधाना इतिˇजघन्यः शमीशाखया पदानि
संलोपयते मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां द-
धानाः । आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवत यज्ञियास
10 इत्येथान्तरेणाग्निं च ग्रामं चाश्मानमुपदधातीमं जीवेभ्यः परिधिं द-
धामि मा नोनुगादपरो अर्धमेतं । शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो
मृत्युं दध्महे पर्वतेनेत्येथैताः पत्नयो नवेन सर्पिषा संमृशन्त इमा ना-
रीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा संमृशन्तामितिˇकुशतरुणकैस्त्रैक-
कुदेनाञ्जनेनाङ्क्ते यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि । तेनामृतस्य
15 मूलेनारातीर्जम्भयामसीत्येथैतानि कुशतरुणकानि समुच्चित्य दर्भस्तम्बे
निदधाति यथा त्वमुद्भिनत्स्योषधे पृथिव्या अधि । एवमिम उद्भिन्दन्तु
कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेनेतिˇप्रत्येत्य गृहानासन्दीः प्रोष्ठानित्यारोह-
न्त्यनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्र इत्येजं चै-

---

8. **संलोपयते** H Bü Brl; **संलोपयंते** T; **संकुलोपयन्ते** Gṛhyapra-
yoga. Comp. Hir. XXVIII. 11 and Wiener Zeitschr. für die Kunde
des Morgenl. VIII, p. 369.

10. With **अथान्तरेणाग्निञ्च** Brl breaks off.

15. **समुच्छ्रित्य** Bü T.Ā. p. 714; **समुच्चित्य** H Gṛhyaprayoga; T
om.; compare C. 461.

17. **गृहानासंतिप्रोष्ठानित्यारोहन्त्य॰** T; **गृहएनासंदींप्रोष्ठानित्या-
रोहयंत्य॰** H Bü. **आसन्दींप्रोष्ठान्** Gṛhyaprayoga.

तदहः पचन्ते यवोदनं चौजस्याश्नात्यजोस्यजास्मद्घा द्वेषांसीतिˇयवो-
दनस्य च प्राश्नाति यवोसि यवयास्मद्घा द्वेषांसीत्यथास्य श्राद्ध
कुर्वन्त्येकस्यां व्युष्टायां तिसृषु वा पञ्चसु वा सप्तसु वा नवसु वैकाद-
शसु वायुग्मेष्वहःस्वर्धमासेषु मासेष्वृतुषु संवत्सरे वा दद्यात्कोममहर-
5 हरेकादश मासान्नयन्तिˇन द्वादशं मासमभ्यारोहन्तिˇसंवत्सरे संवत्सर
एतस्मिन्नहनि दद्यात्स एष एवं विहित एवानाहिताग्नेःˇस्त्रियाः पुं-
लिङ्गपात्रचयनेष्टकाकेशवपनवर्जंˇपितुर्मातुराचार्यस्य वा क्रियेतˇसह-
स्रदक्षिणो वाप्यन्यस्य पितृमेधःˇसंतिष्ठते पितृमेधः ॥ १७ ॥

॥ इति प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥

---

1. **पचंते** T; the others are defect here.

3. So T; **एकस्यांवाकाष्ठायां** H Bü.

5. **अहर्** once H Bü. — So T; **द्वादशमसस्यारोहंति** H Bü.; comp. Baudh. gṛhyapariś. III. 11 (in Altind. Ahnencult, p. 217, l. 7).

8. So H Bü; **वाप्यनन्यस्यसंतिष्ठतेपितृमेधः ॥** T.

अथ

हिरण्यकेशिपितृमेधसूत्रम्

अथातः पैतृमेधिकं दहनंˇपुरुषाकृतिर्ह्यस्य प्रियतमेति विज्ञायतˇ
आहिताग्निर्मरणसंशये दहनदेशं जोषयते दक्षिणाप्रत्यक्प्रवणमनिरिण-
मसुषिरमनूषरमभङ्गुरमनुपहतमविस्रग्दार्यनुपक्छिन्नप्रवणंˇ यस्माद्दक्षिणा-
प्रतीच्य आपो निःसृत्योदीच्य एत्य महानदीमवेत्य प्राच्यः संपद्यन्तेˇ
5 समं वा सुभूमिं बहुलौषधिंˇवनस्यावनं क्षेत्रस्याक्षेत्रमिरिणस्यानिरि-
णमित्येकेˇयस्मादारात्क्षीरिणो वृक्षाः कण्टकिनश्च तथौषधीस्तस्मिंस्त्रे-
धोल्लिख्योद्धत्यावोक्ष्य गार्हपत्यं मथित्वाहवनीयं ज्वलन्तमुद्धरत्यन्तरा
दारुचितेरवकाशं शिष्ट्वाग्नीनुपवपति पुरस्तादाहवनीयं पश्चाद्गार्हपत्यं
दक्षिणतोन्वाहार्यपचनं पुरस्तात्सभ्यावसथ्यावौपासनं चˇतेष्वजस्रेषु जुहु-

---

1. A begins with आहिताग्निर्म°.

3. अनुपहतम° A² and Pi. Sā.; अनूप° all the others. Comp. Baudh. 7. 13. — अविस्रग्दारि T H H² B¹ B²; °सृग्दारि A¹ A²; comp. Baudh. l. c. and C. 129; Pi. Sā. quotes with अविदरणं.

4. °प्रतीच्य आपो A¹ A² H Pi. Sā.; प्रतीच्या T B²; प्रती-च्यापो B¹. — निःसृत्य A¹ A² Pi. Sā.; निसस्त्य (i. e. निस्सृ°) B¹; निसृत्य T B².

5. समंवासुभूमिं H H² B¹ B² A¹ A² Pi.Sā.; समंवासभूमिं T. Most probably the original reading was समं वा भूमिं, as given by the Tanjore Brahmamedhaprayoga, comp. Baudh. 8. 2 and Hir. XXIX. 4, Kauś. sū. 25. 24, Śat. Br. III. 6. 1. 18, Kāty. śrs. VI. 3. 12. — बहुलौषधिं only A¹ A² Pi. Sā.; °षधि the others.

5. 6. So (अनिरिणमित्येके) H B¹; °रिणइत्येके T H². The passage वनस्यावनं . . . इत्येके (l. 5 and 6), missing in A¹ A², is found in Pi. Sā.

6. So all except H: तथौषधीश्च and Pi. Sā.: तथौषध्यस्.

द्वसतिˇप्राणा वा एत आहिताग्नेर्यदग्नयस्त एनं समिद्धाः पारयन्त्यगदो ह भवतीति विज्ञायतेˇतस्यैतदग्निहोत्रोच्छेषणं निदधातिˇग्रामे वा- स्यैतेन कल्पेन जुहुयाद्यदि जीवेत्पिबेदेतदग्निहोत्रोच्छेषणंˇयदि मरणं शङ्केत ब्रह्मविदाप्नोति परं भृगुर्वै वारुणिरित्येतावनुवाकौ ब्रह्मविदो
5 दक्षिणे कर्णे जपत्यायुषः प्राणꣳ सन्तन्विति वाˇयदि प्रैति प्रेतमात्याः प्राचीनावीतिनः केशान्प्रकीर्य पांसूनावपन्तेˇतं जघनेन गार्हपत्यं द- क्षिणाशिरसं दर्भेषु संवेशयन्ति सर्वस्य प्रतिशीवरीतिˇसर्वेषु संवेशनेषु दक्षिणाशिराःˇपूर्वया द्वारोपनिर्हृत्यान्तराग्नी निपात्यान्वारब्धे मृत आहवनीये स्रुवाहुतिं जुहोति परेयुवाꣳसमित्येवं गार्हपत्येˇतूष्णीमन्वा-
10 हार्यपचनेऽथास्य दक्षिणेन विहारं परिश्रिते प्रेतस्य केशश्मश्रुलोमन- खानि वापयित्वा स्नापयित्वा ग्राम्येनालङ्कारेणालङ्कृत्य शुक्लसूत्रेणाङ्गुष्ठौ बद्ध्वा नलदमालामाबध्यˇ॥ १ ॥

औदुम्बर्यामासन्द्यां कृष्णाजिनं दक्षिणाग्रीवमधरलोमास्तीर्य त- स्मिन्नेनमुत्तानं निपात्य पत्तोदशेनाहतेन वाससा प्रोर्णोतीदं त्वा वस्त्र-
15 मित्यथास्येतरदपादत्तेपैतदूहेतिˇतत्पुत्रो भ्राता वान्यो वा प्रत्यासन्न- बन्धुः प्रतीतः परिधाया जरसो वसीतेत्यथाप उपस्पृश्यापरेणाहवनीयं

---

1. सुसमिद्धाः A^1 A^2.

3. The passage यदि जीवेत् . . . यदि प्रैति not found in A^1 A^2.

5. So H^2 T; कर्णे जपतीतरस्यायुषः H B^1 Pi. Sā.

6. तं T H^2 B^1 A^1; प्रेतं H.

10. विहारं H A^1 Pi. Sā.; विहारे T H^2. — परिश्रिते T H H^2 A^2 Pi. Sā.; °स्पृते A^1; Gopāla: परिश्रिते कटादिभिः परिवृते.

11. 12. A^1 has: स्नापयित्वाच्छाद्यालङ्कृत्य नलदमालामाबध्य, but compare Gopālayajvan: केचिदच्छाद्य इति न पठन्ति तत्राच्छादन- मर्थसिद्धं भवत्येव.

12. So T H^2; आबध्य नलदेनानुलिंपन्ति H. None of these words are found in B^2 (B^1 is defect here).

16. अथाप उपस्पृश्य only in the MSS. of Hir., not in A and B.

प्रतीचीस्तिस्र उलपराजीः स्तीर्त्वा परापावमवहतानां व्रीहीणामन्वा-
हार्यपचने तूष्णीमुपचरितं चरुं श्रपयतिˇगार्हपत्ये च मैत्रावरुणीमा-
मिक्षां यदि सांनाय्ययाजी भवतिˇपालाशं काष्ठमग्न्यगारतृणैर्गार्हपत्य
आदीप्य तेनोल्मुकप्रथमा गच्छन्त्यजमनुनयन्ति राजगवीं सव्ये पदि
5 बद्धामग्नीनग्निभाण्डमग्निहोत्रोच्छेषणमित्येतान्यनुहरन्तिˇन हीनमन्वाह-
रेयुरथ तमाददतैनसा वहन्तीत्येकेˇकृष्णगवं स्यादिति शाट्यायनक-
मिमौ युनज्मीत्येष योजन आम्नातˇआदीयमानमनुमन्त्रयते पूषा
त्वेतश्च्यावयत्विति ˇतुरीयमध्वनो गत्वा निधाय दक्षिणतो लोष्टानव-
वृज्य तेषु चरुं प्रतिष्ठाप्यैकवाससो दक्षिणान्केशपक्षानुद्ग्रथ्य सव्यान्प्रस्रस्य
10 दक्षिणानूरूनाघ्नानाः सिग्भिरभिधून्वन्तस्त्रिः प्रसव्यं परियन्त्यप नः शो-
शुचदघमितिˇसव्यानुद्ग्रथ्य दक्षिणान्प्रस्रस्य सव्यानूरूनाघ्नाना अनभि-
धून्वन्तस्त्रिः प्रतिपरियन्त्यप नः शोशुचदघमितिˇमेक्षणेन लोष्टेषु च-
रोस्त्रिः प्रयौति ॥ २ ॥

---

1. °राजीस्ती° T H H^2 A^1; °राजीरागार्हपत्यात् A^2; °राजीर् Brahm. pray.

5. °भाण्डमित्येताननुहरन्तिनहीनम° T; °भाण्डमग्निहोत्रोच्छेषण-मित्येताननु° H; °भाण्डमग्निहोत्रोच्छेषणमितिनहीनम° B^1; °भाण्ड-मित्येतान्यनुहरंतिनहीनम° H^2 (pr. m.) B^2; °भाण्डमग्निहोत्रोच्छेषणंये-नचान्येनार्थीभवतिनहीनम° H^2 (sec. m.) Pi. Sā.; °भाण्डमितियेनचा-न्येनार्थीभवतिनहीनम° A^1 A^2 (अग्निभाण्डमित्यौपासनभाण्डः A^2). The sūtra येनचा° भवति is very common in the Kalpa of Āpast.

7. एष H A^1 A^2 B; एषां T H^2; A^2: इमौ युनज्मीत्यनुष्टुबात्मक एष मन्त्रो वाहयोर्योजनकरणतया आम्नातः.

8. 9. अववृज्य i. e. उत्खाय (A^2).

9. उद्ग्रथ्य T H A^1 (both times), Brahm. pray. (twice), Pi. Sā.; उद्ग्रन्थ्य T H^2 (twice). With this passage comp. Āp. śrs. XIV. 22. 1—2.

13. त्रिभागं H^2; त्रिः all the others.

परीत्य परीत्य प्रयौतीत्येकˇआदीयमानमनुमन्त्रयते पूषेमा आशा
इतिˇतुरीयमध्वनो गत्वा निधाय पूर्ववत्कृत्वादीयमानमनुमन्त्रयत
आयुर्विश्वायुरितिˇतुरीयमध्वनो गत्वा निधाय पूर्ववत्कृत्वा तृतीयेन
सह चरुं प्रक्षिणुयादथास्य कपालानि सुसम्भिन्नानि संभिनत्ति यथैषूदकं
5 न तिष्ठेत्तूष्णीं चतुर्थमादाय गत्वा जघनेन दहनदेशं निधायोदञ्चः
समुत्क्रामन्त्येषा वै देवमनुष्याणां शान्ता दिक्तामेवैनाननूत्क्रामन्तीति
विज्ञायतेˇप्रत्येत्य हरिण्या पलाशशाखया शमीशाखया वा श्मशाना-
यतनं संमार्ष्ट्यपेत वीतेतिˇदक्षिणतः शाखामुदसित्वाप उपस्पृश्योद्धत्या-
वोक्ष्य हिरण्यशकलमवधाय तस्मिन्दक्षिणाग्रान्दर्भान्त्संस्तीर्य तेषु दक्षि-
10 णाग्रैर्याज्ञिकैः काष्ठैर्दारुचितिं चित्वाग्नीनुपवपति पुरस्तादाहवनीयं
पश्चाद्गार्हपत्यं दक्षिणतोन्वाहार्यपचनं पुरस्तात्सभ्यावसथ्यावौपासनं चˇ
दक्षिणाप्रागग्रैर्दर्भैरग्नीन्दारुचितिं च परिस्तीर्य दारुचितेः पश्चाद्दर्भा-
न्त्संस्तीर्य तेष्वेकैकशः पात्राणि प्रयुनक्तिˇरज्जूरवक्षत्यासन्दीमपविध्यन्तिˇ
रज्जुषु चैव कृष्णाजिने चोत्तानः शेतˇएकपवित्रेण प्रोक्षणीः संस्कृत्य
15 मृतं पात्राणि दारुचितिं च प्रोक्ष्याथाज्यानि गृह्णाति दर्शपूर्णमासव-

---

3. **प्रक्ष्णुयाद्** T H[2] H; **प्रक्षिणुयात्** A[1] Pi. Sā.; **प्रदक्षिण्याद्** B[1]; **प्रक्ष्णुयात्** seems to be recommended by **कुम्भमाक्ष्णौति**, Kāty. śrs. XXI. 4. 6, **प्रक्षिणुयात्** by Hir. Kalpasūtra XII. 8: **कुम्भं प्रक्षिणोति** and Śat. Br. XIII. 8. 3. 4: **कुम्भं प्रक्षीय.** Comp. also C. 464*.

7. 8. So T H B[1] Pi. Sā.; **अवोक्ष्य मध्ये हिर॰** H[2] A[1] A[2].

9. **निधाय** A[1]; **अवधाय** the others.

12. **अग्नीन्दारुचितिं च** T B[1] H[2] (**अग्निं**); **अग्नीन्प्रेतं दारुचितिं च** H Brahm. pray.; A is defect here.

13. **तेष्वेकैकशः** om. T. — After **प्रयुनक्ति** H adds: **शुल्कसूत्रे छित्त्वा** and reads: **अपक्षत्या॰.**

15. A[1] omits **अथ** before **आज्यानि गृह्णाति.** Before **अथ** H inserts: **अथाज्यं निर्वपति दर्शपूर्णमासवत्तूष्णीं.**

तूष्णीमॅग्निहोत्रोच्छेषणमन्येन दध्ना संसृज्य पात्राणि पूरयति यान्यासे-
चनवन्त्यॅभ्युन्नतीतराण्यरिक्तताया इति विज्ञायते ॥ ३ ॥

अथैनमुदरे विदार्य निरान्त्रं निष्पुरीषं कृत्वावटे पुरीषमवधाय
प्रक्षाल्य प्रत्यवधाय सर्पिषा पूरयतीति शाट्यायनकमॅपि वा न निष्पु-
रीषं कुर्याद्यदि कुर्यात्प्रजा हास्य क्षोधुका भवतीति विज्ञायतेॅत्र रा-
जगवीमुपाकरोति भुवनस्य पत इति जरतीं मूर्खां तज्जघन्यां कृष्णां
कृष्णाक्षीं कृष्णवालां कृष्णखुरामॅपि वाजिवालखुरमेव कृष्णं स्यात्तां
ज्ञातयोन्वारभन्तेॅथात्यन्तप्रदेशो धून्वनेन्वारम्भणे सङ्ग्राहने संसर्पण उद-
कोपस्पर्शन आरोहण इति सर्वत्र कनिष्ठप्रथमा अनुपूर्वा इतरे स्त्रि-
योग्रेˇतां घ्नन्त्युत्सृजन्ति वाˇयद्युत्सृजन्त्यपश्याम युवतीमाचरन्तीमित्येता-
भिस्त्रिः प्रसव्यं राजगवीमग्नीन्दारुचितिं च परिणीय ये जीवा इत्य-
भिमन्त्र्य माता रुद्राणामिति द्वाभ्यामुत्सृजन्ति ॥ ४ ॥

यदि घ्नन्ति ततः संप्रेष्यत्यपिधाय मुखं दक्षिणापदीं प्रत्यक्शिरसीं
घ्नतेतिˇनिहन्यमानायाः सव्यानि जानून्यनुनिघ्नन्तः पांसूनवमृजन्ते पुरु-
षस्य सयावरीत्यॅथाह विस्रंसयतेतिˇविस्रस्यमानामनुमन्त्रयते पुरुषस्य
सयावरि वि ते प्राणमसिस्रसमितिˇततः संप्रेष्यत्यङ्गादङ्गादनस्थिकानि
पिशितान्युत्खिद्यन्तोप्रक्षाथयन्तोप्रच्यावयन्त उल्मुके अपयतात्प्रज्ञातं हृ-

---

1. 2. The passage **पात्राणि . . . इति विज्ञायते** occurs also Āp. śrs. XV. 14. 13.

5. **भवन्तीति** H B² Pi. Sā.; **भवतीति** T A¹ H². A² also has sing. verbi; comp. Baudh. 4. 16.

6. **जरंतीं** T H. For this passage see TS. VII. 1. 6. 4.

7. So H² (**°खुमुत्यमेव°**) A¹ A² B¹; **°खुरामेवकृष्णाꣳस्यात्** T H.

8. **धून्वने** A¹ A² (twice) H² B¹; **धुन्वने** T H².

11. **अग्निं** T. — **राजगवीं** om. A¹ A². — H adds again **प्रेतं** before **दारुचितिं**; **राजगवीं -- दारुचितिं** B¹.

17. **उत्खिद्यन्तोप्रक्षा°** T H H²; **उत्खद्याप्रक्षा°** B¹ B² A¹ A².

दयं निधत्तात्प्रज्ञातौ मतस्नौ प्रज्ञातं मेदः प्रज्ञातां वपां प्रज्ञातं
सपादवालशीर्षचर्मेत्येव पत्नीमुपनिपातयतीयं नारीतिˇतां पतिस्थ
एकधनेनोत्थापयत्यन्यो वा ब्राह्मण उदीर्ष्व नारीत्येव पत्नी साहस्रं
वरं ददातिˇहस्तौ संमार्ष्टिˇसुवर्णेन ब्राह्मणस्य सुवर्णं हस्तादितिˇ
5 धनुषा राजन्यस्य धनुर्हस्तादितिˇमणिना वैश्यस्य मणिं हस्तादित्यथैनं
चितावुपर्यध्यूहत्येव वा पत्न्याः संवेशनादि क्रियतेऽथास्य प्राणायतनेषु
हिरण्यशल्कान्प्रत्यस्यत्याज्यबिन्दून्वाˇपात्राणि चिनोतिˇसर्वाण्यनुलो-
मानि ध्रुवावर्जंˇतस्य दक्षिणे हस्ते स्फ्यं जुहूं च निदधातिˇसव्य
उपभृतमुरसि ध्रुवामरणी च ॥ ५ ॥

10 मुखेऽग्निहोत्रहवणींˇनासिकयोः स्रुवावक्ष्णोर्हिरण्यशकलावाज्यस्रुवौ
वाˇकर्णयोः प्राशित्रहरणे भित्त्वा वैकंˇहन्वोरुलूखलमुसलेˇदत्सु ग्राव्णो
यदि ग्रावाणो भवन्तिˇशिरसि कपालानिˇललाट एककपालमुदरे
पिष्टसंयवनीं पात्रींˇनाभ्यामाज्यस्थालींˇपार्श्वयोः शूर्पे छित्त्वा वैकंˇ
वङ्क्षणयोः सांनाय्यकुम्भ्यौ यदि संनयत्यण्डयोर्दृषदुपलेˇशिश्ने दृषारवं
15 शम्यां चˇप्रतिष्ठयोरग्निहोत्रस्थालीमन्वाहार्यस्थालीं चˇपत्त उपावह-

---

1. **मतस्नौ** T; **मतस्ने** H H^2 (**प्र° म°** fails in B^1); **वृक्यौ** A^1. Baudhāyana (11, 7) has **मतस्नौ**; in the Saṃhitās the dual **मतस्ने** is current. See also Schwab, Das altind. Thieropfer, p. 127.

2. **पतिस्थ** H A^1 A^2; **पतित्य** B^1 B^2 Pi. Sā.; H^2 is defect here; **पतिष्ठ** or **पतिथ** T. Comp. C. 176.

3. **साहस्रं** T H^2 A^1 B^1 B^2; **सहस्रं** H.

7. **°शकलान्** A^1 A^2; the others, also Pi. Sā.: **शल्कान्.**

10. **अक्ष्णोर्** T H H^2; so also Baudh. 10, 10; **अक्ष्योर्** A^1 A^2 B^1.

12. The passage **यदि ग्रा° भ°** seems to be missing in A^1 A^2.

14. **यदि संनयति** missing in A^1 A^2. — **दृषारवं** T H H^2; **दृष - -** B^1; **वृषारवं** A^1, also Baudh. (10. 19) and the Mādhyandina-texts. Gopālayajvan (A^2) seems to have known both readings. Compare C. 212.

रणीयं कूर्चंˇवेदं शिखायांˇशिरस्त उपसादनीयमिडापात्रं चैंममग्ने
चमसमिति मध्ये चमसमेंवशिष्टान्यन्तरा सक्थिनीˇस एष यज्ञायुधी
यजमानोञ्जसा स्वर्गं लोकमेतीति विज्ञायतˇउल्मुके वियूष्काण्यवदा-
नानि श्रपयित्वा हृदयेस्य हृदयं निदधातिˇदक्षिणे हस्ते दक्षिणं
5 मतस्नं सव्ये सव्यं श्यामशबलाभ्यां त्वेतिˇहस्तयोरेव मैत्रावरुणीमामित्रां
मित्रावरुणाभ्यां त्वेतिˇवपयास्य मुखं प्रोर्णोति मेदसा शिरः संप्रोर्णुष्व
मेदसा पीवसा चेति ॥ ६ ॥

अथैनं सपादवालशीर्षचर्मणोत्तरलोम्ना प्रोर्णोत्यग्नेर्वर्मेत्यथैनमुपो-
षति मैनमग्ने विदह इति पुरस्तादाहवनीयेनˇशृतं यदेति पश्चाद्गार्ह-
10 पत्येनˇतूष्णीं दक्षिणतोन्वाहार्यपचनेनˇपुरस्तात्सभ्यावसथ्याभ्यामौपासनेन
चोथैनमुपतिष्ठते सूर्यं ते चक्षुरितिˇविज्ञानमुपैति यद्यूर्ध्वो धूम उदि-
याद्द्युलोको ह भवतीति विज्ञायते यद्यन्तिरिक्षमन्तरिक्षलोको यदि
पृथिवीं पृथिवीलोकोˇजघनेन चितिमजमबलेन शुल्बेन संबध्नात्यजो
भाग इत्युद्द्रवन्तमनुमन्त्रयतेˇचैतद्धविरिडसूनेन पात्र्या चमसेन वा जुहो-
15 त्यग्नये रयिमते स्वाहेतिˇनव च स्रुवाहुतीर्य एतस्य पथो गोप्तार
इत्येत्रोभयं प्रहरति येन जुहोत्येपरेणाग्निं प्राङ्मुख उपविश्याथैनं या-
म्येन सूक्तेन नवर्चेन पराचानुशंसति प्र केतुनेतिˇजघनेन दहनदेशमु-

---

1. वेदं शिखायां missing in A^1 A^2.

3. उल्मुकेवियू° H H^2 A^1 A^2; उल्मुकेनावियू° T; उल्मुकेयू° B^1.

5. Instead of मतस्नं H H^2 T B^1 have हस्तं. I have emended without hesitation. A^2 has again वृक्यं instead of मतस्नं.

11. 12. उदियाद्द् H; उदीयात् T H^2. Instead of विज्ञायते A^1 reads विद्याद्.

14. So emended; उद्रवंतम° T H^2 B^1; उपद्रवंतम° H; the two words उद्द्र° अनु° fail in A^1 (?). — Between अनुम° and (अ)चैतद्ध° T adds: (अ)यं वै त्वमस्मादित्य्. — इडसूनेन T A^1; इडसूनुना H H^2; इडमूलेन B^1. — पात्र्या B^1 A^1; पात्रिया T H H^2.

दीचीस्तिस्रः कर्षूः खात्वाश्मभिः सिकताभिश्चोपप्रकीर्यायुग्मिरुदकुम्भैरपः
परिस्राव्य तासु ज्ञातयः संगाहन्तेऽश्मन्वती रेवतीरिति ॥ ७ ॥

जघनेन कर्षूः पलाशशाखे शमीशाखे वा निघ्नन्त्यथैने दर्भमयेन
शुल्बेन संबध्य तेन्तरेण प्रसर्पन्ति यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रमितिˇ
5 जघन्यः शाखे व्युदस्यति या राष्ट्रात्पन्नादित्युद्वयं तमसस्परीत्यादित्यमु-
पस्थायानवेक्षमाणा अपोवगाहन्ते धाता पुनातु सविता पुनात्वितिˇ
केशान्प्रकीर्य पांसूनोप्यैकवाससो दक्षिणामुखाः सकृदुपमज्ज्योत्तीर्य वासः
पीडयित्वोपविशन्त्येवं त्रिस्तत्प्रत्ययं तिलमिश्रमुदकमुत्सिच्याहरहरञ्जलि-
नैकोत्तरवृद्धिरा दशाहादप्रतीक्षा ग्राममेत्य यत्स्त्रिय आहुस्तत्कुर्वन्त्येन-
10 शनानध्ययनाधःशय्योदकोपस्पर्शनान्याकालमनूचीनेषुˇ द्व्यहं त्र्यहं षडहं
द्वादशाहं वा गुरुष्वेनशनवर्जं संवत्सरं मातरि पितर्याचार्य इत्येकेन-
शनानध्ययनवर्जं यावज्जीवं प्रेतपत्युदकोपस्पर्शनमेकभुक्तमधःशय्या ब्रह्म-
चर्यं क्षारलवणमधुमांसवर्जनं च ॥ ८ ॥

॥ इति प्रथमः पटलः ॥ १ ॥

---

7. From **केशान्प्रकीर्य** to the end of this paṭala is not given by Āpastamba (A), who finishes this paṭala with **पुनात्विति.** The reading, above given, from 7 sqq. to the end of the paṭala is that of T and H[2]. After **उत्तीर्य** H and quot. Pi. Sā. p. 139 add: **सव्यं जान्वाच्य.** Comp. Āp. dhś. II. 15. 10 with Bühler's note.

8. After **तत्प्रत्ययं** H and quot. Pi. Sā. p. 76, 139 add: **सगोत्रनामधेयं.** — **उत्सिच्यैवमहर॰** H[2] and the quotation given by Gopālayajvan from the Āp. dhś.

10. **॰न्यकालमनुचीनेषु** T H H[2], but comp. Āp. dhś. II. 15. 11—12 (note) and Hir. dhś. (praśna XXVII. 8 med.), where the ms. Haug gives exactly the same passage with **आकालमनूचीनेषु.** — The interpunction of l. 10—14 is uncertain.

अपरेद्युस्तृतीयस्यां पञ्चम्यां सप्तम्यां वास्थीनि संचिन्वन्ति ˘क्षीरो-
त्सिक्तेनोदकेनौदुम्बरशाखयाप्रक्षाथयञ्छरीराण्यवोक्ष्य यं ते अग्निम-
मन्थामेति पञ्चभिर्एत एवाङ्गारान्दक्षिणा निर्वर्त्य तिस्रः स्रुवाहुतीर्जु-
होत्यवसृजेति प्रतिमन्त्रमयुग्भिरुदकुम्भैः स्रवोक्षितमवोक्ष्यायुजः स्त्रियः
5 संचिन्वन्ति ˘यस्याः पुनर्विजननं न स्यात्सा सव्ये हस्ते नीललोहिताभ्यां
सूत्राभ्यां बृहतीफलमाबध्य सव्येन पदाश्मानमास्थाय सव्येन पाणिना
प्रथमानन्वीक्षमाणास्थीन्यादत्त उत्तिष्ठात इति दध्नः शिरसो वा˘
तद्वाससि कुम्भे वा निदधातीदं त एकमिति द्वितीयांसाभ्यां बाहुभ्यां
वा˘पर ऊ ँत एकमिति तृतीया पार्श्वाभ्यां श्रोणीभ्यां वा˘तृतीयेन
10 ज्योतिषेति चतुर्थ्यूरुभ्यां जङ्घाभ्यां वा˘संवेशन इति पञ्चमी पद्भ्यामेवमे-
वायुजकारं सुसंचितं संचिन्वन्ति˘भस्माभिसमूह्य संहृत्य शरीराकृतिं
कृत्वा शरीराण्यादायोत्तिष्ठत्युत्तिष्ठ प्रेहीति˘शम्यां पलाशमूले वा कुम्भं
निधाय जघनेन कुम्भं कर्ष्वादि समानमा स्नानान्मृदा स्नातीत्येके ॥ ९ ॥

अथातो हविर्यज्ञियं निवपनं यं कामयेतानन्तलोकः स्यादिति˘
15 समस्या उद्धतेवोक्षिते सिकतोपोप्ते परिश्रिते वाग्यतोनन्वीक्षमाणो
दर्भेष्वस्थीनि निवपति पृथिव्यास्त्वाक्षित्या अपामोषधीनां रसेन स्वर्गे
लोके निवपाम्यसावित्येनन्तलोको ह भवतीति विज्ञायतेथ यदि पु-

---

5. **पुनर्विजनं** T H H[2]; **°विजननं** A[1] A[2] Pi.Sā.; B[1] defect; B[2]: **यस्याः पुनःप्रसूतिर्नास्ति.**

8. So T H[2] B Pi.Sā.; **तानि वाससि** H; **तद्वास्थिकुम्भे** A[1].

10. 11. So H A[1] A[2] B[2]; **°भ्यामेवायुज°** H[2]; **°भ्यामेववायुज°** T, Pi.Sā. p. 126.

11. So H[2] A[1]; **°भिसमुह्यसꣳहृत्य** T; **समूह्यभस्मचितिमलङ्कृत्यसꣳहृत्य** H.

12. **उत्तिष्ठति,** given by T H H[2] B[2], missing in A[1] B[1] Pi. Sā. p. 127.

14. **°र्यज्ञीयं** A[1] A[2]. — **लोकस्याद्** T H[2] B[1]B[2] A[1]; **लोकोस्यस्याद्** H.

15. **समस्या** H H[2] A[1] A[2] B[2]; **सामस्या** T.

नर्धच्यन्तः स्युरग्निहोत्रहवणीं कृष्णाजिनं शम्यां दृषदुपले नानुप्रहरेयुरेत
एवाङ्गारान्दक्षिणा निर्वर्त्य तिस्रो रात्रीरिद्धा दहनवदवकाशं जोष-
यित्वाग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं दक्षिणाग्रान्दर्भान्संस्तीर्य
तेषु दर्शपूर्णमासवत्कृष्णाजिने शम्यायां दृषदुपलाभ्यामवाञ्जनं शरी-
5 राणि सुसंपिष्टानि पेषयित्वाज्यकुम्भे समुदायुत्याग्निहोत्रहवण्या जुहोत्य-
स्मात्त्वमधि जातोसीत्येतयैवान्तर्मन्त्रैवाग्निहोत्रहवणीं कृष्णाजिनं शम्यां
दृषदुपले चानुप्रहरेयुर्न चात ऊर्ध्वं श्मशानं कर्तुमाद्रियेतोक्षतीर्वा-
स्यादहने वपेर्च्छर्कराभिर्वा परिचिनुयात्तमभ्येवादित्यस्तपति तमभि वातो
वाति तमापः स्पृशन्ते स नैवादित्यस्य सकाशाच्छिद्यते न वायोर्नापां
10 संसर्जनादेवं हि कौषीतकिर्विदां चकार ˘तं हैवं चक्रुरेवमु हाहैवमा-

---

4. **दर्शपूर्णमासवत्**, given by T H H² B², is omittted by A¹ B¹. — **अवाञ्जनं** all, also Baudh. 18. 4. B² gives: **सुवाञ्जनमिति स्रुवेण घृतमासिच्य पिनष्टि । - - - र्थो द्रष्टव्यः । अथ वा प्रमादपाठोवाञ्जनमिति ।** Compare C. 60, 404.

6. **शम्यायां** T H; **शम्याया** H²; **शम्या** A¹ B¹, cf. Baudh. 18. 7.

7. Emended hesitatingly. **आद्रियेतक्षतीर्** T H H² A¹ A² B¹; **विकल्पेनाक्षतीर्वा** B² (the bhāṣya), which points to **आक्षतीः**. The sūtra of Baudhāyana (18. 10) also has **आक्षतीः**. Possibly the original reading **आद्रियेताक्षतीः** was at first corrupted into **आद्रियेत । क्षतीः**. Comp. also C. 407.

10. One of the most difficult passages. **एवमुदाहैनमा°** T; **एवमुहाहैनमा°** H²; **एवमुहवैनमा°** H; **एवमुहवैनमा°** B¹; **एवमुहाहैवमा°** A¹; A² also seems to point to the reading **°हैवमा°**, as it says: **आश्मरथ्यं चैवमेव चक्रुः**. Perhaps the words are to be separated thus: *evaṃ hi kauṣītakir vidāṃ cakāra. taṃ ha evaṃ cakruḥ. evaṃ u ha āha* („thus he had commanded to do with his remnants“). *evaṃ āśmarathyaṃ cakruḥ.*

श्मरथ्यं चक्रुस्तस्यो हैवैते अहीना हायनाˇव्युछन्ती व्युछत्यस्मैˇवस्यसी वस्यसी व्युछतिˇप्रजा हास्य श्रेयसी भवति यमेवं निद्धातीति विज्ञायते ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयः पटलः ॥ २ ॥

---

5 नवम्यां व्युष्टायां यज्ञोपवीत्यन्तरा ग्रामं श्मशानं चाग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं लोहितं चर्मानडुहं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य तद्वेतसमालिनो ज्ञातीनारोपयत्यारोहतेत्येथैनाननुपूर्वान्प्रकल्पयति यथाहानीतिˇप्रतिलोमछतया वारण्या स्रुचा द्वे चतुर्गृहीते जुहोति न हि ते अग्ने तनुवा इतिˇदश च स्रुवाहुतीरप नः शोशु-
10 चदघमितिˇहुत्वा हुत्वा पात्र्यां संपातानवनयत्येत्त्रोभयं प्रहरति येन जुहोत्युत्तरेणाग्निं रोहितोनड्वान्प्राङ्मुखोवस्थितो भवतिˇतं ज्ञातयोन्वारभन्तेनड्वाहमन्वारभामह इतिˇप्राञ्चो गछन्तीमे जीवा इतिˇजघन्यो वेतसशाखयावकाभिश्च पदानि संलोभयन्नेति मृत्योः पदमित्येथैभ्यो-

---

1. So B[1]; तस्योहवैदेवा A[1], but the bhāṣya, A[2], seems to point to the same reading as given by B[1], as it says: तस्य पुनर्दहनसंस्कृतशरीरस्यैवैते हायनाः संवत्सरा अहीना भवन्ति सफला भवन्तीति यावत्. The three mss. of Hir. T H H[2] insert between तस्यो and हैवैते the words हैष. Prof. Kern, whom I consulted on this passage, suggested also to take हैष as a dittographia.

2. व्युछतीति प्रजा T H[2]; without इति H A[1] B[1]. Compare TS. II. 1. 10. 3. — एवं H B[1] B[2] A[1]; एव T H[2].

6. Between अग्निं and लोहितं H inserts दर्भान्संस्तीर्य.

7. अनुपूर्वं A[1] A[2] B[1] B[2]; अनुपूर्वान् the others, also Pi. Sā. and the quot. in Wilson, Sel. Ess. Vol. II. p. 300.

13. संलोभयन्नेति T H[2] H; संलोपयन्नेति B[1] A[1] A[2] Pi. Sā. (comm.: विलोपयन् गत्वा); संतभयन् समूहनं कुर्वननुगछति B[2]. Baudhāyana

ध्वर्युर्दक्षिणतोऽग्मानं परिधिं दधातीमं जीवेभ्यः परिधिं दधामीति ˇ स्त्रीणामञ्जलिषु संपातानवनयतीमा नारीरिति ˇ तैर्मुखानि विमृजन्ते ˇ यदाञ्जनं त्रैककुदमिति त्रैककुदेनाञ्जनेनाङ्क्ते ˇ यदि त्रैककुदं नाधिगच्छे-द्येनैव केन चाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ ११ ॥

5 पृथिव्यामोषधिस्तम्बं प्रतिष्ठापयति यथा त्वमुद्भिनत्त्योषध इति ˇ प्रत्येत्य गृहानुत्तरपूर्वदेशेगारस्याग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्यानुलोम-कृतया वारण्या स्रुचा द्वे चतुर्गृहीते जुहोत्यानन्दाय प्रमोदायेत्येत्त्वोभयं प्रहरति येन जुहोत्येजमेतदहः पचन्ति यवोदनं चेजोसीत्यजस्य प्रा-श्नीयाद्येवोसीति यवोदनस्योच्चासन्दीस्तल्पानित्यधिरोहन्ति ˇ नापित-

10 कर्माणि च कारयन्त ˇ एष प्रथमोलङ्कारः ˇ सोयमेवं विहित एवाना-हिताग्नेः पात्रचयेष्टकावर्जमौपासनेनानाहिताग्निं दहन्ति ˇ निर्मन्थ्येन प-त्नीर्मुत्तपनेनेतरार्नेथैकेषां कुम्भान्तं निधानमनाहिताग्नेः स्त्रियाश्च निव-पनान्तं हविर्यज्ञयाजिनः पुनर्दहनान्तं सोमयाजिनश्चयतान्तमग्निचित इति ˇ नासंनयतामाग्निचार्मुत्सर्गो राजगव्या अपशुबन्धयाजिनः स्त्रि-

---

has (28. 8) संलोपयते; त्वलोभयते Wilson l. c. Compare 28. 8 with crit. note.

1. For this passage comp. Āp. śrs. XIV. 22. 3; अध्वर्युः is omitted in A[1].

3. Comp. Āp. śrs. X. 7. 2.

6. पूर्वदेशे T H[2] Pi. Sā.; पूर्वैदेशे H A[1] B[1].

7. So T H H[2] B[1]. Instead of प्रमोदायेति A[1] has नवैतत्त्वेति, Pi. Sā.: न वै तत्त्वेति द्वाभ्याम्.

8. यवोदनं all, also Baudh.; but compare Hir. XXIX. 7. s. f.

9. आसन्दीं T H; आसन्दीस् A[1] H[2]; आसन्दीस् B[1] Pi. Sā. Comp. Baudh. 28. 17. — अधिरोहयन्ते T H H[2]; अधिरोहन्ति B[1] A[1] Pi. Sā.

12. स्त्रियाश्च om. A[1] but comp. A[2]: अत्र केचित्स्त्रियाश्चेत्यपि न पठन्ति.

याश्च ऽदहनकल्पेन न कल्पेरन्ननुपेतान्कन्याश्च ऽपुनर्दहनमन्त्रेणैव दहेयुः ऽ स्त्रियाश्चैवं ऽपुंलिङ्गवपनवर्जमित्येक इत्येके ॥ १२ ॥

॥ इति तृतीयः पटलः ॥ ३ ॥

इति हिरण्यकेशिसूत्रे अष्टाविंशः प्रश्नः समाप्तः ॥ २८ ॥

---

5 दिष्टगमनादयुक्त्वहःस्वहोरात्रार्धमासमासर्तुषु संवत्सरे वा निद-
धात्यप्रज्ञाते याथाकामी ऽया माघ्याः पौर्णमास्याः फाल्गुन्याश्चैत्र्या
वैशाख्या नैदाघ्या वोपरिष्टादमावास्या तस्यामयुजो युजो वाभ्रीरा-
दायोत्तरतो लोष्टानवरुज्य दक्षिणा निर्हरन्ति ऽस्थलार्थानिष्टकार्थान्वा ऽ
पुरस्तादेव श्मशानायतनादोषधीरुद्धारयन्ति पाठापृश्निपर्णीकर्णिकार-
10 राजवृक्षकण्टूकतिल्वकविभीतकार्कशरश्वदंष्ट्राध्यण्डा अन्याश्च क्षीरिणीर-

---

4. The colophon in H^2 runs thus: इति हिरण्यकेशिसूत्रे पञ्च-मषट्के चतुर्थः प्रश्नः समाप्तः; in B^1: इति भारद्वाजपितृमेधिकसूत्रे प्रथमप्रश्नः.

8. Between अवरुज्य and दक्षिणा T and H^2 add तेषु, probably a false reminiscence of XXVIII. 2 (35. 10). Instead of दक्षिणा निर्हरन्ति (T H H^2), दक्षिणतो हरन्ति is given by B^1 B^2. — स्थलार्थान् H^2; the others corrupt. Compare C. 486.

9. उद्धारयति B^1 B^2; °यंति the others.

10. In the list of the plants not all is equally certain. Instead of °कण्टूक° as given by H^2 and B^2 (here slightly corrupted) T gives only वक, H B^1 omit the word. — Instead of तिल्वक T H^2 B^1 give तिलक, only H: बैल्वक. Baudh. (8. 3), Śat. Br. (XIII. 8. 1. 16) and Kāty. (śrs. XXI. 3. 20) give तिल्वक. — अध्यण्डा is given only by B^2, the others: °द्यंडा T, °द्यंडा H^2, °त्पंडा H. Compare Śat. Br., Kāty. l. c. and Kauś. sū. 35. 4.

नुत्खेयाˇ अपराह्णे श्मशानायतनं विमिमीते पञ्च पञ्च प्रक्रमान्त्सर्वतःˇ
षट्पुरस्तादित्येकेˇ माने परीतान इष्टकोपधान इति दिक्संयोगः सर्वत्र
पुरस्तादुपक्रमः प्रसव्यं दक्षिणतोपवर्गस्त्रिवृता मौञ्ज्या बाल्बज्या वा
रज्ज्वा प्रसव्यावृत्तया त्रिः प्रसव्यं परितत्यायुग्भिरुदकुम्भैः स्रवोक्षितम-
5 वोक्ष्य यथा प्राणादुत्सर्पेन्नै प्राणादधि निवपेद्वेदि प्राणादधि निवपेज्जी-
वतां ह तत्प्राणानधि निवपेत्खार्यां तल्पे वा संभारानोप्य ॥ १ ॥

श्वो भूते पशुना तदर्थमन्नं संस्कृत्य तदमावास्यायां निदधात्यथ
यदि पुनर्धविष्यन्तः स्युस्तदगारं तल्पं वा मिन्वन्तिˇ तस्य पूर्वार्धे मध्ये
पश्चार्धे वा पालाशीं मेथीं त्रिविषूकां निघ्नन्तिˇ पुरस्तादेव शूद्रो ब्रह्म-
10 बन्धुर्वा संवादितोपविशतिˇ या स्त्री मुख्यतमा तामाहˇ वसतिं मया-
साविक्षतीतिˇ न ददामीतीतरा प्रत्याहैवं द्वितीये करोत्येकरात्राय

---

1. **प्रक्रमान्त्स°** T H; **प्रक्रामास°** H², B defect.

4. Instead of **प्रसव्यावृत्तयात्रिः** (H B¹), T H² give: **प्रसव्यया-त्रिवृतात्रिः**; B²: **त्रिगुणयाप(स)व्यावृत्तयात्रिः**. Here **त्रिगुणया** is the bhāṣya for **त्रिवृता**. Consequently B² points also to the reading of H B¹.

6. So emended; **प्राणादुत्सर्पे°** T H H²; **प्राणंतत्सर्पे°** B¹; **प्रा-णात् प्राणवदित्यर्थः** B². Baudhāyana replaces **प्राणाद्** by **जीवद्**.

7. **तदमा°** T B¹; **तदहरमा°** H and probably also H². With **तत्** is meant the śmaśāna, as also above 46. 6: **जीवतां ह तत्प्रा-णानधि निवपेत्**.

8. **धविष्य°** H² B¹ B²; **धूविष्य°** H; **हविष्य°** T.

9. Instead of **शूद्रो** H² gives **शूद्रोत्पन्नो**.

10. **संवादितोपविशति** T H H²; **सहसंवादिन उपविशति** B¹; **संवादिनः . . . उपविशति** B².

10. 11. So T; **तामुवाहवसतिंमयासविक्षंत्विति** H; **तामाह** B¹ (the rest of this passage is wanting here); **तामाहवसतिमयातिन-ददामीतीतरा** H² (pr. m.); **तामाहवसतिमयासपृक्षतिनददामीतीतरा**

ददामीति तृतीयेˇयावद्वाचं वा धविष्यन्तः स्युरेतस्यां वाचि मेध्या
मूले शरीराणि निदधाति शतातृसं च कुम्भं त्रिविषूकेˇतस्य बिलं
चर्मणा कुशैः परिणद्धं भवतिˇतस्मिन्दधि वाजिनमिश्रमानयति वैश्वा-
नरे हविरिदं जुहोमीतिˇविचरन्तमभिमन्त्रयते द्रप्सश्चस्कन्देमं समुद्र-
5 मिति द्वाभ्यांˇचत्वारो ब्रह्मचारिणोन्ये वा ब्राह्मणायना दक्षिणान्केश-
पक्षानुद्ग्रथ्य सव्यान्प्रस्रस्य दक्षिणानूरूनाघ्नन्तः सिग्भिरभिधून्वन्तस्त्रिः
प्रसव्यं परियन्त्यजिनमोय्यजिनमोय्यजिनमोयीत्येवममात्याः स्त्रियश्चोत्त-
राभिः सिग्भिर्मन्त्रवर्जं पूर्ववत्परिक्रमणंˇसंप्रवदन्ति वीणाः शङ्खनाडी-
तूणवा नृत्तगीतवादित्राणीतिˇप्रातर्मध्यन्दिनेपराह्ण इत्येवं रात्रेस्त्रिरे-
10 परपक्षस्य तिस्रो रात्रीर्धुवन्ति पञ्च सप्त नवैकादश वार्धमासं मासं
संवत्सरमु हैके धुवन्त्येन्नं च यथाशक्ति देयंˇतथा द्रव्याण्युत्तम एवाहनि
द्रव्यत्याग इत्येकˇएतस्मिन्नेवाग्नौ तूष्णीमुपचरितान्पञ्च चरून् श्रपयतिˇ

H^2 (sec. m.). B^2 gives the following paraphrase: **आह त्वया सह शयनं मह्यं देहीति.** Comp. C. 81.

2. **स्मूले** T H; **मूले** H^2.

3. **कुशैः** T H^2 B^1 B^2; **कुशैश्च** H.

5. **ब्राह्मणायना** H^2; **ब्रह्मणायना** B^2; **ब्राह्मणास्तपना** B^1; **ब्राह्मणास्तेवा** T H.

7. So T H H^2 but **°जिनमोपित्येवम°** H^2; **अजिनमोयिअजिनमौजी इत्येवम°** B^2; **अजिनमोइ-जिनमो-यो-अमात्या°** B^1. Comp. Baudh. 20. 12 and C. 513.

8. **पूर्ववत्परिक्रमणं** om. T B^1; but **पूर्ववत्** is mentioned in B^2. — Uncertain. **वीणाःशंखनालीतूणवदानृत्त°** T H^2; **वीणावादाःशंखानालीतूणवानृत्त°** H; **वीणाःशंखभा--वादनृत्य°** B^1.

9. Instead of **एवंरात्रेस्त्रिर°** (T H^2), H B^2 have: **एवंरात्राव°.**

9. 10. Instead of **अपरपक्षस्य** H^2 has: **अपिवा.**

10. Instead of **एकादश, दश** is given by T B^1.

12. **श्रपयति** H^2 H; **°यंति** T B^1.

तेषामभिघारणानि घृतं शृतं क्षीरं दधि मध्विव्यपूपापिधाना भवन्त्य-
परराचे गच्छन्त्यंभिः प्रथमोथोदकुम्भोनडुाञ्छरीराणि संभारा इति
येन चान्येनार्थी भवति न हीनमन्वाहरेयुरन्तरा ग्रामं श्मशानं चैत-
मग्निमिन्धान आस्ते ॥ २ ॥

5 व्युष्टायां हरिण्या पलाशशाखया शमीशाखया वा श्मशानायतनं
संमार्ष्ट्यपेत वीतेति दक्षिणतः शाखामुदसित्वाप उपस्पृश्योद्धत्यावोक्ष्य
सवितैतानि शरीराणीति सीरं युनक्ति षड्गवं द्वादशगवं चतुर्विंशति-
गवं वा यावद्गवं सीरं तावन्ति शतानीष्टकानामेमा भवन्तीति
विज्ञायते तस्याश्चतुर्विंशतिभागेनेष्टकाः करोति पादेष्टकाश्च वारणं
10 काष्ठमयं मौञ्जं रज्जुमयं वचनादन्यच्छुनं वाहा इति द्वाभ्यां प्रसव्या-
वृत्ताः षट्त्राचीः सीताः कृषत्युदम्य लाङ्गलं सीते वन्दामह इति
सीताः प्रत्यवेक्षते सवितैतानि शरीराणीति मध्ये कृष्टस्यास्थिकुम्भं
निदधाति विमुचध्वमघ्निया देवयाना इति दक्षिणेंसे बलीवर्दान्वि-
मुच्य दक्षिणेनोत्सृज्याध्वर्यवे ददात्युदपात्रेणोदुम्बरशाखयावोक्षति प्र
15 वाता वान्तीति पात्र्यां सर्वौषधीः संयुत्य वपति यथा यमायेति
चित स्थ परिचित इत्यपरिमिताभिः शर्कराभिः परिश्रित्याप्यायस्व
समेतु त इति सिकता व्यूहत्युत्तरया त्रिष्टुभा राजन्यस्य जगत्या वैश्यस्य

---

1. तेषामभिघारणानि om. T.

2. °रात्रेगच्छ° B[1] B[2]; °रात्रेर्गच्छ° T H[2]; °रात्रि अयुग्मागच्छ° H.

4. Comp. Āp. śrs. V. 8. 4.

6. After अवोक्ष्य, H inserts: हिरण्यशकलमवधाय.

8. शतानीष्टकानामर्धेष्टकानांपादेष्टकानांमानानिभवंतीति H; only H[2] gives the right reading, T and B[1] are defect or corrupted.

10. So H[2]; चवनादन्यान्कु° T; वचनाद-कु° B[1]; वचनाद-न्यातःस्पु° H.

13. दक्षिणेंसउत्तरेंसेवा H.

14. दक्षिणेनो° T H H[2]; दक्षिणो° B[1].

विधृतिलोष्टान्प्रतिदिशमनन्वीक्षमाण उपदधात्युत्ते तभ्नोमीत्येतैः प्रति-
मन्त्रंˇ तिलमिश्राभिर्धानाभिस्त्रिः प्रसव्यं परिकिरत्येणीर्धाना इत्येभि-
वान्यायै दुग्धस्यार्धशरावे मन्थस्त्रिः प्रसव्योपमथित आमपात्रस्थस्तं
दक्षिणत उपदधात्येषा ते यमसादन इतिˇ समूलं बर्हिर्दक्षिणा स्तृणा-
5 तीदं पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिरितिˇ पालाशान्परिधीन्परिदधाति मा
त्वा वृक्षाविति पूर्वापरावुत्तरया दक्षिणोत्तरौˇ मध्ये नलेषीकां निद-
धाति नलं प्लवमितिˇ पुराणेन सर्पिषा शरीराणि सुसंतृप्तानि संतृप्यो-
त्तरत आसीनोनन्वीक्षमाणो दर्भेषु निवपति सवितैतानि शरीरा-
णीतिˇ यथालिङ्गमङ्गानि संनिधायोथैनमुपतिष्ठते षड्ढोता सूर्यं ते
10 चक्षुरितिˇ भुक्तभोगेन वाससास्थिकुम्भं निमृज्योपर्युपरि शिरो दक्षिणा
व्युदस्यति परं मृत्यो अनु परेहि पन्थामित्येथास्य कपालानि सुसंभि-
न्नानि संभिनत्ति यथैषूदकं न तिष्ठेद्भुक्तभोगेन वाससा शरीराणि
प्रच्छाद्योदपात्रेणोदुम्बरशाखयावोक्षति शं वात इति ॥ ३ ॥

॥ इति चतुर्थः पटलः ॥ ४ ॥

---

15 इष्टकाः प्रतिदिशमनन्वीक्षमाण उपदधाति पृथिव्यास्त्वा लोके
सादयामीत्येतैः प्रतिमन्त्रंˇ मध्ये पञ्चमींˇ तां दक्षिणेन षष्ठीमेवं चक्र-

---

3. प्रसव्योपमंथित आमपात्रस्थ९ दक्षि° H^2; प्रसव्यमनारभ्योपमं-
थितमामपात्रस्थ९ दक्षि° H; प्रसव्योपमथितं आमपात्रमुप्तंदक्षि° T; प्र-
सव्येमथितेआमःपात्रेस्थस्तंदक्षि° T. Comp. also T.Ā. p. 695, readings of F and K, and for the whole passage C. 99, Āp. śrs. VIII. 14. 14 (दक्षिणामुखस्त्रिः प्रसव्यमनारभ्योपमन्थति), Hir. Kalpasū. V. 12 (दक्षि-
णासीनो ऽनारभमाणस्त्रिः प्रसव्यं मन्थमुपमन्थति).

4. दक्षिणाग्रांस्तृणा° H.

10. निमृज्याथैनमुपर्यु° H B^2. — दक्षिणा T H B^1; दक्षिणतो H^2.

11. व्युदस्यति H^2 H; व्यस्यति T B^1.

नपूपवानिति प्रतिमन्त्रमेंतिलाभिर्धानाभिस्त्रिः प्रसव्यं परिकिरत्येतास्ते
स्वधा अमृताः करोमीत्योषधिस्तम्बान्प्रतिदिशमनन्वीक्षमाण उपदधाति
त्वामर्जुनेति ˇ प्रतिमन्त्रलिङ्गैर्द्रव्यनियमो ˇ लोकं पृणेति लोकंपृणा उपद-
धात्युत्तरया पुरीषेणानुविकिरति ˇ श्मशानस्य मात्रा ˇ द्व्यङ्गुलं त्र्यङ्गुलं
5 चतुरङ्गुलं प्रादेशो वितस्तिर्जानुदघ्नमूरुदघ्नं स्फिगदघ्नं वैषोत्तमा मात्रा
श्मशानस्योत्तमां मात्रां नाध्याप्नुयाद्यावतीं पुरस्तात्ततोनन्तरं पश्चार्दपि
वा द्व्यङ्गुलं पुरस्तात्समंभूमिं पश्चादित्येक ˇ उदपात्रेणोदुम्बरशाखयावो-
क्षति शं वात इत्यारोहणं जपत्यवरोहणं जपत्युपस्थानेनोपतिष्ठत इदमेव
मेतोपरामार्तिमाराम काश्चनेति ˇ वारणशाखां पुरस्तान्निदधाति वरणो
10 वारयादिति ˇ विधृतिलोष्टमुत्तरतो विधृतिरसीति ˇ शमीशाखां पश्चा-
च्छमि शमयेति ˇ यवं दक्षिणतो यव यवयेत्यथैनमुपतिष्ठते पृथिवीं
गच्छान्तरिक्षं गच्छेति ˇ जघनेन चितिं कर्ष्वादि समानमा स्नानान्मृदा
स्नातीत्येके ॥ ४ ॥

॥ इति पञ्चमः पटलः ॥ ५ ॥

---

15 यमयज्ञं स्वयंप्रोक्तं प्रवक्ष्ये बलिमुत्तमम् ।
मासि मासि तु कर्तव्योन्तकाय बलिस्तथा ॥
मेधाकामोर्थकामो वा पुत्रकामस्तु वै द्विजः ।
याम्येहनि सनक्षत्रे सर्वान्कामान्त्समश्नुते ॥
संवत्सरस्य कार्त्तिक्यां बलिं कुर्वीत यत्नतः ।
20 अकुर्वन्यस्तु कार्त्तिक्यां नरके स निमज्जति ॥

---

1. °मंत्रमतिलाभिर् H; °मंत्रंमनिवाभिर् B[1]; °मंत्रंतिलमिश्रा-भिर् T H[2].
5. ऊरुदघ्नं om. T; स्फिकदघ्नं T; स्फिक्दघ्नं H B[1]; स्फिदघ्नं H[2].
6. यावतीं T H[2]; यावंती H; यावती B[1].
18. सनक्षत्रे T H H[2] Baudh.; सुन° B[1].

तस्मात्कुर्वीत कार्त्तिक्यां स्वर्गकामस्तु वै द्विजः ।
तिलप्रस्थस्य कर्तव्यं गुडमिश्रं तथा हविः ॥
एकेन तु न कर्तव्यः कर्तव्यो बहुभिः सह ।

हविरुद्धृत्याभिमन्त्र्य हविरादाय नमो ब्रह्मणे प्रजापतये देवेभ्य
5 ऋषिभ्यः पितृभ्यो यमायेत्युक्त्वा ग्रामात्प्राचीं वोदीचीं वा दिशमुपनि-
ष्क्रम्यानिरिणवद्देशे नदीतीरे समे वान्यस्मिञ्छुचौ देशे तस्य दिक्सक्तिं
वेदिं करोति तस्यामुत्तरवेद्यां पञ्चोत्तरवेद्यो दिक्सक्तयो भवन्ति दक्षि-
णेन करकूपं खात्वोत्तरेणाग्निं प्रतिष्ठाप्य दर्भैः सोत्तरवेदिं संप्रच्छाद्-
यति प्रागग्रैर्दर्भैर्विष्टरं निधाय प्रस्तरं चायातु देवः सुमनाभिरूतिभि-
10 र्यमो ह वेह प्रयताभिरक्ता । आसीदतां सुप्रयते ह बर्हिष्यूर्जाय जात्यै
मम शत्रुहत्योमिति यममावाह्य यमे इव यतमाने यदैतमिति चेमं
यम प्रस्तरमा हि सीदेति त्रिभिः प्रस्तरमभिमन्त्र्य सपवित्राण्यर्घ्यस्ना-
नपाद्याचमनीयोदकानि दत्त्वा सार्वसुरभि गन्धपुष्पधूपदीपमाल्यं च
यथोपलब्धं ददाति कृष्णाः प्रतिसराः कृष्णसूत्रं च मध्यमेनान्तेन वा
15 पलाशपर्णेन जुहोति यमाय स्वाहान्तकाय स्वाहा धर्माय स्वाहान्ताय
स्वाहानन्ताय स्वाहा वैवस्वताय स्वाहा कालाय स्वाहा मृत्यवे स्वाहा
विष्णवे स्वाहा भूः स्वाहा भुवः स्वाहा सुवः स्वाहा भूर्भुवः सुवः
स्वाहेति ॥ ५ ॥

---

9. प्रागग्रैश्चदर्भैर् B[1].

11. यदैतम° T H H[2] Baudh.; यदेतम° B[1] and T.Ā. VI. 5. 2.

12. त्रिभिः T H H[2]; तिसृभिः B[1], Bāudh. — सपवित्राण्य° B[1]; सवित्राण्य° H; पवित्रपाणिर्° T H[2] Baudh. — सार्वसुरभिर्गं° T H H[2]; सर्व--गं° B[1].

15. After धर्माय स्वाहा H and B[1] add: (ऽ)धर्माय स्वाहा; after विष्णवे स्वाहा, H has: बृहस्पतये स्वाहा.

16. कालाय स्वा° om. B[1].

व्याहृतिपर्यन्तं हविर्जुहोत्यथार्कपर्णान्यौदुम्बरपर्णानि वा निधाय मध्यमस्यामुत्तरवेद्यां यमाय हविर्निवेदयन्ते यमाय सोमं सुनुत यमाय जुहुता हविः । यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरंकृतोमितिˇप्रतीच्यामुत्तरवेद्यां यमाय घृतवद्धविर्जुहोत प्र च तिष्ठत । स नो देवेष्वा य-
5 मद्दीर्घमायुः प्रजीवसोमितिˇप्राच्यामुत्तरवेद्यां यमाय मधुमत्तमं राज्ञे हव्यं जुहोतन । इदं नम ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वेभ्यः पथिकृद्भ्योमितिˇ दक्षिणस्यामुत्तरवेद्यां श्वभ्यां हविर्निवेदयन्ते यौ ते श्वानौ यम रक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा । ताभ्यां राजन्परिदेह्येनं स्वस्ति चास्मा अनमीवं च धेह्योमित्युत्तरस्यामुत्तरवेद्यां यमदूताभ्यां हविर्नि-
10 वेदयन्त उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाꣳ अनु । तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्तावसुमद्येह भद्रोमितिˇयोस्य कौष्ठ्येति तिसृभिर्यमगाथाभिस्तिः प्रदक्षिणं परिगायन्तिˇदक्षिणेन करकूपं गत्वा प्राचीनावीतं कृत्वा सव्यं जान्वाच्य हविरादाय मिषन्मिषद्भ्यः स्वधा नम इति पिण्डान्ददातिˇत्रीनुदकाञ्जलीनुपनिनीयातम्य प्राणान्सप्त-
15 व्याहृतिभिः सप्त पदानि प्राञ्चो गच्छन्तिˇत्रीन्हि स्वर्गलोकानारूढा भवन्तीति विज्ञायतेˇदधिक्राव्णो अकारिषमिति पुनः प्राणानाप्याय्य

---

2. मध्यमस्यामु° T H H[2]; °मायामु° B[1] Baudh. — °यन्ते H; Baudh. has also the plural, comp. T. Ā. p. 678; °यते B[1] H[2].

7. Plur. verbi T H[2].

13. Thus T H H[2] (pr. m.); मिषन्मिषन्स्वधा पितृभ्य इति B[1] B[2] Baudh. H[2] (sec. m., but with निमिषन्).

14. Thus T; °निनीयातस्य H; °निनीयतस्य B[1]; अतम्य B[2]; आचम्य (!) Baudh.

15. Thus T H[2]; त्रीर्हि° H; त्रिभिःस्वर्गलोकमारूढ B[1]; सप्तलोकानवलीष्टा Baudh.

16. Thus T H H[2]; आयम्य B[1] Baudh.

यथेतं प्रत्येत्य नमस्कारः कूपेभ्यो नमस्कारः कूपेभ्यो नमस्कारः कूपेभ्य इति करकूपमुपस्थाय यस्मै कामाय यममभिवादयन्ते यमो दधारे-त्यनुवाकशेषेण हविरुद्धरन्ति नाके सुपर्णमिति प्रवाहयन्त्युरुं हि राजा वरुणश्चकारेत्यनुवाकेनापोवगाहयन्त्यापोहिष्ठीयाभिर्मार्जयन्ते यमेन दत्तं
5 चित एनमायुनगिति चतसृभिरादित्यमुपस्थाय प्रतिसरमाबध्नीत ह-विषा सर्वप्रायश्चित्तानि हुत्वाच हविःशेषान्भक्षयन्ति भक्षोस्यमृतभक्ष इति भक्षस्य शेषं नयन्ति पुत्राय प्रियाय प्रियवादिने पुत्रभार्यार्थी पुत्रवान्भवति पुत्रवती भवतीति वैवस्वतोब्रवीद्यमो ह यष्टारमितः प्रयातमङ्के समाधाय पितेव पुत्रम् । सुहृद्गतिं गमयति तत्त्लोकान्नि-
10 वर्तते चास्य छिनत्ति पन्थानं निवर्तते चास्य छिनत्ति पन्थानमिति ॥ ६ ॥

॥ इति षष्ठः पटलः ॥ ६ ॥

---

1. Uncertain reading. नमस्कारकूपेभ्यो thrice B[1]; नमस्करकू-पेभ्यो thrice H; नमस्कारकूपेभ्यस्करकूपेभ्योनमस्करकूपेभ्य T H[2]; नमो-नमस्कारकूपेभ्यो twice Baudh.

2. B[2]: यस्मै यस्मै कामायेष्टिसिद्धये यममभिवादयंत अभिमुखा-स्तुवेति (?) तं कामं प्राप्नुवन्तीति सामार्थ्याद्वाक्यशेषः.

4. Thus B[2]; आपोहिष्ठाभिर् B[1]; आपोहिष्याभिर् T H; आपो-हिष्ठामीति H[2].

5. TS. IV. 6. 7. 1.

6. The whole mantra is according to Baudh.: भक्षोस्यमृतभक्ष-स्तस्य ते मृत्युपीतस्या (sic) मृतवतः स्वगाक्रतस्य (sic) मधुमत उपहूतस्यो-(v. l. °हूतस्यो)पक्रतस्योपक्रतो भक्षामि.

9. Instead of °मंके (B[1] B[2] Baudh.), T H H[2] give °मेके. — सुहृद्गतिं T H H[2] Baudh. Probably सुष्ठ्गतिं is to be read, with B[2].

10. चास्य T H[2] B[1] B[2]; नास्य H; नचास्य Baudh. The passage beginning with यमो ह runs in Baudh. as follows: यमो ह यष्टारमिति शत (v. l. शंतं) प्रयांतमंके समाधाय पितेव पुत्रं सुहृद्गकंती न चास्य भिनत्ति पंथानं न चास्य भिनत्ति पंथानमिति स्माह बौधायनः.

अथात उत्तरं पितृमेधं व्याख्यास्यामो यं ब्रह्ममेध इत्याचक्षतेऽथा-
प्युदाहरन्ति

द्विजातीनामपवर्गो अर्थतस्तत्त्वदर्शिभिः ।
ऋषिभिस्तपसो योगाद्दृष्टितुं पुरुषोत्तमम् ॥
5 होतॄंश्च पितृमेधं च संख्ज्य विधिरुत्तरः ।
विहितस्तु समासेन क्रतूनामुत्तमः क्रतुर् ॥

इति ˇतस्य सग्रहैर्होतृभिर्होमो ˇभर्तृसूक्तेन भरणं ˇपत्नीभिरुपसंवे-
शनं ˇदक्षिणाप्रतिग्रहैर्निर्मार्गो ˇहृदयैर्हिरण्यशकलान्संभारयजुर्भिः पात्र-
चयनं ˇज्योतिष्मतीभिरुपोषणं ˇनारायणाभ्यामुपस्थानं ˇब्राह्मण एकहो-
10 तेति चानुमन्त्रणं ˇचित्तं सन्तानेनेति हविराहुतिः ˇप्रयासाय स्वहेति
सुवाहुतीर्मृत्युसूक्तेनानुशंसनं ˇसौम्या संगाहनं ˇसौर्येणादित्योपस्थानेमी-

---

Probably the words formed originally a triṣṭubh, with the Vaidic accusative **पन्थाम्** instead of **पन्थानम्**. As to **छिनत्ति** compare B[2]: **पंथानं छित्त्वा विघ्नान्विनाशयित्वा पंथानं दर्शयति.** The meaning seems to be: „Him, who has sacrificed, Yama takes, wenn he is gone forth from here (from the world of the living), as a father his son, on his lap; he brings him along the path of the Virtuous, and if he will (temporarily) return from yonder world (the reign of Yama), he cuts a path for him". **निवर्तते** refers to the genitive **अस्य.**

1. A opens this chapter as follows: **अथातो ब्रह्ममेधं व्याख्यास्यामः । अत्राप्युदाहरन्ति होतॄंश्च पितृमेधं च,** omitting the first śloka.

3. **विजातीनां द्विजातीनाम°** T H; **द्विजातीनां विजातीनां** H[2]. — I have reconstructed the śloka. **°वर्गोर्थतस्** T H H[2]; **°वर्गोव्यर्थतस्** B[1]; **वर्गोह्यर्थतस्** Pi. Sā. — **तत्त्वज्ञदर्शि°** T H; **तत्त्वदर्शि°** the others.

5. **उत्तमः** only H instead of **उत्तरः.**

11. With **सुवाहुतीः** the Tanjore copy of Āpast. breaks off.

युष्ट इत्यवगाहनंˇ समानमत ऊर्ध्वं पैतृमेधिकर्मा यवोदनप्राशनात्तॉन्परं
ब्रह्मेत्याचक्षतेˇ तान्न साधारणे श्मशाने प्रयुञ्जीत नानाचार्यायˇ द्विजा-
तीनामेवˇ संतिष्ठते ब्रह्ममेधः ॥ ७ ॥

॥ इति सप्तमः पटलः ॥ ७ ॥

---

5 अथाजस्राणांˇ द्व्यहं त्र्यहं षडहं द्वादशाहं वा धारयतिˇ यावद्वा
संशयं मन्येतॉसंशयेजस्रैर्विरम्यामय आयुष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं नि-
र्वपेॅत्तत्कृष्णलां पञ्चहविषं वाˇ यो ज्योगामयावीत्युक्तं पुरस्तादॅायुष्मत्या
पाथिकृत्या वा यजेतˇ ग्रामेष्वेके पाथिकृतीं समामनन्तिˇ बहिःष्ठो वा-
नप्रस्थो वारण्यमवतिष्ठेतˇ ग्रामं वा प्रविशेद्राज्ञानुमतो ब्राह्मणैश्च सह
10 वनधान्येनॉपि वा नाजस्रान्कुर्वीतˇ प्राग्दिष्टगमनाद्विहारं साधयेॅत्प्रेतेपि
विहरणमेके समामनन्तिˇ तदनर्धुकं प्रजाया इति विज्ञायतˇ उदगयने
प्रमीताः सौर्येण पथा देवलोकं यान्तिˇ दक्षिणायने सौम्येन पितृलो-

---

1. **यवोदन°** B^1, Brahmamedhaprayoga, Pi. Sā., T. Ā. p. 363; **यवौदन°** T H H^2 B^2; comp. Hir. p. 44, l. 8 and Winternitz, Hochzeitsrituell p. 15. — **तान्** (sc. **होतॄन्**) before **परं** om. T H^2, T. Ā. p. 363, found in the others; **तानेतान्परं** H and Baudh. gṛhs. II. 15 s. f.

2. **तानसाधारणे** H; **तान्नसाधारणे** the others and Pi. Sā.

3. Instead of **ब्रह्ममेध** (B^1 B^2) the others have **पितृमेधः**. Comp. also T. Ā. p. 363. — **एव** H^2, brahm. pr., B^1; **एवं** T H F. Ā.

7. **°कृष्णलां** H H^2 B^1, quot. Gop.; **°कृष्णालां** T. — **आयुष्मत्यया** B^1, **आयुष्मत्याः** the others.

8. **पथिकृत्या** T H H^2; **पाथि°** B^1 B^2. — **बहिष्ठो** all.

9. **°तिष्ठेत्ग्रा°** T; **°तिष्ठेतग्रा°** H B^1; **°तष्ठेद्ग्रा°** H^2; **°तिष्ठते** B^2.

9. 10. **सहवनधान्येन** T H H^2; **संनहनंधान्येन** B^1; **सहैववनधान्येन** B^2.

12. **प्रमीताः** and **यांति** T H^2 B^1; **प्रमीतः** and **याति** H B^2 (**गच्छति**).

कमिति विज्ञायतˇउदगयन आपूर्यमाणपक्षे दिवा ऋत्वन्ते श्रेयो
मरणमित्युपदिशन्तिˇयदि पूर्वपक्षे रात्रौ मरणं शङ्केत सायमाहुतिं
हुत्वा तदैव प्रातराहुतिं जुहुयादेवमपरपक्षे सायंप्रातराहुतिभिरेनं
पूर्वपक्षं नयेद्दर्शं च कुर्यादिष्ट्यविभवे प्रधानदेवताभ्यश्चतुर्गृहीतान्याज्या-
5 न्येकैकस्यै देवतायै पुरोनुवाक्यामनूच्य याज्यया जुहुयादेवं सर्वास्वा-
पत्स्वथ यदीष्ट्यपनयनमध्येवशिष्टेष्टिप्रधानदेवताभ्यश्चतुर्गृहीतान्याज्यान्ये-
कैकस्यै देवतायै पुरोनुवाक्यामनूच्य याज्यया जुहुयात् ॥ ८ ॥

अथ यदि चातुर्मास्यमध्ये पूर्ववदेव सायंप्रातराहुतिभिर्दर्शपूर्णमा-
साभ्यां चेष्ट्वावशिष्टपर्वाण्यानीय समापयेत्पश्वविभवे तद्दैवतं पुरोडाश-
10 मामिक्षां पूर्णाहुतिं वा कुर्यान्म्रियमाणस्यैवं न यज्ञलोपो भवतीति
विज्ञायतˇउक्तं दीक्षितप्रमीतप्रायश्चित्तंˇयायावरा ह वै पुरा नाम
ऋषय आसंस्तेध्वन्यश्राम्यंस्तेर्धमासायार्धमासायाग्निहोत्रमजुहवुस्तस्माद्या-
यावरधर्मेणामयाव्यार्तोध्वन्यापत्सु वार्धमासायार्धमासायाग्निहोत्रं जुहु-
यात्प्रतिपदि सायं चतुर्दश चतुर्गृहीतान्युन्नयत्येका समित्सकृद्धोमःˇ
15 सकृत्पाणिनिमार्जनंˇसकृदुपस्थानमेवं प्रातरेतावान्विकारःˇशेषं प्रकृति-
वत्पक्षक्षये पुनराधेयमग्नीन्समारोपयते धारयते वौपवसथादौपवस-

---

2. पूर्वपक्षे only B[1], °पक्ष° the others.

3. °हुतीरेनं H[2] H; °हुतिरेनं T; °हुतिभिरेनं B[1].

4. नयेद् T H[2] B[2]; नयेयुर् H B[1].

8. आहुतीभिर् T H B[1]; °तिभिर् H[2]. Compare Kirste, The Gṛhyasūtra of Hir. preface, p. VIII.

11. This passage is quoted by Rudradatta on Āpast. śrs. VI. 29. 1.

14. उन्नयंत्ये° H[2] H; उन्नयत्ये° H B[1].

16. धारयतेचौपवस° T H[2]; धारयतेवौपवस° H B[1]; धारय-तेवा B[2].

ष्येहनि निर्मंथ्योपवसथादि कर्म प्रतिपद्यते॑यदि समारूढो भवति यद्या-
हिताग्निरुत्सृष्टाग्निर्विच्छिन्नाग्निर्विधुराग्निर्वा प्रमीयेत न तमन्येन चेता-
ग्निभ्यो दहन्तीति विज्ञायते चाधानप्रभृति यजमान एवाग्नयो भवन्ती-
त्येथापि ब्राह्मणं॑तमसो वा एष तमः प्रविशति सह तेन यमाहिता-
5 ग्निमन्येन चेताग्निभ्यो दहन्ति॑तस्य प्राचीनावीत्यग्न्यायतनान्युद्धृत्यावोक्ष्य
यजमानायतने प्रेतं निधाय गार्हपत्यायतनेरणी संनिधाय मन्थति
येस्याग्नयोजुह्वतो मांसकामाः संकल्पयन्ते यजमानमांसम् । जानन्तु
ते हविषे सादिताय स्वर्गं लोकमिमं प्रेतं नयन्त्विति॑तूष्णीं विहृत्य
द्वादशगृहीतेन स्रुचं पूरयित्वा तूष्णीं हुत्वा प्रेतमात्वा इत्येतदादि
10 कर्म प्रतिपद्यते ॥ ९ ॥

यद्यात्मन्नरण्योर्वा समारूढेष्वग्निषु यजमानो म्रियेत पूर्ववदग्न्या-
यतनानि कल्पयित्वा गार्हपत्यायतने लौकिकमग्निमुपसमाधाय प्रेतस्य
दक्षिणं पाणिमभिसमाधाय तत्पुत्रो भ्राता वान्यो वा प्रत्यासन्नबन्धु-

---

1. निर्मंथ्योपवसथादिप्रतिपद्यते T H[2]; निर्मंथ्यौपवसथादिकं कर्म प्रति° H B[1]; --थ्यौपवसथादि B[2]. — Between भव and तियद्या°, H inserts यद्याहिताग्निरध्वानं . . . संपद्येरन् (XXIX. 11, p. 59, l. 3—6).

2. प्रमीयेत H[2] B[1]; प्रमीयते T H.

3. The passage चाधानप्रभृति . . . भवन्तीत्य् is wanting in B[1].

3. 4. भवन्तीत्यपि ब्राह्मणं H[2].

6. °रणी संनिधाय T H[2]; °रणीसंधाय H; °रणींनिधाय B[1].

7. येअस्याग्नयो T H; यस्याग्नयो B[1] B[2] H[2]; येस्याग्नयो quot. Gop. It seems more probable that येस्याग्नयो was corrupted into यस्याग्नयो than यस्याग्नयो into येस्या°; योस्याग्निर् is also the beginning of this mantra, as given ऊहेन by Gautama (pi. sū. I. 1. 27). Baudh. (II praśna) reads यस्याग्नयो and संजायन्तु, but a Baudh. paddhati येस्याग्नयो and जानन्तु.

रुपावरोहेत्युपावरोहयत्यॅपिवोपावरोह जातवेद इमं तं स्वर्गाय लो-
काय नय प्रजानन्नायुः प्रजां रयिमस्मासु धेह्यजस्रो दीदिहि नो दुरोण
इति लौकिकेग्नावुपावरोहयत्यॅरण्योर्वोपावरोह्य मन्थेद्यॅरण्योः समा-
रूढः स्वान्निर्वर्तमाने प्रेतमन्वारभ्भयित्वैतं मन्त्रं जपेद्दिॅरण्यादि समा-
5 नमाॅहिताग्निं जने प्रमीतमुपसंश्रुत्याग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं
निर्वपेद्दॅाग्निं पूर्णाहुतिं वा कुर्यात्प्राचीनावीती जुहोतीत्येकॅ एत-
स्मिन्नेव विहारे पैतृमेधिकं कर्म प्रतिपद्यतेॅ तस्मिन्नहनि शरीराण्याह-
रन्तिॅ यद्यन्यस्मिंस्तस्याभिवान्यवत्सायाः पयसाग्निहोत्रमित्युक्तमॅाहिताग्निं
जने प्रमीतं तैलद्रोण्यामवधाय शकटेनाहरन्तिॅ निर्मन्थ्येन वा दग्ध्वा
10 कृष्णाजिनेस्थीन्युपनह्यति वाहतेन वाससा संवेष्ट्य दीर्घवंशे प्रबध्य नाधो
निदधानाः प्रयता मृन्मयभोजना आहरन्ति ॥ १० ॥

तानि ग्राममर्यादायां प्रतिष्ठाप्याग्नीन्पैतृमेधिकभाण्डं च निर्हरन्तिॅ

---

1. The mantra is a variation on Āp. śrs. VI. 28. 12. According to Baudh. it finishes thus: धेहि प्रेताहुतिं चास्य जुषस्व स्वाहा.

3. Comp. Āp. śrs. VI. 28. 14.

4. 5. After समानं B[1] has: प्रवासमरणे संग्रामे वा हते वा श-रीरमादाय विधिना दाहयेत्.

8. °वत्सायाः T H H[2]; °वत्सायै B[1] B[2], Āp. śrs. IX. 11. 5. — उक्तं, namely Hir. Kalpasūtra XV. 12, Bhār. Kalpasūtra VIII. 14, Āp. śrs. l. c. — Before आहिताग्निं, T H and H[2] insert यम्; it is omitted in B[1] B[2], quot. Gop., quot. Rudr. ad Āp. śrs. IX. 11. 12.

10. उपनह्यतिवाहतेन H[2]; उपसंनह्यतिवा अहतेन H and T (but here उपन°). उपनह्यनिधाय ॥ वाहतेन B[1]. Probably we ought to read with a quotation by Gopāla and a quot. by Rudradatta उपनह्याहतेन. — °बध्यनाधो° T; the others, also two quotations, have °बध्यानधो.

11. °भोजना T H H[2], Baudh. pi. sū. II., quot. Rudr.; °भोजिनः B[1], quot. Gop.

12. पैतृमेधिकभांडंच T H H[2]; पैतृमेधिकंचभांडं B[1].

नासति यजमाने ग्राममर्यादामग्नीनतिहरेयुर्यद्यतिहरेयुर्लौकिका संप-
द्येरन्निति विज्ञायते च प्रवसन्यजमानोग्निभ्यः परिदाय गृहानितिˇयदि
सीमान्तरे पत्न्यभिनिम्रोचेदभ्युदियाद्वा लौकिकाः संपद्येरन्यद्याहिताग्नि-
रध्वानं गच्छेत्सहाग्निचर्येण पार्श्वतोग्निहोत्रेणानुव्रजेद्दाहिताग्निरन्तरं न
5 व्यवेयाद्यावत्यो ग्राममर्यादा नद्यश्च तावतीरतिक्रामन्तमन्वारभेयातांˇ
यदि नान्वारभेयातामग्नयो लौकिकाः संपद्येरन्तस्माद्ग्राममर्यादां ना-
तिहरन्तिˇशरीरैरग्नीन्समानीय दहनवदवकाशं जोषयित्वा प्रेतमात्या
इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यतेˇतयोर्यः पूर्वो म्रियेत यजमानः पत्नी वा
तस्याग्निचेतायां पितृमेधः संपद्यतेˇयः पश्चात्तस्यौपासनेनˇसहैव प्रमीते
10 सहैव पितृमेधोˇदारकर्माणि यद्यशक्त आत्मार्थमग्न्याधेयं कुर्याद्दर्श-
पूर्णमासाग्रयणार्थं चˇशेषाणि कर्माणि न भवन्तिˇयद्याहिताग्निः पशुभ्यो
म्रियेता गावो अग्मन्निति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयाद्यद्याहिताग्निरशनिहतो
म्रियेत तस्य प्रायश्चित्तं मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या इ´त चतुर्गृहीतं

---

3. **सीमान्तरे** T H² B¹; **सीमान्ते** H. — Thus T H H²; **पत्नीम-
भितोनिम्रोचेद्** B¹. The text seems to be spoiled.

3. 4. From **यद्याहिताग्निर°** on, there is some confusion in the arrangement of the contents. The above given is the text of T and H².

4. **अनुव्रजेदाहिताग्निरंतरं** T H²; **अनुद्रवेयुराहिताग्नेरंतरं** H; **आद्यं अनुव्रजेदाहिताग्निरंतरं** B¹.

5. Thus T H²; between **अन्वारभेयातां** and **यदि** H inserts: **तयोर्वा.**

5. 6. **तावतीरभिक्रामंनन्वारभेतान्वारंभणेलौकिका भवंति** B¹.

9. **चेतायां** T H H² B¹ and a quotation by Gopālayajvan.

10. **°धेयं वा कुर्याद्** H².

11. **च** T H H² (sec. m.); B¹ om.

12. Here and furtheron after **म्रियेत** B¹ and Pi.Sā. insert every time **तस्य प्रायश्चित्तं.**

जुहुयाद्व्याहृताभिरप्सु म्रियेतेमं मे वरुण तत्त्वा यामीति द्वे चतुर्गृ-
हीते जुहुयाद्व्याहृताभिर्विषदृष्टो म्रियेत नमो अस्तु सर्पेभ्य इति
तिसृभिश्चतुर्गृहीतैर्जुहुयाद्व्याहृताभिर्दंष्ट्रिभ्यो म्रियेत दंष्ट्राभ्यां मलिम्लू-
निति द्वे चतुर्गृहीतेन जुहुयाद्व्याहृताभिः प्रोषितः प्रमीतो न प्रज्ञायेत
5 यां दिशमभि प्रस्थितः स्यात्तामस्याग्निभिः कक्षं दहेयुरपि वा त्रीणि
षष्टिशतानि पलाशवृन्तानां तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्या-
ग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते ˇपलाशवल्कैः कुशैर्वा सन्धिषु संवेष्ट्य चत्वा-
रिंशता शिरः प्रकल्पयते ˇ दशभिर्ग्रीवां ˇ विंशत्योरस्त्रिंशतोदरं ˇ पञ्चाश-
तापञ्चाशतैकैकं बाहुं ˇ ताभ्यामेव पञ्चभिःपञ्चभिरङ्गुलीरुपकल्पयते ˇ सप्त-
10 त्यासप्तत्यैकैकं पादं ˇ ताभ्यामेव पञ्चभिःपञ्चभिरङ्गुलीरुपकल्पयतेˇष्टाभिः
शिश्नं ˇ द्वादशभिर्वृषणं ˇ स्नापयित्वालङ्कृत्यान्तर्वेदि कृष्णाजिनं दक्षिणाग्री-
वमधरलोमास्तीर्य तस्मिन्नेनमुत्तानं निपात्य पत्तोदशेनाहतेन वाससा
प्रच्छाद्य बान्धवाः पर्युपविशन्त्ययमस्यसौ यस्य त इमे अग्नय इति ˇ
प्रेतमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते ˇ यदि तानि न विन्देरन्नवानां

---

2. विषदृष्टो T H H[2]; विषयदृष्टो B[1]; विषहतो Pi. Sā.

3. चतुर्गृहीतैर् H T H[2]; °गृहीता B[1]; °गृहीतेनाज्येन Pi. Sā.

4. चतुर्गृहीतेन T H H[2] Pi. Sā.; °गृहीते B[1]. — After जुहुयाद् Pi. Sā. has एतदेवास्य प्रायश्चित्तं भवतीति विज्ञायते. With यद्याहि° प्रोषि° प्रमी°, B[1] begins a new (the 12th) chapter. — Comp. Āp. śrs. IX. 11. 22, 23.

6. 7. Instead of कृत्वा ... इति विज्ञायते, B[1], Āpast. l. c. and Pi. Sā. give only कुर्वन्ति.

8. पञ्चाशता once B[1] T; twice H H[2], Āp. l. c., quot. Gop.

13. अयमस्यासौयस्यतइमेअग्नय T H H[2], Āp. l. c.; अयमस्यसोयमस्यसस्तस्यतइमेअग्नय B[1]; अयमस्यसौयस्यइमेअग्नय quot. by Gop.

14. Uncertain; विंदेरन्नाबावाद° T H[2]; विंदेरन्निवावाद° H; B[1] damaged (: विंदेर -- नांद°).

दर्भाणां याज्ञिकानां वृक्षाणां तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा ताम-
ग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते॑ यदि तानि न विन्देरन्भूम्याः पांसूनुद्धृत्य
मधुना सर्पिषा वाभिसंयुत्य तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा ताम-
ग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते॑ यद्येतस्मिन्कृतेग्निभिरागच्छेद्घृतकुम्भादुन्म-
5 ग्नस्य जातकर्मप्रभृति द्वादशरात्रं व्रतं चरित्वा तथैव जाययाग्नीनादधीत॑
व्रात्येन पशुना वा यजेत॑ गिरिं गत्वाग्नये कामायेष्टिं निर्वपेद्दीप्सितैः
क्रतुभिर्यजेत क्रतुभिर्यजेत ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमः पटलः ॥ ८ ॥

॥ इति हिरण्यकेशिसूत्रे एकोनत्रिंशः प्रश्नः समाप्तः ॥ २९ ॥

10 ॥ इति हिरण्यकेशिसूत्रं समाप्तम् ॥

---

1. याज्ञिकानांवृक्षाणांतैः T H H[2]; यतियानांचादक्षाणांवृंतैः B[1].

2. भूम्यः H B[1]; भूम्यां H[2].

3. Instead of संयुत्य B[1] reads संसृज्य.

4. Thus H[2]; instead of आगच्छेद् H T have आगते; B[1] corrupt.

5. तथैव T H H[2] Pi. Sā.; तस्यैव B[1]. — आदधीत all except B (: आधाय).

6. वा om. B[1].

9. The colophon in H[2] runs as follows: इति हिरण्यकेशीसूत्रप-रीगृहीताभारद्वाजसूत्रे अन्त्येष्टिप्रकरणे अष्टमः पटलः समाप्तो द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः; then follow the pratīkas of the eleven kaṇḍikās and of five (!) paṭalas in the second praśna. Then: इति हिरण्यकेशी-सूत्रे एकान्नत्रिंशत्प्रश्नः समाप्तः ॥ २९ ॥ इति हिरण्यकेशीसूत्रे पंञ्चमषट्के पंचमः प्रश्नः सामप्तः ॥ ५ ॥.

अथ

गौतमपितृमेधसूत्रम्

प्रायणकाले ॥ १ ॥

प्राक्स्मृतिवियोगात् ॥ २ ॥

पितरं मातरं भ्रातरं गुरुमन्यं वा सुहृदं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

तत्स्वर्गार्थेन निमित्तेन ॥ ४ ॥

इमानि छन्दांसि संस्कर्ता श्रावयेत् ॥ ५ ॥

वेदादिवेदान्तानि चीणाज्यदोहान्यादित्प्रत्नस्य रेतस उद्वयं तमस उन्नयामीति ॥ ६ ॥

श्रुतपूर्विणां चेत्तवश्रावीयानि सामानि ॥ ७ ॥

मरणकालेभिप्रघ्राप्सु दत्त्वा सेतुसाम च दक्षिणे कर्णे जपेत् ॥ ८ ॥

उत्क्रान्ते प्रजापतेर्हृदयं मनसा ध्यायेत् ॥ ९ ॥

अत ऊर्ध्वं स्नापयित्वा शवम् ॥ १० ॥

देशजातिकुलधर्मेणापचितिमलङ्कारेणालङ्कृत्य ॥ ११ ॥

बद्धा दशेनाङ्गुष्ठौ पादयोः पाण्योश्च ॥ १२ ॥

औदुम्बर्यामासन्द्यां दक्षिणाशिरसमुत्तानं संवेश्य ॥ १३ ॥

उदग्दशेनाहतेन वाससा प्रच्छाद्य ॥ १४ ॥

---

५) The place of श्रावयेत् is not certain; perhaps it ought to have been put at the beginning of sūtra 3.

६) Compare C. 39—43.

७) श्रुतशब्दोधीतवचनः । श्रुताश्च ते पूर्वाश्च श्रुतपूर्वाः । ते येषां सन्तीति श्रुतपूर्विणः । तेषां तवश्रावीयानि श्रावयेत् । Comp. C. 44.

८) Compare C. 46—49.

१४) पादयोरुपरि यथा दशा भवति तथा प्रच्छादयेयुः.

निर्हरन्त्यग्नींश्चाहितान् ॥ १५ ॥

शालामयः ॥ १६ ॥

दहनकर्मणि योज्यन्ते ॥ १७ ॥

सभ्यावसथ्यौ च यथाक्रमम् ॥ १८ ॥

गृहस्थमौपासनेन दहेत् ॥ १९ ॥

ब्रह्मचारिणं कपालसन्तपनीयेन ॥ २० ॥

उत्तपनीयेनेतरान् ॥ २१ ॥

अनेन स्त्रियः ॥ २२ ॥

केचिन्निर्मन्थ्येन पत्नीम् ॥ २३ ॥

---

१६) A. himself does not appear to be quite clear as to the right interpretation of this sūtra. He seems to propose the following interpretations. The author of the sūtratext may have meant by **शालामयः** (in connection with s. 15): 1. The vaitāna-fires, whose name is precised by **शालामयः** (in this case we expect at least **शालामय इति**). 2. The vaitāna-fires and the domestic fire. 3. The domestic fires, consecrated by the ādhāna-ceremony; a plurality of them could be admitted in case the owner were standing at the head of more than one household. In this case the nom. **शालामयः** had to be taken as an apposition to **अग्नीनाहितान्**. I should prefer to connect the word with the two following sūtras.

१८) The sūtra is given: **नसभ्या°**, but the vivaraṇa proves, that A. has not read the negation in his text: **सभ्यावसथ्यावपि दहनेषु संबध्यन्ते येन क्रमेणाभिहिताः**. See also C. 11 a, 85. 86. But compare the note ad I. 2. 8.

१९) I am not sure whether between s. 19 and 20 there are not some more sūtras to the same purport as Hir. XXIX. 11 **तयोर्यः पूर्वो** (59. 8), which passage is also quoted here by A. — **अत्रत्यगृहस्थशब्दोनाहिताग्निवचनः**. — The place of **दहेत्** is uncertain. — On sū. 19 sqq. compare Hir. 44. 11.

यद्युत्सृष्टाग्निर्विच्छिन्नाग्निर्विधुराग्निर्वा प्रमीयेत ॥ २४ ॥
प्रेताधानं कुर्वन्ननूचानागाराद्ग्निमानयेत् ॥ २५ ॥
तेनाग्निना व्रीहिकणैरुत्तपनीयमुत्पाद्य ॥ २६ ॥
दक्षिणेन हस्तेन प्रेतमालभ्य सव्येनाग्निं जपेद्योस्याग्निरजुह्वतो मांसकामः संकल्पयते यजमानमांसम् । जानातु ते हविषे सादिताय स्वर्गं लोकं प्रेतमिमं नयत्विति ॥ २७ ॥
आज्येन द्वादशगृहीतेन स्रुचं पूरयित्वा प्रेतमग्निं सव्येनान्वालभ्य प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा दक्षिणेनाग्नौ जुहुयादाज्यतन्त्रेण परिचरणतन्त्रेण वा ॥ २८ ॥
यावदग्निर्विच्छेदस्तावद्धोमार्थं विप्राय द्रव्यं प्रदाय ॥ २९ ॥
यथाविध्यौपासनं कृत्वा ॥ ३० ॥
तेनाग्निना दहेत् ॥ ३१ ॥

---

२४) उत्सर्गेच्छया योग्निं परित्यजति स एवोत्सृष्टाग्निः. The saṃnyāsin is meant, comp. Baudh. dhś. II. 17. — अविधानेन प्रमादादालस्यादिना वा यस्याग्निर्विच्छिद्यते स विच्छिन्नाग्निः. — By विधुराग्निः the widower is meant, who has used for the cremation of his wife the three śrauta-fires.

२७) For the mantra comp. Hir. XXIX, 10 (p. 57. 7). That the plural is the correct and original number, is proved by जानातु ते, where the sūtrakāra has forgotten to change ते into स!

२८) उत्पवनाज्यसंस्कारो यस्मिन्प्रयोगे भवति तदाज्यतन्त्रं । आज्ये उत्पवनयोगात्तत्पूर्वोत्तरभाविनोपि पदार्था आज्यतन्त्रमिति गम्यते (Khād. gṛhs. I, kh. 2) । सायंहोमस्य यो धर्मः स परिचरणशब्दवाच्यः सायमाहुत्युपक्रमं परिचरणमिति खादिराचार्येणाभिधानात् (Gṛhs. I. 5. 6 sqq. especially 16) । यदा द्वादशरात्रविच्छिन्नस्तदा परिचरणतन्त्रं प्रवर्तते । यदा द्वादशरात्रादूर्ध्वं विच्छित्तिस्तदाज्यतन्त्रमिति व्यवस्था.

आहिताग्निश्चेन्मन्त्रस्योहः कर्तव्यः ॥ ३२ ॥
स्त्रीणां विधुराणां च द्वादशगृहीतं प्रजापतिं मनसा ध्यायन् जुहो-
त्येव ॥ ३३ ॥

॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

अग्निं क्षीरं दधिमधुघृततिलतण्डुलदर्भानुदकुम्भपरशुहिरण्यशकलयज्ञ-
पात्राणि चादाय ॥ १ ॥
प्राचीनावीती पूर्वमग्निं संस्कर्ता मुक्तशिखः ॥ २ ॥
मध्यतः शवम् ॥ ३ ॥
पश्चात्संभारानितरे ॥ ४ ॥
श्मशाने निहित इतरानुत्सृज्य दहनदेशं जोषयेत् ॥ ५ ॥
दक्षिणाप्रत्यक्प्रवणमभङ्गुरमनिरिणमसुषिरं समं वा ॥ ६ ॥
प्राणायामं कृत्वास्य गोत्रेण द्वितीयान्तं प्रेतस्य नामोक्त्वा दहनकर्मणा
संस्करिष्य इति संकल्प्य ॥ ७ ॥

---

३३) एवशब्दोवधारणार्थः । यासां स्त्रीणां येषां विधुराणाञ्च प्रे-
ताधानप्राप्तिस्तेषामुभयेषामपि योस्याग्निरिति मन्त्रोहः (read मन्त्रः)
सहस्त्रालम्भादिश्च निवर्तते.

५) श्मशाने निहिते प्राप्ते सति दहनदेशं दहनभूमिं जोषयेत्
शोधयेत् ।. In the same way Raghunandana (Works tom. II.
p. 170) wrongly says: भूमिजोषणं भूमिसंस्कार इति हारलता.

६) अनीरिणं (sic) seems to be interpreted by A. as अनूषरं.
Occasionally A. mentions the Ṣaḍviṃśabrāhm. II. 10: पश्चाद्दक्षि-
णाप्रवणं श्मशानकरणम् and ib. यथा सव्यस् (sc. पाणिः) तथा श्म-
शानकरणम्. I doubt whether this brāhmaṇam was not in the
text, A. had before him.

शमीशाखया पलाशशाखया वरणशाखया वा दक्षिणाप्रत्यक्प्रवणचिता-
देशात्प्रागुदीच्यां दिश्युपक्रम्य पञ्चदश प्रक्रमान्प्रक्रम्योत्सृज्यान्ते ॥ ८ ॥

अप उपस्पृश्य ॥ ९ ॥

गच्छाग्रमध्वनः पूर्वमेष वः सुहृदो दिवम् परं व्योम नयध्वं गच्छन्तं
स्थानमुत्तममिति श्मशानायतनं निरीक्ष्य ॥ १० ॥

शमीशाखया पलाशशाखया वरणशाखया वा श्मशानायतनं संमृज्य
अपसंसर्पत प्रेता ये केचिदिह पूर्वजा इति ॥ ११ ॥

दक्षिणतः शाखामुत्सृज्य ॥ १२ ॥

अप उपस्पृश्य ॥ १३ ॥

---

८) . . पञ्चदशप्रक्रमे गते यत्र कुत्रचित्समीपे एतां शाखामुत्सृजेत् । अन्तशब्दोच समीपवचनः ।. If we compare the following remarkable fragment of a Śāṭyāyanasūtra, preserved by Āśāditya in his commentary on the Karmapradīpa (III. 41, MS. Chambers no. 134, fol. 15, b): तथाह शाट्यायनः । सभ्यावसथ्यावाहिताग्नेर्दहनकर्मणि न प्रयुज्यते (sic) । चितादेशात्प्रागुदीच्यां दिशि प्रक्रमानतिक्रम्योत्सृजतीति (the numeral before प्रक्रमान् seems to have fallen out), and a passage from Viśvanātha's aurdhvadehikapaddhati (MS. Chambers no. 37, fol. 15, b): सभ्यावसथ्ययोरुत्तरतः सप्तसु प्रक्रमेषु स्थापनं । ईशान्यां वा पञ्चसु, a suspicion arises, that Gautama's text, too, had originally an analogous reading: that the passage in sū. 8, from शमीशाखया to वरणशाखया वा is a dittographia from I. 2. 11 and has replaced some other word or words, e. g. सभ्यावसथ्यौ. In this case Gautama's उत्सृज्यान्ते ought to be changed into उत्सृज्यन्ते or उत्सृज्येते.

१०) The mantra is unintelligible. A.'s annotations give no light as to the true reading. Perhaps instead of परं, परमं ought to be read.

११) This is only half a mantra. It is found also in the sec. Baudh. sū. (compare C. 139). Nārāyaṇa (āhitāgnividhi I. O. no. 1158, fol. 3, a) quotes it too.

अग्निरवोक्ष्य ॥ १४ ॥

तिस्रः कर्षूर्दक्षिणापवर्गाः परशुना खात्वा ॥ १५ ॥

उद्धृत्य मृत्तिकां पलाशपत्त्रपुटे कृत्वा ॥ १६ ॥

याम्यां दिशि निदधाति ॥ १७ ॥

अप उपस्पृश्य ॥ १८ ॥

तिलतण्डुलानां मुष्टिं पूरयित्वा यमाय दहनाधिपतये प्रेताय स्वधा नम इति [अवटे] प्रथमायाम् ॥ १९ ॥

कालाय दहनाधिपतये प्रेताय स्वधा नम इति द्वितीयायां मृत्यवे दहनाधिपतये प्रेताय स्वधा नम इति तृतीयायाम् ॥ २० ॥

अवशिष्टांस्तिलतण्डुलांश्च सर्वतः प्रसव्यं प्रकीर्य ॥ २१ ॥

मध्यमे हिरण्यशकलमवधाय ॥ २२ ॥

तेषु याज्ञिकैः काष्ठैः दक्षिणाग्रैर्दारुचितां चित्वा ॥ २३ ॥

प्रेतस्य केशश्मश्रुलोमनखानि गृहीत्वा दक्षिणतो वितस्तिमात्रमवटं खनित्वा तस्मिन्निधायाप उपस्पृश्य ॥ २४ ॥

आहिताग्निश्चेद्वापनं कारयित्वा ॥ २५ ॥

स्नापयित्वा शवम् ॥ २६ ॥

चितिं चाग्निरवोक्ष्य ॥ २७ ॥

शवमुत्तानं दक्षिणाशिरसमारोप्य ॥ २८ ॥

तं परिस्तीर्य ॥ २९ ॥

---

१९) . . . प्रथमे इत्यभिधातव्ये स्त्रीलिङ्गनिर्देशश्छान्दसः । एवमुत्तरयोरपि सूत्रयोः स्त्रीलिङ्गनिर्देशः छान्दस इति द्रष्टव्यम् ।. Undoubtedly अवटे has to be taken as an interpolation and every time कर्ष्वाम् (comp. sū. 15) has to be understood.

२७) चशब्दात् शवमप्यभ्युक्षेत्.

२९) परिस्तरणप्रकारस्तु पश्चाद्दर्भानास्तीर्येत्यादिना गृह्ये (Khād. gṛhs. I. 2. 9) ये लक्ताः तेषामन्यतमप्रकारेण परिस्तरणं कार्यम्.

पश्चाद्दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पात्राण्यासाद्य ॥ ३० ॥

आस्ये चक्षुषोर्नासिकयोः श्रोत्रयोश्च सप्त हिरण्यशकलानाज्यबिन्दून्वा
सप्त व्याहृतीर्मनसा ध्यायन्निरस्यति ॥ ३१ ॥

एवमाज्यम् ॥ ३२ ॥

मुखे प्रथमं निनीय पादप्रभृत्या मुखान्ताच्च सन्ततं शेषम् ॥ ३३ ॥

शिरस्तः पात्रं प्रक्षिपति ॥ ३४ ॥

एवं दधिमधु तिलतण्डुलांश्च प्रत्यस्यति ॥ ३५ ॥

अहिताग्निश्चेदेतस्मिन् काले पात्राण्यासाद्य ॥ ३६ ॥

अथ सपिण्डाः स्त्रीप्रथमाः कनिष्ठपूर्वाः सिग्वातेन वातं प्रयच्छन्ति ॥ ३७ ॥

ग्रामे पथि चितायां तु ॥ ३८ ॥

सर्वं चितायामेव ॥ ३९ ॥

आयं गौरिति यामचिचस्य स्तोत्रियायाः स्तोत्रियाया अन्ते अगन्म
ज्योतिरित्यभ्यस्येयुर्मृतं परितस्त्रिः प्रसव्यं (परियन्तः) सव्यतः के-
शान्प्रकीर्य दक्षिणानूरूनाघ्नाना अभिधून्वन्तः ॥ ४० ॥

---

३१) अत्रैवं प्रयोगः । भूरित्यास्ये भुव इति दक्षिणे चक्षुषि सुव इति सव्ये मह इति दक्षिणनासिकायां जन इतीतरस्यां तप इति दक्षिणश्रोत्रे सत्यमितीतरस्मिन्.

३३) प्राणस्थानेषु निरसनार्थगृहीतस्य यच्छिष्टं तदादाय मुखे कि-ञ्चिन्निनीय ततः पादावारभ्य मुखपर्यन्तं सन्ततमविच्छिन्नं यथा तथा धारया निनयेत्.

३८) तुशब्दः समुच्चयार्थः. It rather seems as if we had here a fragment of a śloka, where तु is simply an expletive.

३९) एव seems to signify: „or only“.

४०) The text has: स्तोत्रियायास्तोत्रिया अन्ते, but the vivaraṇa: श्रोत्रियाया (sic) इति वीप्सां वदता अगन्म ज्योतिरित्यस्य त्रिरावृत्ति-रिति । . . . सव्यतः केशान्प्रकीर्याप्रदक्षिणं कुर्वाणाः सव्यपार्श्वस्थितान् केशान्विस्रस्येति यावत् । . . . एवं स्तोत्रियां समाप्यैव अप्रदक्षिणत्रयं प्रदक्षिणत्रयञ्च कुर्युः.

वातास्ते वान्तु पथि पुण्यगन्धा मनःशुभा गात्रशुभाः शुभानुलोमाः त्वचसुखाः मांससुखा अस्थिसौख्या वहन्तु त्वां मरुतः सुकृतां यत्र लोका इत्यनेनानुमन्त्रयेरन् ॥ ४१ ॥

॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

अथ कर्तोदकुम्भमादाय पत्नी वा ॥ १

दर्भेण्डुं शिरसि निधाय मृतं पर्येति ॥ २ ॥

तमश्मना परशुना वाधस्तात्किंचित्प्रहरति ॥ ३ ॥

तां धारामनुमन्त्रयेतेमा आपो मधुमत्योऽस्मिन्ते लोक उपदुह्यन्तामक्षीयमाणाः स्वधा नम इति ॥ ४ ॥

---

४१) The mantra is also found in the sec. Baudh. sū. and kindred texts; also quoted by Nārāyaṇa (āh. vi. fol. 5. b). Comp. C. 13. In changing the plural into a singular, eliminating शुभा before °नुलोमाः and rejecting मरुतः a triṣṭubh (वातस्ते वातु . . . गात्रशुभो ऽनुलोमः) is obtained; this may have been the original form of the mantra. But as more persons than one held the abhidhuvana, its number was changed accordingly. — This mantra is to be spoken, according to A., when the relations walk round the pyre in reversed order: प्रदक्षिणं कुर्वन्तो वातास्त इति मन्त्रेण प्रेतमनुमन्त्रयेरन्. A. had already before him the var. lect. अगन्म ज्योतिरित्यभ्यस्येत् (sū. 40) and इत्यनेनानुमन्त्रयेत. From the text परियन्तः seems to have fallen out.

२) Instead of दर्भेण्डुं the ms. gives either दर्भेण्वं or दर्भेडुं. Compare Āp. gṛhs. IV. 8, Kauś. sū. 26. 30. A. observes; पर्येति प्रदक्षिणत्रयं कुर्यात् । अत्र शिरसि दर्भेण्डुनिधानमदृष्टार्थं न तु कुम्भवारणार्थं । . . . अत्रायमभिप्रयोगः । उदकुम्भं हस्तेन धारयन् शिरसि दर्भेण्डुं निधाय प्रदक्षिणं कुर्यात्. This statement is false: the waterpitcher has to be carried on the head, comp. the Vaikh. and sec. Baudh. sū., also Āp. gṛhs. l. c. and C. 29.

द्वितीयायां परिगतायामुपरिष्टात्किंचित्प्रहरति तां धारामनुमन्त्रयेतेमा
आपो मधुमत्योन्तरिक्षे ते लोक उपदुह्यन्तामक्षीयमाणाः स्वधा
नम इति ॥ ५ ॥

तृतीयायां परिगतायामुपरिष्टात्किंचित्प्रहरति तां धारामनुमन्त्रयेतेमा
आपो मधुमत्यः स्वर्गे ते लोक उपदुह्यन्तामक्षीयमाणाः स्वधा
नम इति ॥ ६ ॥

तिष्ठन्नेवोदकुम्भं पृष्ठतो विसृजेत् ॥ ७ ॥

यदि पुरस्तात्पतति पापीयान्भवति यदि पार्श्वतः पुनः प्रेतकर्माश्नुते
यदि पश्चाद्वसीयान्भवति ॥ ८ ॥

कुम्भमध्यगतमुदकं प्रेतस्य प्राणस्थानेष्वाप्यायस्वेति निनयति ॥ ९ ॥

अथ कृष्णतिलैरवकीर्याङ्गुष्ठपार्ष्णी छित्त्वाज्येन पराङ्मुखो हस्ताभ्यां सुर-
भिर्नाकपृष्ठं स्वधा नम इति मृतस्य पादावभ्यज्यार्द्रानोषधिवनस्प-
तीनालभ्योत्तिष्ठति ॥ १० ॥

पयसा हस्तौ प्रक्षाल्यादित्यं पश्यति गां पश्यति ब्राह्मणान्पश्यति ॥ ११ ॥

सुवर्णमालभ्य प्रेतं कुशैश्छादयित्वा [दहेत्] ॥ १२ ॥

तस्मात्त्वमधि जातोसि त्वदयं जायतां पुनरसौ स्वर्गाय लोकाय
स्वाहेत्यसौशब्देन प्रेतस्य नाम संबुद्ध्यन्तेन गृहीत्वा शरीरेणाग्निं
संयोजयेत् ॥ १३ ॥

अथोपस्थानम् ॥ १४ ॥

---

५) **परिगता** is apparently a subst. fem. The same expression occurs in the sec. Baudh. sū.

९) Tāṇḍ. Mahābr. I. 5. 8.

१०) Whence the mantra has been taken, I do not see.

१२) **दहेत्** seems to have been interpolated: **कथं दहेदित्यत आह शरीरेणाग्निं योजयेदिति दहेदित्यस्य विवरणं शरीरेणाग्निं योजये-दिति । इतरथा पौनरुक्त्यं स्यात्.**

नाके सुपर्णमिति ग्रामेगेयं गायेत् ॥ १५ ॥

धूम उद्दिते लेषस्ते धूम ऋखतीति ॥ १६ ॥

प्रज्वलितेमे मृड महाॅं असीति द्वाभ्याम् ॥ १७ ॥

अगन्म ज्योतिरिति च ॥ १८ ॥

दहनमन्त्रेणाज्याहुतिं हुत्वा ॥ १९ ॥

यथोक्तं सामगानमनुगीतो ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ २० ॥

वामदेव्यं चिचे गीत्वा नमो वः पितर इत्युपांशु जपित्वा ॥ २१ ॥

तूष्णीं प्रदक्षिणं कृत्वा ॥ २२ ॥

आचार्याय वरं ददाति ॥ २३ ॥

चितां नावलोकयन्ति जनान्नावलोकयन्ति ॥ २४ ॥

॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

भ्रातृपुत्रा अस्य वंशे ये जीवन्ति ॥ १ ॥

शोकमुत्सृज्य कल्याणीभिर्वाग्भिः सात्विकाभिः कथाभिः पुराणैः सुक्तिभिः श्रुत्वाधोमुखा व्रजन्ति ॥ २ ॥

अपः प्रतिपद्यन्ते ॥ ३ ॥

अत्र राजपुरुषः सगोत्रमिथुनो वा कण्टकिनीं शाखामादाय ॥ ४ ॥

मावतरतेति वारयेत् ॥ ५ ॥

न पुनरवतरिष्याम इति प्रतिब्रूयुः ॥ ६ ॥

केशान्प्रकीर्य तेषु पांसूनोप्यैकवाससो दक्षिणामुखाः सकृदुपमज्योत्तीर्या-

---

१५) sqq. compare C. 34 e.

२१) Compare C. 284; नमो वः पितर इति शूषायेति मन्त्रान्तो गृह्यते. See Khād. gṛhs. III. 5. 25.

१) अवलोकनं कैर्न कर्तव्यमित्यत्राह । भ्रातृ°.

४) Compare C. 36 II.

चम्य सव्यं जानुमवधाय वासस्त्रिः पीडयित्वा द्वितीयान्तं प्रेतस्य नामोक्त्वा अमुकशर्माणं प्रेतमेतद्वासोदकं प्राप्नोत्विति ॥ ७ ॥

एवं तिलमिश्रमुदकमुत्सृजन्ति ॥ ८ ॥

अस्य गोत्रेणामुष्मै प्रेतायैतत्तिलोदकं ददामीति ॥ ९ ॥

एवमहरहरञ्जलिनैकोत्तरवृद्धिः ॥ १० ॥

एकादशाहात् ॥ ११ ॥

अनुपनीतानां कुमारीणां च संमार्जनदहनोदकक्रिया एव समन्त्रकाः तूष्णीमितरत् ॥ १२ ॥

ज्ञातयः सर्वे वासोदकमुत्सृज्य तिलोदकं च ॥ १३ ॥

स्त्रीप्रथमाः कनिष्ठपूर्वा अप्रतीचा ग्राममायन्ति ॥ १४ ॥

प्रतिपदं ग्राममनुगच्छेयुः ॥ १५ ॥

गृहं प्रविश्याश्मानं गोमयगौरसर्षपमित्युपस्पृशन्ति ॥ १६ ॥

गृहद्वारपार्श्वेवटे गोमयेनोपलिप्ते गन्धपुष्पधूपदीपैर्नालिकेरैर्माल्यैश्चालंकृत्य ॥ १७ ॥

शरावं तदुपर्यश्मानं च निधाय ॥ १८ ॥

नवं पात्रमादाय गन्धोदकैः पूरयित्वावटस्य समीपे निधाय ॥ १९ ॥

अत्र चोदकदानमन्त्रेण वासः पीडयित्वा ॥ २० ॥

पूर्ववदुदकक्रियामन्त्रेण पिण्डं निधाय ॥ २१ ॥

---

७) Compare Hir. XXVIII. 8 (p. 40, l. 7), Baudh. dhś. I. 11. 24.

१०) Textually corresponding to Hir. p. 40, l. 8. Compare C. 37.

१४) Hir. l. c.

१५) पदशब्दः पादवचनः पादं पादं प्रति प्रतिपादं.

१७) इतः परं खण्डशेषपर्यन्तस्य प्रयोगस्य संस्कर्तुरेवाधिकारः । न सपिण्डानाम्.

२०) अत्रशब्देन शरावाश्मानावभिधीयते (sic).

ब्राह्मणान्भोजयित्वाशिषो वाचयित्वा यथाशक्ति दक्षिणां ददातीति कृशहारीतः ॥ २२ ॥

॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ संचयनं व्युष्टे द्विरात्रं त्रिरात्रं चतुरात्रं पञ्चरात्रं वा ॥ १ ॥
स्नात्वोदकं दत्त्वा ॥ २ ॥
शरावमश्मानं च स्वस्थानादुद्धृत्यावटं पूरयित्वा ॥ ३ ॥
पिण्डं निधाय ॥ ४ ॥
अत ऊर्ध्वं निष्पीडनं वर्जयेत् ॥ ५ ॥
शोकमुत्सृज्य भयं तन्द्रीं पाप्मानमलक्ष्मीं निर्णोदयत्विति ॥ ६ ॥
ब्राह्मणान्भोजयित्वायुग्मान्प्रेतस्य ॥ ७ ॥
आचामयेत् ॥ ८ ॥
उपांशूपतिष्ठतामिति प्रतिब्रूयात् ॥ ९ ॥
भुक्त्वैव दायादा एकरात्रं वा ॥ १० ॥
यावदहानि वा विवत्स्यन्ति ॥ ११ ॥

---

२२) कृशहारीत(MS. कृशाहारी)ग्रहणं पूजार्थम् । न तु विकल्पार्थम् । केचित्तु तिलोदक इव ब्राह्मणभोजनेपि एकादशाहादिकोत्तरवृद्धिरिति वदन्ति । तेषां मते हारीतग्रहणं विकल्पार्थम्.

१) Have all the accusatives to be changed into locatives? Unacceptable is A.'s reasoning: व्युष्टे निर्गते अतीत इति यावत् । प्रथमेहनि अतीते द्वितीयेहनि सञ्चयनं कार्यम् । द्विरात्रमिति कर्मनाम एते काला दाहापेक्षया भवन्तिः.

६) भय and अलक्ष्मी the MS.

१०) प्रेतस्य गृहे ज्ञातयो भुञ्जीरन्.

११) यावन्त्यहानि प्रेतस्य गृहे विवत्स्यन्ति वर्तनं कुर्वन्ति वासमकुर्वन्तावदहानि तैस्तत्रैव भोक्तव्यमित्यर्थः । . . . उपरितनसूत्रेण एक-

भुक्तवत्सु चितां व्रजन्ति ॥ १२ ॥

दहनाग्निमुल्कामादाय ॥ १३ ॥

उल्काभावे भस्माङ्गारान्वा समारोप्य ॥ १४ ॥

निर्मन्थ्येन वा ॥ १५ ॥

याम्यं चरुम् ॥ १६ ॥

जीवतण्डुलं श्रपयित्वा ॥ १७ ॥

दक्षिणोद्वास्य ॥ १८ ॥

एताः सप्ताहुतीर्जुहोति ॥ १९ ॥

स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहाग्नये पितृमते स्वाहाग्नये क्रव्यादे स्वाहा-
ग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा यमाय स्वाहा यमीयमाभ्यां स्वाहा विव-
स्वत इति ॥ २० ॥

हुत्वा होमं समाप्य ॥ २१ ॥

क्षीरोदकेनास्थीनि संसिच्य ॥ २२ ॥

औदुम्बरसन्दंशेनोद्धरेत्पलाशसन्दंशेन वा ॥ २३ ॥

शिरस्युरसि पार्श्वयोः पाण्योश्चाष्टाङ्गान्यप्रदक्षिणानि ॥ २४ ॥

स्मिन्नहनि भोजनं कार्यम् । नान्यत्रेति प्रतिपादितं । तत उपरितन-
सूत्रेण सर्वेष्वाशौचदिनेषु वा भोक्तव्यमिति प्रत्यपादि । अनयोः कल्पयोः
कञ्चित्कल्पमाश्रित्य दायादान् भोजयेत्.

१२) सर्वे सपिण्डा गच्छेयुः.

१३) उल्काशब्दोऽत्र उल्कवचनः । . . . केचित्कालाग्निधिष्ण्यादुल्मु-
कमादायेति पठन्ति.

१४) यदि दहनाग्निरनुगतस्तदा तद्ब्रह्मन्ययं त इति (ṚS. III. 29. 10)
मन्त्रेणाङ्गारान्समारोप्य तत्र होमं कुर्यात्.

२१) हुत्वेत्यस्यानन्तरमेव होमसमाप्तिं विद्यात् । स्विष्टकृद्धोमाभावं
ज्ञापयति.

२४) Probably पाण्योः has to be changed into पादयोः. A. says
only: अप्रदक्षिणानीति पादपाणिपार्श्वेषु एवमप्रदक्षिणं भवति.

दक्षिणतः पलाशपत्त्रपुटे कृत्वा ॥ २५ ॥

कुम्भे निदध्यादनेन मन्त्रेण ॥ २६ ॥

एवं दधिघृतमधूदकानि च पूरयित्वा ॥ २७ ॥

हिरण्यशकलमुपरिष्टात्कृत्वा ॥ २८ ॥

पञ्चकुलैरभितो नामभिः ॥ २९ ॥

प्रथमं वहेममित्युक्त्वा ॥ ३० ॥

यावदस्थि नि किंचिद्धीयते तावत्स्वर्गे लोके महीयते ॥ ३१ ॥

प्राचीं लेखामुल्लिख्य तां प्राग्वाहिनी सरस्वतीति ध्यायेत् ॥ ३२ ॥

उदकेनाप्लावयित्वा तस्मिन्नस्थिकुम्भं प्लावयित्वा ॥ ३३ ॥

वृक्षमूलेस्थिकुम्भं निदधाति ॥ ३४ ॥

॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

अथ भस्म समूह्य ॥ १ ॥

भस्मराशिं कर्दमेन प्रच्छाद्य ॥ २ ॥

उपरि शैवलेन प्रच्छाद्य ॥ ३ ॥

वीरणस्तम्बं समूलं सशिखं तत्र प्रतिष्ठाप्य ॥ ४ ॥

---

२६) About the wording and the precise order of this and the next sūtras I am not at all sure. **अनेन मन्त्रेण.** Which is the mantra? Probably one or more sūtras have fallen out. According to the vivaraṇa sūtra 28 has to be read after 30. I have transposed. For the whole, compare C. 58.

३१) Thus emended; the sūtra runs, according to my manuscript: **यावदस्थीनिकिञ्चिद्ध्रियतेतावत्स्वर्गेलोकेमहीयतइति । . . . अस्थिष्विति वक्तव्ये एकवचनञ्छान्दसं । अस्थिषु मध्ये किञ्चिदस्थि यावत्कालं भूमौ निधीयते तावत्कालं स्वर्गे लोके प्रेतः पूज्यते.**

४) After this sūtra there is perhaps one more, namely:

पुष्पमयीं मृतप्रतिकृतिं कृत्वा ॥ ५ ॥
पुष्पफलभक्षान्प्रकीर्य ॥ ६ ॥
तं चरुं प्रेतराजाय नमः प्रेतायेति दत्त्वा ॥ ७ ॥
उदपात्रं पिण्डमूले निदध्यात् ॥ ८ ॥
पूर्ववद्व्रजन्ति ॥ ९ ॥

॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

अथ दशमेहनि ॥ १ ॥
केशश्मश्रुलोमनखकर्मभ्यः शुद्धाः ॥ २ ॥
स्नात्वाञ्जलिनां दश दत्त्वाप आयूंषीत्यादित्यमुपस्थाय ॥ ३ ॥
श्मशानग्रामयोर्मध्ये महापथे वृक्षमूले वा ॥ ४ ॥
गोचर्मोत्तरलोम दक्षिणाग्रीवमास्तीर्य ॥ ५ ॥
तस्मिन्नश्मानं निधायाश्मन्युपविश्य ॥ ६ ॥
लौकिकेग्नौ पूर्ववदाज्याहुतीर्हुत्वा ॥ ७ ॥
होमं समाप्य ॥ ८ ॥
गृहागताः सगोत्रा उदकदातारः पुत्राः पौत्राः प्रपौत्राश्च जीवन्तु शरदः शतमिति जपेयुः ॥ ९ ॥
कर्मान्ते संस्कर्ता ग्राममनुगच्छेत् ॥ १० ॥

पुष्पवदात्मा. The vivaraṇa: एवन् (r. एवं) कृतवत् कर्ता (r. कर्तात्मा?) पुष्पवद्भवेत् । संस्कर्तुः शरीरं पुष्पवन्मृदु भवतीत्यर्थः.

७) हुतशिष्टस्य प्रतिपत्तिरियं । . . . चरुशेषं प्रतिकृतिसमीपे निदध्यात्.

८) पिण्डशब्दोत्र पुष्पप्रतिकृतिवचनः; compare Baudh. 17. 1.

१) दशमेहनीत्याशौचान्त्यदिनोपलक्षणार्थम्.

२) तृतीयार्थे पञ्चमी.

१०) कर्मान्ते . . . सपिण्डीकरणानन्तरमित्यर्थः.

पयोव्रतम् ॥ ११ ॥

समुद्रमवगाहेत् ॥ १२ ॥

दश सहस्रं गायत्रीं वा जपेत् ॥ १३ ॥

तिस्रो वा अनश्नन्संहिता अधीत्य ॥ १४ ॥

आशिषः प्रतिगृह्य वा ॥ १५ ॥

अथ वा क्षीरेण पायसेन वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा ॥ १६ ॥

आशिषो वाचयित्वा ॥ १७ ॥

यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वा ॥ १८ ॥

पूतो भवति पूतो भवति ॥ १९ ॥

॥ इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

॥ इति गौतमपितृमेधसूत्रे प्रथमः पटलः समाप्तः ॥ १ ॥

अथातः पुनर्दहनविधिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

यदि शरीरं नश्येदस्थीन्यादाय ॥ २ ॥

अस्थीनि क्षीरोदकेन प्रक्षाल्य ॥ ३ ॥

अस्थीनि कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा ॥ ४ ॥

पूर्ववद्दहेत् ॥ ५ ॥

तेषामभावे ॥ ६ ॥

पलाशवृन्तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा ॥ ७ ॥

---

११) Compare „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië“, 1895, p. 103.

१२) पयोव्रतं कृत्वेति शेषः.

१६) . . . पूर्वोक्तकल्पानामन्यतमानुष्ठानेष्वशक्तस्य कल्पान्तरमाह । अथवा क्षीरेण sqq.

चत्वारिंशता शिरः ॥ ८ ॥

दशभिर्ग्रीवाम् ॥ ९ ॥

विंशत्योरस्त्रिंशतोदरम् ॥ १० ॥

पञ्चाशतापञ्चाशता बाहू ॥ ११ ॥

तयोरेव पञ्चभिःपञ्चभिरङ्गुलीः सप्तत्यासप्तत्या पादौ तथैवाङ्गुलीरष्टाभिः शिश्नं द्वादशभिर्वृषणम् ॥ १२ ॥

तं कुशैर्वेष्टयित्वा ॥ १३ ॥

तस्मिन्नेव पूर्ववद्दहेत् ॥ १४ ॥

॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

अथ श्राद्धम् ॥ १ ॥

अमावास्यायां पितृभ्यो दद्यात् ॥ २ ॥

पञ्चमीप्रभृति वापरपक्षस्य ॥ ३ ॥

यदहरुपपद्यते तदहर् ॥ ४ ॥

ब्राह्मणानामन्त्र्य पूर्वेद्युर् ॥ ५ ॥

अनिन्दितोनोपामन्त्रितो नोपक्रामेत् ॥ ६ ॥

आमन्त्रितो वान्यदन्नं न प्रतिगृह्णीयात् ॥ ७ ॥

स्नातकान्वा ॥ ८ ॥

एके यतीन् ॥ ९ ॥

गृहस्थसाधून्वा ॥ १० ॥

श्रोत्रियान्वृद्धाननवद्यान्स्वकर्मस्थान् ॥ ११ ॥

अभावे शिष्यान्स्वाचारान् ॥ १२ ॥

---

१) For this and the following chapters compare "Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Ind." l. c.

विनग्नशुक्लविक्लवश्यावदन्तदुश्चर्मवृद्धाप्रजननव्याधितव्यङ्गकुष्ठिकुनखिवर्जि-
तम् ॥ १३ ॥

स्नातान् शुचीनाचान्तान्प्राङ्मुखान्(उपवेश्य दैवे युग्मानयुग्मान्यथा-
शक्ति पित्र्य एकैकस्योदङ्मुखान्) ॥ १४ ॥

द्वौ दैवे त्रीन्पित्र्ये ॥ १५ ॥

एकैकमुभयत्र वा ॥ १६ ॥

मातृमातामहानाञ्चैवं तन्त्रमेव वैश्वदेविकम् ॥ १७ ॥

दैवपूर्वं श्राद्धं कुर्वीत ॥ १८ ॥

पिण्डपितृयज्ञवदुपचारः ॥ १९ ॥

पित्र्ये द्विगुणभुग्नांस्तु दर्भान् ॥ २० ॥

पवित्रपाणिर्दद्यात् ॥ २१ ॥

श्राद्धे चणः कर्तव्य इति ॥ २२ ॥

ओं तथेति प्रतिवचनम् ॥ २३ ॥

प्राप्नोतु भवानिति ॥ २४ ॥

प्राप्नवानीति अनुज्ञातः ॥ २५ ॥

आसीनः सर्वेषु प्रश्नेषु ॥ २६ ॥

पङ्क्तिमूर्धन्यं पृच्छति सर्वान्वा ॥ २७ ॥

॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

आसनेषु दर्भानास्तीर्य ॥ १ ॥

यवानादायोंकारं कृत्वा विश्वान्देवानावाहयिष्य इति पृच्छति ॥ २ ॥

ओमावाहयेत्यनुज्ञातः ॥ ३ ॥

विश्वे देवास आगत शृणुता म इमं हवमेदं बर्हिर्निषीदतेत्यनया-
वाह्य ॥ ४ ॥

ओमासश्चर्षणीधृतो विश्वे देवास आगत दाश्वांसो दाशुषः सुतमिति
वा ॥ ५ ॥

यवैरवकीर्य ॥ ६ ॥

विश्वे देवा शृणुतेमं हवं मे ये अन्तरिक्षे ये उप द्यवि ष्ठा ये अग्नि-
जिह्वा उत वा यजत्रा आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वमिति जपि-
त्वा ॥ ७ ॥

तिलानादायोंकारं कृत्वा पितॄनावाहयिष्य इति पृच्छति ॥ ८ ॥

ओमावाहयेत्यनुज्ञातः ॥ ९ ॥

एत पितर इत्यनयावाह्य ॥ १० ॥

उशन्तस्त्वा हवामह इति (वा)। उशन्तस्त्वा हवामह उशन्तः समि-
धीमह्युशन्नुशत आवह पितॄन्हविषे अत्तवे इति ॥ ११ ॥

उक्त्वा तिलैः प्रकीर्य ॥ १२ ॥

आयन्तु न इति जपित्वा ॥ १३ ॥

यज्ञियवृक्षचमसेषु पवित्रान्तर्हितेषु ॥ १४ ॥

एकैकस्मिन्नप आसिञ्चति ॥ १५ ॥

शं नो देवीरिति गन्धोदकैः पूरयित्वा ॥ १६ ॥

यवोसि धान्यराजोसि वारुणो मधुसंयुतः। निर्णोदः सर्वपापानां
पवित्रमृषिभिः स्मृतमिति देवपात्रे तण्डुलानोप्य ॥ १७ ॥

पितृपात्रेष्वेकैकस्मिन्नेव तिलानावपति। तिलोसि सोमदेवत्यो गोसवे
देवनिर्मितः। प्रत्नवद्भिः प्रत्तं स्वधया पितॄनिमाल्लोकान्प्रीणयाहि
नः स्वधा नम इति ॥ १८ ॥

सौवर्णराजतौदुम्बरकांस्यमणिमयानां पात्राणामन्यतमेषु ॥ १९ ॥

यानि विद्यन्ते ॥ २० ॥

मृन्मयवर्जितम् ॥ २१ ॥

पत्त्रपुटेष्वेकैकस्यैकैकेन ददाति सपवित्रेषु हस्तेषु ॥ २२ ॥

या दिव्या आपः पयसा संबभूवुर्या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः।
हिरण्यवर्णा यज्ञियास्ता न आपः शं स्योनाः सुहवा भवन्त्विति।
असावेतत्तेर्घ्यमिति ॥ २३ ॥

एकस्मिन्पात्रे संस्रवान्समवनीय ॥ २४ ॥

ताभिरद्भिः पुत्रकामो मुखमनक्ति ॥ २५ ॥

पितृभ्यः स्थानमसीत्युब्जं पात्रं करोति ॥ २६ ॥

अत्र गन्धपुष्पधूपदीपवाससां प्रदानम् ॥ २७ ॥

अलाभे यज्ञोपवीतं हिरण्यञ्च दद्यात् ॥ २८ ॥

उद्धृत्य घृताक्तमन्नं पृच्छत्यग्नौ करिष्ये करवै करवाणीति वा ॥ २९ ॥

प्रत्याहुः क्रियतां कुरुष्व कुर्विति वा ॥ ३० ॥

क्रियतामित्यर्थकामं कुरुष्वेति पशुकामं कुर्विति पुत्रकामम् ॥ ३१ ॥

पिण्डपितृयज्ञवद्धुत्वा ॥ ३२ ॥

हुतशेषमन्नं पाणिषु दद्यात् ॥ ३३ ॥

पाणिमुखाः पितर इति श्रुतेः ॥ ३४ ॥

अनग्निकश्चेदाद्यं गृहीत्वा भवत्स्वेवाग्नौकरणमिति पूर्ववत् ॥ ३५ ॥

तथास्त्वित्यनुज्ञातः ॥ ३६ ॥

ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते होतव्यमिति श्रुतेः ॥ ३७ ॥

पूर्वान्देवान्प्रवर्तते ॥ ३८ ॥

पश्चाद्देवान्विसर्जयेत् ॥ ३९ ॥

॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

अथ पात्राण्यालभेत । पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्रह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मैषां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिंल्लोके इति ॥ १ ॥

इदं विष्णुरिति वैष्णव्यर्चा यजुषा च भोक्तुरङ्गुष्ठमन्नेवधाय ॥ २ ॥

सकृत्सकृदपः प्रदक्षिणं तूष्णीं दैवे ॥ ३ ॥

अपहता इत्यप्रदक्षिणं पित्र्ये ॥ ४ ॥

अश्नत्सु जपेद्व्याहृतिपूर्वां सावित्रीं ॥ ५ ॥

तस्याश्चैव गायत्रं साम ॥ ६ ॥

इदं ह्यन्वोजसेति प्रथमोत्तमे त्वामिदा ह्यो नरः स पूर्व्यो महोनां पुराम्भिन्दुर्युवा कविरुपप्रत्ने मधुमति क्षियन्तः पवस्व सोम मधुमाꣳ ऋतावा सुरूपकृत्नुद्राहसं माधुच्छन्दसमेषा माधुच्छन्दसी नाम संहितैतां प्रयुञ्जन्देवान्प्रीणाति ॥ ७ ॥

यद्वा उ विश्पतिः सनादयेचन्नमीमदन्त ह्यभिप्रिपृष्ठमक्रान्त्समुद्रः कनिक्रन्तीति द्वे एषा पित्र्या नाम संहितैतां प्रयुञ्जन्पितॄन्प्रीणाति ॥ ८ ॥

ऋगजपस्तरत्समन्दी धावति यः पावमानीरध्येत्येतो न्विन्द्रं स्तवामेति सूक्तम् ॥ ९ ॥

षड्विंशप्रथमः खण्डः पञ्चपञ्चाशत इत्यन्तः ॥ १० ॥

महन्मे वोच इति पितरो भूरित्यन्तो मन्त्रः देवव्रतस्येत्यष्टौ ॥ ११ ॥

मधुश्चुन्निधनमिति ब्राह्मणम् ॥ १२ ॥

स्वर्गे लोके महीयते ॥ १३ ॥

दत्तश्चाचयमिदं भवति ॥ १४ ॥

ततो महन्मे वोच इति जपित्वा तृप्ताः स्थेति पृच्छति ॥ १५ ॥

तृप्ताः स्म इत्यनुज्ञातो नमो वः पितरो जीवायेति ॥ १६ ॥

तृप्तान्ज्ञात्वा ॥ १७ ॥

विश्वेदेवोच्छिष्टसमीपेन्नं विकीर्यासोमपाश्च ये देवा यज्ञभागविवर्जिताः । तेषामन्नं प्रदास्यामि विकरं वैश्वदेविकमिति ॥ १८ ॥

पित्रुच्छिष्टसमीपेन्नं विकीर्य ये त्वग्निदग्धा जीवा येप्यदग्धाः कुले मम । भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु तृप्ता यान्तु परां गतिमिति ॥ १९ ॥

सर्वमन्नमेकत उद्धृत्य ॥ २० ॥

शेषमन्नमनुज्ञाप्यान्नशेषैः किं क्रियतामिति ॥ २१ ॥

इष्टैः सहोपभुज्यतामिति ॥ २२ ॥

उच्छिष्टसमीपे दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु त्रीन् पिण्डान्दद्यात् ॥ २३ ॥

॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

आचान्तेषूदकं पुष्पाण्यक्षतान्यथाशक्ति दक्षिणाश्च दत्त्वा ॥ १ ॥

अक्षय्यमस्त्विति वाचयित्वा ॥ २ ॥

स्वधावाचनाय दर्भान्सपवित्रानास्तीर्य ॥ ३ ॥

स्वधां वाचयिष्य इति पृच्छति ॥ ४ ॥

वाच्यतामित्यनुज्ञा(तः) ॥ ५ ॥

पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्यः स्वधोच्यतामित्युक्त्वा ॥ ६ ॥

अस्तु स्वधेति प्रतिवचनम् ॥ ७ ॥

स्वधां निनयेत् ॥ ८ ॥

धारां दद्यादूर्जं वहन्तीरिति ॥ ९ ॥

स्वधा संपद्यतामस्तु स्वधा संपद्यतामिति पित्र्ये पुनर्वाचयेत् ॥ १० ॥

उत्तानं पात्रं कृत्वा ॥ ११ ॥

दातारो नोभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च । श्रद्धा च नो मा व्यपगाद्बहुदेयञ्च नोस्त्विति अनेनाशिषः प्रतिगृह्य [अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि । याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कञ्चनेति] ॥ १२ ॥

अप्सु गव्यजे व॰गवि विप्रेषु पिण्डा निधीयन्ते ॥ १३ ॥

वाजे वाजेवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः । अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैरित्यनया विसृज्य ॥ १४ ॥

आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादा द्यावापृथिवी विश्वशम्भू (वि)श्वरूपे आ मा गन्तां पितरं मातरं युवाचो सोमो अमृतत्वाय गम्यादित्यनुव्रज्य ॥ १५ ॥

प्रदक्षिणीकृत्य गृहं प्रविशति ॥ १६ ॥

वामदेव्यं गायेत् ॥ १७ ॥

शेषस्य ग्रासावरार्ध्यं प्राश्नीयात् ॥ १८ ॥

॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

अथैकोद्दिष्टम् ॥ १ ॥

अदैवम् ॥ २ ॥

अधूपम् ॥ ३ ॥

अदीपम् ॥ ४ ॥

एकपवित्रमेकार्घ्यमेकः पिण्डः ॥ ५ ॥

नावाहनम् ॥ ६ ॥

नाग्नौकरणम् ॥ ७ ॥

न स्वधा ॥ ८ ॥

न नमस्कारः ॥ ९ ॥

न श्रवणम् ॥ १० ॥

उपतिष्ठतामिति विसर्गः ॥ ११ ॥

छत्त्रमुपानहौ वाससी कर्णपवित्रे अङ्गुलिमुद्रामञ्जनञ्च दत्त्वा ॥ १२ ॥

अक्षयस्थानेभिरम्यतामिति विसर्जयेत् ॥ १३ ॥

प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ १४ ॥

पूतो भवति ॥ १५ ॥

एवं तृतीये पक्षे मासि मासि च ॥ १६ ॥

सर्वेषां गोमिथुनं दद्यात् ॥ १७ ॥

ततः संवत्सरे पूर्णे षण्मासे त्रिमासेर्धमासे द्वादशरात्रे वा चत्वारि पात्राणि सतिलगन्धोदकानि ॥ १८ ॥

त्रीणि पितृणामेकं प्रेतस्य ॥ १९ ॥

प्रेतपात्रं पितृपात्रेष्वासिञ्चति ये समानाः समनसः पितरो यमराज्ये । तेषां लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्पतामिति ॥ २० ॥

प्रेतपिण्डं पितृपिण्डेषु निदधाति ये सजाताः सजात ये जीवा जीवेषु मामकाः । तेषां श्रीर्मयि कल्पतामस्मिंलोके शतं समा इति ॥ २१ ॥

अथोपस्थानं । सङ्गच्छध्वं संवदध्वं सं वो मनांसि जानतां देवा भागं यथा पूर्वे सञ्जानाना उपासते ॥ समानो मन्त्रः समितिः समानी

समानं मनः सह चित्तमेषाम् समानं केतो अभिसंरभध्वं सञ्ज्ञानेन वो हविषा यजामः ॥ समानी व आकूतिः समाना हृदयानि वः । समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति । इति ॥ २२ ॥

॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

तदप्यपरपक्षे प्रायणं परिजिहीर्षितं भवति ॥ १ ॥

रात्रौ वा ॥ २ ॥

यज्ञविलोपो विसंस्थिते ॥ ३ ॥

अपि चान्यस्तमस एव तम इयात् ॥ ४ ॥

तच्चेदपरपक्षे प्रायणमाशङ्केत यावत्योपरपक्षातिशिष्टा रात्रयः स्युस्तासां सायंप्रातराहुतीः प्रतिसंख्याय हुत्वा प्रत्याहृत्यामावास्येन हविषेष्ट्वा समापयेयुः ॥ ५ ॥

पूर्वपक्षे चेद्रात्री प्रातराहुतिमेव ॥ ६ ॥

---

१) तदपि तौ शब्दौ मिलित्वानन्तर्यमाहतः । . . . प्रायणं मरणं परिजिहीर्षितं परिहर्तुमिष्टम् । सर्वथा परिहर्तव्यमित्युक्तं भवति.

३) विसंस्थिते दर्शपूर्णमासाग्निहोत्रे असमाप्ते सतीत्यर्थः.

४) Comp. Hir. 57. 4. The brāhmaṇam occurs also in the second praśna of the Baudh. pi. sū.: अथ वै भवति तमसो वा एष तमः प्रविशति य आहिताग्निभिः (sic) संस्कुर्यादिति. To अन्यः probably लोपः is to be understood.

५) तदिदमुक्तं भवति पतञ्जलिना । अग्निहोत्रं सायमाहुत्या प्रयुज्यते प्रातराहुत्या निष्ठते. Comp. Baudh. p. 3. 1. 4.

६) Before this sūtra perhaps an other ought to have been taken up: एवं न यज्ञलोपः ।. Vivaraṇa: एवं होमेष्वपकर्षे यज्ञविलोपो न भवतीति. Compare Hir. 56. 10.

पुरस्तादाहवनीयं हरेयुः ॥ ७ ॥
पश्चाद्गार्हपत्यं दक्षिणतो दक्षिणाग्निम् ॥ ८ ॥
मध्ये शरीरम् ॥ ९ ॥
तं दक्षिणाशिरसम् ॥ १० ॥
चितायां वाहितं यज्ञपात्रैः कल्पयति ॥ ११ ॥
अध्वर्युः शिरसि कपालानि युञ्ज्यात् ॥ १२ ॥
समवत्तधानं च चमसम् ॥ १३ ॥
ललाटे प्राशित्रहरणम् ॥ १४ ॥
नासिकयोः स्रुवौ कर्णयोर्वा ॥ १५ ॥
आस्ये हिरण्यमवधाय ॥ १६ ॥
अनुस्तरणिक्या गोर्वपया मुखं प्रच्छाद्य ॥ १७ ॥
तत्राग्निहोत्रहवणीं तिरश्चीम् ॥ १८ ॥
दक्षिणे पाणौ जुहूम् ॥ १९ ॥
सव्य उपभृतम् ॥ २० ॥
पार्श्वयोः स्फ्योपवेषौ ॥ २१ ॥

---

७) and following, compare Drāhy. śrs. XXIII. 4. 16 sqq., Lāṭy. śrs. VIII. 8. 16 sqq.

१०) **चितायां वाहितं** is a reading caused by a misunderstanding of the corresponding sūtra of Lāṭy.-Drāhy.: **चितावाहितं.**

१२) **चमसशब्दः पात्रवचनः । इडाधारणार्थपात्रमित्यर्थः । चशब्देन शिरोनुकृष्यते इडापात्रमपि शिरसि निदध्यात्.**

१७) Thus corrected. MS.: **अनुस्तरणीत्या**; Vivaraṇa: **अनुस्तरणार्था या सा अनुस्तरणीति गौः.**

१८) MS.: **°त्रहवणीयं तिरश्चीनम्**; Viv.: **तत्राग्निहोत्रहवणीं तिरश्चीं दण्डां प्रत्यग्दण्डां.**

२१) MS.: **°स्फेपवेषणं**, but the viv. has: **अग्निप्रणयनार्थकाष्ठविशेष उपवेषशब्देनोच्यते.**

तथा वृक्यौ यथास्वम् ॥ २२ ॥

उरसि ध्रुवाम् ॥ २३ ॥

उदरे पात्रीम् ॥ २४ ॥

उपस्थे कृष्णाजिनम् ॥ २५ ॥

अन्तरेण सक्थिनी शम्यादृषदुपले ॥ २६ ॥

यच्च नादेष्यामः ॥ २७ ॥

दक्षिणस्योखस्य दक्षिणत उलूखलम् ॥ २८ ॥

अनुसक्थि मुसलं ॥ २९ ॥

पादयोः शकटशूर्पे ॥ ३० ॥

सर्वाण्युत्तानान्यासेचनवन्ति ॥ ३१ ॥

पृजदाज्येन पूरयित्वा ॥ ३२ ॥

अथैनान्यथास्थानमग्निभिरुपसृजेत् ॥ ३३ ॥

सर्वस्वारिकं परिगानम् ॥ ३४ ॥

स एष यज्ञायुधी यजमानः स्वर्गं लोकमेति ॥ ३५ ॥

---

२२) . . . स्वमनतिक्रम्य वर्तेत इति यथास्वमिति । एतदुक्तं भवति दक्षिणपार्श्वे दक्षिणवृक्यस्थानं सव्यपार्श्वे सव्यस्थानमिति.

२४) पिष्टभजनार्थपात्रिपुरोडाशाश्रयपात्रीमित्यर्थः.

२६) अदेष्यामः gives also the Grantha MS. of Drāhyāyaṇa. Lāṭyāyaṇa and the Dev. MS. of Drāhy. have अदेच्चामः. The correction अदिचाम is obvious. A. wrongly takes it as a future tense.

२८) उखशब्दोच - - वचनः । कट(r. टि)प्रदेश इत्यन्ये.

३३) Probably एनान् has to be corrected into एनं. Vivaraṇa: पात्रचयनानन्तरं एनं शवं युगपत्सर्वैरग्निभिः सह संयोजयेत्.

३४) The sūtrakāra refers to the parigāna meant in Lāṭy. VIII. 8. 35, 36, 37 = Drāhy. XXIII. 4, 35—37. A. quotes the passage according to Drāhyāyaṇa: परिगायेन्नाके सुपर्णमिति ग्रामेगेयम्.

३५) Comp. Baudh. p. 11. l. 12 and Hir. p. 39. l. 2.

आज्ञतिं जुहोति पुत्रो भ्राता यो वान्यो यज्ञियो ब्राह्मणस्तस्मात्त्वमधि जातोसि त्वदयं जायतां पुनरसौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति ॥ ३६ ॥
शान्तिर्वामदेव्यं शान्तिर्वामदेव्यम् ॥ ३७ ॥

॥ इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

॥ इति गौतमपितृमेधसूत्रे द्वितीयः पटलः समाप्तः ॥ २ ॥

॥ इति गौतमपितृमेधसूत्रं समाप्तम् ॥

---

३६) Comp. Hir. p. 57. l. 13, Śat. Br. XII. 5. 2. 12.

ADDENDA.

Here follow some passages taken from Kṛṣṇa Dīkṣita's Aurdhvadehikapaddhati (MS. I. O. 481), which throw some light on corrupt or dark passages in the Gautamasūtra.

Ad Gaut. pi. sū. I. 1. 11. **देशजातिवंशानुसारेण अलङ्कुर्यात् ।**

ad I. 1. 12. **अहतवस्त्रदशया पादयोः पाण्योरङ्गुष्ठौ बद्धा ।**

ad I. 1. 15—18. **ततः प्राचीनावीती मुक्तशिखः कर्ता दहनदेशमग्नीन्नयेत् । आहितानाधानेन संस्कृतानग्नीन् गार्हपत्यादीन्पृथक्पृथग्भाण्डेषु हरेयुः । शालामय इति तेषां संज्ञा । तथा सभ्यावसथ्यौ औपासनाग्निश्चं** (sic) **हरेयुः । एते अग्नयो दहनकर्मणि संबध्यन्ते ।**

ad I. 2. 10. ... **एष वः सुहृदो दिव** (correct **दिवः**) **परमं व्योम ... ।**

ad I. 2. 39. **सर्वं चितायां वा ।**

ad I. 5. 25—33. **(अस्थीनि) सन्दंशेन आदाय अग्नेर्दक्षिणतः पलाशपर्णौ निधाय अस्थ्नां समीपे कुम्भं च निधाय तस्मिन् कुम्भे वहेमं भग्नं प्रक्षाराधौति भाति भानुनेति पलाशपत्त्रे स्थितान्यस्थीनि सकृदेव मन्त्रमुक्त्वा सर्वाण्यस्थीनि निदध्यात् । अस्थ्नामुपरि स्थितं दधि गंगेति ध्यायेत् । घृतं तु गोदावरीति । मधु यमुनेति । उदकं तु कावेरीति उक्तेन मन्त्रेण एतैर्नामभिश्च तत्तद्द्रव्यप्रक्षेपेण कुम्भं पूरयेत् । पुनः पूर्वोक्तेन मन्त्रेण हिरण्यशकलं भीमरथीति निक्षिपेत् । प्राग्वाहिनीं सरस्वतीं मनसा ध्यात्वा प्राचीमवटाव**(?)**कारां लेखामुल्लिख्य तां जलेनापूर्य तस्मिन् जले अस्थिकुम्भं स्नावयेत् ।**

After I. 7. 8 the Paddhati has the following rite: **ततश्चर्मणोवरुह्य । अश्मानं तैलेनाभ्यज्य इहलोकं परित्यज्य गतोसि परमां गतिं ।**

गतोसि दिव्यदेहेन कुशीस्त्वाहं नियोजये अनेन कुशीरविध्य जले प्रक्षिपेत् ।

ad II. 2. 13. विर्गम . . . विद्याप्रजनन . . . वर्जम् ।

ad II. 4. 7, s. fin. . . . नाम संहितितया वै देवाः स्वर्गं लोकमायन् स्वर्गंलोकमेति य एवं वेद ।, with the usual tradition of the Sāmavidhānabrāhmaṇa.

ad II. 4. 9. . . . धावति चतस्रः यः पवमानीरध्येतीति षट् ।

ad II. 5. 12. . . . श्रद्धा च नो मा व्यगमद् ।

ad II. 5. 13. अप्सु अपित (sic) गव्यजे वा विप्रेषु वा ।

ad II. 5. 15. The mantra according to the recension of the Mādhyandinīyaśākhā!

CORRIGENDA.

P. 24, l. 2 read उपविकिरति instead of उपकि°.

P. 26, l. 4 and 5 correct काठका°.

INDEX OF WORDS.[1]

1) This index contains all the words of Baudhāyana's and Hiraṇyakeśin's text, and the lists of passages are complete throughout, except a few cases, where the incompleteness is marked by "etc.". The words of those mantras and pratīkas that are taken from the Saṃhitā, the Brāhmaṇa or the Āraṇyaka have not been given. — The larger number refers to the page, the smaller to the line.

आ

इ

ई

उ

ए

ओ

ख

द

य

ह

APPENDIX.

The hope I expressed above (Preface, p. XXI) that some day a complete copy of the Gautamapitṛmedhasūtra would turn up, has been realised sooner than I expected. Just after the pitṛmedhatexts and the index had been printed, I received from Dr. E. Hultzsch a MS. of the said text, which he most kindly allowed me to use. I here express my sincerest thanks for this new proof of his kindness. The manuscript, which will be presented by Dr. Hultzsch to the Vienna University, is fairly written in Grantha on 17 palmleaves, some 6 or 7 lines on each page. Leaves 8 and 9 were added later. The MS. seems to be tolerably old and is written with scarcely any mistake. It is entitled *gautama, aparasūtraṃ, pūrvakhaṇḍaṃ, uttarakhaṇḍaṃ ca.* It is greatly to be regretted that I did not know this MS. when I was reconstructing the text from Anantayajvan's vivaraṇa. For, as I expected, my reconstruction was wrong in not a few instances; some sūtras given by me are superfluous, others have to be added. I subjoin a complete list of all the places, where the Hultzsch-manuscript differs from my reconstruction. Palpable corruptions I do not mention. The peculiarities of the Grantha writing (*-s s-* instead of *-ḥ s-*, the doubling of consonants after *r*, etc.) have been dropped. The text is one continuous whole, not divided into sūtras.

Paṭala I.

I. 5. The place of श्रावयेत् is right.

I. 14. प्रच्छादयति

I. 17. युज्यन्ते

I. 18. Between 18 and 19: आहिताग्निमग्निभिर्दहन्ति

I. 19. om. दहेत्

I. 23. om.

I. 26. उत्पाद्यते

I. 28. स्रुवं instead of स्रुचं

I. 30. औपासनहोमं; probably the reading given by me is right.

II. 1. . . . दधि मधु घृतं तिलांस्तण्डुलान्दर्भानुदकुम्भं परशुं यज्ञ-पात्राणि चादाय

II. 4. अनुपृष्ठं instead of पश्चात्

II. 22. मध्ये हिरण्यशकलमवधायाज्य(बिन्दून्वा?) दक्षिणाग्रान्दर्भा-नास्तीर्य

II. 23. दारुचितिं कृत्वा

II. 24. तत्र instead of तस्मिन्

II. 25. वपनं

II. 30. . . . पात्राण्यासाद्याहिताग्नेर्यावन्ति संभवन्ति सादयेत्

II. 39. . . . चितायां वा

II. 40. (परियन्तः) not in the text; after °धून्वन्तः the following passage: एवं स्त्रोत्रियत्रयं समाप्यैवं प्रदक्षिणत्रयं कुर्युस्त्रिः प्रद-क्षिणं कुर्युरप्रसव्यं परीयुरप्रदक्षिणं समाप्य प्रदक्षिणत्रयं कुर्युः

III. 1. संस्कर्तौ°

III. 9. कपालस्थमुदकं

III. 10. om. अथ and reads मृतपादाव°

III. 13. असौशब्दे and शरीरेग्निं

III. 18. अन्तेगन्म

III. 20. अवाप्नोति

III. 21. तृचो; om. उपांशु जपित्वा

IV. 5. तान्निवारयेत

IV. 7. जानुमवदाय (sic!) वासः पी°; प्रेतस्य नाम गृहीत्वामुं प्रा-प्नोत्वमुं प्राप्नोत्वमुं प्राप्नोत्विति

IV. 8. एवं तिलमिश्रमुत्सृजति

IV. 10. अहर् once.

IV. 16. अश्मानमग्निं गोमयं

IV. 17. **गन्धपुष्पैर्धूप॰**

IV. 18. om. **शरावं**

V. 1. **पञ्चरात्रं वा**

V. 6. **उत्सृज्याभयं**

V. 9. om. **प्रति**

V. 10, 11. **॰रात्रं वातैर्यावद्॰**

V. 16. Before **याम्यं चरुम्** the following passage: **भूमिग्रहणप्र-पद्याज्यभागादभिघरणस्विष्टकृद्वर्जं**

V. 17. **अपयेत्**

V. 18. **उद्वास्यानभिघार्य**

V. 24. **पार्श्वयोः पाण्योः पादयोश्च**

V. 26. **कुम्भे निदधाति वहेमं भयं प्रक्षाल्य धौति भाति भानुनेति**

V. 28 and 29 have to be transposed and 30 has to be cancelled.

V. 31. **यावदस्थि किञ्चिद्भ्रियेत**

V. 32. **प्राचीं रेखामुल्लिख्य प्राग्वाहिनीं सरस्वतीं संकल्प्य**

VI. 3. **आक्षाल्य** instead of **प्र॰**

VI. 7. **तं चरुशेषं**

VI. 9. **पूर्ववद्व्रजन्ति सञ्चित्योदकक्रियास्थानं तदहर्न गच्छेयुः**

VII. 3. **द्वादश** instead of **दश**; after **उपस्थाय** the following passage is given (as also in Kṛṣṇa Dīkṣita's prayoga) **पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम श॰ श॰ मोदाम श॰ श॰ भवाम श॰ श॰ शृणवाम श॰ श॰ प्रब्रवाम श॰ शतमजिताः स्याम श॰ श॰ ज्योक्च सूर्यं दृशे उदगान्महतोर्णवाद्विभ्रजमानः सरिरस्य मध्यात्स मा वृषभो रोहिताचः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनात्वित्ये-तन्मन्त्रं जपेयुः**

VII. 10. **गामनुगच्छेत्**

VII. 13. **सहस्रां**

VII. 15. om. **वा**

Paṭala II.

I. 3, 4. om. अस्थीनि

II. 8. स्नातान्वा

II. 14. °वर्जितान्

II. 14. The ms. reads as completed by me.

II. 17. तन्त्रमेव वै° om.

II. 24. .. इति पृच्छति

II. 26. सर्वत्र instead of सर्वेषु

III. 1. ... °स्तोर्योपविश्य वृणुयात्

III. 7. जपेत् instead of जपित्वा

III. 11. om. इति (वा) । उ° हवामहे

III. 12. om. उक्त्वा and reads अवकीर्य

III. 17. दैवे पात्रे

III. 21. °वर्ज्जं

III. 24. संस्रावान्त्समानीय

III. 25. om. अद्भिः

III. 28. दद्यादिति

III. 37. om.

III. 38. पूर्वं

IV. 1. ins. विद्यावतां after त्वा and om. इति

IV. 2. इदं विष्णुः is given sakalapāṭhena.

IV. 7. The last words as in the text given by Anantayajvan, not as given by Kṛṣṇa Dīkṣita (p. 93).

IV. 9. om. धावति; सूक्तानि

IV. 10. °प्रथमखण्डं प° इत्यन्त्यम्

IV. 11. .. भूरित्यन्त्यं; om. मन्त्रः

IV. 14. After this sūtra the following: मधु विद्यां विद्वामघवन्निति शक्करीश्च जपित्वा

IV. 15. om. ततो

IV. 18. वैश्वदेवो°; प्रकीर्य; विकिरं

IV. 22. om. उप

V. 6. उच्यतामिति पृच्छेत्

V. 10. om. the second स्वधा

V. 12. The śloka put into brackets is found in the MS.

V. 13. The whole sūtra is in the MS. read thus: गवि विप्रेषु etc.

V. 15. The mantra according to the Taitt. S.

V. 17. गायति

VI. 5. एकं पात्रं एकं पवित्रमेकोर्घ्य एकः पिण्डः

VI. 10. श्रावणं

VI. 12. मुद्रिकामञ्जनञ्च दत्त्वावतिष्ठतामिति

VI. 13. °भिरमतेति; om. विस°

VI. 16, 17 om.

VI. 21. सजाताः सजातयो

VII. 1. om. भवति

VII. 4. इत्यादिति. After sū. 5 the following: एवमयज्ञविलोप इति (sic)

VII. 10. om. तं

VII. 11. चितावाहितं

VII. 26. शम्यां दृषदुपले च

VII. 27. नादिच्छामः

VII. 30. °स्रूर्पौ

VII. 33. अथैनं यथास्थानं युगपदग्निभिरुपसृजेत्

VII. 34. सार्वस्वारं परिगाणम्

VII. 35. After इति: ब्राह्मणं भवतीति

VII. 36. om. अन्यो

Druck von G. Kreysing in Leipzig.

INDEX.
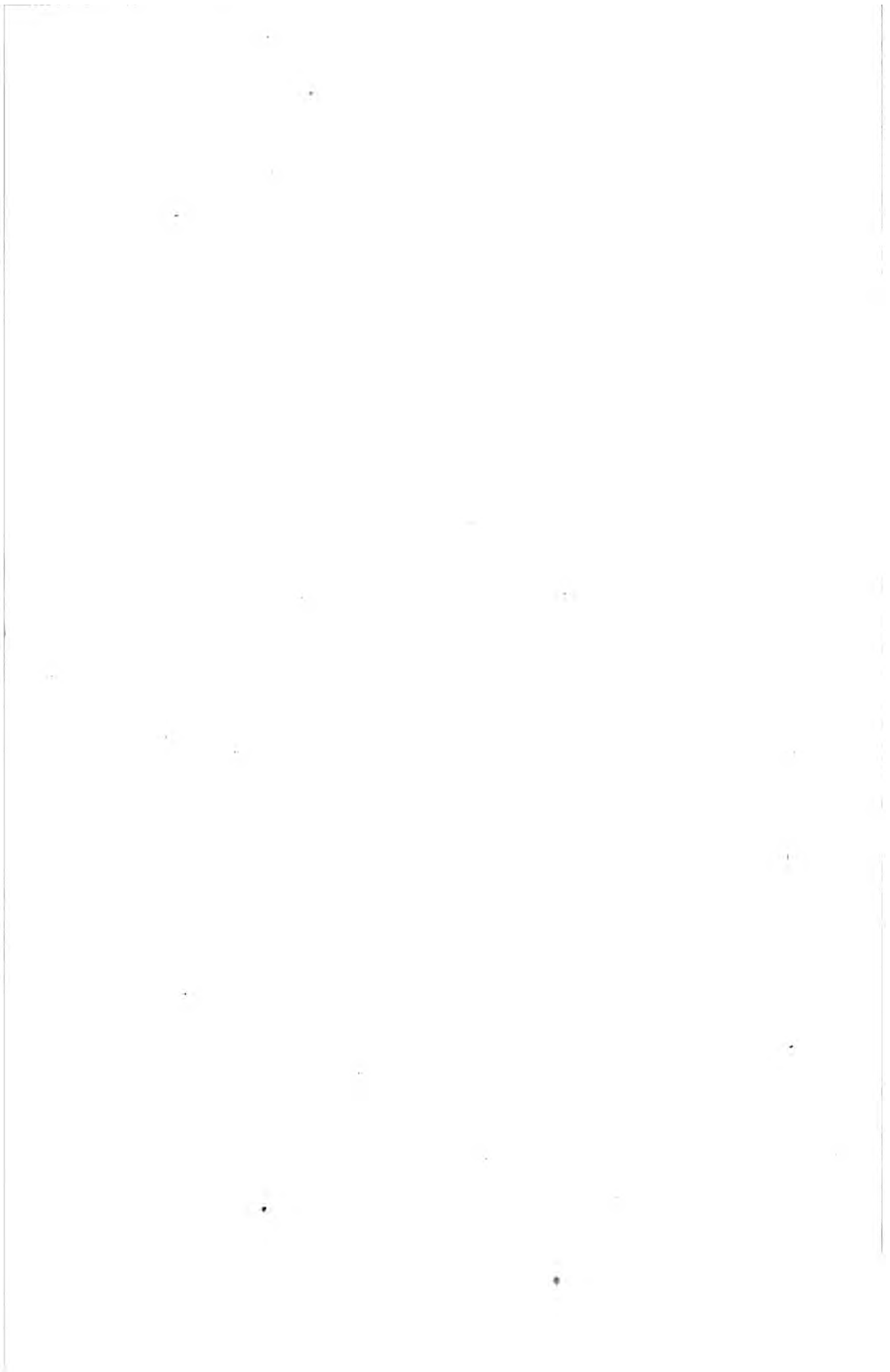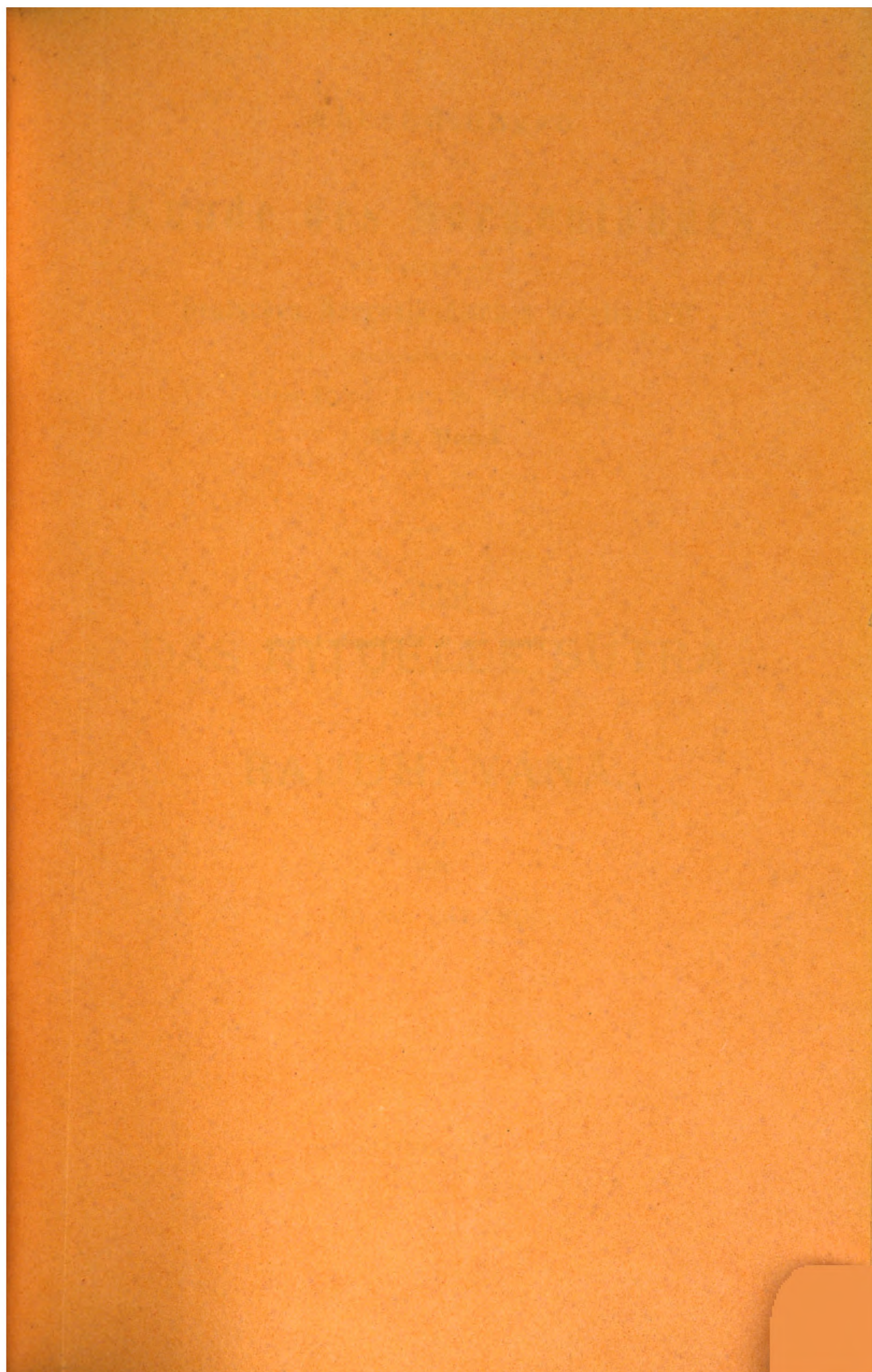
Abhandlungen

für die

Kunde des Morgenlandes

herausgegeben von der

Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

unter der verantwortlichen Redaktion

des Prof. Dr. E. Windisch.

XII. Band.

No. 1.

ÜBER
DAS RITUELLE SŪTRA
DES
BAUDHĀYANA.

VON

DR. W. CALAND.

Leipzig, 1903.

In Commission bei F. A. Brockhaus.
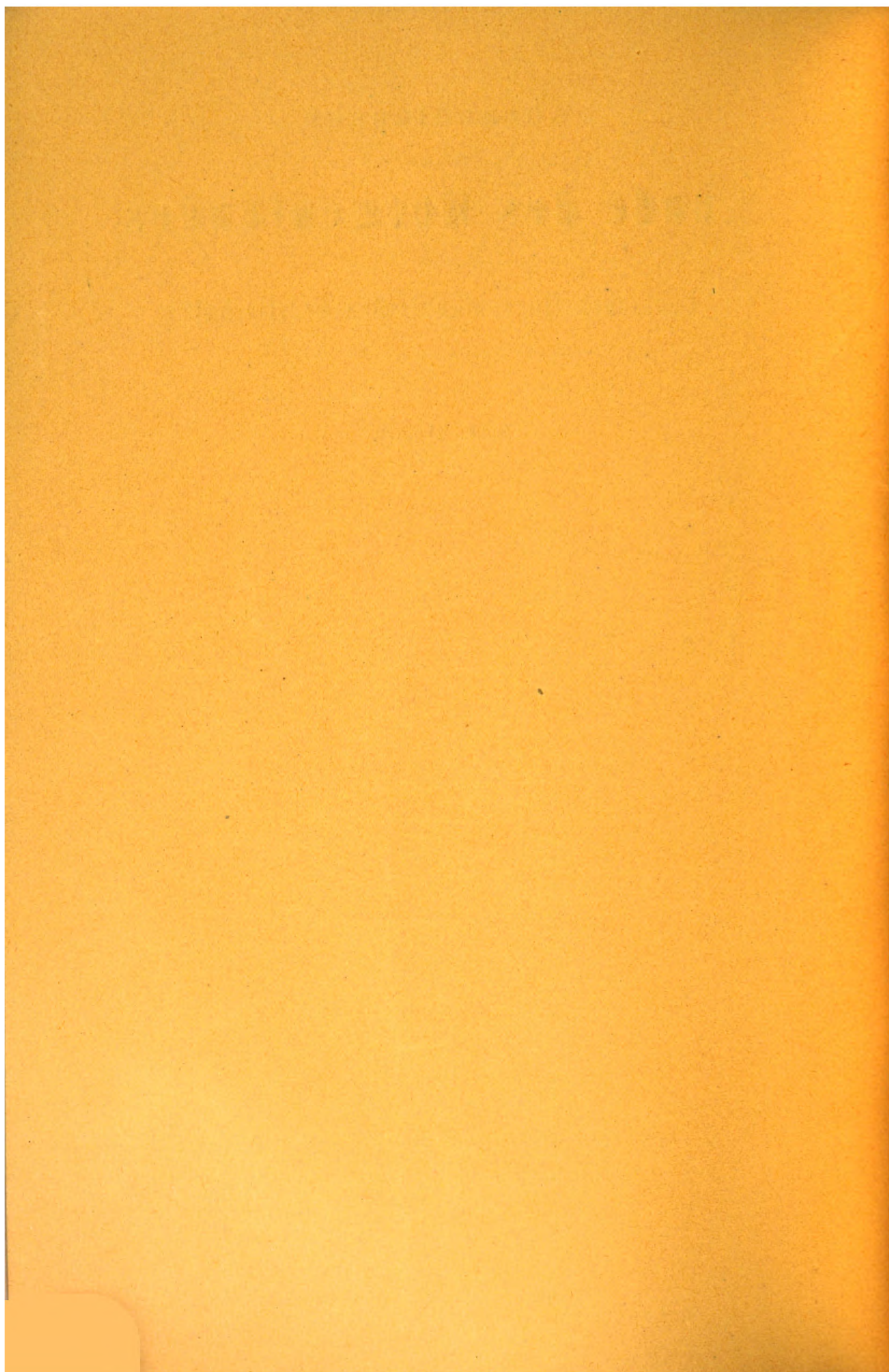
ÜBER

DAS RITUELLE SŪTRA

DES

BAUDHĀYANA.

Abhandlungen

für die

Kunde des Morgenlandes

herausgegeben von der

Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.

XII. Band.

No. 1.

ÜBER
DAS RITUELLE SŪTRA
DES
BAUDHĀYANA.

VON

Dr. W. CALAND.

Leipzig, 1903.

In Commission bei F. A. Brockhaus.

DEM ALTMEISTER

DER HOLLÄNDISCHEN ORIENTWISSENSCHAFT

Dr. H. KERN

PROFESSOR DES SANSKRIT AN DER UNIVERSITÄT LEIDEN

WIDMET IN VEREHRUNG UND DANKBARKEIT

ZUR FEIER

SEINES SIEBENZIGSTEN GEBURTSTAGES

AM 6. APRIL 1903

DIESE ABHANDLUNG

W. CALAND.

Inhaltsübersicht.

1. Ausser Bühlers wertvoller Einleitung in den Sacred Books of the East[1]), einigen kurzen Bemerkungen Hillebrandts[2]) und den von mir selber über das Totenritual veröffentlichten Notizen[3]) ist, so weit mir bekannt, nichts über das in mancher Hinsicht so hochwichtige rituelle Sūtra des Baudhāyana geschrieben. Im Folgenden werden die Ergebnisse einer von mir angestellten eingehenden Untersuchung dieses Kalpasūtra den Fachgenossen dargeboten.

2. Was Bühler im Jahre 1882 schrieb: „No complete set of the Sūtras of Baudhāyana's school has, as yet, been found, and the original position of the detached portions which are obtainable is not quite certain", ist jetzt glücklicherweise nur noch zum kleinsten Teile wahr, da wir gegenwärtig in der Lage sind, sei es auch nicht mit absoluter Sicherheit, das Sūtra ganz oder doch beinahe ganz zu kennen, und das zerstreute Material zu ordnen. In europäischen Bibliotheken sind von dem Baudhāyanasūtra nur grössere Fragmente vorhanden, enthalten in der Fleet-Handschrift der India Office Library und der Haug'schen Handschrift der Münchener Hof- und Staatsbibliothek[4]). Dazu kommen zwei mir von Hillebrandt freundlichst zur Benutzung überlassene Kopien von Handschriften aus Indien, eine aus Kashmir, eine aus Tanjore. Die in den erwähnten Handschriften enthaltenen Stücke sind das Darśapūrṇamāsa, das Agnyādheya, der Daśādhyāyika praśna, der Paśubandha, das Cāturmāsyasūtra, der Agniṣṭoma mit Pravargya, das Agnicayana, der Vājapeya und die Dvaidha- und Karmāntasūtras; auch einige kleinere Bruchstücke und das Gṛhya-, Pravara- und Śulbasūtra. Schon mit Hilfe dieser Materialien liess sich mit ziemlich grosser Sicherheit der Inhalt der nicht vorliegenden Teile des Śrautasūtra vermuten, da die Dvaidha- und Karmāntasūtras, welche resp. die Kontroversen und Paralipomena zum Śrautasūtra enthalten, dazu wichtige Beiträge lieferten. Das waren aber nur Vermutungen. Wie gross war daher meine Überraschung und Befriedigung, als ich durch die gütige Vermittelung der englischen

1) Vol. XIV, S. XXX flgg.

2) Ritual-Litteratur, S. 30.

3) The pitṛmedhasūtras of Baudhāyana, Hiraṇyakeśin and Gautama, Preface, p. IX—XIV; vgl. die altind. Todten- und Best.-Gebr., S. IV.

4) Und in der Pariser Hs. der Bibliothèque Nationale.

Regierung die Bombay-Handschrift Class I B Nr. 5[1]) zur Benutzung erhielt. Nach Bühlers Inhaltsangabe dieser Handschrift nämlich erwartete man ausser den schon bekannten Stücken nun auch den Aśvamedha, das Aupānuvākya und das Sattrasūtra kennen zu lernen. Ich fand aber weit mehr, da die Bombay-Handschrift, zusammen mit den mir bekannten Stücken, nahezu das **ganze** bis jetzt immer als unvollständig betrachtete Kalpasūtra enthält. An eine Ausgabe jedoch des Ganzen konnte bis jetzt noch nicht gedacht werden. Das Material war zu spärlich, und die Bombay-Handschrift, wenn auch sauber geschrieben, bietet einen hier und da furchtbar verdorbenen Text. Mehr Handschriften waren also in hohem Grade erwünscht. Eine kurze sehr undeutliche Notiz nun in dem Handschriften-Verzeichnis des Government-College zu Benares schien etwas zu versprechen. Nähere Mitteilungen des Principals dieses College, Herrn Albin Venis, bestätigten meine Vermutung, dass hier weitere wichtige Materialien vorhanden wären und so wurde mir, gleichfalls durch die Liberalität der englischen Regierung, auch diese Handschrift mit drei anderen kleineren zur Benutzung übermittelt. Durch diesen Zuwachs wurde es mir möglich, über manches Zweifelhafte Sicherheit zu bekommen; der letzte Teil aber, die sogenannte *uttarā tatiḥ* (*ahīna*'s und *ekāha*'s enthaltend), ist leider der in dem Bombay-MS. enthaltenen Recension furchtbar ähnlich und enthält dieselben Korruptelen. Glücklicherweise aber ist hier eine secunda manus thätig gewesen, die manches Verdorbene richtig gestellt hat. Doch bleibt noch immer vieles höchst unsicher, sodass noch mehrere Handschriften nötig sind, ehe an die Ausgabe gedacht werden kann. Inzwischen hat mir Dr. Hultzsch eine Kopie von einer in Süd-Indien in Privatbesitz befindlichen *uttarā tatiḥ*-Handschrift versprochen, auf die nun alle meine Hoffnung gestellt ist.

Aber wenn auch jetzt noch eine Ausgabe des Ganzen zu den Unmöglichkeiten gehört, ein Bericht über diesen wichtigen Text, über dessen Art und Inhalt, kann jetzt schon gegeben werden und dürfte nicht nur den Gelehrten, die sich mit dem Studium der Rituallitteratur beschäftigen, willkommen sein, sondern im Allgemeinen einem jeden, der für die altindische Litteratur und Sprache, besonders die der Veden, ein Interesse hat.

3. Das Baudhāyanasūtra ist das umfangreichste der uns bekannten Sūtras. Von seinem Umfang kann man sich eine Vorstellung machen durch die Mitteilung, dass das eigentliche Śrautasūtra des Hiraṇyakeśin mit dem Pravara 217 Oktavseiten, kompress beschrieben, einnimmt, während unser Baudhāyana ungefähr 400 Seiten, also beinahe das Doppelte, umfasst.

4. Dies hat seinen Grund darin, dass unser Sūtra einen von allen anderen bekannten rituellen Sūtras verschiedenen Charakter hat. Der

1) ZDMG. XLII, p. 552 (Nr. 5 der Liste).

locus classicus, der etwas, sei es auch wenig, Licht wirft auf die Person, den Namen und die Funktion des Baudhāyana, ward schon von Bühler hervorgehoben. Bei Gelegenheit der sogen. Utsargabali[1]), einer Feier, welche die jungen Brahmanen beim Abschluss einer für das Vedastudium bestimmten Periode zusammen mit ihrem Lehrer zu verrichten haben, sollen auch die Vorfahren, die geistigen Heroen, verehrt werden. So werden u. a. im Baudhāyanagṛhya erwähnt: Kāṇva Baudhāyana, derVerfasser des Pravacana, Āpastamba, der Verfasser des Sūtra; ebenso im Bhāradvājasūtra[2]). Während Baudhāyana in allen Handschriften an der citierten Stelle Kāṇva heisst, lautet dieser Name im Tarpaṇa: Kaṇva. Die Citate geben meist Kāṇva, was das Richtige sein mag. Also Baudhāyana war Verfasser eines Pravacana, während Bhāradvāja, Āpastamba und Hiraṇyakeśin Sūtraverfasser genannt werden. Aller Wahrscheinlichkeit nach wird mit *pravacanakāra* derjenige Lehrer gemeint, der das Ritual in mündlicher Überlieferung fixiert hat, während der Sūtrakāra derjenige ist, der es zu einem Sūtra, Leitfaden, verarbeitet hat. Letzterer giebt in gedrängtester Form die Andeutungen für die zu verrichtenden sacralen Handlungen an. Diese Erklärung nun des Wortes *pravacana*, ergänzt durch eine gleich nachher mitzuteilende Bemerkung, ist vollkommen im Einklang mit dem Wesen der Baudhāyana-Texte.

5. In diesem Werke sind Knappheit und Kürze des Ausdrucks ganz und gar nicht erstrebt; im Gegenteil, immer und immer findet man grössere Stücke vollständig wörtlich oder beinahe wörtlich wiederholt, wo die anderen Sūtra-Verfasser sich mit einer kurzen Andeutung oder Verweisung nach früher Gesagtem zufriedenstellen. Unserem Sūtra selber sind zwei überzeugende Beweise zu entnehmen, dass die älteren Partien wenigstens bestimmt gewesen sind mündlich überliefert zu werden. Bei der Anlegung der sacralen Feuer, dem Agnyādheya, wird ein Stück Brennholz nach dem Feuerherd überbracht; dieses Brennholz muss erst, während des ersten Drittels des Weges dorthin, auf der Höhe der Kniee getragen werden; dann, während des zweiten Drittels, auf der Höhe des Nabels, und endlich, während des letzten Drittels, auf der Höhe des Halses. Diese Vorschrift nun lautet im ältesten Teile unseres Textes: „auf dieser Höhe trägt er es zuerst, dann auf dieser Höhe, dann auf

1) Gṛhs. III. 13: *atha dakṣiṇataḥ prācīnāvītino vaiśampāyanāya phaliṅgave tittiraya* u. s. w., wie Bühler in SBE. XIV, S. XXXVI, n. 1. Der Name lautet im Dharmasūtra II. 9. 14 *kaṇvaṃ baudhāyanam*, ebenso in einem Gṛhyaprayoga (Burnell, a Catalogue Nr. CVII, p. 31, fol. 53 b), *kāṇva* in der HS. K des Dharmasūtra, vgl. Hultzschs Ausgabe, S. 118 und in allen Unterschriften des Vivaraṇa zum Dvaidha und Karmānta.

2) Gṛhs. III. 11 (nach der Grantha-HS): *dakṣiṇataḥ prācīnāvītī vaiśampāyanāya phaliṅgave tittiraya ukhāyātraye ātreyāya padakārāya kauṇḍinyāya vṛttikārāya kaṇāya* (sic) *bodhāyanāya bharadvājāya sūtrakārāy- āpastambāya sarvebhyaḥ sūtrakārebhyaḥ* u. s. w. .. *kalpayāmi* (sc. *āsanāni*).

dieser"[1]). Im Taittirīya-Brāhmaṇa, welchem sich ja die Baudhāyana-Texte aufs engste anschliessen, begegnet man demselben Ausdruck[2]). Etwas derartiges bietet wahrscheinlich auch das Aśvamedhasūtra: „só zerschneiden sie das Pferd, só"[3]). Ohne nähere Ausführung sind natürlich solche Vorschriften undenkbar, und da die hier erheischten Ausführungen selbstverständlich Andeutungen vermittelst der Hand gewesen sind, scheinen diese Stellen den direkten Beweis für die Behauptung zu liefern, dass Baudhāyana der Autor war einer für mündliche Überlieferung bestimmten rituellen Arbeit[4]). Einen noch schlagenderen Beweis liefern, wenn ich nicht irre, mehrere Stellen in unserem Sūtra, wo das Pronomen *ayam* in sehr eigentümlicher Weise gebraucht wird. Es heisst IV. 6: *athaitasyaiva barhiṣo 'ṇimat sacate, sthavimad ubhayato lohitenāṅktvemāṃ diśaṃ nirasyati rakṣasām....* TS. I. 3. 9. h—k ... *nayāmīti*; in der Parallelstelle haben Āpastamba und Hiraṇyakeśin statt *imāṃ diśam*: *uttaram aparam avāntaradeśam*, genau wie sie die Worte TBr. I. 6. 1. 2 *imāṃ diśaṃ (yanti)* durch *dakṣiṇam aparam avāntaradeśam* ersetzen. Ebenso wie es mir für die Brāhmaṇa-Texte zweifellos erscheint, dass sie für den mündlichen Vortrag bestimmt waren (bei jenem Worte *imām* weist ja der Vortragende die betreffende Himmelsgegend mit dem Finger an, vgl. Sāyaṇa TS. Bibl. Ind. vol. II, S. 6: *aṅgulinirdeśena*), ebenso zweifellos scheint mir dasselbe für unsern Baudhāyana angenommen werden zu müssen. Die andern Beweisstellen lauten: *savyena tuṣān upahatyemāṃ diśaṃ nirasyati*, I. 6 (= *paścimadakṣiṇe*, Bh.); (*pāśam*) *aviśākhayopasajyemāṃ diśaṃ nirasyati*, IV. 6 (= *nairṛtiṃ diśaṃ, yasyāṃ vā dveṣyo bhavati*, Bh.); *athainam ekaviṁśatyā darbhapuñjīlaiḥ ... pavayitvodapātram ādāyemāṃ diśaṃ nītvā ..*, II. 10 (Bh. erklärt ähnlich); *imāṃ diśaṃ vihāraṃ kalpayitvā*: *dakṣiṇāprācīm, eṣā hi pitṛṇāṃ prācī dig iti vijñāyate*, pi. sū. I. 1 (pag. 4. 4; vgl. I. 4, pag. 8. 8). Hier scheint mir das Wort *dakṣiṇāprācīm* spätere Zuthat zu sein. Vermutlich ist der Gebrauch des blossen *iyam* zur Andeutung der Erde oder *ime* zur Andeutung von Himmel und Erde (*dyāvāpṛthivyoḥ sandhiḥ*) ebenso zu erklären. Wo Baudh. (I. 19) *athemām abhimṛśati* hat, lautet bei Āp. III. 7. 7 die Vorschrift: *pṛthivīm abhimṛśati*; wo Baudh. *atheme samīkṣate* hat, heisst es bei Āp.: *dyāvāpṛthivī upasthāya*, XII. 20. 8.

6. Das Wort *pravacana* deutet aber bekanntlich nicht allein den systematischen Unterricht der Vedāṅgas an, sondern wird auch

---

1) Śrs. II. 17: *iyaty agre haraty atheyaty atheyati.*

2) I. 2. 5. 7.

3) Śrs. XV. 30: *ittham aśvaṃ viśāsate ittham iti* (z. l. *viśāsatīttham?*), wenn nicht eine Form von *viśāsti*, „verschiedene Andeutungen mit Bezug auf etwas geben" vorliegt.

4) Die späteren Teile unseres Sūtra präcisieren nun auch die erste der hier besprochenen Vorschriften: *idhmasya haraṇa iti. sa ha smāha baudhāyano: jānudaghne prathamaṁ hared, atha nābhidaghne, 'tha grīvadaghne, prāṇāṁs tu nātihared iti* u. s. w. In ähnlicher Weise Āpastamba, Śrs. V. 14. 8.

verwendet, um die Überlieferung der Brāhmaṇa-Texte anzudeuten, wie es Bühler ausgedrückt hat: „the term pravacana, which literally means "proclaiming or recitation", has frequently the technical sense of "oral instruction" and is applied both to the traditional lore contained in the Brāhmaṇas and the more systematic teaching of the Aṅga's"[1]). Auch in dieser Hinsicht nun kann das Baudhāyanasūtra mit vollstem Rechte als die Arbeit eines Pravaçanakāra gelten. Wer nämlich die letzten Praśnas des eigentlichen Śrautasūtra einsieht, wird erstaunt und überrascht sein, wenn er bemerkt, dass dieselben durchgehends mehr den Charakter eines Brāhmaṇa als eines Sūtra, genauer gesagt, sowohl den Charakter eines Brāhmaṇa wie eines Sūtra haben. Oft wird nämlich der Mitteilung der rituellen Vorschrift unmittelbar die Erklärung, das „Warum", angehängt. Diese Eigentümlichkeit hat unser Sūtra mit dem des Śāṅkhāyana gemein, wo ja gleichfalls bei der Behandlung der Ekāhas alte Mythen und Legenden mitgeteilt werden, um die Wirkung der jedesmal behandelten Gebräuche und deren Ursprung zu erläutern. Denn es sind nicht nur kurze brāhmaṇaartige Bemerkungen, die sich in der *uttarā tatiḥ* vorfinden, sondern auch viele von anderswo ganz unbekannte Mythen; einmal begegnen wir einer schon bekannten Mythe in ganz abweichender Version.

7. Von den beiden oben behandelten Stellen aus dem Gṛhya- und dem Dharmasūtra, wo Baudhāyana als ein Pravacanakāra erwähnt wird, behauptet Bühler[2]): „neither of these two passages belongs to Baudhāyana, they are both clearly interpolations". Mit diesen beiden Behauptungen, denn, wie sich bald zeigen wird, die zweite Behauptung braucht nicht eine Konsequenz der ersten zu sein, kann ich mich nicht einverstanden erklären. Würde man annehmen, dass alle die Stellen, wo der Name Baudhāyana vorkommt oder Baudhāyana als eine Autorität citiert wird, interpoliert sind, so müsste man eine Überarbeitung fast des ganzen Sūtra annehmen, denn auch in den zweifellos ältesten Stücken des Śrautasūtra, des Gṛhyasūtra und des Dharmasūtra findet sich der Name Baudhāyana, an Stellen, von welchen es in hohem Grade unwahrscheinlich ist, dass sie interpoliert seien. Ein Beispiel. Im Bhāradvājagṛhya[3]) werden bei einer gewissen Gelegenheit die verschiedenen Ansichten zweier alter Rituallehrer mitgeteilt, die resp. dem Āśmarathya und dem Ālekhana in den Mund gelegt werden. An der Parallelstelle bei Hiraṇyakeśin[4]) werden diese selben Ansichten auf Ātreya und Bādarāyaṇa zurückgeführt. Niemand wird hier an Interpolation denken. Soll man nun die Parallelstelle im

1) SBE. XIV, S. XXXVI, vgl. auch Weber, Ind. Litteraturgesch.[2], S. 12, Note.

2) SBE. XIV, S. XXXVI.

3) I. 20: *sarvāṇy upāyanāni mantravanti bhavantīty āśmarathyo; yac cādau yac cartāv ity ālekhanaḥ.*

4) I. 25. 3, 4: *sarvāṇy upagamanāni mantravanti bhavantīty ātreyaḥ; yac cādau yac cartāv iti bādarāyaṇaḥ.*

Baudhāyanasūtra[1]), wo Baudhāyana und Śālīki als Träger der beiden entgegengesetzten Meinungen genannt werden, wohl für interpoliert erklären? Nicht doch, wenn man erwägt, dass auch in einem unzweifelhaft alten Passus des Bhāradvājagṛhya[2]), zur Erhärtung einer gewissen Aussage, einmal der Autor selbst citiert wird. So gilt denn für das ganze Baudhāyanasūtra die früher[3]) für das Pitṛmedhasūtra hervorgebrachte Hypothese, dass wir die uns vorliegenden Texte nicht als das Sūtra oder Pravacana des Baudhāyana selber, sondern als das Ritual der Schule des Baudhāyana, der Baudhāyanins also, anzusehen haben.

8. Eine Thatsache anderer Art bestätigt diese Hypothese. Während nämlich in den anderen Sūtras die abweichenden Ansichten verschiedener Rituallehrer über diesen oder jenen Punkt durch den Text zerstreut mitgeteilt werden, findet sich im Baudhāyanakalpasūtra ein sogenanntes Dvaidhasūtra, welches in vier Büchern alle abweichenden Ansichten zusammenstellt; hier werden nun nicht nur die abweichenden Ansichten anderer Lehrer mitgeteilt, sondern öfters angedeutet, dass diese oder jene in Rede stehende Vorschrift nicht die Vorschrift Baudhāyanas, sondern die Śālīkis oder Aupamanyavas oder eines anderen Lehrers ist. Dann heisst es: „diese Vorschrift ist die des Śālīki; Baudhāyana hat über diesen Punkt dies und das gesagt", oder auch: „diese (im Haupttexte erwähnte) Vorschrift ist die der beiden Lehrer (nl. Baudhāyana und Śālīki); Aupamanyava hatte darüber die folgende Ansicht". Diesem Dvaidhasūtra schliesst sich das Karmāntasūtra aufs engste an. Das Karmāntasūtra enthält in drei Büchern die nähere Ausführung mehrerer Punkte, die entweder im Haupttexte oder im Dvaidha nicht genügend erklärt worden sind, die Paralipomena also. Da nun diese Kontroversen und Paralipomena teilweise einen Stoff bearbeiten, der, wie eine Vergleichung der verwandten Texte darlegt, grösstenteils ebenso alt sein dürfte wie der Inhalt des Haupttextes, sei es auch, dass die Zeit seiner Redaktion etwas später anzusetzen ist, so deutet auch diese Thatsache darauf hin, dass Baudhāyana nur als Lehrer des Rituals aufgetreten ist und dass seine Schüler oder die Schüler seiner Schüler dem von ihm fixierten Ritual eine bestimmte, die uns jetzt vorliegende, Redaktion gegeben haben, sei es schriftlich, sei es mündlich das Ritual fixierend, wobei sie die Gelegenheit hatten, von ihren Lehrern Baudhāyana, Sālīki, Aupamanyava, Aupamanyavīputra und wie sie weiter heissen, persönlich oder durch Überlieferung zu erfahren, wie jene Lehrer über bestimmte Punkte urteilten oder geurteilt hatten. Dass diese Teile des Werkes, die Kontroversen und die Paralipomena, nicht viel später sind als die Hauptteile des Sūtra, erhellt erstens aus ihrem Stil und ihrer

1) I. 12: *sarvāṇy ṛtugamanāni mantravanti bhavantīti baudhāyano; yac cādau yac cartāv iti śālīkiḥ.*

2) I. 9, vgl. die altind. Todten- und Best.-Gebr., S. XI, Note 1*.

3) Die altind. Todten- und Best.-Gebr., l. c.

Sprache, welche zum grössten Teil in Übereinstimmung mit denen der ältesten Stücke sind[1]), zweitens aus der folgenden, Bühler noch nicht bekannten Thatsache. Bekanntlich fängt das Gṛhyasūtra mit folgenden Worten an: *yatho etad dhutaḥ prahuta āhutaḥ śūlagavo baliharaṇaṃ pratyavarohaṇam aṣṭakāhoma iti sapta pākayajña-saṁsthā iti tā anuvyākhyāsyāmaḥ.* Diese Stelle aber deutet unzweifelhaft auf Karmānta I. 4: *kiyatyaḥ pākayajñasaṁsthāḥ kiyatyo haviryajñasaṁsthāḥ kiyatyaḥ somasaṁsthā iti hutaḥ prahuta āhutaḥ śūlagavo baliharaṇaṃ pratyavarohaṇam aṣṭakāhoma iti sapta pākayajñasaṁsthā iti.* Die ältesten Teile des Gṛhyasūtra sind also in ihrer Redaktion jünger als das Karmānta, während das Karmānta seinerseits die Bekanntheit mit dem Dvaidha voraussetzt.

9. Die Spuren nun der erörterten Weise der Überlieferung unseres Kalpasūtra sind unverkennbar. Wiewohl im ganzen Sūtra dieselben Eigentümlichkeiten in Bezug auf Stil, Sprache und Ausdrucksweise angetroffen werden und überall eine gewisse Einheitlichkeit vorherrscht, so kann doch die Verarbeitung des Rituals nicht als systematisch bezeichnet werden, wie z. B. die des Kātīya- oder des Hairaṇyakeśa-śrautasūtra. Zum Teil mag daran der Umstand Schuld sein, dass unser Sūtra sich der Saṃhitā ziemlich genau anschliesst und von der Reihenfolge, in welcher hier die verschiedenen Ritualhandlungen erörtert werden, wenig abweicht. Diesem Umstand verdanken wir den bei Baudhāyana ganz eigentümlichen Aupānuvākyapraśna (XIV), in welchem das Material verarbeitet wird, welches im dritten Kāṇḍa der Saṃhitā enthalten ist, der gleichfalls den Namen Aupānuvākyam trägt. In den verwandten jüngeren Texten des Bhāradvāja, Āpastamba und Hiraṇyakeśin dagegen werden die Data aus diesem Kāṇḍa jedes an seine Stelle in der Darstellung des Rituals eingefügt. Einige auf das ganze Ritual sich erstreckende Paribhāṣā-Bemerkungen, die mitten in dem Dharmasūtra[2]) auftauchen, deuten ebenfalls den Mangel an Systematik in der Einteilung des Materials unseres Sūtra an. In dem ältesten Teile, dem eigentlichen Śrautasūtra, findet man ganze Stücke, welche die Abzeichen einer späteren Abfassungszeit tragen und offenbar entweder, freilich schon sehr früh, interpoliert sind oder doch wenigstens versetzt sind. Der dritte Adhyāya des Ādhānasūtra fängt mit diesen Worten an: „Jetzt die Anlegung der sacralen Feuer. Welche ist dabei die Reihenfolge der Kultushandlungen? Behandelt sind die

1) In demselben Verhältnis, wie das Karmānta zum Haupttexte, steht das Paribhāṣā-Sūtra zum eigentlichen Gṛhya, vgl. weiter unten, § 37. Ähnlich verhalten sich die beiden späteren Totenbücher (das neu hinzugekommene handschriftliche Material thut dar, dass es im ganzen drei Pitṛmedhapraśnas, nicht zwei giebt, wie ich früher meinte) zum eigentlichen im ersten Buche behandelten Totenritual. Auch hier wird auf den Haupttext zurückgedeutet mit den Worten: *yatho etat.* Und auch das Ritual der beiden letzten Pitṛmedhapraśnas ist teilweise sehr alt; die meisten der hier zur Sprache kommenden Punkte werden auch im zweiten Pitṛmedhapraśna des Bhāradvāja-Hiraṇyakeśin erörtert.

2) I. 15.

(zur Anlegung der Feuer zu empfehlenden) Jahreszeiten und Mondhäuser, behandelt ist die Vorbereitung des (Opferherren) selber. Welche ist hierbei die Reihenfolge?"[1]) Nun ist zu beachten, dass die Behandlung der Jahreszeiten und Mondhäuser noch nicht stattgefunden hat, sondern erst im Karmāntasūtra[2]) angetroffen wird: „Jetzt die rituellen Vorschriften über die Jahreszeiten und die Mondhäuser" u. s. w. Da nun der ganze dritte Adhyāya des Ādhānasūtra mit dem Karmāntasūtra in Stil und Ausdrucksweise genau übereinstimmt und ausserdem gewisse Punkte in ihm zur Sprache kommen, die erst nach der Behandlung des Ādhāna zu begreifen sind, so ist die Vermutung nicht unbegründet, dass eine Versetzung stattgefunden hat und dass ursprünglich jener dritte Adhyāya die Darlegungen verfasst hat, die wir jetzt im Karmānta finden und vice versa. Diese Versetzung müsste dann aber sehr alt sein, da Bhavasvāmin, der Kommentator des Baudhāyana, der im achten Jahrhundert gelebt haben soll, das Sūtra in der uns vorliegenden Redaktion kennt. Einen analogen Fall liefert das Gṛhyasūtra; alle mir bekannten Handschriften, eine ausgenommen, fangen die Beschreibung des Samāvartana[3]) an wie folgt: *vedam adhītya snāsyann ity uktaṁ samāvartanam*, d. h.: „In dem Kapitel, welches also anfängt: „wenn er nach Ablauf des Vedastudiums das Bad nehmen will", ist das Samāvartana erörtert". Das Kapitel aber, auf welches hier hingedeutet wird, folgt erst im sogenannten Paribhāṣāsūtra[4]): *vedam adhītya snāsyann upakalpayate* u. s. w. Wie erwähnt, steht die Sache in einer Handschrift anders: in der vorzüglichen südindischen Handschrift aus Tiruvaiyāṟu wird nämlich das Kapitel, welches das eigentliche Samāvartana behandelt und welches in den anderen HSS. dem Paribhāṣāsūtra einverleibt ist, an seinem ihm zukommenden Orte im zweiten Praśna des eigentlichen Gṛhyasūtra behandelt und vice versa.

10. Derartige Versetzungen konnten anscheinend besonders infolge eines Umstandes, der jetzt zur Sprache kommen möge, stattfinden. Es scheint nämlich, dass die verschiedenen, die Beschreibung des Śrautarituals liefernden Abschnitte eine Zeit lang ohne bestimmte Zählung im Umlauf gewesen sind; die Reihenfolge, in welcher die Teile der Saṃhitā mit den zugehörigen Brāhmaṇas und Anubrāhmaṇas während der Studienzeit erlernt werden mussten, stand ja durch die verschiedenen Vratas des Brahmacārin genügend fest[5]). Infolge davon bieten sich dem Herausgeber der Baudhāyanatexte einige grosse Schwierigkeiten, da die Reihenfolge und Einteilung der Praśnas schon früh unsicher gewesen zu sein scheint. Dies ist besonders der Fall mit dem Pravargyapraśna. In einigen Handschriften und auch in dem Kommentar des Bhavasvāmin wird

1) *athedam agnyādheyaṃ; tasya kaḥ karmaṇa upakramo bhavaty? uktāny ṛtunakṣatrāṇy, uktam ātmanaḥ puraścaraṇaṃ. katham atrānupūrvyaṃ bhavati?*

2) I. 16. 3) II. 8. 4) kh. 14. 5) Vgl. unten § 41.

dieses Ritual vor, in anderen Handschriften unmittelbar nach dem Agniṣṭoma behandelt. Ich vermute nun, dass nicht nur der Pravargya, sondern auch der Kāṭhakapraśna, der jetzt als XVIII. gezählt wird, ursprünglich am Schlusse des ganzen eigentlichen Śrautasūtra ihre Stellung eingenommen haben; es ist ja auch beachtenswert, dass die Materialien dieser beiden Praśnas weder im Dvaidha- noch im Karmāntasūtra mit einem Worte erwähnt werden, ebensowenig wie die Prāyaścittas; dies letztere ist freilich ganz in der Ordnung, da sie in der uns jetzt bekannten Praśnazählung ihre Stellung am Ende, hinter dem Karmānta einnehmen. Was den Pravargya angeht, so wird er bei Hiraṇyakeśin und Kātyāyana jetzt noch am Schlusse des ganzen Werkes gefunden, und es lässt sich eine Spur nachweisen, dass er auch bei Āpastamba einstmals eine andere Stellung einnahm und erst später unmittelbar nach dem Agniṣṭoma eingefügt worden ist [1]. So werden auch in den Baudhāyanatexten, in Übereinstimmung mit dem Sachverhalt des Brāhmaṇa, wo ja das Kāṭhakacayana und der Pravargya zuletzt, unmittelbar vor dem Pitṛmedha, behandelt sind, diese beiden Praśnas ursprünglich am Schlusse des Ganzen ihre Stelle eingenommen haben; die Thatsache jedoch, dass der Pravargya mit dem Ritual des Somaopfers enge verbunden und sozusagen mit demselben verknüpft ist, mag dessen frühere Aufnahme veranlasst haben.

11. Mit diesem Sachverhalt, dass die verschiedenen Teile, Praśnas, des Baudhāyanarituals verhältnismässig spät in eine bestimmte Reihenfolge fixiert und zu einem Ganzen redigiert worden sind, hängt nun gewiss auch die Eigenartigkeit zusammen, dass sowohl vom Agniṣṭomaritual wie von der sogenannten *uttarā tatiḥ* (*ahīnas* und *ekāhas*) gegenwärtig noch eine doppelte Zählung vorhanden ist, welche eine nicht geringe Verwirrung veranlasst hat. Vom Agniṣṭoma nämlich ist uns ausser der Einteilung in so und so viele Praśnas noch eine andere bekannt, nach welcher die Khaṇḍas fortlaufend gezählt werden; dasselbe findet sich bei der *uttarā tatiḥ*. Demselben Umstand wird es auch zuzuschreiben sein, dass in dem uns unter dem Namen Baudhāyana bekannten corpus rituale so viele Bestandteile aus späterer Zeit angetroffen werden — unzweifelhat hat man ja mit Bühler dazu die vier Pariśiṣṭapraśnas des Gṛhya, wenngleich uns auch hier mitunter vieles sehr Alte bewahrt ist, und den vierten Praśna des Dharmasūtra zu rechnen. Bei einem Werke, das ein abgerundetes Ganze bildete, und wo jedem Kapitel seine bestimmte Stelle zukam, würde eine solche Ausbreitung und Vermehrung des Rituals nicht so leicht möglich gewesen sein.

1) Śrs. XV. 1. 4: *sāgnikyā vyākhyātā* weist deutlich auf XVI. 1. 7 zurück; vgl. auch Eggelings Bemerkung (Catal. of the Skt. Manuscripts of the Library of the I. O., Part I, p. 54): „these differences were apparently caused by the insertion of a chapter, the pravargyapraśna, between the tenth and the eleventh chapters“.

12. Es ist schon bemerkt worden, dass sich Baudhāyana der Saṃhitā möglichst enge anschliesst. Auch über diesen Punkt ist eine wichtige Bemerkung zu machen. Während Bhāradvāja, Āpastamba und Hiraṇyakeśin, wenn sie einen in der Saṃhitā vorkommenden Vers oder eine Yajuṣformel citieren, sich damit begnügen, diese durch die Anfangswörter anzudeuten, giebt Baudhāyana die Strophen und Yajuṣformeln meistens in extenso, *sakalapāṭhena*. Man hüte sich, aus diesem Umstand zu folgern, dass zur Zeit der Fixierung des Rituals die vollständige Mitteilung der Citate deshalb nötig gewesen wären, weil die Saṃhitā noch nicht in ihrer jetzigen Gestalt bekannt war, sodass Baudhāyana noch nicht auf dieselbe verweisen konnte. Diese Folgerung würde falsch sein, da der unzweifelhafte Beweis zu liefern ist, dass schon dem Baudhāyana oder seinen Schülern die uns jetzt vorliegende Redaktion der Saṃhitā bekannt gewesen sein muss. Wenn er zwei oder mehrere hinter einander folgende Strophen zusammen citiert, begnügt er sich damit, nur die Anfangswörter zu geben, mit der Zufügung: „mit den zwei Strophen". Oft begegnet man dem Ausdruck: „bis zum Schlusse des Anuvāka" oder: „bis jene oder jene Strophe". Einmal sogar werden deutlich die Nummern der Anuvākas angegeben, die sich in unserer Saṃhitā vorfinden [1]). Und dieser Umstand, möge er dem Herausgeber viele ziemlich nutzlose Arbeit verursachen, erleichtert für uns Nichteingeborene Indiens wesentlich das Verständnis des Rituals, da wir jedesmal den zugehörigen Spruch ganz vor Augen sehen, während wir bei der Benutzung späterer Sūtras immer die Saṃhitā nachschlagen müssen. Zum richtigen Begriffe des Rituals ist ja sowohl die Bekanntheit mit dem Spruche wie mit dem Kalpa erfordert. Während ich nun früher [2]) meinte, diesen Umstand durch die Annahme erklären zu können, dass der Text des Baudhāyana auch hierin eine Spur späterer Überarbeitung aufzuweisen hatte, indem man es in späterer Zeit bequemer gefunden haben möchte in die Handexemplare des Sūtra die Sprüche ganz aufzunehmen, möchte ich jetzt eine andere Erklärung vorschlagen und die Vermutung äussern, dass gerade die Erwähnung der Sprüche *sakalapāṭhena* zum Charakter einer für den mündlichen Vortrag bestimmten Bearbeitung des Rituals, eines *pravacana* also, gehört habe.

13. Es springt nach allem Gesagten ins Auge, dass es unmöglich ist, einen festbegrenzten Zeitabschnitt anzugeben, wann unser Sūtra entstanden ist, da ja für seine Entstehung längere Zeit, vielleicht mehrere Jahrhunderte erforderlich gewesen sein müssen. Aus einer Untersuchung des Dharmasūtra und zum Teil des Gṛhyasūtra folgert Bühler, dass von allen Sūtras, die sich der Taittirīya-Saṃ-

1) X. 48: *pratipadyate: namas te rudra manyava* (TS. IV. 5. 1) *ity āntam etam anuvākaṃ nigadya dvitīyaṃ tṛtīyaṃ* (IV. 5. 2 und 3); *caturthasya yatrābhijānāti namaḥ kṣattṛbhya iti* (IV. 5. 4. 2).

2) Die altind. Todten- und Best.-Gebr., S. VIII.

hitā anschliessen, das Baudhāyanīya das älteste ist. Wenn die Hypothese dieses Gelehrten[1]) begründet ist, dass Āpastamba in das fünfte oder vierte Jahrhundert vor Christi Geburt zu stellen sei, so muss für Baudhāyana vielleicht das sechste Jahrhundert als terminus post quem angesetzt werden. Eine nähere Prüfung des Inhalts unseres ganzen Sūtra scheint dieses hohe Alter zu bestätigen. An erster Stelle beweisen seine stilistischen Eigentümlichkeiten, dass es, so zu sagen, noch in der Brāhmaṇaperiode wurzelt, d. h. dass die älteren Teile am Schlusse derjenigen Periode redigiert worden sind, als die theologischen Erörterungen über und Erklärungen und Motivierungen von dem Ritual von Geschlecht auf Geschlecht noch immer ausgebreitet wurden. Man denke an die zahllosen Archaïsmen und die von Pāṇini als vedisch bezeichneten Wörter und Ausdrücke und an die ganz in Brāhmaṇastil verfassten späteren Teile, an die *uttarā tatiḥ*.

14. Den von Bühler erwähnten Angaben, nach welchen die Schule der Baudhāyanins ihr Heim im südlichen Indien hatte[2]), kann ich nur wenig beifügen. Im Śrautasūtra[3]) werden unter den Brahmanen, die man nicht als Opferpriester wählen soll, u. a. die *parikhātikrāntāḥ* aufgezählt, worunter nach Bhavasvāmins Mitteilung „einige“ die *samudrayāyinaḥ* verstanden. Bekanntheit mit den Völkerstämmen Südindiens tritt auch im Śrautasūtra hervor, wo zweimal die Kaliṅga erwähnt werden. Dass wenigstens gegenwärtig die Baudhāyanaschule im südlichen Indien blüht, erhellt erstens aus der Thatsache, dass die meisten guten Handschriften aus diesem Teile Indiens herstammen und zweitens aus einer Beschreibung des häuslichen Rituals der Malayala-Brahmanen[4]), der Numburis; die bei diesen Brahmanen gebräuchlichen Vratas stimmen nämlich ganz mit denen des Baudhāyanagṛhya überein: *hotāravratam*, *upaniṣadam*, *godānam* und *śukriyam*.

15. Dank der liberalen Gesinnung der Direktionen der verschiedenen Bibliotheken in Europa und Indien sind wir also jetzt in der Lage, uns eine richtige Vorstellung von dem Inhalt dieses alten und ehrwürdigen Ritualtextes zu machen. Freilich sind die uns bis jetzt vorliegenden Texte nicht ganz vollständig. Wie uns von den einheimischen Quellen bezeugt wird, muss die Kaukilī-Sautrāmaṇī schon sehr früh verloren gegangen sein[5]); man könnte daran zweifeln, ob sie jemals bestanden hat. Von dem Puruṣa-

1) SBE. II, S. XLIII. 2) SBE. XIV, p. XLI. 3) II. 3.

4) Report on the census of Travancore, Vol. I (1894), p. 662—674. Von hohem Interesse sind die ib. 703—726 gegebenen Mitteilungen über das häusliche Ritual der Foreign (*paradeśa*) Brahmans, welche offenbar Āpastambins sind.

5) Bhavasvāmin bemerkt dies ausdrücklich. Die *kaukilī sautrāmaṇī* für die Baudhāyanins wird daher nach dem Ritual des Āpastamba vollzogen, vgl. Bhairavāhyava in seinem Kaukilīsautrāmaṇī-prayoga (MS. Tübingen M. a. I. 317 T): *tatra kaukilyā ācāryoktakalpasyotsannatvād āpastamboktaṃ viśeṣam āśritya svavirodhena prayogo racyate*, und in derselben Handschriftensammlung U: *tasyāḥ kalpasūtram ācāryāṇām utsannam.*

medha und den Caturhotāras (den im Āpastambīyasūtra entsprechenden Stücken XX. 24—25. 2, XIV. 13—15) ist ebensowenig eine Spur vorhanden. Den Kommentatoren des Mittelalters hat aber gewiss ein Stück im Texte vorgelegen, das uns bis jetzt fehlt, nl. das Hautram zum Paśubandha und zu den Cāturmāsyas. Von dem zuerst genannten sind uns Citate in echtem Baudhāyanastile in Sāyaṇas Kommentar zu Taitt. Br. III. 6. 1 bewahrt, während das Vivaraṇa des Bhavasvāmin zum Hautram der Cāturmāsyas uns vollständig vorliegt. Ich fürchte aber, dass dieses Stück jetzt hoffnungslos für uns verloren gegangen ist; eine Rekonstruktion nach dem Vivaraṇa gehört leider zu den Unmöglichkeiten. Der Verlust ist aber nicht allzu gross dem gegenüber, was uns erhalten geblieben.

16. Der Inhalt des Baudhāyanasūtra nun, nach Praśnas abgeteilt, ist folgender:

Praśna	I:	darśapūrṇamāsa	in 17	adhyāyas	oder	21	khaṇḍas
„	II:	agnyādheya	„ 6	„	„	21	„
„	III:	daśādhyāyika praśna	„ 10	„	„	31	„
„	IV:	paśubandha	„ 3	„	„	11	„
„	V:	cāturmāsya	„ 6	„	„	18	„
„	VI:	agniṣṭoma	„ 10	„	„	34	„
„	VII:	„	„ 5	„	„	20	„
„	VIII:	„	„ 6	„	„	14	„
„	IX:	pravargya	„ 6	„	„	20	„
„	X:	cayana	„ 19	„	„	59	„
„	XI:	vājapeya	„ 5	„	„	13	„
„	XII:	rājasūya	„ 7	„	„	20	„
„	XIII:	iṣṭikalpa	„ 21	„	„	43	„
„	XIV:	aupānuvākya	„ 12	„	„	30	„
„	XV:	aśvamedha	„ ?	„	„	38	„
„	XVI:	dvādaśāha } gavāmayana	„ 12	„	„	35	„
„	XVII:	atirātra }				4	„
		sautrāmaṇī }	„ ?	„	„	4	„
		ekādaśinī }				3	„
„	XVIII:	kāṭhakasūtra	„ ?	„	„	10	„
„	XIX:	punaścityādisūtra	„ ?	„	„	19 (?)	„
„	XX: }	ahīna und	„ 8	„	„	30	„
„	XXI: }	ekāha	„ 8 (?)	„	„	22 (?)	„
„	XXII: }	dvaidha	„ 10	„	„	30 (?)	„
„	XXIII: }		„ 10	„	„	26	„
„	XXIV: }		„ 10	„	„	21	„
„	XXV: }		„ 10	„	„	19 (?)	„
„	XXVI: }	karmānta	„ 20	„	„	39	„
„	XXVII: }		„ 20	„	„	37	„
„	XXVIII: }		„ 20	„	„	33	„

Praśna			adhyāyas		khaṇḍas	
Praśna	XXIX:	prāyaścitta	in —	adhyāyas	oder 14	khaṇḍas
"	XXX:	prāyaścitta	"		13	"
"	XXXI:	prāyaścitta	"		13	"
"	XXXII:	śulbasūtra	" 8	"	" 18	"
"	XXXIII:	gṛhya	" 11	"	" 16	"
"	XXXIV:	gṛhya	" 11	"	" 19	"
"	XXXV:	gṛhya	" 11	"	" 17	"
"	XXXVI:	gṛhyaprāyaścitta	" 11	"	" 12	"
"	XXXVII:	gṛhyaparibhāṣā	" ?	"	" 26	"
"	XXXVIII:	gṛhyapariśiṣṭa	" 20	"		
"	XXXIX:	gṛhyapariśiṣṭa	" 20	"		
"	XL:	gṛhyapariśiṣṭa	" 23 (?)	"		
"	XLI:	gṛhyapariśiṣṭa	" 22	"		
"	XLII:	pitṛmedha	" 7	"	" 17	"
"	XLIII:	pitṛmedha	"		7	"
"	XLIV:	pitṛmedha	"		12	"
"	XLV:	pravara	" 9	"	" 55	"
"	XLVI:	dharma	" 11	"	" 21	"
"	XLVII:	dharma	" 10	"	" 18	"
"	XLVIII:	dharma	" 10	"	" 18	"
"	XLIX:	dharma	" 8	"		

17. Nicht alles steht hier aber fest. Schon gleich muss bemerkt werden, dass nur die Reihenfolge der ersten 32 Praśnas mehr oder weniger gesichert ist; da aber die Gṛhyapraśnas mit dem Pitṛmedhasūtra in allen HSS. immer ein Ganzes bilden und in einer vorzüglichen südindischen HS. sich der Pravara dem Pitṛmedha unmittelbar anschliesst, nehmen sie in der von mir zusammengestellten Liste wohl die ihnen zukommende Stelle ein; und dass der Dharma hinter das Gṛhya zu stellen sei, hat Bühler dargethan. Von den ersten 32 Praśnas sind eigentlich nur die Nummern der ersten fünf vollständig gesichert. Über die Somapraśnas mit dem Pravargya handelte ich oben. Dem Vājapeyapraśna wird in mehreren HSS. (H., Be., B.) die Zahl elf beigelegt. Dann muss also der Cayanapraśna der zehnte sein, welche Nummer ihm auch in Be. zugeteilt wird. Die in der Sammlung B. enthaltenen Baudhāyana-MSS. tragen von zweiter Hand auf dem Umschlagblatte jedes eine Angabe der jedem Praśna zukommenden Zahl, welche zu der in B. angegebenen Zählung genau stimmt. Diese Sammlung ist also von einer der Sache kundigen Hand revidiert. In der Zählung der Karmāntapraśnas weicht die Haugsche HS. von den beiden anderen Be. und B. insofern ab, dass hier, in H, das Karmānta als Praśna XXII, XXIII und XXIV gerechnet wird und folglich seine Stelle vor dem Dvaidhasūtra findet. Ohne den mindesten Zweifel sind hier aber die beiden HSS. Be., B. im Rechte gegenüber der Haugschen HS. Die Karmāntapraśnas müssen hinter dem Dvaidha gefolgt sein. Der Beweis ist folgender: Nicht

selten wird im Karmānta die nähere Ausführung eines im Dvaidha angedeuteten Unterschiedes gegeben; so heisst es z. B. im Dvaidha (I. 14): *patnīsaṃyājeṣv ṛtvijāṃ parikramaṇa iti: sūtraṃ baudhāyanasya; sarva evottareṇa gārhapatyaṃ parikrāmeyur iti śālīkiḥ.* Auf diese Vorschrift Śālīkis deutet nun Karm. I. 29 hin: *yatho etac chālīkeḥ kalpaṃ vedayante: patnīsaṃyājeṣu sarva evottareṇa gārhapatyaṃ parikrāmeyur ity, anabhyāvṛtyaivātra phalīkaraṇahomo hotavyo bhavati.* Im Dvaidha (I. 29) heisst es: *paśupuroḍāśasyeḍāyā avadāna iti: sūtraṁ śālīker; atro ha smāha baudhāyano niravadāyaivāsya sviṣṭakṛtam iḍām avadyed, evaṁ savanīyānām iti.* Damit vgl. man Karm. I. 36, 37: *yatho etad baudhāyanasya kalpaṃ vedayante: niravadāyaivāsya sviṣṭakṛtam iḍām avadyet, katham atra caturavattaṃ bhavatīti* u. s. w. Es steht danach fest, dass die beiden HSS. Be. B., und nicht die Haugsche HS., die richtige Zählung bewahrt haben. Die Zahlnummern der Prāyaścittapraśnas, nach Dvaidha und Karmānta, sind nur in Be. B. bezeugt. Da aber weder im Dvaidha- noch im Karmāntasūtra ihrer gedacht wird, im Gegenteil, Baudhāyana und Śālīki mit ihren Dvaidhas hier im Sūtra selbst auftreten, ist gewiss ihre Stellung am Ende des Śrautasūtra richtig. So erweist sich durchweg die secunda manus, welche in Be. die Nummern der Praśnas angiebt, als richtig. Auf Grund dieser Autorität habe ich nun auch das Śulba als XXXII. Praśna gerechnet, obgleich eine einheimische Autorität[1]) es nach dem Gṛhyasūtra folgen lässt.

18. Noch ist hervorzuheben, dass einzelne Teile unseres Sūtra einen besonderen Namen tragen. So heissen z. B. Praśnas XI, XII und XIII zusammen in der Bombay-HS. *ekapāsūna*° (abgekürzt für *ekapāsūnasūtra*? der Name bedeutet?). Praśna XVII trägt in der Benares-HS. den Namen *ekāratnisūtra.* Welcher Teil durch den Namen *uttarasūtra* oder *uttarā tatiḥ* angedeutet wird, ist bis jetzt nicht ganz sicher. Nach B. scheinen es die Praśnas XVII bis XXI (incl.) zu sein; nach Be. bloss die Praśnas XIX, XX, XXI; nach Be. 7 aber die Praśnas XVI, XIX, XX und XXI. Vielleicht ist aber auch der Aśvamedha dazu zu rechnen[2]). Man sieht, dass noch manche Einzelheit, auch in der Abteilung der Praśnas, der Lösung bedarf. Hoffentlich wird hier die von Hultzsch mir versprochene Kopie des Uttarasūtra aus Südindien mehr Gewissheit bringen.

---

1) Näml. Bhaṭṭātmaja in seinem Bhāṣya, das so anfängt: *atheme agnicayāḥ | atha gṛhyānantaram agnicayanagrahaṇam* u. s. w.

2) Die von mir als Be. 7 bezeichnete Handschrift, auf deren Umschlageblatt es heisst: *uttarasūtraprārambhaḥ*, während es am Schluss heisst: *ity uttarā tatiḥ samāptā*, beginnt: *saṃvatsarāya dīkṣiṣyamāṇaḥ*; der erste Khaṇḍa trägt die Nummer 52, welche nur zu begreifen ist, wenn man das *uttarasūtra* mit dem Aśvamedha anfängt. Am Ende des ersten Hauptteiles, der 76 kh. in 12 adhy. umfasst, werden die *pratīkas* gegeben, deren erster *dvādaśāhena yakṣyamāṇo bhavati* ist; dieses und die Adhyāya-Nummer 12 deuten bloss auf Praśna XVI, nicht auch auf den Aśvamedha hin.

19. Mannigfaltig sind die einheimischen Hülfsmittel, die uns zur Exegese des Baudhāyana zu Diensten stehen. Der älteste vorhandene Kommentar ist das Vivaraṇa des Bhavasvāmin. Nach Burnells Vermutung lebte Bhavasvāmin im achten Jahrhundert. Dieses Vivaraṇa liegt mir aber leider nicht vollständig vor; bekannt ist mir das Vivaraṇa bis zum Rājasūya (incl.), dann das zur Sautrāmaṇī, zum Aptoryāma und Atirātra und endlich zu den Dvaidha- und Karmāntasūtras. Indessen darf man hoffen, dass noch mehrere Partien in Südindien vorhanden sind. Dieses Vivaraṇa ist kein fortlaufender Kommentar; es enthält eine durch fast keine Interpunktationszeichen geschiedene Masse Erklärungen einzelner Wörter und Ausführungen zum Ritual. Bekannt ist mir der vorzügliche Kommentar des Sāyaṇa zum Darśapūrṇamāsa, der jedesmal jedes einzelne Sūtra erläutert und dann nach jedem Khaṇḍa einen Prayoga von dem Behandelten giebt. Auch die einschlägigen Dvaidha- und Karmāntasūtras werden erklärt. Zum Cayanasūtra besitzen wir einen ganz vorzüglichen Kommentar in Vasudevadīkṣitas Mahāgnisarvasva; auch hier werden suo loco die einschlägigen Dvaidha- und Karmāntasūtras erörtert. Dieselbe Handschrift enthält auch einen Kommentar zum Ekādaśinīsūtra. Von nicht geringem Werte für das Verständnis unseres Sūtra ist Keśavasvāmins Prayogasāra, der den Bhavasvāmin häufig citiert. Er folgt im Allgemeinen dem uns überlieferten Baudhāyanatext bis zum Agniṣṭoma (incl.); dann behandelt er *ukthya*, *ṣoḍaśin*, *atirātra*, *aptoryāma*, *sarvatomukha*, *bṛhaspatisava*, *dvādaśāha*, *pauṇḍarīka*, *mahāvrata*; zuletzt giebt er einen Cayanaprayoga. Von grossem Nutzen endlich ist das in Benares 1887 gedruckte, von Nāgeśvaraśāstrī verfasste Śrautapadārthanirvacana, das den Inhalt von Praśnas I—IX, die Sautrāmaṇī und einige Kāmyeṣṭis behandelt. Sehr zu bedauern ist es, dass von dem ausgezeichneten Bhāṣya des Veṅkateśvara zum Karmānta nur ein verhältnismässig kleiner Teil auf uns gekommen ist. In Indien existieren aber hoffentlich wohl noch vollständige Exemplare dieses Textes. Die mir bekannte Handschrift desselben[1]) umfasst nur die ersten 21 Khaṇḍas (11 Adhyāyas) des ersten Praśna, also ungefähr einen siebenten Teil des Ganzen. Ewas weniger hat eine von Burnell beschriebene[2]) HS. bewahrt. Kommentare zum Prāyaścittasūtra existieren in Europa, während auch ein Kommentar zum Pravara in der von Burnell der India Office verschenkten HS. vorliegt[3]).

20. Bis vor kurzem meinte ich, dass zum Gṛhyasūtra kein Kommentar vorhanden sei. Hultzsch berichtet mir aber jetzt, dass ein Kommentar zum Baudhāyana-pūrvāparagṛhya aufgefunden sei. Wir verfügen aber über eine ganze Menge von Prayogas und Pad-

1) I. O. 776 a.
2) A classified Index of the Skt.-MSS. of Tanjore, Th. I, S. 19.
3) A Catal. of Skt.-MSS. 1870, No. CXVIII, p. 35.

dhatis. Über einen der wertvollsten Prayogas berichtete ich schon[1]), es ist die Grantha-HS., von Burnell in seinem Catalogue p. 31 unter No. CVII fälschlich als ein „Prayoga according to the Āpastamba ritual" beschrieben. Wichtig ist auch die ebenda unter No. CIX erwähnte Kārikā des Kanakasabhaspati; die HS. ist zwar schlecht geschrieben, aber nach einiger Übung sehr wohl zu entziffern und ziemlich korrekt. Eine sehr gute Beschreibung der Saṃskāras giebt auch die Telugu-HS. aus der Sammlung Mackenzie (I. O. No. 21), die den Titel *prayogacūḍāmaṇi* führt; auch der in der Leidener HS. 3108 enthaltene *prayogaśikhāmaṇi* in Devan. ist von einigem Werte. Nicht zu vergessen endlich sind die Baudhāyanaprayogamālā des Veṅkateśa, die in drei Sampuṭa die Saṃskāras, die sonstigen häuslichen Opfer und den Pitṛmedha behandelt (Bombay śāke 1808), und die leider nicht allzu gut erhaltene Baudhāyanīya paddhati des Keśavasvāmin, die der India Office Library angehört[2]). Über die Mittel zur Exegese des Pitṛmedha endlich, dessen erster Praśna[3]) und des Dharmasūtra, welches ganz veröffentlicht[4]) und auch übersetzt[5]) ist, braucht weiter nichts gesagt zu werden.

21. Unter den uns ganz oder teilweise bekannten Śrautasūtras der Taittirīya-Schulen steht das Sūtra der Baudhāyanins ganz selbständig da. Während zwischen Āpastamba und Hiraṇyakeśin grosse Übereinstimmung herrscht, so dass mehrere Teile sogar ganz gleichlautend sind[5]), während auch Bhāradvāja, soweit ich dieses Sūtra untersucht habe, diesen beiden Texten sehr nahe steht, ist das Ritual, das uns im Baudhāyanasūtra vorliegt, sowohl in der Art seiner Bearbeitung wie in der Reihenfolge der behandelten Materialien, in der Anwendung der Opfersprüche und in der Ausführlichkeit der Beschreibung ganz unabhängig. Es wird daher die beste Quelle sein für eine eingehende Kenntnis des Rituals der Taittirīya-Saṃhitā. Wenn wir einen Teil des Rituals nach Āpastambas Sūtra begreifen wollen, so muss man nach einem Prayoga greifen. Baudhāyana dagegen ist, gerade durch die Ausführlichkeit der Darstellung, meistens aus sich selbst begreiflich. Nur muss man, um ein Gesamtbild zu bekommen, auch das Dvaidha-, das Karmānta- und das Aupānuvākyasūtra hinzunehmen. Auch sehr viel Neues begegnet uns in Baudhāyana; hervorzuheben sind: die ausführliche Beschreibung des Würfelspiels bei Gelegenheit der *upavasathagavī*, die *pāpmano vinidhayaḥ* genannten Sprüche, der Schlussakt zum Paśubandha, die Bestimmungen für die Art und Weise, wie die Cāturmāsyas zu verrichten sind, das Gespräch, das mit dem Vaiśya gehalten wird, wenn man den Lehm für den Feuertopf (*ukhā*) holt, das Umstreuen des Menschenhauptes beim

---

1) Einleitung zur Ausg. der Pitṛmedhasūtras, S. VIII.
2) Eggeling, Catal. Vol. I. No. 293, S. 52.
3) Abhandl. für die Kunde des Morgenl., X. 3 (Caland).
4) Abhandl. für die Kunde des Morgenl., VIII. 4 (Hultzsch).
5) SBE. Vol. XIV (Bühler).

Agnicayana, das Überreichen des *abhiṣekapātra* und des Bogens an den Thronfolger beim Rājasūya, die Ahnenprobe beim Daśapeya, die Beschreibung der Requisiten für den Aśvamedha, die ausführliche und hochwichtige Darstellung der verschiedenen Savas, die Feierlichkeiten, zu welchen die Jaya-, Abhyātāna- und Rāṣṭrabhṛt-Formeln Anlass geben, die ausführliche, eine Menge unbekannter Namen enthaltende Ahnenliste des Pravarasūtra, die zahllosen Data astronomischer Natur, die stattliche Reihe von Rituallehrern, die das Dvaidhasūtra liefert, und zuletzt besonders die ausführliche hochwichtige, so manches Neue liefernde Darstellung der Ekāhas. Dies alles wird in den anderen Sūtren entweder gar nicht erörtert oder nur in gedrängter Form behandelt. Noch in einer anderen Hinsicht nimmt das Baudhāyanasūtra eine ganz selbständige Stellung ein, durch die feierlichen und in archaischer Sprache verfassten Sampraiṣas nämlich, d. h. die Aufforderungen, die der Adhvaryu den anderen Priestern und dem Yajamāna zukommen lässt. Diese sind meistens viel ausführlicher als die des Āpastamba und enthalten manche eigentümliche Wortform und manchen sonst unbekannten Ausdruck.

22. Ich gehe jetzt daran, einiges von anderswo Unbekannte mitzuteilen.

Zuerst behandle ich das Würfelspiel beim Agnyādheya; es macht einen Teil aus von der sogenannten *upavasathagavī*, d. h. dem Kuhopfer, das am Fastentage vor dem Agnyādheya zu verrichten ist. Zuvor werden unter den Requisiten eine fette Kuh und neunundvierzig Würfel herbeigeschafft und wird der Spielboden fertig gemacht. Nachdem ein Teil des Opfers an die „Väter" verrichtet worden, „setzt man sich", so heisst es weiter, „zu vieren um die Würfel hin, nl. der Vater mit seinen Söhnen: der Vater vorne (östl.), der älteste Sohn rechts (südl.), der zweite Sohn hinten (westl.), der jüngste Sohn nördlich. Der Vater nimmt[1]) zwölf Würfel, dadurch gewinnt er; zwölf nimmt der älteste Sohn, dadurch gewinnt er, die übrigen (dreizehn, also) schieben sie dem jüngsten Sohne zu. Wenn nun (nur) zwei (Söhne) da sind, so nimmt der Vater zweimal: wenn (nur) einer, so kommt die Gattin als dritte hinzu; wenn gar keine da sind, so nehmen Mann und Weib zweimal. Dieselbe Regel (des Spiels) gilt, wenn sie zu dreien und wenn sie zu zweien spielen. Jeder sagt, nachdem er die Würfel genommen hat (also nicht der Jüngste, dem ja die Würfel zugeschoben werden): „gemacht" (*kṛtam*)[2]) und mit den Worten: „die Kuh ist verspielt" stehen sie alle auf". Den Vorgang hat man sich so vorzustellen: nachdem der Vater mit seinen drei Söhnen das erste Mal gespielt, hat der jüngste Sohn eine ungerade

1) *pracchinatti*, Bh.: *pṛthak karoti.*

2) *kṛtaṃ kṛtam ity eva vyapagacchanti*, Bh.: *vyapagacchanti pṛthak kurvanti, vyapagamanaṃ vyavacchedaḥ.*

Anzahl Würfel bekommen und ist dadurch besiegt. Darauf spielt der Vater mit den zwei übrigen: der Vater nimmt 24, der älteste Sohn 12, der Jüngste bekommt 13, fällt also ab. Zuletzt spielt der Vater mit dem ältesten Sohn, der Vater bekommt 24, der Sohn 25 Würfel, der Vater hat also gewonnen. Der ganze Vorgang wird im Āpastambasūtra[1]) durch die Worte *kṛtaṃ yajamāno vijināti*: „der Opferherr gewinnt das Kṛta", angedeutet. Durch Baudhāyana kennen wir jetzt den genauen Verlauf dieses Spiels, welches bloss eine Art *ludere par impar* gewesen zu sein scheint[2]).

23. Die merkwürdigen ganz unbekannten, „*pāpmano vinidhayaḥ*", „Ablegung des Bösen", genannten Formeln finden gleichfalls am Tage vor der Feuergründung bei Gelegenheit der *upavasathagavī* ihre Anwendung. Sie sollen vom Opferherrn hergesagt werden, während er die Augen auf eine mit Wasser gefüllte Schüssel gerichtet hält und lauten so[3]): „Im Löwen sei meine Wut, im Tiger meine innerliche Krankheit (?), im Wolfe mein Hunger, im Pferde mein Heisshunger (?), in der Wüste mein Durst, im königlichen Palaste mein Hunger, im Stein meine Schlaffheit, im Esel meine Haemorrhoiden (?), im Stachelschwein meine Schamhaftigkeit, in der Ficus religiosa mein Zittern[4]), in der Schildkröte mein Rheumatismus (?), im Bock meine *apasaryā*, im Feinde mein Tod, im Nebenbuhler mein Unglück, im Widersacher mein Verderben, im Ehrlosen mein Missgeschick, im wilden Esel mein Misslingen, im Rhinoceros meine Krankheit, im Bos gavaeus meine Blindheit, im Bos gaurus meine Taubheit, im Bären mein Kummer, in der Eidechse meine Ermüdung, in der *jarā*[5]) meine Kälte, im Raben meine Furchtsamkeit, im Wiesel mein übler Geruch, in der Eule mein *śvabhyaśa*, im *kloka* mein Neid, im Affen meine Thorheit (?), im *kulala* meine (*a*)*maṁsyā*, im *ulala* mein (*a*)*pradhyā*, im Kamel mein Durst, in der Gazelle meine Erschöpfung, im Schafe mein Weh, in der Vorratskammer[6]) mein Parfum, an der Jungfrau mein Schmuck, im Schweine mein *kladathu*, in der Natter mein Schlaf, in der Boa mein übler Schlaf, in dem Blitz mein Lächeln[7]), in der *lobhā* meine Feuchtigkeit, in der Heuschrecke meine Widerwärtigkeit, in den Weibern mein Unwahrheit-Reden, in den Ziegen meine Härte (?), im Vrātya meine *ityā*, im Śūdra mein Stehlen; im Vaiśya meine Werkthätigkeit, im Rājanya-Genossen meine Unwissenheit, im Naiṣāda mein Brahmanentöten, im Kuliṅga mein

1) V. 20. 1.

2) Freilich verwendet Āp. hundert Würfel, vgl. auch meine Bemerk. zu Kauś. Sū. 17. 17.

3) Die *pāpmano vinidhayaḥ* enthalten manches ἅπαξ λεγόμενον und nicht überall ist die Lesart sicher.

4) Vgl. Kāṭh. XI. 6 (S. 152. 6): *tasmād eṣo* (sc. *aśvatthaḥ*) *'dhṛtaḥ sarvāhā parṇam ejayaṁs tiṣṭhati.*

5) Vielleicht *'jarāyām*, d. i. *sarasvatyām*?

6) *kośe*? vielleicht: Parfumdose?

7) *smayaśaḥ*.

Katarrh, im *ulula* mein Scherz, im *udrin*[1]) mein Erbrechen[2]), im Zwerge mein Winseln, im Panther meine Glut(?)[3]), im Elephanten mein Aussatz, im Hunde mein *duripra*, in den Snāvanyas mein Barbarismus, in den Videhas meine Schlafsucht[4]), in den Mahāvarṣas mein Kropf, bei den Mūjavats mein Fieber, in der Pauke mein Husten, bei den Ikṣvāku meine Galle, bei den Kaliṅga meine Unreinheit, in dem Maultierweibchen meine Unfruchtbarkeit, in der Hure mein übles Benehmen, im Maulwurf meine Zahnkrankheit, in der Fliege mein *śvalkaśa*[5]), in dem Papagei meine Gelbsucht, im Pfau meine Geschwätzigkeit[6]), im Stiere meine *jarā*, in der Coracias indica mein böses Reden, im Wasser meine Müdigkeit, im vedavergessenden Brahmanen meine Schuld.

Geh' fort, o Übel, und zurück, sei von uns, Übel, fortgejagt;
In die Welt der Gutthat, Übel, bringe du uns ungeschädigt[7]).
Der du uns, Übel, nicht verlässest, den, dich, verlassen wir jetzo.
Er lasse sich nieder fern von uns, der tausendäugige Unvergängliche.
Wer uns hasst, der komm' zu Schaden, wen wir hassen, den töte du."

Nachdem der Opferherr diese Worte ausgeredet, giesse er das Wasser nach den verschiedenen Himmelsgegenden aus, werfe die Schüssel fort und kehre zurück, ohne hinter sich zu blicken.

24. Die im Āpastambasūtra nur beiläufig erwähnten[8]) Naiṣṭyayana-Spenden werden in unserem Kalpasūtra sehr ausführlich behandelt[8]). Es heisst dort: „Ein Brahmane, der Soma begehrte, begegnete auf dem Wege einem weissen, rotbraunäugigen, auf dem Haupte geschlagenen, triefenden (in menschlicher Gestalt gedachten Soma). Er sprach zu ihm: „Wie kann ich dich, o Herr, kennen?" Jener antwortete: „Ich bin König Soma; mich hat im Zorne ein mit den Naiṣṭyayana nicht vertrauter Adhvaryu gepresst[9]); wenn mich im Zorne ein mit den Naiṣṭyayana nicht vertrauter Adhvaryu presst, so muss ich jedesmal in dieser Weise triefen[10]). Nun kennt aber ein gewisser, so und so genannter Brahmane die Naiṣṭyayanas; zu ihm werde ich gehen, der wird mir meine (normalen) Farben wieder herstellen". Dieser Legende folgt die Aufzählung der Naiṣṭyayana-Formeln[11]), welche zur Begleitung der vierzehn Spenden

---

1) Vielleicht: Blutegel?
2) *vamatiḥ*, v. l. *vamaniḥ*.
3) *niṣṭapat*?
4) *śīpathaḥ*, v. l. *śīyathaḥ*.
5) *śvalk*: *bhāṣaṇe, paribhāṣaṇe*.
6) ? *jalpyā*.
7) Der Text ist entstellt; das Original scheint eine Variante von AS. VII. 28 gewesen zu sein.
8) XIII. 20. 8 sqq.
9) aor.; *abhyasauṣīt* (so ist vermutlich zu lesen).
10) *ittham . . . visravāṇi*.
11) Es sind TBr. III. 7. 13 (13 Strophen) und ib. III. 7. 11. 5 (*ābhir gīrbhir . .*), also vierzehn zusammen; die Spenden entlehnen ihren Namen dem in TBr. l. c. vorkommenden Worte *niṣṭyayatām*.

von mit Honig vermischter saurer Milch dienen, die über dem Somatrester darzubringen sind. Das Kapitel schliesst mit der Androhung des Furchtbaren, das man erleiden wird, wenn man **nicht**, und der Ankündigung des guten Erfolges, wenn man **wohl** die Naiṣṭyayana-Spenden verrichtet.

25. Von anderswo ganz unbekannt ist die Modifikation des *catuścakra* genannten Neu- oder Vollmondopfers, dessen Namen einmal im Baudhāyanadharmasūtra[1]) vorkommt. Sein Name beruht auf der Thatsache, dass diese Iṣṭi eine doppelte *caturhaviḥ* ist: aus vier Opfergaben bestehend[2]). „Dieses Catuścakra", so heisst es, „ist ein Opfer, das von demjenigen zu verrichten ist, welcher Nebenbuhler hat (die er sich zu unterwerfen wünscht): wie ein vierrädriger Lastwagen sich (alle Hindernisse) nach rechts und links aus dem Wege schiebt[3]), so fürwahr schiebt sich derjenige, der diese Opferfeier verrichtet, den bösen Nebenbuhler aus dem Wege[4]). Dieses Opfer heisst auch „das Opfer des Vasiṣṭha, das Opfer des Keśin, das Opfer des Sārvaseni. Als Vasiṣṭha die Saudāsas sich unterwerfen wollte, erreichte er diesen Zweck durch dieses Opfer; desgleichen Keśin, als er Khāṇḍika[5]) und Sārvaseni, als er **seine** Gegner behexen wollte".

26. Von dem Agniṣṭut heisst es[6]): „Wie hier auf Erden die von einem Waldbrande versengten Kräuter, wenn der Regen darauf fällt, wieder neu aufwachsen, ebenso wird derjenige, welcher diese Opferfeier abhält, rein, lauter und opferwürdig. Wenn er meint, dass er mit dem **Munde** gesündigt, so soll er einen dreifachen[7]) (Agniṣṭut) abhalten; derjenige nun sündigt mit dem Munde, welcher einem gelehrten Brahmanen oder Weisen Beleidigungen zufügt[8]). Wenn er meint, dass er mit den **Armen** gesündigt, so soll er einen aus fünfzehn (Strophen) bestehenden (Agniṣṭut) abhalten; derjenige nun sündigt mit den Armen, welcher sich wider einen Brahmanen erhebt. Wenn er meint, dass er mit dem **Bauche** gesündigt, so soll er einen aus siebzehn (Strophen) bestehenden (Agniṣṭut) abhalten; derjenige nun sündigt mit dem Bauche, welcher Speise isst von jemandem, von dem er keine Speise essen sollte. Wenn er meint, dass er mit den **Füssen** gesündigt, so soll er einen aus einundzwanzig (Strophen) bestehenden (Agniṣṭut) abhalten; derjenige nun sündigt mit den Füssen, welcher zu den Āraṭṭa, Gāndhāra, Sauvīra, Kāraskara oder Kaliṅga geht. Wenn er

---

1) I. 13. 30.

2) Am Vollmond an *agni*, *sarasvant*, *agnīṣomau*, *indra*; am Neumond an *agni*, *sarasvatī*, *indra*, *maitrāvaruṇau*.

3) *vyavaghnānam eti.*

4) *vyavaghnāna eti.*

5) Vgl. Śat. Br. XI. 8. 4. 1, wo der Gegner Khaṇḍika heisst.

6) XX. 12.

7) Vgl. Eggeling SBE. XXVI, p. 308, Note 2.

8) Nicht ganz sicher.

meint, dass er in allen Stücken gesündigt, so soll er einen aus vier Stoma bestehenden Agniṣṭoma abhalten. Dieses Opfer verrichtete einst Ṛtuparṇa, der Sohn des Bhangāśvina[1]), der König der Śaphāla. Als er dasselbe verrichtet hatte, ging er auf die Jagd. Indra, ihn bemerkend, dachte: „ich gebe es dir heim, dass du mich von deinem Opfer ausgeschlossen hast“[2]). Als nun jener erhitzt und schwitzend (von der Jagd natürlich) ins Wasser herabgestiegen war, veränderte Indra ihn hier in ein Weib. Dieses trug jetzt den Namen Sudevalā. Als Weib beherrschte er dasselbe Reich und bekam auch als Weib Söhne. Unter diesen nun stiftete Indra Händel (d. h. unter den Söhnen, die er als Ṛtuparṇa und die er später als Sudevalā bekommen hatte). Da lagen sie nun leblos da, und Sudevalā sass weinend zwischen den beiden Gruppen von Söhnen. Da kam Indra herbei, er näherte sich ihr und sagte: Sudevalā!“ „(Was), Herr?“ erwiderte jene. „Gefällt dir dieses?“ fragte Indra. „Wie sollte es mir gefallen?“ — „Nun, ebenso missfiel es mir, dass du mich von deinem Opfer ausgeschlossen hast; aber wähle dir, welche Söhne dir leben sollen.“ Jene antwortete: „Diejenigen, o Herr, die ich als Weib bekommen habe.“ — Deshalb sagt man: „dem Weibe (d. h. der Mutter) sind die Söhne am teuersten.“

27. Der in mancher Hinsicht hochwichtigen Darstellung der sogenannten Vrātyastomas wird die folgende Erzählung historisch-legendarischer Art angeknüpft[3]). „Diesen Ekāha verrichteten einst die Maruts, Viṣṇu war ihr Sthapati; denselben Ekāha verrichteten einst die Göttervrātyas, ihr Sthapati war Budha[4]), der Sohn des Soma; denselben Ekāha verrichteten einst die Söhne der Kurus, ihr Sthapati war Aupoditi Gaupālāyana, Sohn des Vyāghrapad. Als sie denselben verrichtet hatten, gingen sie (d. h. wohl: wollten sie gehen?) als Vrātyas zu den Pañcālas. Ihre Väter aber sprachen zu ihnen: „Weilet, o Söhne, nicht unter den Pañcālas; die Pañcālas sind ja feindlich gesinnt[5]), die werden euch beschreien (berufen, schädigen)“. Sie kehrten sich aber nicht an diese Warnung und gingen hin. Da kamen sie in die Wohnung des Keśin Dālbhya. Am nächsten Tage fassten sie diese (d. h. wohl Keśin und die Seinigen), als sie zum Bahiṣpavamāna hinschritten, von hinten (sich in dieser Weise bei ihrem Opfer beteiligend) an, also denkend: „das Bahiṣpavamāna ist eine Reinigung, in dieser Weise werden

1) Offenbar der aus der Nala-Episode bekannte; das Patronymikon ist wahrscheinlich verdorben; im MBh. ist Ṛtuparṇas Patronymikon: *bhāṅgāsuri.*

2) Der Agniṣṭut gilt nämlich ganz allein dem Agni: alle Götternamen werden durch den Namen Agnis ersetzt: *prātaranuvākaprabhṛti hāriyojanāntaṃ sarvam āgneyam, yathārtham ūhaḥ*, Śāṅkh. XIII. 51. 4—5; vgl. XIV. 57. 20: *ā ha vā eṣa sarvābhyo devatābhyo vṛścate yo 'gniṣṭutā yajate.*

3) XX. 25.

4) Vgl. Pañc. Br. XXIV. 18. 2, wo ebenfalls Budha als Sthapati der *daivyā vrātyāḥ* auftritt.

5) *upavādinaḥ.*

wir uns reinigen". Nun befand sich unter den Pañcālas ein vedakundiger Brahmane, Gandharvāyaṇa Bāleya Āgniveśya genannt; dieser fragte sie, als sie sich beim Somaopfer in der beschriebenen Weise beteiligten (wörtlich: „als sie mit hinausschlichen"): „Wer sind es, die dort fortschreiten?" „Die Maruts sind wir" antworteten jene. „Wer ist euer Sthapati?" „Ich, Viṣṇu", entgegnete Aupoditi Gaupālāyana, der Sohn des Vyāghrapad. „Dann habe ich durch die Fragen: was hast du da gethan, wer hat dies unternommen? implicite euer Vrātyatum geleugnet"[1]), sprach er zu ihnen, „wir haben euch, die ihr unwissend (d. h. unschuldig?) waret, beschrieen; wir thun Abbitte"[2]). Jene antworteten: „— — —[3]), dessen Söhne hast du beschrieen; deine Nachkommen werden sich verschlechtern". So ging es denn auch[4]): seit jener Zeit leben im Pañcālalande die Gandharvāyaṇa Bāleya Āgniveśya in verschlechtertem Zustande, sozusagen; vormals war es ein mächtiges Geschlecht. Wer einen Vrātya beschreien will, der soll es so machen, und der Vrātya, welcher im Stande ist zu erwidern, soll ihm (dem Beschreier) so erwidern".

28. Sehr merkwürdig ist auch die Darstellung des *upahavya* genannten Ekāha. Hierüber heisst es[5]): „Nun giebt es ein (Brāhmaṇam): „alles was beim Opfer die Götter machten, das machten auch die Asuras[6]). Da dachte Prajāpati: „wie könnte ich doch die Götter von den Asuras befreien?" Da sah er jene „unausgesprochene" Upahavyafeier. Zu dieser Feier rief er die Asuras herbei (*upāhvayata*)". Darauf werden im Baudhāyanatexte alle diejenigen Änderungen angegeben, welche Prajāpati in den Götternamen bei den Sampraiṣas anbrachte[7]), z. B. statt *soma* gebrauchte er jedesmal *indu*, statt *aśvinau*: *nāsatyau*, statt *indra*: *śakra*, statt *agni*: *jātavedāḥ* u. s. w. Dann fährt der Text fort: „dies alles vor dem Stotra des Yajñāyajñīya[8]). Beim Stotra des Yajñāyajñīya sprach er sie[9]) (d. h. die Strophe Ṛgveda VI. 48. 1) (wieder) ausdrücklich aus (also ohne die Götternamen zu ändern). Da beachteten ihn die Asuras nicht weiter[10]) (, indem sie darüber im Zweifel waren): „verrichtet er jetzt die heilige Handlung oder nicht?" Als nun Prajāpati die Überzeugung hatte: „jene verfügen

---

1) D. h. „meiner Meinung Äusserung gegeben, dass ihr, die beteiligten Kurusöhne, nicht Vrātya, also nicht zum Somaopfer berechtigt seid", mit diesen Worten wahrscheinlich seine Reue über diesen Zweifel äussernd.

2) Lesart und Übersetzung unsicher.

3) Die Worte *pitā vai syām*, v. l.: *pitā vaiśyām* müssen verdorben sein.

4) Fragliche Übersetzung.

5) XX. 27. 28.

6) TS. I. 7. 3. 3; III. 2. 2. 2.

7) und der Adhvaryu casu quo anzubringen hat.

8) Dem letzten Stotra des ganzen Somaopfers, vgl. Baudh. VIII. 15 und Eggeling, SBE. XXVI, p. 369, Hillebrandt, Rituallitt. S. 233.

9) *tān* richtig? eher ist *tām* sc. *ṛcam* zu lesen, nl. ṚS. VI. 48. 1.

10) *upekṣām eva cakrire.*

jetzt nicht mehr über Gutes und Böses"[1]), da sprach er jene (Antistrophe, nl. VII. 16. 11) ausdrücklich (also ohne die Götternamen zu ändern) aus: *devo vo draviṇoda(ḥ)* (der Gott, der Schätze giebt): Prajāpati ist ja der Gott, der Schätze giebt; *pūrṇām vivaṣṭy āsicam* (verlangt von euch einen vollen Schöpflöffel), das heisst: schöpft den erfüllten Wunsch; *ud vā siñcadhvam upa vā pṛṇadhvam* (schöpfet ein, füllet aus), das heisst: möget ihr alle seine Wünsche erfüllen; *ād id vo deva ohate* (dann belobt euch der Gott), das heisst: den guten Göttern belobt Prajāpati alle ihre Wünsche. — Siebzehn Strophen enthält der Upahavya, siebzehnzählig ist ja Prajāpati: damit er den Prajāpati erlange. Ein braunes[2]) Pferd ist der Opferlohn; prajāpateisch ist ja das Pferd: damit er mit Prajāpati im Einklang sei. Wer sich von einem bösen Nebenbuhler zu befreien wünscht, soll dieses Somaopfer darbringen; er wird sich von seinem bösen Nebenbuhler befreien. — Der ausführlichen und selbständigen Behandlung dieses Ekāha steht in den andern uns bekannten Texten[3]) des schwarzen Yajurveda nur eine sehr flüchtige Erwähnung gegenüber; diese alle schliessen sich ohne Ausnahme dem Texte der Chandogas aufs engste an.

29. Von dem Ṛtapeya genannten Somaopfer heisst es[4]): „Wer den Ṛtapeya verrichten will, der soll die Weihe (*dīkṣā*) unternehmen, nachdem er sich an der Speise, die er wünscht oder an dem, was er bekommen kann, gesättigt hat. Darauf isst er während eines Tages nicht, darauf isst er (einen Tag); während zweier Tage isst er nicht, darauf isst er (einen Tag); während dreier Tage isst er nicht, dann isst er (einen Tag). Dann opfert er mit der Virāj[5]). Nachdem er den Soma gekauft und (zum Havirdhānazelte) herbeigeführt, verrichtet er das Ātithya. Wenn er nun weiter (mit der *dīkṣā*) fortfährt, so isst er vier Tage lang nicht; darauf isst er (einen Tag); fünf Tage lang isst er nicht, darauf isst er (einen Tag); sechs Tage lang isst er nicht, darauf isst er (einen Tag); drei Upasads (giebt es bei diesem Ekāha), das macht dreissig. Dreissigsilbig ist die Virāj, Speise ist die Virāj, durch die Virāj behält er (in dieser Weise) Nahrung für sich[6]); der elfte (Tag, wenn er näm-

1) D. h. wohl: „Jene haben jetzt infolge der Veränderung des Opfers allen Unterschied für Richtiges und Unrichtiges verloren". Die Asura sind ja durch das Benehmen des Prajāpati überlistet.

2) Der Text verdorben (*aśvo ḍināyur dakṣiṇā*), vgl. Pañc. Br. XVIII. 1. 20.

3) Āp. XXII. 9. 8—10; vgl. Kāty. XXII. 8. 7.

4) Baudh. XXI. 1—3, vgl. Pañc. Br. XVIII. 2; Lāṭy. VIII. 9. 7 flgg.; Śāṅkh. XIV. 16; Āśv. IX. 7. 35; Āp. XXII. 9. 11 flgg.; Kāty. XXII. 8. 10.

5) Lesart nicht ganz sicher: *so 'traiva virājā yajateti* (sic); jedenfalls deutet die Erwähnung des *virāj* genannten zehnsilbigen Stollen, auf die zehn Tage, die jetzt die Dīkṣā gedauert hat; der erste Tag vor dem Fasten ist aber hinzuzurechnen, dann kommt die Zahl elf heraus; darüber siehe im Verfolg.

6) Die Dreissigzahl kommt heraus, wenn man so rechnet: $1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6 = 21$ Tage, während deren er fastet; $+ 6$ Tage, während deren er speist; $+ 3$ Upasads $= 30$; dazu kommt noch der erste Tag vor dem Fasten: daher die Zahlen 11 und 31.

lich die *dīkṣā* nicht weiter verfolgt als bis zum Somakauf), ist ihre (nl. der Virāj) Zitze; durch diese melkt er sie sich. Der einunddreissigste (Tag, wenn er nämlich die *dīkṣā* weiter verfolgt), ist ihre (der Virāj) Zitze; durch diese melkt er sie sich[1]). An den Upasadtagen ist Ājya seine Fastenspeise[2]): von flüssigem Schmalz schlägt er mit drei Fingern (am ersten Upasadtage) auf, darauf (am zweiten Upasadtage) mit zwei, darauf (am dritten) mit einem. Oder auch, er steckt die drei Fingerglieder (eines Fingers) in flüssiges Schmalz (am ersten Upasadtage), die zwei (am zweiten Tage), das eine (am dritten Upasadtage), hiermit die Fastenspeise der drei, zwei und der einen Zitze[3]) nachahmend. Er kehrt am Tage nicht der Sonne, in der Nacht nicht dem Feuer den Rücken zu. Vom Holze der Ficus religiosa verfertigt und viereckig (soll) die Schale mit Soma (sein), mit den drei Veden bekannt und aus gleichem Gotra mit dem Opferherren der Brahman. Siebzehnzählig ist der Stoma; siebzehnzählig ist ja Prajāpati. Dem Prājapati fiel keine Nahrung zu; da holten sie[4]) die Götter durch das Ṛta (Gesetz) und das Satya (Wahrheit). Der Zweck seines Essens ist, damit er (für immer) Nahrung bekomme; der Zweck seines Nichtessens ist (gleichfalls), damit er (für immer) Nahrung habe. Weshalb er an den Upasadtagen Schmalz als Fastenspeise zu sich nimmt: Schmalz ist ja die geliebte Nahrung[5]) der Götter: dadurch behält er für sich die geliebte Nahrung der Götter. Weshalb er am Tage der Sonne und nachts dem Feuer den Rücken nicht zukehrt: diese beiden (Sonne und Feuer) sind ja das Ṛta (Gesetz) und das Satya (Wahrheit) der Götter, er handelt also in der Überlegung: damit ich dem Ṛta und Satya der Götter nicht den Rücken zukehre. Weshalb die (Schale) vom Holze der Ficus religiosa ist: die Ficus ist ja Saft (und) Speise[6]): damit er Saft (und) Speise für sich behalte[7]). Weshalb es eine Schale mit Soma ist: Soma ist ja die höchste Speise der Götter: durch die höchste Speise der Götter behält er die niedrigste Speise für sich. Weshalb sie viereckig ist: um die Speise, die in die vier Himmelsgegenden eindrang, für sich zu behalten. Weshalb er (der Brahman) mit den drei Veden bekannt (sein soll): ein Brahman, der (nur) einen Veda kennt, ist ja nicht im Stande diesen Opferlohn aufzuheben. Weshalb er aus gleichem Gotra ist: er selber (der Opferherr) ist ja aus gleichem Gotra, (er thut dies) in der Absicht: „in (mir) selber werde ich den Ruhm des Opfers, die Nahrung befestigen“. Diese (Schale mit Soma) bringen sie

---

1) *atha ya ekādaśa, stana evāsyai sa, duha evaināṃ tena*, ganz ähnlich Śat. Br. XIII. 3. 3. 8.
2) Statt, wie sonst, Milch.
3) Wie es beim gewöhnlichen Somaopfer der Brauch ist.
4) Nicht ganz sicher.
5) *priyaṃ dhāma.*
6) Vgl. Ait. Br. VIII. 8. 1; Śat. Br. V. 2. 1. 23.
7) Zum Teil konjektural.

zugleich mit den andern Somabechern bei der Mittagpressung hinauf und opfern (davon). Diese weisen die Opferpriester, nachdem davon geopfert worden, zur Zeit, wann die Dakṣiṇā gegeben werden, dem Brahman überdies zu. Diese essen sie, nachdem sie sich rings um den Brahman hingesetzt haben, mit dem (Yajusspruche), den sie für Ṛta halten [1]). Weil sie (diesen Soma) mit einem Ṛta(spruche) verzehren, deshalb heisst diese Feier: Ṛtapeya".

30. Hochwichtig ist auch die Darstellung des Apaciti-Opfers wegen einer Andeutung von kulturhistorischem Interesse. Obschon mir die Stelle leider nicht ganz verständlich ist, zum Teil wohl wegen ihrer mangelhaften Überlieferung, will ich sie doch besprechen. Sie lautet [2]): „Keśin, der Sohn des Dalbha (= *darbha*), nach Ehre (*apaciti*) begierig, verrichtete einstmals das Apaciti-Opfer, denkend: „dann wird man unsere Namen (Dual!) vermeiden". Seit jener Zeit vermeidet man ja die Namen (Plural!) der Pañcālakönige. *śīrṣaṇya* (auf dem Haupte gewachsen) nennt man die Haare (*keśa*), *kuśa* nennt man die Gräser (*darbha*), *avidyau* (?) nennt man *gaureya* (var. l. *geraiya*) und *kavimatī*. Darauf wurde er geehrt". — Dieser Legende schliesst sich die Aufzählung der weiteren Modifikationen an, durch welche ein gewöhnlicher Agniṣṭoma zur Apaciti wird. Zum vollständigen Begriff des hier Mitgeteilten ist ein Kommentar dringend nötig. Es s c h e i n t, als ob seit Keśins Opfer sein Name statt Keśī Dālbhya so gelautet habe: *śairṣaṇyaḥ kauśaḥ*.

31. Zum Ekāha, den ich jetzt mitteilen will, fehlen die Parallelen aus den verwandten Texten völlig. Es heisst XXI. 10 im Baudhāyanasūtra: „Für Kānāndha, den Sohn Vadhryaśvas, verrichtete einst der Angirase Bṛhaspati das Opfer. Ihm ging am Fastentage (am Einleitungstage des eigentlichen Somaopfers) der Glaube (*śraddhā*) aus. Da sagte er: „Adhvaryu, mir ist der Glaube ausgegangen, schliesse mir das Opfer ab". Ihm antwortete der Adhvaryu: „Heute ist der Fastentag, morgen wird dein Opfer abgeschlossen werden" [3]). Da antwortete er: „S c h l i e s s e es mir (dennoch) ab". Als jener dies von ihm vernommen, legte er vor dem Havirdhānazelte auf der (Ochsen-)Haut Mörser und Stösser nieder und zerstiess die Somastengel mit der Strophe [4]):

„Wenn immer du, o Mörserlein, von Haus an Haus wirst angeschirrt,
Hier rede tüchtig laut, wie die Pauke der Sieger".

---

1) Nach Lāṭy. VIII. 9. 12: *iyaṃ bhūmir asāv āditya amūni nakṣatrāṇy asau candramāḥ* etc.; nach Āśv. IX. 7. 37: *satyam iyaṃ pṛthivī satyam ayam agniḥ satyam ayaṃ vāyuḥ satyam asāv ādityaḥ.*

2) Baudh. XXI. 7—8, vgl. Pañc. Br. XIX. 8; Lāṭy. IX. 4. 13—17; Śāṅkh. XIV. 33; Āp. XXII. 12. 2; Kāty. XXII. 10. 28.

3) Obschon die Worte zum Teil verdorben sind, muss dies ihr Sinn sein.

4) ṚS. I. 28. 5. Die Strophe wird auch bei einem anderen *añjaḥsava* (der oben nach Baudh. beschriebene Ekāha i s t ja eine Art von *añjaḥsava*), nl. bei dem von Śunaḥśepa verwendet.

Darauf goss er einiges Vasatīvarīwasser in die Schale des Hotar, mischte es (mit dem gepressten Soma) zusammen und opferte mit der Strophe: *yathā janā* u. s. w.[1]) Dieses Opfer gilt für einen Verrückten, für einen, dessen Glaube gewichen ist oder für einen, der vorbeigegangen[2]) ist. Wenn sie (? die Śraddhā) zurückgekehrt ist, so soll er einen vier Stoma enthaltenden Agniṣṭoma darbringen, ehe er ins Unglück gerate, zur Sühnung.

32. Nicht weniger merkwürdig ist eine Legende von Uśanas, die, soweit mir bekannt, in keiner anderen Quelle gefunden wird. Anlass zur Mitteilung derselben[3]) bietet die Behandlung der beiden Ekāhas, die von anderswo als die beiden Punastoma bekannt sind[4]). Diese Legende lautet, soweit der Urtext bei der mangelhaften Überlieferung und dem Fehlen eines Kommentars verständlich ist, wie folgt:

„Als Götter und Asuras den grossen Kampf kämpften, da trennten sich alle Geschöpfe in zwei Teile: die Partei der Götter wählten einige, die der Asuras andere. Bṛhaspati war der Götter, und Uśanaḥ Kāvya der Asuras Opferpriester (*purohita*): sowohl die Götter wie die Asuras hatten einen Brahman (durch dessen Zauberritual die Kämpfenden einander jedesmal gewogen waren). Nun lieferten sie einander zahllose Kämpfe, ohne dass die eine Partei die andere besiegen konnte. Keines von den beiden Heeren war bekannt mit dem was geschehen sollte (*bhaviṣyat*). Der Gandharva Sūryavarcāḥ aber war wohl damit bekannt. Mit dessen Gattin nun stand Indra in Liebesbeziehung[5]). Er sprach zu ihr: „Du Schöne, frage du den Gandharva, weshalb es zwischen Göttern und Asuras jetzt nicht zu einer Entscheidung kommen kann". „Gut", so sprach sie, „komm' auch du morgen". Nun hatte er (der Gandharva natürlich) sich im Meere einen goldnen Schiffspalast gemacht[6]). Da kam Indra herbei und nachdem er sich in einen goldnen Sonnenstrahl verwandelt hatte, legte er sich in der Nähe des Schiffspavillons nieder. Als sie bemerkte, dass er angekommen, fragte sie: „Du Schöner, sage du, weshalb es jetzt zwischen Göttern und Asuras nicht zu einer Entscheidung kommen kann". „Nicht zu laut", sagte jener, „Ohren hat ja das Schiff(?); sowohl die Götter wie die Asuras haben einen Brahman". Als er diese Worte hörte, nahm Indra die leuchtende Gestalt des Hari an. Ihn erblickend, sprach jener: „O Mächtiger, o Herr, jene, an deren Seite Hari sich befindet, die werden siegen"[7]). Indra ging

1) Leider zu verdorben um mitzuteilen.

2) ? *nītasya*.

3) XXI. 15 und 16.

4) Pañc. Br. XIX. 4; Lāṭy. IX. 4. 5—7; Śāṅkh. XIV. 27; Āśv. IX. 5. 1—2; Āp. XXII. 11. 1—3.

5) Wenn *upahāsyām āsa* zu lesen und dies als Euphemismus zu nehmen ist.

6) Fraglich.

7) Indra-Hari hatte sich danach bis jetzt nicht beim grossen Kampf beteiligt.

davon und beredete den Uśanaḥ Kāvya zum Übergehen[1]), durch das Versprechen, dass er eine Tochter des Siegers und vier Wunschkühe bekommen werde[2]); dadurch überredet verliess er die Asuras und trat zu den Göttern über.

Uśanas aber fühlte sich sozusagen beschwert, da er viele kostbare Stücke von den Asuras (nl. früher, als *purohita*) empfangen hatte, als ob er Gift verschluckt hätte. Er sprach: „Ich bin sozusagen beschwert, da ich viele kostbare Stücke von den Asuras empfangen habe, als ob ich Gift verschluckt hätte; wohlan, verrichte ein Opfer für mich". Da verrichtete der Angirase Bṛhaspati für ihn einen zwölf Stoma enthaltenden Agniṣṭoma. Nach diesem Opfer spie er das Gold aus. Als er es (das Gold) erblickte, dachte er: „Wohlan, ich will (es) vor den Asuras hinausschaffen (d. h. ihren Blicken entziehen)". Als Indra dies bemerkte, verwandelte er es in Stein; dies sind die Steine, welche Uśanassteine heissen und in Kurukṣetra auf den Bergen gefunden werden. Er war nun sozusagen leicht und hatte keinen festen Halt. Da sprach er: „Ich bin sozusagen leicht, habe keinen festen Halt; wohlan, verrichte ein Opfer für mich". Da verrichtete der Angirase Bṛhaspati für ihn einen einundzwanzig Stoma enthaltenden Agniṣṭoma. Da bekam er wieder festen Halt. Da hielt aber Indra die (zugesagten) Wunschkühe zurück und als er (Uśanas) abends kam, sagte er (Indra) zu ihm: „Morgen früh sollst du wiederkommen"; als er morgens früh kam, sagte er: „Heute abend sollst du wiederkommen". So hielt er ihn ein ganzes Jahr am Faden. Da sprach er (wiederum): „Morgen früh sollst du wiederkommen". Die Antwort des Uśanas ist unverständlich. Er geht aber fort und scheint dem Indra die Kühe zu überlassen, der nun aus dreien derselben die Ukthas macht[3]), die vierte wird dem Manu, Sohne des Vivasvant, gegeben, der sie auf die Erde niederlegt. — „Diese beiden Stoma", so fährt darauf unser Text fort, „sind die Uśanasstoma. Wer sich sozusagen beschwert fühlt, als ob er Gift verschluckt hätte, wer ein Opfer für jemanden verrichtet hat, für den er nicht opfern sollte, oder Gaben von jemandem angenommen, von dem er nicht annehmen sollte, für den soll er einen zwölf Stoma enthaltenden Agniṣṭoma darbringen. Er wird dadurch Leichtigkeit (Linderung) erlangen. Wer sich aber sozusagen leicht und ohne festen Halt fühlt, für den soll er einen einundzwanzig Stoma enthaltenden Agniṣṭoma darbringen. Er bekommt dadurch festen Halt". —

1) Weil Indra aus den Worten des Gaudharven: „sowohl die Götter wie die Asuras haben einen Brahman" den Schluss gezogen hat, dass dies die Ursache davon sei, dass es zwischen Götter und Asuras nicht zu einer Entscheidung kommt.

2) Vgl. Pañc. Br. VII. 5. 20: *uśanā vai kāvyo 'surāṇāṃ purohita āsīt; taṃ devāḥ kāmadughābhir upāmantrayanta, tasmā etāny auśanāni prāyacchan, kāmadughā vā auśanāni.*

3) Beim *ukthya kratu* kommen ja drei Somagrahas, für *indra-varuṇa*, *indra-bṛhaspati*, *indra-viṣṇu*, hinzu, Haug, Ait. Br. übers. S. 252.

33. Es giebt einen gewissen Ekāha, welchen derjenige verrichten soll, der sich den Tod wünscht, d. h., nach Āpastamba, der ohne Krankheit das Jenseits zu erreichen wünscht[1]). Dieser Ekāha ist auch unter dem Namen *sarvasvāra* bekannt; in den Yajuṣtexten trägt er den Namen: „Opfer“ oder „Stoma des Śunaskarṇa“. Über dieses Opfer lesen wir in Baudhāyana[2]): „Es war einmal ein edler Fürst, der viele Opfer dargebracht hatte, Sunaskarṇa, des Śibi Sohn[3]). Dieser, in traurigem Zustande verkehrend, weil er sein Volk *pratihitām* erblickte, fragte seine Opferpriester: „Giebt es wohl ein Opfer, durch dessen Darbringung ich hinscheiden könnte?“ „Ja, das giebt es“, antworteten die Opferpriester. Nun schöpfte (bei dem zu seinem Gefallen gehaltenen Somaopfer) der Adhvaryu die Grahas, während er die Opferschnur vom Halse herabhängend trug[4]) und jedesmal die Puroruc fortliess; der Sāmansänger sang (?) die Svāra-Sāmans mit Weglassung des Schlussrefrains; der Hotar sagte die Ṛkstrophen her, während er zurück (? nach Westen?) hinlief (?). Als er (Śunaskarṇa) von dem Schlussbad zurückkehrte, da starb er. Wen er hasst, für den soll er dieses Opfer verrichten, oder auch er bringe es dar für einen, der (um Erlösung seiner Leiden (?) zu ihm) herantritt. Dann geht er ohne Verzug aus dieser Welt fort (er stirbt)“.

34. Der Sarvatomukha genannte Ekāha, sonst unbekannt, nur der Name kommt auch noch bei Āpastamba vor, wird durch die folgende Legende eingeleitet[5]). „Als die Götter und Asuras ihren Kampf kämpften, da trat Śibi, der Sohn des Uśīnara, von der Seite der Götter zu den Asuras über. Ihm gab Indra eine Wahlgabe[6]) (d. h. wohl um ihn zu belohnen?). Da sprach Śibi: „Möge mich nie die Furcht für Fremde quälen“ (d. h. wohl: „möge ich und mein Land nie durch fremde Völkerschaften überfallen werden“). Für ihn opferte Indra auf der Varṣiṣṭhīya-Ebene den Sarvatomukha. Seit dieser Zeit wurde Śibi nicht von der Furcht vor Fremden gequält. Von wem er wünscht, dass er im Kriege unbesiegbar sei, für den soll er das Sarvatomukhaopfer auf der Varṣiṣṭhīya-Ebene darbringen, er wird unbesiegbar sein“. Hieran schliesst sich die Beschreibung des Sarvatomukha, der deshalb so genannt wird, weil in allen den vier Himmelsgegenden, östlich, südlich, westlich und nördlich vom Gārhapatya, Somaopfer stattfinden.

35. Aus der Uttarā tatiḥ erwähne ich nur noch kurz den Sahasraśāla, das kolossale Somaopfer, wobei tausend Somaopfer zu

1) Vgl. Pañc. Br. XVII. 12; Lāṭy. VIII. 8. 1 sqq.; Āp. XXII. 7. 20—27; Hir. XVII. 7; Śāṅkh. XV. 10.

2) XXI. 17.

3) Im Pañc. Br. heisst er Sohn des Baṣkiha.

4) Wenn *adhonivītī* zu lesen ist. Diese Tracht der Opferschnur ist bekanntlich die beim Pitṛmedha beim Hinaustragen der Leiche übliche.

5) XXI. 18.

6) Was heisst *jitavaram* genau?

gleicher Zeit verrichtet werden, zweihundertfünfzig in jeder Himmelsgegend; die beiden Yamastoma oder Zwillings-Somaopfer, aus zwei verknüpften Opfern bestehend; die Peyas, deren Beschreibung so anfängt: „Ein Vājaopferer ist ein anderer als ein Vājapeyaopferer. Ein Vājaopferer ist der, welcher, ohne die Peyas dargebracht zu haben, das Vājaopfer verrichtet; eiu Vājapeyaopferer ist derjenige, welcher, nachdem er die Peyas dargebracht, das Vājaopfer verrichtet; deshalb soll man die Peyas darbringen, ehe man das Vājaopfer verrichtet“. Erwähnenswert sind auch der *diśāṃ stoma*, der *ṛtustoma*, der *ṛṣistoma*, wo die sieben Ṛṣi in einer Reihenfolge und Beziehung genannt werden, welche einigermassen von der im Pravara-Khaṇḍa gegebenen abweicht, und endlich der *devastoma*.

36. Wichtig, aber schwierig ist der Anfang des Karmāntasūtra, wo die Quellen des Rituals erörtert werden. „Aus einer Fünfzahl soll er den Ritus erschliessen, aus dem Veda (d. h. der Saṃhitā im engeren Sinne, den Mantras also), aus dem Brāhmaṇa (d. h. natürlich sowohl den in unserer Saṃhitā enthaltenen Brāhmaṇastücken, als aus dem Taittirīya-Brāhmaṇa und Āraṇyaka); aus dem „Für-gültig-erkennen“, aus der Regel, und in Veranlassung des Abschliessens. Was (erstens) unsere Äusserung anbetrifft: „aus dem Veda (soll er den Ritus erschliessen)“, (damit ist gemeint:) je nach der Reihenfolge der Überlieferung (der überlieferten Mantras) (schliesse er), diese oder jene Handlung (soll) erst oder später (kommen). Die Mantras verkünden aber auch selber die rituelle Handlung, sie teilen die rituelle Handlung mit, wie z. B.: „fort ging die *dhiṣaṇā* zur Streu hin“[1]), „den weiten Luftraum geh' entlang“[2]), „auf Gott Savitars Geheiss, mit den Armen der Aśvins, mit des Pūṣan Händen ergreife ich dich, dem Agni erwünscht“[3]). Was er aus dem Mantra zu erklären nicht im Stande ist, suche er aus dem Brāhmaṇa zu erschliessen. Das Brāhmaṇa giebt ja die Absicht der (aus sich selbst) nicht bestimmten Handlung an: zu welcher Handlung jeder Spruch als Begleitung dienen soll, wie z. B.: „mit dem Spruch: „zur Speise dich“ schneidet er den Zweig“; „mit dem Spruch: „Winde seid ihr, herbeikommend (?) seid ihr“ treibt er die Kälber fort“[4]). Aber auch von Mantras nicht begleitete Handlungen giebt das Brāhmaṇa an, wie z. B.: „in der Entfernung von acht Schritten soll der Brāhmaṇa das (Āhavanīya-) Feuer anlegen, in einer Entfernung von elf der Rājanya, in einer Entfernung von zwölf der Vaiśya“[5]); diese Bestimmungen gelten je nach dem Stande (des Opferherren). Was unsere Äusserung anbetrifft: „aus dem Für-gültig-erkennen (erschliesse er den Ritus)“, (damit ist gemeint:) aus dem, was die Sāman-, Ṛgveda- oder Yajuṣ-

---

1) TS. I. 1. 2. c. 2) TS. I. 1. 2. p. 3) TS. I. 1. 4. m.

4) *iṣe tvorje tveti śākhām ācchinatti vāyava sthopāyava stheti vatsān apākaroti.* Auffallenderweise findet sich das Brāhmaṇa in unseren Texten nicht in dieser Redaktion, vgl. TBr. III. 2. 1. 3—4.

5) TBr. I. 1. 4. 1.

priester als gültig erkennen. Was unsere Äusserung anbetrifft: „aus der Regel (erschliesse er den Ritus)“, (damit ist gemeint:) wenn er bei der Ausführung eines zu Grunde liegenden Opferparadigmas die Regel für dasselbe nicht erschliessen kann, soll er sich nach der im Dorfe als Regel geltenden (Vorschrift) richten[1]), in der Meinung: „in diesem Falle verdient dieses oder jenes Beginnen berücksichtigt zu werden“. Was (endlich) unsere Äusserung anbetrifft: „in Veranlassung des Abschliessens (soll er den Ritus erschliessen)“, (damit ist gemeint:) wenn der Soma geraubt ist, soll er *ādāra*- oder *phālguna*-Pflanzen pressen[2]). — Viererlei bezwecken die Mantras: zu preisen, anzuweisen, zu wünschen und viertens weder zu preisen, noch anzuweisen, noch zu wünschen[3]).

37. Ich teile jetzt noch aus dem Gṛhyasūtra einiges mit. Wie schon angedeutet, enthält unser Gṛhya d r e i Teile:

I. Das eigentliche Gṛhya in vier Praśnas; in den ersten zwei werden die Grundformen (*prakṛti*'s) behandelt; im dritten die *anukṛti*'s, d. h. die nach dem Vorbilde der *prakṛti*'s zu verrichtenden Handlungen; im vierten Praśna kommen die *prāyaścitta* zur Sprache und zwar erst die für die Hochzeit geltenden, darauf die zu den anderen Kochopfern in Beziehung stehenden.

II. Das sogenannte Paribhāṣāsūtra, wohl der merkwürdigste Teil des ganzen Gṛhya. Der Charakter dieses Teiles ist ein doppelter, da es einerseits das Brāhmaṇa zum Gṛhyaritual genannt werden dürfte; besonders am Anfang werden ausführlich verschiedene Punkte, die in Praśna I des Gṛhya erwähnt sind, begründet; dann aber trägt es vollkommen denselben Charakter wie das Karmāntasūtra, giebt also die Paralipomena zum Ritual des Gṛhya. Manches hier Gegebene dürfte aus späterer Zeit herstammen, als die Beschreibung des Gṛhyarituals in den ersten zwei Büchern, vieles aber dürfte seinem Inhalt nach gleich alt sein. So wird z. B. in kh. 8 das Ritual des Stabes am vierten Tage der Hochzeitsceremonien, das uns aus Āp. (Gṛhs. 8. 9, 10) bekannt ist, ausführlich behandelt[4]).

III. Die Pariśiṣṭas zum Gṛhya, in vier Praśnas. Auch hier ist vieles nachzuweisen, das nach Ausweis der verwandten Texte alt sein muss, z. B. in VI. 2 das Stück, welchem bei Āpastamba der Passus 2. 14—3. 20 und die Stücke 23. 3, 14. 5 entsprechen. So findet sich auch im Pariśiṣṭasūtra des Baudhāyana der *yama*-

---

1) *grāmyanyāya* = *smārtanyāya*.

2) Vgl. Śat. Br. IV. 5. 10. 1 sqq.

3) Als Beispiele führt Bhavasvāmin an zu I: *tvam agne dyubhiḥ*, TS. IV. 1. 2. w; zu II: *agnaye tvāgnīṣomābhyām*, TS. I. 1. 8. f; zu III: *barhiṣo 'haṃ devayajyayā prajāvān bhūyāsam*, TS. I. 6. 4. a; zu IV: *bhūr bhuvaḥ suvaḥ*.

4) Noch heutzutage wird dieses Ceremoniell beobachtet, vgl. Trav. Census Report I. (1894) S. 715: „on the fourth night also the pepulstick is placed between the couple. After midnight or at 3 a. m. the stick in removed from the bed with appropriate mantras“.

yajña, entsprechend dem von Bhāradvāja und Hiraṇyakeśin in ihr Totenritual aufgenommenen Opfer; auch der Vṛṣotsarga.

38. Dem Gṛhyaritual des Baudhāyana besonders eigentümlich ist die jedesmalige Vorschrift, die Überreste des Geopferten auf Blätter des einen oder anderen Baumes hinzulegen mit einem an Rudra gerichteten Spruch, der dem fünften Prapāṭhaka des vierten Khaṇḍa der Saṃhitā entnommen ist: auf Palāśablätter (II. 7), auf Aśvatthablätter (II. 2), auf Udumbarablätter (II. 5), auf Arkablätter (II. 14) u. s. w.

39. Sehr wichtig und aus anderen Quellen nicht bekannt sind die folgenden Vorschriften aus dem Jātakarmaritual (Gṛhs. II. 2): „Darauf (d. h. nach der Darbringung der Zuopfer und des Sviṣṭakṛt-opfers) stellt er das Joch eines Karrens oder Wagens, das er gewaschen, bekleidet und geschmückt hat, vor das Feuer hin und legt davor auf Aśvatthablätter die Überreste des Geopferten nieder mit den Worten: „Verneigung ihnen, den mit einem Geschosse versehenen, durchschiessenden (weiblichen Wesen)“ [1]). Wenn dann die Sonne untergegangen ist, opfert er mit den hohl aneinander gelegten Händen Spenden von mit Hülsen vermischten Senfkörnern mit dem Anuvāka der Saṃhitā I. 2. 14, nach jeder Strophe eine Spende. Darauf rührt er mit Sesammus und geschmolzener Butter einen Brei und legt die Überreste des Geopferten in den Kuhstall auf Aśvatthablätter nieder, mit den Worten: „dem Nicht-grausigen Ungrausigen[2]), dem Nejameya Verehrung!“ Die Überreste streut er in die verschiedenen Himmelsgegenden mit den Worten: „Āveśinī, Vyaśrumukhī, Kutūhalī, Kastinī, Jṛmbhaṇī, Stambinī und Mohanī, Kṛṣṇā, Viśākhā, Vimalā, Brahmarātri mögen[3]) sich nicht fehlschlagend in die Menge der Nebenbuhler stürzen: diesen Müttern sei Verehrung!“ In dieser Weise soll er die Handlungen, vom Hülseopfer an, zehn Tage lang abends und morgens verrichten“. Für das Wagenjoch und dessen Bedeutung verweise ich auf meine Bemerkung zum Kauś.-Sūtra 15. 4. Die hier genannten „Mütter“, deren Namen fast alle unbekannt sind, dürften für personificierte Kinderkrankheiten gehalten werden, die man seinen Nebenbuhlern (d. h. deren Kindern) zuwünscht, wenn wenigstens statt *patanti* eher *patantu* zu lesen ist.

40. Ein altertümliches Gepräge zeigt „die Erörterung (*mīmāṁsā*) des Bades“, d. h. der Zeiten, die für das Bad des Vedaschülers, der seine Studien beendet hat, anzuempfehlen sind. Sie lautet, Baudh. Gṛhs. II. 8: „(Jetzt) die Erörterung des Bades. Unter Rohiṇī bade er, so ist die eine Möglichkeit (*ity ekam*). Die Gottheit dieses Mondhauses ist ja Prajāpati; dann hat er unter einem Prajāpatischen Mondhause gebadet und in der Erwägung: „ich

---

1) TS. IV. 5. 4. 2) ? *maghorāya.*

3) So, wenn man das Recht hat *patanty amoghās* in *patantv amoghās* zu ändern.

werde in allem Zunahme haben" (*sarvān rohān rohāṇi*). Unter Tiṣya bade er, so ist eine andere Möglichkeit. Die Gottheit dieses Mondhauses ist ja Bṛhaspati; dann hat er unter einem Bṛhaspatischen Mondhause gebadet und in der Erwägung; „ich werde von Bṛhaspati inspiriert werden". Unter Uttara Phalguna bade er, so ist eine andere Möglichkeit. Die Gottheit dieses Mondhauses ist ja Bhaga; dann hat er unter einem Bhagaschen Mondhause gebadet und in der Erwägung: „ich werde glücklich (*bhāgya*) sein". Unter Hasta bade er, so ist eine andere Möglichkeit. Die Gottheit dieses Mondhauses ist ja Savitar; dann hat er unter einem Savitṛschen Mondhause gebadet und in der Erwägung: „ich werde von Savitar begeistert sein". Unter Citrā bade er, so ist eine andere Möglichkeit. Die Gottheit dieses Mondhauses ist ja Indra; dann hat er unter einem Indraschen Mondhause gebadet und in der Erwägung: „ich werde ausgezeichnet (*citra*) sein". Unter den Viśākhās bade er. Die Gottheiten dieses Mondhauses sind ja Indra und Agni. Dann hat er unter einem Indrāgnīschen Mondhause gebadet und in der Erwägung: „ich werde mich verzweigen (d. h. fortpflanzen, *viśākho 'sāni*) in Kindern und Vieh".

41. Der Inhalt des ganzen Veda, d. h. des Yajurveda, soll von einem Studenten, der der Baudhāyana-śākhā angehört, in fünf Perioden bemeistert werden. Jede Periode wird durch ein Gelübde, *vrata*, eröffnet und abgeschlossen. Die Vratas für den Baudhāyanīya sind: *hotāravrata*, *śukriyavrata*, *upaniṣadvrata*, *godānavrata* und *aṣṭācatvāriṁśadvrata*. Nach Anlass dieser Vratas giebt unser Sūtra, in II. 1, eine vollständige Aufzählung aller Vedatexte, welche in den verschiedenen Perioden erlernt werden sollen. Diese Aufzählung, welche zu der Inhaltsangabe der Saṃhitā im Kāṇḍānukrama der Ātreyīschule aufs schönste stimmt[1]), lasse ich jetzt folgen. Hinter jeden Unterteil füge ich die Nummer der übereinstimmenden Partie des Ātreyīśākhākāṇḍānukrama.

I. Prājāpatyāni, zu erlernen während des Hotāravratas:
1. *pauroḍāśikam*, 1.
2. *yājamānam*, 8.
3. *hotāraḥ*, 28.
4. *hautram*, 38.
5. *pitṛmedhaḥ*, 37.

II. Saumyāni, zu erlernen während des Śukriyavratas:
6. *ādhvaryavam*, 2.
7. *grahāḥ*, 3.
8. *dākṣiṇāni*, 4.
9. *samiṣṭayajūṁṣi* } nicht erwähnt.
10. *avabhṛthayajūṁṣi* } nicht erwähnt.
11. *vājapeyaḥ*, 10.

1) Vgl. Weber, Ind. Stud. XII, p. 350.

12. *śukriyāṇi*, 25. 26.
13. *savāḥ*, 32.

III. Āgneyāni, zu erlernen während des Upaniṣadvratas:
14. *agnyādheyam*, 5.
15. *agnihotram*, 27.
16. *agnyupasthānam*, 7.
17. *agnicayanam*, 17.
18. *sāvitraḥ*, 45.
19. *nāciketaḥ*, 46.
20. *cāturhotraḥ*, 47.
21. *vaiśvasṛj*, 48.
22. *aruṇaketukaḥ*, 49.

IV. Vaiśvadevāni, zu erlernen während des Godānavratas:
23. *rājasūyaḥ*, 12.
24. *paśubandhaḥ*, 13.
25. *iṣṭayaḥ*, 14.
26. *nakṣatreṣṭayaḥ*, 34.
27. *divaśyenayaḥ*, 50.
28. *apādyāḥ*, 51.
29. *sattrāyaṇam*, 23.
30. *upahomāḥ*, 30.
31. *sūktāni*, 38.
32. *aupānuvākyam*, 16.
33. *yājyāḥ*, 21.
34. *aśvamedhaḥ*, 24.
35. *puruṣamedhaḥ*, 36.
36. *sautrāmaṇī*, 31.
37. *acchidrāṇi*, 40.
38. *paśuhautram*, 39.
39. *upaniṣadaḥ*, 42, 43, 44.

V. Svāyambhuva, zu erlernen vermutlich während des Aṣṭācatvāriṁśadvratas:
40. *svādhyāyabrāhmaṇam*, 52.

42. Die folgenden Zeilen beziehen sich auf die Lustration des Hauses und den Hausbau (Gṛhs. III. 8): „Die Lustration des Hauses ist eine Abart (*anukṛti*) des *prahuta* (der als Norm für Jātakarma und Cauḍa gilt). Wenn er (der Hausherr) auf zehn Tage oder auf mehr als zehn Tage mit Weib und Agnihotra auszuziehen gedenkt, so soll er, ehe er auszieht, mit dem Vāstoṣpatīya-Liede Opferspenden darbringen. Dies gilt nach einigen für alle diejenigen, die sich die Feuer gegründet haben, für den Yāyāvara nach anderen [1]). Auch wer sich eine Wohnung hat bauen lassen, und zum ersten Male dieselbe bezieht, soll sie mit dem Vāstoṣpatīya-Liede lustrieren und dann einziehen. Nun pflegen einige mit einem Yajusspruche die

1) Vgl. Baudh. dhs. III. 1. 13—16.

Pfosten, mit einem Yajuṣspruche die Querbalken, mit einem Yajuṣspruche das Dach, mit einem Yajuṣspruche das Wasserfass, mit einem Yajuṣspruche die Bettstelle, mit einem Yajuṣspruche die Mitte des Hauses, mit einem Yajuṣspruche die Feuerstelle aufzurichten. Wenn er aber in dieser Weise verfahren wollte, so würde er hier so einziehen, wie wenn für einen, der mit einem Yajuṣ aufrichtete, auf dem Sadas (dem Terrain für das Somaopfer) die Ṛkstrophen, Sāmangesänge, Yajuṣsprüche und Atharvan-Aṅgirassprüche sich paarten. Es würde dann gerade dasselbe sein, als ob er sich auf zweien sich paarenden (Wesen) festigte; sein Haus, vermittelst Yajuṣsprüche gemacht, würde von Kummer, Krankheit, Epilepsie und Unfällen heimgesucht werden. Deshalb soll er stillschweigend (d. h. ohne Sprüche) das Haus machen lassen, die Thürstelle schmücken, die Mitte des Hauses ausmessen, das Wasserfass füllen, die Bettstelle hinstellen und dann im nordöstlichen Teile des Hauses Brennholz zum Feuer nachlegen und mit dem Vāstoṣpatīya-Liede Spenden darbringen".

Offenbar polemisiert hier Baudhāyana gegen die andern Sūtrakāras, auch der Taittirīya-śākhā, die ja stets die genannten Handlungen von Mantras begleitet haben wollen. Seine Gründe freilich sind, wenigstens mir, nicht vollkommen deutlich.

43. Zum Schluss möge noch die in Ślokas verfasste Beschreibung des „Opferbaumes", aus dem Paribhāṣāsūtra, khaṇḍa 7, erwähnt werden.

„Wie ein auf schönem Ort gewachsener, schönwurzeliger, feststehender Baum, der viele Äste, viele Blüten, viele Früchte trägt, genossen wird

Von Göttern, Dānavas, Gandharven, von Ṛṣis und von Vätern, von Vögeln, Sechsfüsslern, von Fliegen und Ameisen auch,

So findet in den Kochopfern man dies alles enthalten: das „huta" ist der schöne Ort, das „prahuta" gilt als die Wurzel,

Āhuta ist der feste Stand. Der Opferbaum (ist) tüchtig hoch. Gar viele Äste soll er haben, mit schönen Blüten, früchtereich;

Die werden richtig erst erblickt von den frommen Kennern des Veda. So sieht auch von dem Opferbaum der kundige gerechte Śrotriya,

Der eine Gattin sich erwählt und mit Verstand das Opfer (bringt), den schönen Ort, die schöne Wurzel und auch das tücht'ge Fundament,

Mit Blüten und Früchten wohl versehn, mit schönen Ästen rings besetzt. Das Wissen ist der schöne Ort, der Brauch die Wurzel, der Glaube ist das Fundament.

Den Opferbaum, dessen Zweige Geduld, Nicht-schädigen, Selbstbeherrschung sind [1]), der die Wahrheit als Blüte und Früchte trägt, der den weisen Hausherren tauglich zum Geben ist (?),

1) Die HSS. lesen *kṣamāhiṁsādamaḥ śākham*, ich vermute: *kṣamāhiṁsādamaśākham*.

Den erblickt er mit begierdenfreiem, mit egoismus- und habsuchtslosem Sinn, vermittelst der Augen der Überzeugung und der festen Entschlossenheit[1]).

Nur eine, dem Blitze gleichende Axt giebt es: den Zorn. Damit haut man in Verblendung ihn um, deshalb ist der Zorn in der Familie zu meiden.

Denn die Familie ist die Wurzel der Opfer, die Familie Grund der Schuldlosigkeit, die Familie ist da zu Ehren der Āśramas, der sittlichen Schranken halber ist die Familie da.

Die Kochopfer, die Havisopfer und das Somaopfer, diese drei stehen an den Wurzeln, bei diesen Opfern sitzt der Unachtsame" [2]).

44. Das Baudhāyanīya-Sūtra enthält eine Menge von bis jetzt teilweise unbekannten Namen von Rituallehrern, die ich hier folgen lasse:

āṅgirasaḥ, Gṛhs. I. 4.
āñjīgavi, VII. 4; XI. 2; XIV. 15; XXII. 2 flgg. pass.
ātreya, XXII. 24; Gṛhs. I. 4. 7.
ātharvaṇa, Gṛhs. I. 4.
ādya oder *ājya*, III. 29.
ārtabhāgīputra, XXIII. 16.
aupamanyava, XIII. 1; XXII. 1 flgg. pass.; Gṛhs. V. 10.
aupamanyavīputra, XXII. 1 flgg. pass.; Gṛhs. V. 10.
kātya, II. 15; VII. 4; XI. 2; XXII. 4. 5. 16.
jyāyān kātyāyanaḥ, XXV. 7.
kāśakṛtsna, Gṛhs. I. 7.
kauṇapatam (Neutr.), XXII. 13.
gautama, XXII. 15; XXIII. 3. 8; XXV. 7. 11. 19.
dīrghavātsya, XXII. 10; XXIII. 20. 22; XXV. 19.
bādari, Gṛhs. I. 7.
baudhāyana, IV. 11; VII. 4; XI. 2; XIV. 15; XXII. 1 flgg. pass.; XXIX. 2. 6; Gṛhs. I. 12; V. 10. 11.
maṅgala, XXVI. 2.
maitreya, XXII. 1.
maudgalya, XVI. 14; XX. 1; XXII. 1. 13; XXV. 19.
dakṣiṇākāro rathītaraḥ, XXII. 11.
rāthītara, VII. 4; XXII. 1 flgg. pass.
die *rāthītara*'s, XXII. 16. 18.
śālīki, XXII. 1 flgg. pass.; XXIX. 2. 6; Gṛhs. I. 12; V. 10. 11.

45. Ich machte die folgenden Notizen ethnographischer Art. In dem an Namen von Völkerschaften reichen 5. Khaṇḍa des II. Praśna wünscht der Opferherr den Snāvanyas seinen Barbarismus, den Videhas seinen *śīyathu* (von unbekannter Bedeutung),

1) *niścayādhyavasāyābhyām.*

2) Das bedeutet? Die HSS. haben:

pākayajñā haviryajñāḥ somayajñāś ca te trayaḥ |
sthitā mūleṣu yajñeṣu pramādī teṣu sīdati ||

Hat man vielleicht *pramāditeṣu* zu lesen?

den Mahāvarṣas (vgl. Ath. S. V. 22. 4, Ind. Stud. I. 202) seinen Kropf, den Kaliṅgas sein *amedhyam*, den Ikṣvāku seine Galle, den Mūjavants sein Fieber (*tapnā*) zu; daraus wird man folgern dürfen, dass die Mahāvarṣas um den Kropf, die Mūjavants um das Fieber berüchtigt waren. Als Völker ausserhalb der arischen Gemeinschaft stehend gelten die Āraṭṭa, Gāndhāra, Sauvīra, Karaskara, Kaliṅga (XX. 13, vgl. Dhś. I. 2. 14); an einer anderen Stelle heisst es (Gṛhs. V. 13):

surāṣṭraṁ sindhusauvīram avantī dakṣiṇāpatham
etāni brāhmaṇo gatvā punaḥsaṃskāram arhati,

damit vergleiche man Dhś. I. 2. 13. Ein unbekanntes Volk ist das der Śaphāla, deren König Ṛtuparṇa ist, vgl. oben § 26. Die Nachkommen des Purūravas und der Urvaśī im Osten sind: Kuru, Pañcāla, Kaśi, Videha, die im Westen: Gāndhāri, Sparśu (?), Āraṭṭa (XXI. 13).

46. Astronomisches. Das Jahr hat 360 Tage: *tad api vijñāyate: tasya* (sc. *gavāmayanasya*) *trīṇi ca śatāni ṣaṣṭiś ca stotriyās, tāvatīḥ saṃvatsarasya rātraya iti* (XXVI. 10). Es hat sechs Ṛtu: *vasanta, grīṣma, varṣāḥ, śarad, hemanta, śiśira* (XXI. 21). Die älteren Monatsnamen sind noch im Gebrauch: *sarve māsā vivāhasya, sucitapastapasyavarjam ity eke* (Gṛhs. I. 1), vgl. Winternitz, Altind. Hochzeitsritual, S. 28. Die Reihe der Mondhäuser wird eröffnet mit den Kṛttikās, vgl. II. 2, wo erst die Kṛttikās, an letzter Stelle Citrā genannt wird. In X. 46 kommt erst die *pūrṇamāsī*, dann die Reihe *kṛttikāḥ* bis *viśākhe*, dann *amāvāsyā*, darauf *anūrādhā* bis *apabharaṇī* und endlich wieder *pūrṇamāsī*, vgl. Āp. XVII. 6.

An einigen Stellen findet man eine eigentümliche Ausdrucksweise zur Andeutung eines Datums:

sā yā vaiśākhyāḥ paurṇamāsyā upariṣṭād amāvāsyā bhavati, sā sakṛt saṃvatsarasya rohiṇyā saṃpadyate, tasyām ādadhīta (II. 12);

sā yāṣāḍhyāḥ paurṇamāsyāḥ purastād amāvāsyā bhavati, sā sakṛt saṃvatsarasya punarvasubhyāṁ saṃpadyate, tasyām ādadhīta (III. 1; XXVI. 18);

sā yā vaiśākhyāḥ paurṇamāsyāḥ purastād amāvāsyā bhavati, sā sakṛt saṃvatsarasyāpabharaṇyā saṃpadyate, tasyām ārabheta (XXX. 3).

In ähnlicher Weise drückt sich das Kauṣ. br. I. 3 aus: *yaivaiṣāṣāḍhyā upariṣṭād amāvāsyā bhavati tasyāṃ punar ādadhīta, sā punarvasubhyāṃ saṃpadyate.* Mit der zuerst citierten Baudhāyanastelle lässt sich der folgende Passus aus dem Śatapatha XI. 1. 1. 7 vergleichen: *yāsau* (so ist wohl statt Webers *yo 'sau* zu verbessern) *vaiśākhasyāmāvāsyā tasyām ādadhīta, sā rohiṇyā saṃpadyate.* Die an zweiter Stelle citierte Angabe nun des Baudhāyana bedeutet: „Der Neumondstag vor Āṣādhī-Vollmond (d. h.

vor demjenigen Vollmondstage, an dem der Mond sich in Konjunktion mit *uttarā āṣāḍhā* befindet), fällt einmal im Jahre mit Punarvasū zusammen, an diesem Tage soll er die sacralen Feuer anlegen". Zählt man von *āṣāḍhā* fünfzehn Nakṣatras zurück, so kommt man an *punarvasū*. Das Punarādheya soll also am Neumondstage im Monate Āṣādha stattfinden, wenn ich die Sache richtig erfasse. Ebenso die erste Angabe: „der Neumondstag nach Vaiśākhī-Vollmond fällt einmal im Jahre mit Rohiṇī zusammen, an diesem Tage soll das Agnyādheya stattfinden", also am Vollmondstage im Monate Vaiśākha, wie es ausdrücklich im Śat. Br. heisst; zählt man von *viśākhe* 15 Nakṣatras weiter, so kommt man ja an *rohiṇī*. So aufgefasst scheinen mir alle diese Zeitangaben ebenso fehlerlos wie die des Āpastamba (Gṛhs. 21. 10): *yā māghyāḥ paurṇamāsyā upariṣṭād vyaṣṭakā* (= *aparapakṣas*), *tasyām aṣṭamī jyeṣṭhayā sampadyate*, *tām ekāṣṭakety ācakṣate* und die des Bhāradvāja (Gṛhs. II. 15): *upariṣṭān māghyāḥ prāk phālgunyā yo bahulas* (= *aparapakṣas*), *tasyām*[1]) *aṣṭamī jyeṣṭhayā sampadyate*, *tām ekāṣṭakety ācakṣate*. Winternitz (WZKM. IV. p. 209) meinte in der Āpastambastelle und ich (Altind. Ahnencult S. 167) in der Bhāradvājastelle hinter *jyeṣṭhayā* ein *yā* einfügen zu müssen, mit Unrecht, wie mir jetzt scheint. Zählt man von *maghā* acht Nakṣatras weiter, so kommt man ja an *jyeṣṭhā*. Auch Bhavasvāmin scheint mir die Baudhāyanastellen unrichtig zu beurteilen, da er z. B. zu der an zweiter Stelle citierten bemerkt: *kadācid bhavati* (nl. das Zusammenfallen), *kadācin na bhavati*; *yadā sampadyate*, *prathamaḥ kalpaḥ*; *asampattau nakṣatram ādartavyam*. Schliesslich ist zu bemerken, dass alle Angaben auf eine Reihe von 27, nicht von 28 Mondhäusern zu deuten scheinen.

Eine zu sehr wichtigen aber äusserst schwierig zu beantwortenden Fragen Anlass gebende Stelle findet sich im Karmānta (Baudh.-Sūtra XXVII. 5): *tad* (= *tatra*, sc. *devayajane*) *etāṃ prācīnavaṁśāṁ śālāṃ māpayati*; *kṛttikāḥ khalv imāḥ prācīṃ diśaṃ na parijahati*: *tāsāṁ saṃdarśanena māpayed ity etad ekaṁ*; *śroṇāsaṃdarśanena māpayed ity etad ekam*; *citrāsvātyor antareṇety etad aparam*. Ich übersetze diese Stelle so: „Hier lasse er die Śālā (d. h. die Stelle, wo die Śālā erbaut werden soll) abmessen. Die Kṛttikās verlassen ja die östliche Himmelsgegend nicht: nach (d. h.: d'après) deren Erscheinung soll er sie abmessen lassen, so ist die eine Möglichkeit. Nach der Erscheinung von Śravaṇa, so ist eine andere Möglichkeit; zwischen Citrā und Svāti, so ist noch eine andere Möglichkeit".

Herr Aug. Barth, dessen Urteil über diese schwierige Stelle ich erbat, hatte die Güte mir das Folgende zu schreiben, das ich hier mit seiner Erlaubnis mitteile:

---

1) Statt *tasyām* ist wohl *tasya* zu lesen?

„L'opinion, que les Kṛttikās marquent exactement (et toujours) l'orient, est aussi exprimée dans le Śatapatha Brāhmaṇa (II. 1. 2), où elle est accompagnée de l'assertion bien plus extraordinaire encore que, seules entre tous les nakṣatras, les Kṛttikās sont dans ce cas. Quant à l'opinion que les Kṛttikās se lèvent exactement à l'Orient, c'est-à-dire qu'elles sont équatoriales, elle est manifestement fausse aujourd'hui, où leur écartement de l'équateur vers le Nord (déclinaison boréale) est supérieure de deux degrés à celui du soleil au solstice d'été. Elle était déjà presqu' aussi fausse au VIme siècle de notre ère, où la constellation était déjà au nord de l'écliptique. Elle n'était déjà plus exactement vraie vingt-trois siècles avant notre ère, quand la constellation était sur l'écliptique et marquait le point équinoctial du printemps, et c'est bien aù delà, à plus de 3000 avant J. C., qu'il faudrait remonter, pour la trouver exactement sur l'équateur. Je ne crois pourtant pas que l'opinion soit purement gratuite, comme l'est sûrement l'assertion, qu'y ajoute le Śatapatha. Bien entendu, je n'entends revendiquer une aussi haute antiquité, ni pour ce texte, ni pour aucun autre. Il est bien évident aussi que toute détermination semblable est à prendre sensu lato, et non avec la rigueur mathématique. Mais, ces réserves faites, je crois que nous avons là le souvenir, probablement très lointain, d'une constation réelle, faite à une époque où les Kṛttikās étaient, si non exactement équatoriales, ce qui n'est pas facile à déterminer, mais du moins assez rapprochées de l'équateur pour pouvoir être considérées comme marquant le point Est à leur lever. Même entendue ainsi, la constation remonterait à une époque très ancienne, fort avant dans le deuxième millénaire. Une fois établie, elle aura pu, chez un peuple qui n'a connu la précession des équinoxes que très tard, se maintenir longtemps encore après qu'elle avait cessé d'être même approximativement vraie. Et pour cela, elle avait d'autant plus de chance, que les Pléiades sont, de toutes les constellations, la plus facile à reconnaître dans le ciel. — Mais il est évident que les Kṛttikās ne peuvent ainsi servir à marquer (à peu près) l'orient, que quand elles sont à l'horizon, à leur lever; et encore faut-il que ce lever soit visible, c'est-à-dire nocturne; car alors seulement il y a saṃdarśana. — Actuellement, la periode de l'année où ce lever est visible va du milieu de mai, où les Pléiades se lèvent environ une demi-heure avant le soleil jusque vers le milieu d'octobre, où elles se lèvent une demi-heure après le coucher du soleil. Pendant toute cette période, il y a saṃdarśana des Pléiades à l'horizon oriental, successivement aux diverses heures de la nuit. Je ne pense pas toute fois qu'il s'agisse, dans le sūtra, de n'importe quel saṃdarśana, de n'importe quel lever visible. De même que darśa désigne, non pas toute apparition de la lune, mais la première apparition de la nouvelle lune émergeant de la splendeur solaire, de même saṃdarśana me paraît désigner le premier lever visible des Pléiades, autrement dit leur lever héliaque, lequel à lieu

maintenant vers le milieu de mai. — Quant aux sūtras suivants, je note que Śravaṇa (α de l'Aigle), Citrā (l'Epi de la Vierge) et Svāti (Arcturus) sont aujourd'hui tous les trois plus équatoriales que les Pléiades: Śravaṇa, maintenant à 9 degrés au nord de l'équateur, n'en était qu'à 6, au VIme siècle de notre ère; Citrā, maintenant à 10 degrés du sud, n'en était qu'à 3 à la même époque. Il est d'autant plus singulier que le Sūtra prescrive de viser, non pas Citrā, mais un point intermédiaire entre Citrā et le nakṣatra suivant, Svāti, qui est maintenant à 20 degrés nord et a toujours été assez loin de l'équateur. La prescription s'explique parfaitement pour une époque récente, où ce point intermédiaire entre une constellation fortement boréale et une constellation sensiblement australe, est plus équatorial que l'une et l'autre. Mais elle s'expliquerait moins bien pour des époques plus anciennes, où Citrā était plus rapprochée de l'équateur et même exactement équatoriale. Il est vrai qu'en remontant plus haut encore, on trouve pour Citrā un écartement plus grand: au XXIVme siècle avant notre ère, il était de 13 degrés. Mais alors Citrā était, non pas australe, mais boréale, tout comme Svāti, et la règle ne s'expliquerait plus tu tout; car en visant le point intermédiaire, on se serait écarté de l'équateur et de l'orient bien plus qu'en visant simplement Citrā. Comme règle d'orientation, cette prescription du sūtra serait donc assez moderne, postérieure selon toute vraisemblance au VIe siècle de notre ère, où Citrā était encore presqu' équatoriale pour les gens qui continuaient à accepter comme telles les Kṛttikās ou Śravaṇa, dont l'écart était bien supérieur à celui de Citrā."

Wir hätten hier einen wichtigen Faktor für die Zeitbestimmung eines Teiles unseres Sūtras, der freilich zu unseren anderen Resultaten schlecht stimmen würde. Die Zeitbestimmung beruht aber jedenfalls auf einer noch nicht ganz sicheren Exegese des Wortes *antareṇa.*

Unter den Gṛhyapariśiṣṭas giebt es ein Kapitel (Gṛhs. VI. 10), welches in erschöpfender Weise die Nakṣatranamen behandelt, für deren Bildung Pāṇini IV. 3. 25. 37 die bekannten Regeln giebt. Nach dem Baudhāyanasūtra nun soll der Name von den folgenden: *rohiṇī*, *mṛgaśīrṣa*, *maghā*, *citrā*, *jyeṣṭhā*, *śravaṇa*, *śatabhiṣaj*, *revatī* und *aśvayuj* durch Vṛddhi der ersten Silbe gebildet werden, z. B. *rauhiṇaḥ* (teilweise abweichend von Pāṇini?). Von den folgenden: *tiṣyā*, *āśleṣā*, *hasta*, *viśākhā*, *anūrādhā*, *aṣādhā* und *śraviṣṭhā* wird der Name *prakṛtivat*, ohne Änderung also, gebildet, z. B. *tiṣyaḥ* (übereinstimmend mit Pāṇini); von *phalgunī* bildet man *phalgunaḥ* oder *phālgunaḥ* (nur teilweise wie Pāṇini); von *svātī* und *punarvasū*: *svātiḥ*, *punarvasuḥ* (wie Pāṇini); von *mūla* und *ārdrā*: *mūlakaḥ*, *ārdrakaḥ* (wie Pāṇini); von *proṣṭhapadā*: *proṣṭhapadaḥ* oder *prauṣṭhapadaḥ* (teilweise abweichend); von *apabharaṇī*: *apabharaṇaḥ* oder *āpabharaṇaḥ*; von *kṛttikā* endlich *kṛttikaḥ* oder *kārttikaḥ*. Als Frauen-Nakṣatranamen nennt unser Sūtra: *rauhiṇī*,

tiṣyā, *mūlakā*, *ārdrakā*, *phālgunī*, *svātī*, *punarvasu* (?) u. s. w. Auch hier fehlt das 28. Nakṣatra, *abhijit*, völlig; dass *kṛttikā* nicht an erster Stelle behandelt wird, hat seinen Grund wohl nur darin, dass der von diesem Worte hergeleitete Name besondere Erwähnung erheischte.

47. Unser Sūtra citiert einige Male Brāhmaṇas, die anderen Śākhās angehören. Ich sammelte die folgenden Citate: aus dem Chandogabrāhmaṇa: *yathā vai dakṣiṇaḥ pāṇir evam devayajanam; yathā savyas tathā pitṛyajanam, tathā śmaśānakaraṇam; yathā śmaśānakaraṇam tathābhicaraṇīyeṣv iṣṭipaśusomeṣu* (Baudh. II. 2), vgl. Ṣaḍviṃśabrāhm. II. 10 s. f.: *yathā vai dakṣiṇaḥ pāṇir evaṃ devayajanam yathā savyas tathā śmaśānakaraṇam yathā śmaśānakaraṇam tathābhicaraṇīyānāṃ devayajanam.* Die beiden Texte stimmen also nicht genau überein. Das Karmāntasūtra (Baudh. sū. XXVII. 4) citiert einmal das Chandogabrāhmaṇa: *dvādaśaṃ śataṃ dakṣiṇānāṃ vijñāyate chandogabrāhmaṇaṃ vīrahā vā eṣa devānāṃ yaḥ somam abhiṣuṇotīti śatena*[1]) *vīraṃ niravadayate, daśabhir daśa prāṇān; yaikādaśī, tayātmānaṃ; yaiva dvādaśī, sā dakṣiṇeti*, vgl. Pañcaviṃśabr. XVI. 1. 11—12: *tasya dvādaśaṁ śataṃ dakṣiṇāḥ | vīrahā vā eṣa devānāṃ yaḥ somam abhiṣuṇoti; yāḥ śataṃ, vairaṃ tad devān avadayate; 'tha yā daśa, daśa prāṇāh, prāṇāṁs tābhi spṛṇoti; yaikādaśy, ātmānaṃ tayā; yā dvādaśī saiva dakṣiṇā.* Die Übereinstimmung ist nicht dem Wortlaut, wohl aber dem Inhalt nach. Es ist aber möglich, dass das Citat im Sūtra nur die ersten Worte umfasst (N.B. *iti*) und dass die folgenden eine selbständige Erläuterung des Citates sein wollen.

Ein Paiṅgalāyanibrāhmaṇa wird II. 7 erwähnt, das Citat lautet: *apy ekāṃ gāṃ dakṣiṇāṃ dadyāt* (nl. beim Agnyādheya).

Ein Chāgaleyabrāhmaṇa finde ich XXV. 5 (im Dvaidha) citiert, nl.: *nāvidviṣāṇayoḥ saṁsavo vidyata iti chāgaleyabrāhmaṇaṃ bhavatīty āñjīgaviḥ.* Das Citat ist um so wichtiger, da Āpastamba (Śrs. XIV. 20. 4) dasselbe aus dem Kaṅkatibrāhmaṇa citiert.

Das Dāśataya (d. h. die Ṛksaṃhitā) habe ich dreimal citiert gefunden, immer mit dem Ausdruck: *tad api dāśataye vijñāyate,* und zwar XXVI. 13 (ṚS. IV. 18. 13), XXVII. 4 (ṚS. X. 47. 6) und Pi. Sū. I. 10 s. f. (ṚS. I. 89. 9).

Im Gṛhya wird zweimal, II. 6 und 7, das Śāṭyāyanakam citiert: *ko nāmāsy asau nāmāsmīti śāṭyāyanakam* (soll beim Überreichen des Stabes an den Brahmacārin gesagt werden); das zweite Citat wird im Zusammenhang zu geben sein: *atha haike prāk sāvitryāḥ prāśnanti, brahma vā annam iti vadantas; tad u tathā na kuryān, nānuktāyāṁ sāvitryāṃ prāśnīyād ity; anuktāyāṁ sāvitryāṃ prāśnīyād iti śāṭyāyanakam.*

---

1) HSS. *satena*; vermutlich ist statt *vīraṃ*: *vairaṃ* zu lesen.

Das Maitrāyaṇīyabrāhmaṇa endlich wird XXXII. 8, also im Śulbasūtra citiert: *samacaturaśrābhir agniṃ cinute daivyasya ca mānuṣyasya ca vyāvṛttyā iti maitrāyaṇīyaṃ brāhmaṇaṃ bhavati.* Es ist mir bis jetzt noch nicht gelungen, dieses Citat in unserer Maitr. Saṃh. nachzuweisen.

Ich untersuche jetzt die Sprache des Baudhāyanasūtra. Das Gṛhya-, Pitṛmedha-, Śulba- und Dharmasūtra schliesse ich hierbei vorläufig aus. Gründlich konnte, wie sich versteht, nur die Untersuchung desjenigen Teiles sein, zu welchem Kommentare vorliegen, also bis zum Rājasūya (inkl.).

Grammatisches.

a) Zur Morphologie.

48. Zur Nominalflexion. Bemerkenswert sind in den Yajuṣformeln die Lokative *pṛdākhuni* (statt *pṛdākuni*), *ākhuni*, *rājabandhuni* (II. 5), gebildet nach der Deklination der Neutra. Zahlreich sind die vedischen Lokative auf *-n* von den Nasalstämmen: *ahan* (passim); *sve dhāman = svasthāne*, X. 59; XI. 13; XVII. 1. — *carman*, VI. 28; XV. 17; — *śīrṣan*, I. 2; V. 7; VIII. 16; XXI. 12. — *yūṣann avadhāya = yūṣṇi prakṣipya*, IV. 9. — *antar ātman = ātmani purastādbhāge*, X. 34, vgl. Whitney § 425. c. — Der vedische Dual der Feminina auf *ī* findet sich X. 14: *audumbarī* (sc. *samidhau*), vgl. Whitney § 363. — Von *matasnu* findet sich der Dual *matasnū* und *matasnau* II. 9; XXVII. 35; der acc. sing. *matasnum* II. 10. 11; vgl. auch Pi. Sū. 9. 8; 11. 7.

In Übereinstimmung mit der Saṃhitā (TS. V. 1. 6. 2) findet sich *ajalomaiḥ*, X. 5, gegenüber dem klassischen °*lomabhiḥ* (so Āpastamba), ebenso *kṛṣṇājinalomaiḥ*, ib., gegenüber *kṛṣṇājinasya lomabhiḥ*. — Vedisch ist auch (Whitney § 365. 2) *tāvatīḥ* in *tāvatīḥ saṃvatsarasya rātrayaḥ*, XXVI. 10 und *cātvālasāriṇīr āpaḥ*, XXVII. 5. — Der heteroklitisch gebildete Lokativ *avāntaradiśāsu*, bis jetzt nur aus der Maitr. Saṃh. (III. 14. 7) belegt, wird auch in Baudh. XV. 19 angetroffen: *catvāry anudiśam, avāntaradiśāsv itarāṇi.* — Sehr häufig sind die Ablative auf *-taḥ*, meistens nicht mehr mit ablativischer Bedeutung: *antataḥ*, „am Ende“ IV. 10; IX. 3; *śīrṣataḥ* X. 57, *śirastaḥ* XV. 29 „auf dem Haupte“; *kumbataḥ* IV. 9; XXII. 30. Zur Erläuterung von *kumbataḥ* citiert Bhavasvāmin *māstaḥ* (lies *māṁstaḥ*), welches die im Karmānta (XXVII. 35) gegebene Erläuterung ist, es bedeutet demnach: „mit dem dicken Teile, mit dem Fleischteile“ (*māṁsavatpradeśena*); *adhvaryutaḥ*, XIV. 4; XVI. 10; *chandogataḥ*, XIV. 4; *chandogabahvṛcataḥ*, XVI. 10; *hotṛtaḥ*, XIV. 4; *ṛktaḥ*, *yajuṣṭaḥ*, *sāmataḥ*, XXIX. 4; *dhruvātaḥ* XXIX. 2; *upacārataḥ*, XI. 4; XV. 25; XVII. 10; *abhiprokṣaṇataḥ*, XX. 11; *avadānataḥ*, *pradānataḥ*, XXII, 6; XXV. 2. 3; *grīvātaḥ*

XXII. 7; *nirvapaṇataḥ*, XXVI. 3; *rūpataḥ*, *varṇataḥ*, XXX. 7; *anuvācanataḥ*, XXV. 3.

49. Zur Konjugation. Merkwürdig sind die Präsensbildungen *srasnīṣva* (sc. *mekhalām*) VI. 31 in einem Sampraiṣa und *viramyet* XXVI. 7: *na karmaṇo hetor mantro viramyet*, wozu Veṅkateśvara bemerkt: *na viramet*, *vikaraṇavyatyayaś chāndasaḥ*: *chinno na bhavet*, *karmaṇo 'lpatvena mantraṃ na chindyād ity arthaḥ*. Der unklassische Imperativ *stṛṇāhi* (VII. 8), der auch bei Āpast. (XII. 27. 19) auftritt, kommt bekanntlich schon in der TS. vor. Der zweite Ps. sing. impf. *antarāyaḥ* (XX. 13) scheint Analogiebildung nach *antarāyam* zu sein. Der XI. 8 vorkommende Imperativ (*samā*)*ghnata* (sc. *dundubhīn*) ist auch im Mantrapāṭha (II. 13. 12), im Hir. Gṛhs. II. 3. 7 (vgl. die Grantha-HS.!), und im Bhār.-Hir. Pi. Sū. (p. 37, 14) belegt. Merkwürdig sind die Duale *śinaṣṭaḥ* und *pratyanaktaḥ* (V. 7 und V. 8), die, wenn richtig überliefert, Analogiebildungen statt *śiṅṣṭaḥ*[1]) und *pratyaṅktaḥ* sind. Abweichend von der grammatischen Norm sind die Optative *praṇauyāt* XIV. 10, *prasauyāt* XXV. 7, *prayauyāt* XXVII. 35. Sehr häufig finden sich die Optative mit dem Ausgang *-īta*, *-īran* statt *-eta*, *-eran*. Ich notierte die folgenden: *kāmayīta*, II. 1; *dhārayīta*, IX. 19; *saṃbhāṣīta*, XXII. 1; *anumantrayīta*, XXII. 10; *vāpayīta*, XXIII. 2 u. ö.; *upakalpayīta*, XXIV. 13; *upakalpayīran*, XXV. 12; *anujñāpayīta*, XXVI. 12, XXVII. 14; *prajijñāsīta*, XXVI. 6; *pratisaṃvasīta*, XXVI. 12; *pariśāyayīta*, XXVII. 17; *upayacchīta*, XXVII. 11; *pācayīta*, XXVI. 12. Die meisten also im späteren Teile des Werkes. Das archaistische *śere* findet sich in *pariśere*, VII. 15; IX. 4; X. 8. 10. 11; auch das alte *śaye*, 3. Pers., ist aus unserem Sūtra zu belegen und zwar in diesem Zusammenhang: *agne tvam* ... (etc. TS. I. 2. 3. c) .. *punar dadu iti dakṣiṇataḥ śaya etad vai yajamānasyāyatanaṁ sva evāyatane śaye 'gnim abhyāvṛtya śaye devatā eva yajñam abhyāvṛtya śaya iti brāhmaṇam* (VI. 7). Wir haben es also mit einem Brāhmaṇacitat zu thun; ich habe es aber bis jetzt nicht auffinden können; da, wo man es erwartet, nl. TS. VI. 1. 4, ist es nicht[2]). Der Kommentar zu Pāṇini VII. 1. 41 citiert unsere Stelle buchstäblich. Eine ähnliche Form ist die 3. pers. sing. *duhe*; auch diese lässt sich aus Baudh. belegen: *atha ya ekādaśa*, *stana evāsyai sa*, *duha evaināṃ tenātha ya ekatriṁśa*, *stana evāsyai sa*, *duha evaināṃ tena* (XXI. 1), vgl. oben § 29 und die Stelle aus dem Śat. Br. XIII. 3. 3. 8: *ya ekādaśa stana evāsyai sa*, *duha evaināṃ tena*.

Von Konjunktiven des Präsenssystems habe ich die folgenden verzeichnet: *smayāsai*, *kaṇḍūyāsai*, VI. 6; *anuparivartayādhvai*, XI. 7; *asad*, XII. 11; XXI. 14; *pūrayādhvai*, XX. 28; *pariharantai*(?), XXI. 7; *karavāvahai*, XXI. 13.

---

1) So scheint wirklich Bh. gelesen zu haben; keine meiner HSS. hat aber diese richtige Lesart.

2) Ich finde die Stelle doch TS. VI. 2. 5. 5 (Korr. N.).

Aoriste giebt es eine ganze Menge im Baudhāyana, darunter einige höchst merkwürdige Bildungen. Ich gebe nur eine Auswahl. 1. Wurzel-Aoriste: *apavṛthāḥ*, VII. 5; *abhinimruktāt*, ib.; *vyavacchetthās*, ib. (statt °*cchitthās*?); *guḥ*, VI. 10 (*dūraṃ mā guḥ*); *adarśam*, XXI. 14. 2. *a*-Aorist: *apārādham*, XX. 28. 3. Redupl. Aoriste: *adīdṛśam*, XXI. 13; *aśuśūcam*, XXI. 14 (nicht ganz sicher). 4. *s*-Aoriste: *ahauṣīt*, III. 14; X. 49. 50; XI. 2; *udasrākṣīt*, XV. 31. 34; *abhyasauṣīt*, XIX (zu *abhiṣuṇoti*, nicht ganz sicher); *anuprahārṣīḥ*, VI. 11; *nyavāpsīt*, VI. 29; *prāpatsata*, VII. 7 (3. pers. plur. med.); *avātsīt*, XXI. 14; *prāhaiṣīt*, XXIV. 21; *abhyamaṁsta* (die HSS. *abhyamaṁsthād*; es ist 3. sing. med. zu *abhimanyate*); *ayākṣīt*, XXVIII. 14. 5. *iṣ*-Aoriste: *smayiṣṭhās*, VI, 5; *saṃcārīt*, VI. 17; *acārīt*, XXVI. 12; *prapādīt*, VI. 17; *abhiparihāriṣam*, VI. 33; VII. 7; *upāvādīḥ*, XX. 25; *upāvādiṣma*, ib.; *upavādiṣṭa*, XV. 8. 6. *siṣ*-Aorist: *ajyāsiṣi*, XXVI. 12. 18, 1. pers. sing. med. zu *jināti jīyate*, also ein Beleg für die mediale Bildung, die Whitney nicht zu belegen wusste (§ 915), der Kommentar des Veṅkateśvara zu diesem Sūtra lautet: *ajyāsiṣi*: *rājādyupadravādinā hṛtasarvasvo 'smi*. 7. *sa*-Aorist: *akṛṣi*, XXVI. 12 = *kṛtavān asmi* (Obj. *bhāryām*, also zu *karoti*). 8. Passiv-Aoriste: *apūri*, *adarśi*, XXII. 1.

50. Das Absolutiv mit der Endung *-am*, in der klassischen Sprache sehr selten (Whitney § 995), ist im Baudhāyanasūtra überaus häufig: *abhiṣekam*, II. 9; *viparyāsam* II. 10 u. ö.; *anavānam*, III. 27; IX. 6. 10; *pracchedam*, IV. 10; *apratīkṣam*, IV. 11 u. ö.; *pratilepam*, IX. 3; X. 6; *vyatiṣaṅgam*, IX. 7; XI. 3; *upasamāsam ulmukāni*, IX. 9: „jedesmal Stücke Brennholz aufwerfend"; *anidhāvam*, VI. 2; *upasaṃgrāham*, VI. 13 = *upasaṃgṛhyopasaṃgṛhya*; *utsargam*, VI. 14 = *utsṛjyotsṛjya*; *paryavalopam*, VI. 20 = *ekadeśam ekadeśaṃ gṛhītvā*; *vigrāham*, VII. 17; *anuparikrāmam*, X. 48 = *anuparikramyānuparikramya*; *upaghātam*, X. 49 = *upahatyopahatya*; *paryupastāram*, X. 53; *punaḥpunarabhyupakāram*, XV. 6. 21. 24; XIV. 26; *ākrośam*, XVI. 19; *anusarpam*, XIX. 3; *avacchedam*, XXII. 12; *apacchedam*, XXII. 30 u. ö.; *pratyākhyāyam*, XXV. 15; *pratisaṃkhyāyam*, XXIX. 13; *vyaticāram*, XXV. 6: „umwechselnd"; *anunidhāyam*, XIV. 15. Auch ein Paar mit Nominibus zusammengesetzte Absolutiva finden sich, von der Art wie *hastagrāham*, *nāmagrāham*, nl. *svāhākāram*, XIV. 17 und *ūrmikāram*, VIII. 9. Letzteres findet sich in der Stelle: *athainam upāṁśusavanaṃ daśāpavitreṇa pariveṣṭya tenādhastāt pātram uddhanty ūrmikāram aviṣiñcan*, dazu Bh.: *ūrmir yathā bhavati*.

51. Während Intensiva selten sind, ich begegnete nur dem vedischen *marmṛjyate*, X. 2; XI. 6; XV. 24, kommen die Desiderativa sehr oft vor, auch einige von eigentümlicher Bildung. Ich verzeichnete die folgenden: *ditset*, *nidhitseta*, III. 29; *lipsante*, *lipseta*, V. 16; XXVI. 12. 33; *pupūṣamāṇaḥ*, XIV. 13; *vijijñāsamānaḥ*, ib. und XVI. 13; *īrtset*, XIV. 16 wie TS. III. 4. 6. 1; *avarurutsamānaḥ*, XVI. 27; *parijigāṁsan*, XVI. 28; *iyakṣyeta*

XIX (l.: *iyakṣeta?*); *vyāvivṛtseta*, XX. 28; *siṣādhayiṣet*, XXI. 14; *vininīṣet*, ib.; *samājigamiṣantaḥ*, XXI. 9; *jigīṣamāṇau*, XXI. 19; *saṃtiṣṭhāpayiṣet*, XXIII 7. 25 u. ö.: „er suche fertig zu kriegen"; *cikalpayiṣet*, XXVI. 1; *udājihīrṣet*, XXVI. 36; *prajijñāsīta*, XXVI. 6; *abhipūrayiṣet*, XXVI. 7 von bis jetzt unbekannter Bildung; *cikīrṣitaḥ syāt*, XXVII. 17.

52. Von den Zusammensetzungen finden sich am meisten die Dvandvas mit neutraler Endung, z. B. *svaruraśanam*, IV. 4 (*svaruraśanasya*, XXII. 27) = *svaruṃ ca raśane ca*; *prastaraparidhi*, IV. 10 u. ö.; *rajjudāma*, IX. 5 = *rajjuś ca dāma ca*; *tṛṇodakāya*, VI. 9; *yugalāṅgalam*, X. 25 = *yugaṃ ca lāṅgalaṃ ca*; *tṛṇavaṁśam*, XXVII. 4 = *tṛṇāni ca vaṁśāṁś ca*; *paśvājyam*, ib. = *paśūṁś cājyaṃ ca*; *sthālyamatram*, ib. = *sthālīś cāmatrāṇi ca*; besonders hervorzuheben ist die auffallende Zusammensetzung *grāvovāyavyam*, VI. 30, verbürgt durch den Instr. *grāvovāyavyena*, XXIII. 25 und den Genit. *grāvovāyavyasya*, ibid. und XXVII. 15; XXVIII. 13. Auch der Plural findet sich: *śamīparṇakarīrasaktūn*, V. 5 = *śamīparṇāni karīrasaktūṁś ca*; *goyugānām*, XXIII. 6 (*goyugāni* = *gāvaś ca yugāni ca*); *rājaviśām*, XXVI. 23, was wohl in *rājñāṃ ca vaiśyānāṃ ca* aufzulösen ist.

b) Syntaktisches.

53. Zur Syntaxis Casuum. Genitiv. Der Genitiv hat sehr oft dativische Funktion: *athāsya vratopetasya śākhām ācchaiti*, I. 1; *juhoty adīkṣitasya, japati dīkṣitasya*, IX. 1, je nachdem der Yajamāna *dīkṣita* ist oder nicht, flüstert er den Spruch oder bringt eine Spende mit dem Spruch; *yad asyopakalpate*, II. 12 „was er zur Hand hat", vgl. Śat. Br. VI. 2. 2. 15: *yatamad asya karmopokalpeta*. Eine äusserst beliebte Redeweise in unserem Sūtra hat das folgende Schema: *asya*, Subjekt des Satzes, Partiz. pass. in nominat., *bhavati* (resp. *bhavanti*). Z. B. *athāsyaiṣā pūrvedyur eva . . . vedir vimitā bhavati*, IV. 1; *athāsyaiṣā sahasratamī . . . upakḷptā bhavati*, XVI. 23; *athāsyaite . . . pratiprasthātāraḥ saṁśiṣṭā bhavanti*, XV. 16; *athāsyaitad ahar indrāya vatsā apākṛtā bhavanti*, XIX; *tāṃ diśaṃ yanti, yatrāsya yūpa spaṣṭo bhavati*, IV. 1; *yatrāsya svakṛtam iriṇaṁ spaṣṭaṃ bhavati*, X. 22; XII. 1; *yatrāsya nityasampannaś catuṣpatha spaṣṭo bhavati*, V. 16; *yad eṣāṁ samavaśamayitavyaṃ bhavati*, XVI. 28; Pi. Sū. 21. 1; *śāntim upayanti yeṣām anupetā bhavati*, IX. 1. 5; *evam asya pradakṣiṇaṃ haviṣām avattaṃ bhavati*, XXII. 13; *yathāmnāyaṃ khalv asyaivaṃ kapālāny upahitāni bhavanti*, XXII. 8; *tad asya sāvitra eva nakṣatre snātaṃ bhavati*, Gṛhs. II. 8. Ohne den mindesten Zweifel hat an allen diesen Stellen *asya* die Bedeutung des Instrumentals, vgl. Speyer, Vedische und Sanskrit-Syntax, § 69. 2. Dieser Gebrauch scheint echt vedisch zu sein, vgl. Śat. Br. VI. 2. 2. 39: *tad asyātrāptam ārabdhaṃ bhavati* und Jaim. Br. I. 46. 1: *sa*

yadopatāpī syād yatrāsya samaṃ subhūmi spaṣṭaṃ syāt; ib. 5: *te yanti yatrāsya samaṃ subhūmi spaṣṭaṃ bhavati*, vgl. Journ. Amer. Or. Soc. XIX b. p. 103, wo Oertel die Art unseres Genitivs gänzlich verkannt hat. Nicht so deutlich ist die Bedeutung des Genitivs an den folgenden Stellen: *athāsyaitan navanītaṃ vicitam udaśarāva upaśete*, VI. 2; *athāsyaitat purastād eva ṣoḍaśatarya āpaḥ . . . nihitāḥ śerate*, XII. 8. Das Verbum kann hier aber in passiver Bedeutung genommen werden: *asya . . . śete*: „er hat hingelegt". — Ablativische Funktion scheint der Gen. XII. 12 zu haben: *atha pratihitasya dhanur ādāya* u. s. w. — Der speciell vedische Genitiv bei *vid* (vgl. Speyer, § 67) findet sich im Sampraiṣa: *saumyasya viddhi*, VIII. 8 = *vyāpāraṃ kuru*; vielleicht auch: *gṛhapater araṇyoḥ saṃjānate*, XVI. 1, oder liegt hier Lokativ vor? Überaus häufig wird statt des Genitivs von Femininis auf *ā* oder *i*, *ī* der Dativ gebraucht: *etasyai māṁsam*, II. 11; *dviguṇāyai ca triguṇāyai* (sc. *raśanāyai*) *cāntau saṃdadhāti*, IV. 5; *chāyāyai cātapataśca saṃdhau*, XVI. 3; *śvetāyai śvetavatsāyai payaḥ*, XII. 5; *dakṣiṇata uttaravedyai*, IV. 3; *dakṣiṇāyai ca sandhim anu pratīcyai ca*, III. 28, „nach Südwest"; *jaghanena vedyai*, I. 11. — Da Genitiv und Ablativ in diesem Falle zusammenfallen, wird der Dativ auch mit ablativischer Funktion gefunden: *ā saṁsthāyai*, VI. 6 = *ā samāpteḥ*; *uttarāyai śroṇeḥ*, X. 25: „von der nördlichen Śroṇi"; *dakṣiṇāyai sroṇer ottarād aṁsāt*, I. 13. Sogar mit instrumentaler Bedeutung finde ich den Dativ: *uttānāyai jāghanyai devānāṃ patnīr yajati, nīcyā agnim*, IV. 10; dieser Instrumentalgebrauch dürfte aber nur scheinbar sein, da der Dativ eher einen partitiven Genitiv ersetzt, vgl. Āp. VII. 27. 10 und Schwab, Das altind. Thieropfer, S. 159, Note. Ein Dativ mit instrumentaler Bedeutung soll nach den Scholiasten in dem Ausdruck: *na caturthāya prakrāmati*, III. 20, X. 16, vorliegen: *caturthāyeti caturthī tṛtīyārthe, caturthena mantreṇa caturthaṃ padaṃ na krāmatīty arthaḥ*. Dieser Dativ kann aber sehr wohl als Dativ des entfernten Objektes betrachtet werden.

54. Zum Gebrauch der Pronomina. Es ist eine in unserem Sūtra beliebte Redeweise, wenn eine Periode mit einem Relativsatze (sei er rein relativ oder temporal) anfängt, diesem Relativsatz das Pronomen *sa* vorzustellen. Dieses *sa* sollte grammatisch schon im voraus das Subjekt des Hauptsatzes andeuten. Zuweilen scheint es sich aber eher auf das Subjekt des Relativsatzes zu beziehen[1]). *sa yaḥ same bhūmyai svād yone rūḍho . . ., tam upatiṣṭhate*, IV. 1; *sa yo balavāṁs tam āha*, V. 15 u. ö.; *sa yady u haiko dīkṣate, 'hīno bhavaty*; *atha yadi bahavaḥ, sattram*, XXVIII. 12: „wenn einer die Dīkṣā hält, dann ist es ein Ahīna" u. s. w.; *sa yadi bahutayam upastīrṇam bhavati* (subj. *kṛṣṇājinam*), . . .

1) Vgl. über Ähnliches in der Mantralitteratur und im Avestischen, Verf. zur Syntax der Pron. im Avesta § 58.

saṃviśati, VI. 6; *sa yāvatkṛtvaḥ prayāsyan bhavaty, evam evaitat sarvaṃ karoti*, X. 17; *sa yāvatkṛtvo 'smai vrataṃ pradāsyan bhavaty, evam evānnapatīyāṁ samidham ādadhāti*, X. 16; *sa yady u haitān paśūn upākaroti, ... śirāṁsi pracchidyāpo dehān abhyavahareyuḥ*, XXVII. 32; *sa yadevaināṃ udgātopamīvati, tad eṣā patny uruṇā pannejanīr upapravartayati*, VIII. 15. Aus dieser, teilweise anakoluthischen Redeweise sind einige andere Fälle zu erklären, wo das vorausgesetzte *sa* ganz überflüssig zu sein scheint: *sa ye ha kecaitasyai māṁsaṃ labhante, sarve ha vā asyaite gobhāgaśo bhavanti*, II. 11. Die Stelle ist mir zwar nicht g a n z deutlich, aber soviel ist klar, dass *sa*, streng grammatisch genommen, nicht zu rechtfertigen ist. Bhavasvāmin sagt denn auch, es sei *anarthakaḥ* oder werde hier gebraucht, um anzudeuten, dass von hier an das *ādhvaryavam* wieder beginnt. Ähnlich ist die Stelle: *sa yāvanta ṛtvijas ta enat samavamṛśanti*, VI. 19, dazu bemerkt Keśavasvāmin: *saśabdo 'thaśabdārthe, atha vā sa yajamāno yāvantaś ca ṛtvija iti*; *sa ye prāñcaḥ śamyāyā avaśīyante, tān adhvaryuḥ ... ānumataṁ śrapayati, atha ye pratyañcaḥ* u. s. w., XII. 1; *athaitāv aśvagardabhāv uttarata upasthāpayanti*; ... *sa yady uttarataḥ, pūrvo 'śva uttaro gardabhaḥ*, XXVII. 32. Ebenso: ... *brāhmaṇān .. prāṅmukhān upaveśayaty udaṅmukhān vā, sa yadi prāṅmukhān, dakṣiṇāpavargo, 'tha yady udaṅmukhān, prāgapavargaḥ*, Gṛhs. II. 18. Auch in dem mehrere Male vorkommenden Ausdruck: *sa yāvanta ṛtvijas teṣūpahavam iṣṭvā yajamāna eva ... bhakṣayati*, (V. 4; IX. 11; VI. 19; VIII. 3), scheint mir wegen der Bedeutung des Zwischensatzes *teṣu ... iṣṭvā*, *sa* nicht auf *yajamānaḥ* bezüglich zu sein. Über diesen Gebrauch, d e r b i s j e t z t n u r a u s d e m Ś a t. B r ā h m. n a c h g e w i e s e n i s t, vergleiche man Delbrück, Ved. Synt. § 140; vgl. auch Speyer, Ved. und Sanskrit Syntax: „das klassische Sanskrit kennt solche mit *sa* zusammengesetzte relative Konjunktionen nicht“ § 266.

Bemerkenswert ist auch der Gebrauch des Neutrums *tad* im Sinne von „dann“ oder „da“ = *tatra*, vgl. Delbrück, Ved. Synt. § 141, p. 217, I. b., z. B.: *yatra hotur abhijānāti ..., tad ... āhavanīyam upavājayati*, I. 15; *dakṣiṇato 'dhidevanaṃ karoti, tad* (= *tatra*) *ekasmānnapañcāśato 'kṣān nivapati*, II. 8; *yatrāpas tad yanti*, V. 9, X. 18 u. ö.; *tad asmai bhakṣān āharanti*, Pi. Sū. I. 1 (so ist zu lesen). Diese Ausdrucksweise ist von Oertel in seiner Übersetzung von Jaim. Br. I. 46. 5 *te yanti yatrāsya samaṃ subhūmi spaṣṭaṃ bhavati, tad asyāgnīn viharanti* missverstanden.

Dass die zum Stamme *a-* gehörigen Demonstrativa, wenn schwach anaphorisch gebraucht, enklitisch sind, braucht kaum dargethan zu werden, ich citiere nur eine Stelle: *tāṃ diśaṃ nirasyati, yasyām asya diśi dveśyo bhavati*, X. 26; *asya* gehört grammatisch zu *dveṣyo*, sucht aber als Enklitika die Stelle hinter dem ersten Worte des Satzes. Ich vermute nun aber, was, so weit mir bekannt ist, noch in keiner Arbeit über altindische Syntax bemerkt

worden ist, dass auch der Nominativ *eṣa*, wenn er in Funktion ungefähr unserem bestimmten Artikel gleichkommt, enklitisch ist. Man findet: *athaiṣa āgnīdhraḥ*, IV. 8, aber *nirvapaty eṣa āgnīdhraḥ*, ib.; *athaiṣa pratiprasthātā*, aber *pratiprasthātaiṣa ... tiṣṭhati*, IV. 9; *śamitaiṣa ... tiṣṭhati*, IV. 8.

Dass *enam* zuweilen auch bei Substantiva vorkommt, vgl. Speyer, Ved. und Sansk. Syntax § 136, kann nicht bezweifelt werden, z. B.: *athainaṁ sruvam ājyasya pūrayitvāntareṇa puroḍāśāv avadadhāti*, I. 14; *athainam avaṭam ...* X. 4.

55. Zum Verbum. Gebrauch der Genera verbi. Einmal finde ich höchst auffallend das Aktiv statt des Passivs gebraucht: *praṇītāsu praṇeṣyatsu*, XXII. 1; Sāyaṇa bemerkt zu dieser Stelle: *praṇeṣyatsu ... praṇīyamānāsv ity arthaḥ*; *chāndaso vyatyayaḥ*. So soll auch *mā nivartata* im Sampraiṣa zu den *ājisṛtaḥ*, XI. 7, nach Bhavasvāmin für *mā nivartadhvam* stehen. Indes könnte hier eine Ellipse des Objektes vorliegen. Unersichtlich ist mir die Ursache, weshalb Ātmanepadam gebraucht wird, an den folgenden Stellen: *na lekhāḥ saṃlopayante*, XVIII. 2, gegen Āpastambas (XIX. 11. 10) *saṃlobhayanti*; *pradakṣiṇī vaiśyaṃ kurvate*, X. 2 dem Aktivum des Āpastamba (Dharmasū. II. 12. 11) gegenüber; *athāsya* (sc. *aśvasya*) *pṛṣṭhaṃ marmṛjyate*, X. 2. Während *viṣṇukramān kramate*, III. 20 mit Ātm. ganz zutreffend ist, da der Yajamāna die Handlung verrichtet, ist das Aktivum, welches X. 15 unmittelbar nach diesem Ātm. folgt (*na caturthāya prakrāmati*), mir unbegreiflich. Merkwürdig ist endlich das Ātm. im ständigen *samidhaḥ kurute* III. 13. 14; V. 9; *samidhaḥ kurvate*, IV. 11, wo es „er nimmt" bedeuten soll: *ādānārthaḥ, dārān karotīti yathā.*

Gebrauch der Tempora. Das Präsens mit *ha sma* drückt die Dauer in der Vergangenheit aus; in dieser Hinsicht steht also unser Sūtra auf der Stufe der Brāhmaṇas, vgl. Speyer, Ved. und Sansk. Syntax § 172. Belege: *etena ha sma vai purve śrotriyāḥ ... upatiṣṭhante*, II. 11; *tad dha smaitat pūrve saṃvatsaraṁ samavasāyāsate*, XVI. 13 „in dieser Weise pflegten die Alten ein Jahr lang ein Sattram zu halten, nach dem Samavasāna"; *evaṃ ha sma vaiva* (l.: *vai*?) *pūrve 'bhiśrāmyanti*, XXI. 13; *sā ha sma jātān jātān eva putrān apividhyati*, ib.; „sie tötete jedesmal die Kinder, die sie gebärte; *evaṃ ha sma vai pūrvāsāṃ mahiṣīṇāṃ bhavati*, XXI. 14; *indreṇa ha sma vai pūrve samājigamiṣanto vaniṣṭhusavena yajante*, XXI. 9, „wenn die Alten mit Indra zusammenzukommen wünschten, pflegten sie den Vaniṣṭhusava darzubringen"; *iti ha smāha baudhāyanaḥ, atro ha smāha śālīkiḥ* und dergl., Dvaidhasūtra, pass.

Was den Gebrauch der übrigen Tempora angeht, so scheint auch in dieser Hinsicht der Stil unseres Sūtra ganz mit dem der Brāhmaṇas übereinzustimmen: der Aorist bezeichnet die aktuelle, das Perfekt und Imperfekt geben die historische Vergangenheit an. *sa yady asmai yajñabhreśam ācakṣate*: „*na te 'hausīd*" *iti, tad ... juhoti*,

III. 14; *yatraiva prathamam ahauṣīt, tad dve juhoti*, X. 49. 50: „auf derselben Stelle, wo er (einige Augenblicke vorher) geopfert hat“; (*dhiṣṇiyān*) *nivapati*... (es folgt die Beschreibung des *nivapana* der acht *dhiṣṇiya*; darauf heisst es:) *aṣṭau nyavāpsīd iti*, VI. 29; hier könnte der Aorist durch ein Präsens übersetzt werden, gerade wie in der Stelle aus der Maitr. S. *putrasya nāma gṛhṇāti prajām evānu samatānīt*, vgl. Speyer, Ved. und Skt. Synt. § 174. Genau so: *antaḥśālam ahauṣīd iti*, XI. 2; *athetareṣāṃ yāṁś ca grāmyāṇāṃ paśūnām udasrākṣīd āraṇyāṃś ca sruvāhutyas teṣāṃ vapābhyaḥ parijuhoti*, XV. 31; *atha yad avocāma*, XXVI. 1: „was die (soeben hervorgebrachte) Behauptung angeht“. Sehr oft so in Erzählungen: von Urvaśī heisst es: *taṁ* (sc. *purūravasaṃ*) *saṃvatsaraṃ kāmayamānānucacāra*, später, wenn sie Purūravas erblickt, sagt sie zu ihm: *sā tvā saṃvatsaraṃ kāmayamānānvacāriṣam*, XXI. 13; ihre Schwester sagt von der Urvaśī: *jyog vai me svasā manuṣyeṣv avātsīt*, XXI. 14; vom König Kānāndha wich der Glaube: *tasya hopavasathīye 'han śraddhā viyāya*. Da sagte er: *adhvaryo vi vai me śraddhāgāt*, XXI. 10.

56. Tmesis. Es ist bekannt, dass in der vedischen Sprache bei Verba composita häufig einzelne oder mehrere Wörter zwischen Präposition und Verbum treten, vgl. Delbrück, Altind. Synt. S. 45 flg. Diese Thatsache kann, wenn ich nicht irre, als ein Kriterium für das Alter eines Textes geltend gemacht werden. Bekanntlich schliesst sich das Śrautasūtra des Hiraṇyakeśin dem von Āpastamba eng an, so selbst, dass mehrere Stücke den beiden Werken gemeinsam sind. Nun ist es merkwürdig, dass in Stücken des Hiraṇyakeśiśrautasūtra, welche sonst mit den korrespondierenden Stücken des Āpastamba mehr oder weniger genau übereinstimmen, die Tmesis, welche im Āpastamba angetroffen wird, n i c h t gefunden wird. Ich stelle einige Sätze der beiden Sūtras einander gegenüber:

Āpastamba:	Hiraṇyakeśin:
ā somaṃ dadata ā grāvṇa ā vāyavyāny ā droṇakalaśam, XI. 16. 17—17. 1.	*ādadate grāvṇo vāyavyāni droṇakalaśam*, VII. 22.
yadi prayāyād anu vā gacchet, V. 7. 11.	*prayāty anugate ca*, III. 4 (l.: *prayāte 'nugate vā*?).
juhoty abhi vā mantrayate, V. 5. 8.	*juhoty abhimantrayate vā*, III. 3.
ni keśān vartayate, VIII. 4. 1.	*keśān nivartayati*, V. 3.
yady anovāhyaṃ syāt pūrvaṃ taṃ pravaheyur apa voddhareyuḥ, VI. 28. 4.	*yad anvājihīrṣati pūrvaṃ tat pravahanty ahute vāpoddharanti*, III. 20.

Die zahlreichen Fälle von Tmesis nun im Baudhāyanasūtra — im ganzen zählte ich nicht weniger als 66 gut bezeugte Fälle — berechtigen uns, für diesen Text ein hohes Alter anzusetzen. Ich citiere einige von diesen Stellen. Zwischen Präposition und Verbum steht eine Enklitika:

uc ca mārṣṭy ava ca mārṣṭi, II. 18; *ā vā haraty ā vā hārayati*, IV. 1; XVII. 9; *saṁ haiva rohati*, IX. 4: „dann wird (der Mahāvīratopf) wieder ganz"; *upaivainaṁ hvayate*, VII. 15; VIII. 14; *abhy enam āhvayate hotā*, VII. 17; *bindūn upaiva spṛśati*, VIII. 20; *unnetar un no naya*, VIII. 20; *sada ā vahanty ā vā vrajati*, XI. 12; XII. 16; *apainaṁ rādhnutāt*, XII. 12; *bhuñjate vā ni vā dadhati*, XX. 20; *praty eva tiṣṭhati*, XXI. 16; *anu cārabheta vācaṃ ca yacchet*, XXII. 4; *etāḥ śākhāḥ pravṛśceyuḥ pra vā takṣṇuyuḥ*, XIV. 28. Ein Nomen steht dazwischen: *ni caravyān dadhati*, I. 7; *pari samidhaṁ śinaṣṭi*, I. 15 u. ö.; *pari prāśitraṁ haranti*, I. 18 u. ö.; *ud aśvapadikaṁ sṛjet*, II. 7; *upopayamanīḥ* (sc. *mṛdaḥ*) *kalpayati*, II. 17 u. ö., vgl. Hir.: *upayacchaty upayamanīḥ*; *vi tvacaṃ kṛṇatti*, IV. 6; *ni padaṃ dadhati*, VI. 13; *ut pūrvavratanaṁ sṛja*, VI. 19; *pra sthalāni bhindata, prati nimnān pūrayata*, VI. 23, die letzten drei machen einen Teil von einem Sampraiṣa aus; *saṃ apivratān hvayadhvam*, VI. 30; *acchāvākaṁ sannam upa pannejanīr asīṣadan*, VII. 15: „sie haben zum A., der sich hingesetzt hat, das Pannejanīwasser gestellt"; *pradakṣiṇī vaiśyaṃ kurvate*, X. 2. 4, ein analoger Fall liegt Śat. Br. I. 5. 4. 5: *svī ha vai tam ardhaṃ kurute* vor. Ein Pronomen steht dazwischen: *pary etasyai* (sc. *mṛdaḥ*) *śinaṣṭi*, IX. 2: „er lässt davon übrig"; *anu haike saṃyanti*, VII. 12 u. ö.; *upetarā yacchanti*, XI. 5; *ati taṁ sṛjati*, XII. 18; *parītare* (sc. *vape*) *śāyayanti*, XX. 22. Es stehen mehrere Wörter dazwischen: *pari svāhākṛtībhyaḥ saṁsrāvaṁ śinaṣṭi*, IV. 6; *upa hy asmin devā vasanti*, II. 11; *upa hainaṃ vāmaṃ vasu gacchati*, ib.; *upaitena graheṇa rama*, VII. 20; *upo enaṃ pūrveṣu karmasu hvayante*, XVI. 1; *vi vai te 'prīyam evaiṣyati*, XXI. 13; *upāsmiñ chvo bhūte yakṣyamāṇe devatā vasanti*, XXII. 14; *abhi haivaitaṃ praśnaṃ jayati*, XIV. 11.

57. Präpositionen. Besonders merkwürdig ist *tiraḥ* mit Lokativ, eine Konstruktion, die bis jetzt unbelegt ist: *tiraś carman phalake grāvṇodvādayati*, VI. 28; *tiraś carman phalake abhimṛśati*, VII. 5. Zur ersten Stelle bemerkt Bhavasvāmin: *carmavyavahite grāvṇodvādayati*, zur zweiten bloss *tiraś carmaṇi ph. udv.* Nur aus dem Śat. Br. war bis jetzt, wie es scheint, *agreṇa* als Präp. zu belegen. Auch unser Sūtra gebraucht es: *uttaraṃ śālākhaṇḍam agreṇa*, IX. 1. Sehr geläufig ist unserem Sūtra *adhi* c. abl.: *vasatīvarībhyo 'dhy apo niḥṣicya*, VIII. 1; *ito 'dhi*, X. 22 = *uttaratra*, τὸ λοιπόν; *ato 'dhi*, VI. 19: „von nun an"; *agner adhi*, XXI. 1. 2; *asurebhyo 'dhi*, XXI. 15. Auch *abhi* c. acc. ebenfalls immer hinter seinem Casus: *sado 'bhi*, VIII. 2. 11; *pūtabhṛtam abhi saṃpavayatāt*, VII. 7. 17; *yūpaṁ abhi*, X. 11; *dakṣiṇam aṁsam abhi*, X. 25; bemerkenswert ist noch XII. 9: *āsajate tārpyam* (sc. *rājābhiṣicyamānaḥ*), *abhīva nābhim uṣṇīṣaṃ paryasyati*, hier findet sich *iva* angehängt wie in *abhīva lomāni gṛhṇāti* (Āp., Hir. Gṛhs.) und *abhīvākṣi pratipipeṣa* Śat. Br. IV. 2. 1. 11.

58. Partikeln. Die Sprache unseres Sūtra macht reichlich Gebrauch von Partikeln. Ich bespreche zuerst *nu* und *nvai*, von welchen das letzte ausschliesslich vedisch ist. Beide kommen, so weit ich gesehen habe, nur in Verbindung mit *iti* vor: *iti nu*, *iti nvai*. Der Gebrauch dieser beiden Verbindungen ist scharf geschieden: durch *iti nu* wird ein Teil der Darstellung abgeschlossen, wenn eine andere Darstellung oder Mitteilung unmittelbar folgt, die mit der ersten, durch *iti nu* abgeschlossenen, im Gegensatz steht, es entspricht, dem Sinne nach, völlig gr. μέν; *iti nvai* dagegen deutet an, dass hiermit die fragliche Darstellung endgültig abgeschlossen ist; es folgt also nichts weiteres über den behandelten Gegenstand. Beispiele: *iti nu yadi saṃnayati*, *yady u vai na saṃnayati*, I. 1; *iti nu saṁsṛṣṭam*, *athāsaṁsṛṣṭam*, III. 6; *iti nu yadi miśro bhavati*, *yady u vai sarvo vāyavya eva bhavati*, X. 11; *iti nv ekayājino*, *'tha sattriṇām*, XIV. 26; *iti nv ījānasyāthānījānasya*, XIX; *iti nu chandogabahvṛceṣu kāmayamāneṣu*, *te cen na kāmayeran*, XIV. 26; *iti nv ekam*, *athāparam*, XXVIII. 20. 31; *iti nu sakṛtpravargyo*, *'tha sute pravargyaḥ*, XXI. 12; einmal fand ich *khalu* dazu: *iti nu khalu saṃnayato*, *'thāsaṃnayataḥ*, XXII. 1. Zu *iti nvai*, welches auch Vasudevadīkṣita im Mahāgnisarvasva richtig in *nu vai* zerlegt, die folgenden Beispiele: *iti nvā iyaṃ prathamā citir niṣṭhīyata*, *evam eva dvitīyā niṣṭhīyate* etc. X. 21; *iti nvā imā iṣṭayo vyākhyātāḥ*, XIII. 1; XXV. 4; *iti nvā ayaṃ paśuḥ sārvatraiṣṭubho vyākhyātaḥ*, XXVI. 37; *iti nvā ime kāmyāḥ paśavo vyākhyātāḥ*, ib. 38; *iti nvā imāḥ sapta pākayajñasaṁsthā vyākhyātāḥ*, Gṛhs. II. 19; *iti nvā imā anukṛtayo vyākhyātāḥ*, Gṛhs. III. 16. Die letzten Citate finden sich meist am Schlusse eines Khaṇḍa oder Adhyāya, vgl. Delbrück, Altind. Syntax, S. 10, 536. Zu den im Petersb. Wörterb. unter *nvai* gesammelten Belegen lässt sich noch Kauṣ. br. XII. 4: *iti nvā upāṃśvantaryāmayoḥ* fügen. — Überaus häufig sind die Partikeln *vai* und *ha*, nach echt vedischem Stil oft mit vorausgehendem *u*: *u ha*, *u vai*; dass sie nicht bloss *vākyālaṃkāre* sind, das beweisen u. a. die folgenden Stellen: *sa yady u ha yathānyuptam abhijuhoti sapta ta ity āgnīdhrīye 'ntato juhoti*; *yady u vai svāhāsvāhety evāntata āgnīdhrīye juhoti*, VII. 8: „wenn er nun die Dhiṣṇiyas jedes mit dem Spruch beopfert, mit welchem er es aufgeworfen hatte, so soll er zuletzt das Āgnidhrīya mit dem Spruch *sapta te* beopfern; wenn er aber“ u. s. w.; *sa yady u haitaiḥ saṁsrāvair uparyardhā sthālī bhavaty*, *etenaināṃ pātreṇāpidadhāti*; *yady u vai noparyardhā bhavati* . . . u. s. w. VII. 13; *sa yady u hāgado bhavati*, *punar aiti*; *yady u vai praiti* u. s. w., XIV. 27: „wenn er nun gesund wird, so kommt er zurück; wenn er aber stirbt“ u. s. w. Für das sonstige Vorkommen von *vai* und *ha* wird es nicht nötig sein, viele Beweisstellen anzuführen; sie finden sich sowohl nach *yadi*, in der Verbindung *yady u vai*, *yady u ha*, als auch sonst: *āhavanīyam u haika upatiṣṭhante*, X. 22;

vātam u haike juhvato manyante, X. 54; *tad u vā āhuḥ*, pass.; *teno haivaitaṃ kāmam avāpnoti*, II. 7; *eṣa ha vā upavasathaḥ*, II. 11. Auch *vāva* findet sich: *vaṣaṭkārapathenaiva sarpeyur, eṣa vāva parācaḥ svargyaḥ panthā yad vaṣaṭkārapatha iti*, XVI. 9. Nicht sicher bin ich über eine gewisse Partikel *veva*; ob vielleicht Korruptel statt *vāva* vorliegt? Ich finde sie an folgenden Stellen: *sa u veva trayodaśarātraḥ*, XVI. 31; *saṃvatsara u vevāsyāto* (v. l.: *vevāsyātto*) *bhāgadheyaṃ naitasyāśāṃ janeyād iti*, XIX. 4, diese Stelle ist wohl verdorben; *sa u veva brāhmaṇaḥ ṣoḍaśarātraḥ*, XVI. 32; *sa u veva brāhmaṇo 'ṣṭādaśarātraḥ*, ib.; vielleicht auch XXI. 13: *evaṃ ha sma vaiva* (HSS.: *caiva* oder *dvaiva*) *pūrve 'bhiśrāmyanti*. Für die, fast nur vedische Partikel (vgl. Speyer, Ved. u. Sansk.-Synt. § 231) *u* sind schon unter *vai* und *ha* Belegstellen angeführt; sie findet sich auch nach anderen Adverbien: *katham u*, pass.; *apy u pañcakṛtva āṅkta iti brāhmaṇam*, VI. 2, wo es die Bedeutung *vā* haben soll nach Bhavasvāmin; nach Präpositionen: *upo enaṃ pūrveṣu karmasu hvayante*, XVI. 1; nach Pronomina: *tā u ced*.., *sa u ced*... XVI. 4; *tasmā u*, XVI. 8; *ya u cainam anye 'bhito bhavanti*, VIII. 6; *yad u cānyad*.. ib.; nach Verba: *cinvīta u haike* (sc. *āhuḥ*), XVI. 3. 14. Nach Negationen: *no tv eva saṃbhakṣayataḥ*, VII. 15; VIII. 14; *no tv iha diśaś cyavate*, VIII. 21; auch — was noch nicht belegt zu sein scheint — nach *mā*: *mo aprasūtāḥ sarpata*, XI. 7. — In sehr auffallender Weise wird *api* in der folgenden Stelle gebraucht: *nāgnyādheye gāṃ kurvīta ghorarūpam iti*; *kurvītaivāpi tv eva na kurvītāpi bahvīr api kurvītānu caitasya bhavet puṇyā praśaṁseti kātyaḥ*, II. 15; nach Bhavasvāmin und Keśavasvāmin bedeutet diese Stelle: „beim Agnyādheya soll er keine Kuh schlachten, wegen der Grausamkeit; er soll eine schlachten oder er soll keine schlachten; wenn (*api*) er gar (*api*) viele schlachtet, so wird er nachher (*anu*) guten Ruf bekommen, nach Kātya". Bei dieser Interpretation des *api*: *apir yadyarthe*, wird aber das verbindende *ca* hinter *anu* ganz unberücksichtigt gelassen. — Die Partikel *iva* wird oft verwendet, zuweilen entgeht mir die genaue Bedeutung derselben; z. B. *dve vedī*: *pāśubandhikīvottarā, dārśapaurṇamāsikīva dakṣiṇā*, V. 5, zu dem Satz bemerkt Bhavasvāmin: *ivaśabdo 'vadhāraṇārthe*; *tad uparīva nidadhāti*, I. 2; *tam* (sc. *prastaram*) *uparīva prāñcaṃ praharati*, I. 19; oft nach Participien: *tasyām enam asaṃghnann ivoddharati*, II. 14 u. ö.; *tebhya enam* (sc. *odanam*) *anucchindann ivopohati*, II. 14 u. ö.; *lohitībhavann iva*, XXII. 1 u. s. w.

Stilistisches.

59. Einige ständige oder eigentümliche Ausdrücke. *dvādaśasu vyuṣṭāsu*, II. 20, XX. 19; *tisṛṣu vyuṣṭāsu*, XVII. 6; *ekasyāṃ vyuṣṭāyām*, Pi. Sū. I. 10 bedeutet „am Morgen des dreizehnten, vierten, zweiten Tages". — *pañcamam, ṣaṣṭham* (VI. 4), *dvādaśam*

(X. 47), *saptame* (XV. 13; XXVI. 5) besagen: „zum fünften, zum sechsten" u. s. w. — *ity etad ekam*, ... *ity etad ekam*, ... *ity etad aparam* (passim): „das ist der eine Fall, das ist ein zweiter Fall" (oder Möglichkeit) u. s. w. — Parallelen zu dem aus Pi. Sū. I. 14 s. f. bekannten Ausdruck: *khāryām vā palve vā samavaśamayante yad eṣāṁ samavaśamayitavyaṃ bhavati* begegnen uns XVI. 28: *agniṣṭhe 'nasi samavaśamayante yad eṣāṁ samavaśamayitavyaṃ bhavati*; XIV. 19: *yatra daśoṣitvā prayāsyan bhavati, tad agniṣṭhe 'nasi samāśamayiṣyan bhavati yad* (MSS. *tad*) *asya samāśamayitavyaṃ bhavati*; XV. 31: *śāmitraṃ kumbhyāṁ samavaśamayatād* und IX. 12: *tad etat parigharmyaṁ sarvaṁ samavaśamayann āha.* Meine auf Grund von Śat. Br. VII. 3. 2. 1 (*athaitāṃ carmaṇi citiṁ samavaśamayanti*) vorgebrachte Vermutung (vgl. Altind. Todten- und Best.-Gebr., Note 495), *samavaśamayati* bedeute so viel als *nidadhāti*, wird durch Bhavasvāmins Erläuterung bestätigt: *samavaśamayan*: *nidadhad āha.* — *agnihotravidhiṃ ceṣṭitvā* II. 28, VI. 6: „nachdem er das Agnihotra nach der Regel abgehalten hat"; — *śṛte nedīyasi vājyam ānayati*, II. 29: „oder er giesst, wenn er (der Caru) beinahe gar ist, Butter auf" (*udaka eva śṛtaprāye ghṛtam ānayati*, Bh., Keś.). — „Von ... an ..., bis ..." wird immer so ausgedrückt: ... *iti pratipadya* ... *ity ātaḥ*, z. B. III. 18. — Beliebt ist die Hinzufügung von *su* zum Partizip, um den Begriff „richtig" auszudrücken: *susaṃtṛptaṁ saṃtarpya*, I. 18; *susaṃbhṛtān saṃbhārān punar eva saṃbharati*, II. 6; *susaṃbhṛtān saṃbharaṇyāṁ saṃbhṛtya*, VII. 6; *sūpanibaddhām upanibadhnāti*, VI. 25; *carusthālīṁ susaṃbhinnāṃ bhinatti*, Pi. Sū. I. 3; *ādahanam udakuṃbhaiḥ svavokṣitam avokṣya*, ib. 11; *athainaṁ susaṃcitaṁ saṃcitya*, ib.; *dāruṇasaṃyutāni piṣṭāni saṃyutya*, IX. 6. Diese Redeweise finde ich schon in einem Brāhmaṇa: *supratyūḍhān aṅgārān pratyūhet*, Kauṣ. Br. II. 1. — Sehr beliebt ist, um die dauerhafte Handlung anzudeuten, *āste* mit Partizip: *ramayanto jāgarayanta āsate*, XV. 3, XX. 18; *dhūnvanta āsate*, IX. 8; *tāṃ* (sc. *surām*) *te pibanto ramamāṇā mahīyamānā āsate*, XI. 11; *gopāyann āste*, X. 1. — Ebenfalls die Verbindung einer Form von *emi* mit Partizip: *stṛṇann eti*, III. 30; *stṛṇanto yanti*, VI. 30; *utkhidann eti*, XI. 5; *yavān pragṛhṇanto yanti*, XX. 21. — *hotur vaśaṃ yanti*, IV. 2, VI. 30 scheint zu bedeuten: „sie gehen hinter dem Hotar an", Bhav. umschreibt nur: *śanair gacchanti.* — *prajñātaṃ nidhāya* (pass.), das ich früher (Altind. Todten- und Best.-Gebr., Note 175) nicht zu deuten wusste, bedeutet nur: „nachdem er (es) sicher verwahrt niedergelegt hat, so dass er es, wenn er es braucht, zur Hand hat", so z. B. IV. 5: *prajñāte barhiṣī nidhāya*, wozu Bh.: *yathā na saṁsṛjyete*, *pratyabhijñāyete*, *tathā nidhāya.* — Bemerkenswerte Ellipse finde ich an zwei Stellen: *ubhau samīkṣata āhavanīyaṃ ca*, III. 28, d. h. *āhavanīyam* und *gārhapatyaṃ*; *ubhau yājyāṃ* (*vadataḥ*) *patnī ca*, V. 8, d. h. *yajamānaś ca patnī ca*, vgl. Āp.

VIII. 6. 24. — *atithīnām upasthām eti*, VI. 6 = *upasthānam eti, taiḥ saha saṃgacchata ity arthaḥ*, Bh. — *dīkṣitam ayogakṣemo vindati*, VI. 9; X. 17: „den Geweihten befällt Ungemach". — *payāṁsi viśāsti*, VI. 34: „er giebt die verschiedenen Anweisungen, wie mit der Milch zu verfahren ist". Bhavasvāmin: *paya-ādīni; vi-śabdād anekaṃ prabravītīti gamyate, śāsti: kartṝn*; dazu auch der Ausdruck *payāṁsi viśiṣya*, XI. 2 und pass., vgl. meine Bemerkung zu Mān. śrs. II. 2. 5. 29 in Gött. Gel. Anz. 1902, S. 126. — Ganz ebenso: *athāsmai madhuparkaṃ ca gāṃ ca prāhus, tām adhvaryur viśāsti*, VI. 17: „jetzt kündigen sie ihm das Madhuparka und die Kuh an; der Adhvaryu giebt die Anweisung, wie man mit der Kuh verfahren soll (ob nl. dieselbe geschlachtet oder freigelassen werden soll)": *viśāsti: vividhaṃ śāsti: kurutotsṛjateti vā*. Diese Bedeutung ist in keinem von unseren Wörterbüchern erwähnt. Ähnlich ist der Gebrauch von *vipṛcchati*: „er fragt, was von beiden" in VII. 17; VIII. 14; XVI. 8, z. B.: *atha hotāram vipṛcchati pariyakṣyasi saumyā3ṃ na pariyakṣyasī3 iti*. — Bemerkenswert ist der Ausdruck: *yathā sa veda, yathā te viduḥ: athainām (sthūṇām*, bezw. *rājānam) udgātṛbhyaḥ prāhus, tasyām* (bezw. *tasmiṃs) tac ceṣṭanti yat te viduḥ*, VI. 27; VII. 1. 20; VIII. 14; *bhakṣayati yathā sa veda*, VII. 14. Der Ausdruck bedeutet: „je nach ihrem (seinem) Veda", d. h. wie es im Śrautasūtra des Hotars oder Udgātars oder Adhvaryus gelehrt wird. Vergleichen lässt sich VII. 8 und 9: . . . *ity etayādhvaryū juhuto, yathāvedam itare juhvati*. — Ein beliebter Ausdruck, um einen neuen Abschnitt anzukündigen, ist: *athātaḥ*, Genit. des betr. Subjektes, *eva, mīmāṁsā*, z. B.: *athāta āprīṇām eva mīmāṁsā*, X. 11; *athātaḥ prayāṇasyaiva mīmāṁsā*, VI. 9; X. 17; *athāto bhasmana evātivṛddhasya mīmāṁsā*, X. 18; *athātaḥ sarpaṇasyaiva mīmāṁsā*, XVI. 9; *athāta utthānānām eva mīmāṁsā*, XIX. 5 u. ö. Dieser Ausdruck ist auch aus den Brāhmaṇatexten zu belegen: *athātaś citipurīṣāṇām eva mīmāṁsā*, Śat. Br. VIII. 7. 4. 12; *athātaḥ samiṣṭayajuṣām eva mīmāṁsā*, ib. IX. 5. 1. 12; *athāto go-āyuṣor mīmāṃsā*, Kauṣ. br. XXVI. 2. — Eigentümlich ist die Begründung der Meinung anderer vermittelst des Partizip *vadantaḥ*, z. B.: *atha haike prāk sāvitryāḥ prāśnanti, brahma vā annam iti vadantas, tad u tathā na kuryāt*, Gṛhs. II. 7; *tad dhaitad eka upavasathīya evāhany etān yūpān ucchrayanti, yajamāno vā agniṣṭho 'ṅgānām itare rūpam iti vadantaḥ*, XVII. 9, im Verfolg wird aber gegen diese Auffassung polemisiert; *sa ya āha vaiśyā me mātā sāvitrīti vāti taṃ sṛjanti, viśo vivāhān goptāra iti vadantaḥ*, XII. 18: „wer sagt: meine Mutter ist eine Vaiśyā oder Sāvitrī, den lassen sie vorüber, in der Überlegung: die Vaiśyas beschützen die Heirat"; *anu haike saṃyanti, paśava iḍeti vadantaḥ*, VII. 12 u. ö. Auch diese Redeweise lässt sich aus der Brāhmaṇa-Litteratur belegen: *atra haika aṅgulīś ca nyacanti vācaṃ ca yacchanty, ato hi kiṃ ca na japiṣyan bhavatīti vadantas, tad u tathā na*

kuryāt u. s. w. Śat. Br. III. 2. 1. 36; auch hier folgt unmittelbar die Polemik, gerade wie in den beiden zuerst citierten Baudhāyanastellen. — Eine stereotype Redeweise ist auch die folgende: *sa tathā rājānaṃ krīṇāti yathā manyate dvirātrasya me sato 'māvāsyāyā upavasathīye 'han pūrvam ahaḥ saṃpatsyata uttarasminn uttaram*, XII. 20; XVI. 23; *sa tathā rājānaṃ krīṇāti yathā manyate 'māvāsyāyai* (bezw. *paurṇamāsyai*) *me yajanīye 'han sutyā sampatsyate*, XII. 7. 20; XXI. 20. 22. — *etenopakḷptena citrām* (bezw. *rohiṇīm*) *āyatīm uparamati*, XV. 2; XX. 8. 16; XXI, bedeuten: „mit diesen (vorher aufgezählten) Requisiten wartet er das Eintreten von Citrā ab"; ähnlich: *tena śītībhavatā ṣaḍahasaṁsthāṃ kāṅkṣeyuḥ*, XXVIII. 9. — Sehr beliebt ist der Ausdruck *tad ṛjudhā saṃtiṣṭhate*: „dies verläuft in der bekannten Weise". Das Adverb scheint vedisch zu sein. — Wenn ich diese Aufzählung hiermit abschliesse, ist es wahrlich nicht aus Mangel an Material!

60. Stilproben. Als Stilproben teile ich zunächst ein paar Sampraiṣas mit, d. h. feierliche Anreden des Adhvaryu an die anderen Priester und den Opferherrn. Diese in archaïstischer Sprache abgefassten Sampraiṣas sind in unserem Sūtra sehr zahlreich und meistens viel ausführlicher als in den verwandten Texten.

Wenn der Opferherr die Weihe zum Somaopfer, die *dīkṣā*, angetreten hat, redet der Adhvaryu ihn an: *dīkṣito 'si, dīkṣitavādaṃ vada, satyam eva vada mānṛtam; mā smayiṣṭhā, mā kaṇḍūyathā, māpavṛthā; yadi smayāsā, apigṛhya smayāsai; yadi kaṇḍūyāsai, kṛṣṇaviṣāṇayā kaṇḍūyāsai; yadi vācaṃ visṛjer, vaiṣṇavīm ṛcam anudravatān; mā tvānyatra dīkṣitavimitāt sūryo 'bhyudiyān, mābhinimruktād; yāni devatānāmāni yathākhyātaṃ tany ācakṣvātha yāny adevatānāmāni yathākhyātaṃ tāny ācakṣāṇa upariṣṭād vicakṣaṇam dhehi; canasitavatīṃ vicakṣaṇavatīṃ vācaṃ vada; kṛṣṇājinān mā vyavacchetthā daṇḍāc ca*, VI. 6.

somavikrayin somaṁ śodhayoparavāṇāṃ kāle (= *sthāne bhaviṣyati*, die Stelle, wo nachher die Schalllöcher gemacht werden) *rohite carmaṇy ānaḍuhe 'pām ante* (= *udapātraṃ samīpe sthāpayitvā*); *brāhmaṇo dakṣiṇata āstāṃ* (er sitze); *tā gāvo dūraṃ mā gur* (= *samīpe bhavantu*), *yāsu somavikrayī ca somavāhanau cānaḍvāhau; somavāhanam anaḥ prakṣāloyatoddhṛtaphalakam*, VI. 10, vgl. Āp. X. 20. 13—15.

Ehe das *ātithyam* dargebracht wird, heisst es (VI. 17): *mā rājānaṃ cāhavanīyaṃ cāntareṇa kaścana saṃcārīn; mainaṁ sāyudho mā sadaṇḍo mā sacchattro mā soṣṇīṣo mā sādhaspādyo 'nupropādīt* (*sādhaspādyaḥ*: *adhaḥ pādayoḥ nihitam adhaspādyam; saha adhaspādyena*: *sādhaspādyaḥ*, also s. v. a. *sopānatkaḥ*).

Vor der *avāntaradīkṣā*: *saṃtarāṃ mekhalāṁ samāyacchasva; saṃtarāṃ muṣṭī kuruṣva; taptavrata edhi; madantībhir mārjayasvot* (= *mārjayasva; ut*) *pūrvavratanaṁ sṛja; yā te agne* ... TS. I. 2. 11. e ... *te svāhety etenāto 'dhi* (von nun an) *vrataya*, VI. 19.

Zum Zurechtmachen der Vedi wird mit folgenden Sampraiṣas aufgefordert: *vedikārā, vediṃ kalpayata: pra sthalāni bhindata* (= *bhintta!*), *prati nimnān pūrayata, kiṁśārūṇi nirasyata, prācīm udīcīṃ praṇavām* (nach N.-O. hellend) *nistiṣṭhata*, VI. 23.

Vor dem Beutezug beim Rājasūya heisst es: *rājanya eṣa ṣaṭtriṁśatsu śamyāpravyādheṣu nirjayena sahasreṇāvasitas* (hat sich niedergelassen mit ...); *tasmā iṣum asyatād; apainaṁ rādhnutāj* (verfehle ihn); *jitvainaṃ* (sc. *sahasram?*) *dakṣiṇāpathenātyākurutāt*, XII. 12; zum Kṣatriya selbst wird gesagt: *rājaputras ta iṣum asiṣyati; sa tvāparātsyati; tasmā uttarāsaṃgena* (Lesart unsicher) *saṃmṛjyeṣuṃ prayacchatāt*, ib.

Beim Aśvamedha: *brāhmaṇāś ca rājānaś ca bahir devayajanād vāhanam* (s. v. a. *aśvam?*) *vyudacadhvaṃ; yasyāyaṃ vaḍavābhiḥ saṁsṛjyate, sarvasvaṃ taj* (eher *tasya?*) *jyāsyanti*, XV. 8: „mit dessen Stuten es (das Pferd) sich mischt, dessen Habe wird man rauben". Das in den Wörterbüchern unbelegte Kompositum *vyudacati*, im Sinne von „entfernen", findet sich auch X. 25 und Pi. Sū. I. 15 (S. 22 Z. 15), wo es die Komm. durch *utsṛjanti* erläutern.

Merkwürdig ist der Sampraiṣa zum Zerlegen des Pferdes, XV. 31: *śamitar, māśvasya loma vikṛtīr; māsyāsthi saṁsārīr* (dies Wort unsicher!); *yathāṅgam enaṃ vikṛtya śāmitraṃ kumbhyāṁ samavaśamayatād* (vgl. oben S. 52); *evaṃ tūparam, evaṃ gomṛgam; atha dakṣiṇam aśvaśaphaṃ gomṛgakaṇṭham iti śāmitre niṣpacatād; ayasmayena kamaṇḍalunāśvatejanīṁ śrapayatāt*; vgl. zum Ganzen Āp. XX. 19. 9. 10. Das Wort *tejanīm* ist in der Bedeutung „Blut" bis jetzt unbekannt, es findet sich auch TBr. III. 8. 19. 1—2, wo es Sāyaṇa durch *aśvasya rudhirasya dhārayitrī* erklärt. Wahrscheinlich ist es in dieser Bedeutung auch Lāṭy. IX. 2. 27 zu nehmen: *na tejanīdantān* (sc. *aśvānāṃ chindyuḥ*). Die Gestalt dieses Wortes in Śāṅkhāyana (Śrs. XVI. 18. 19) ist: *aśvatedanim.*

Jetzt mögen noch einige Proben von dem Brāhmaṇa-artigen Stil unseres Sūtra folgen. Beim Somaopfer werden die *sanīhāra* ausgesandt, VI. 8; alles, was sie anbringen, wird besonders angeredet, das Gold mit den Worten: *candram asi mama bhogāya bhava* (TS. I. 2. 3. h); ähnlich das Kleid, die Kuh, das Pferd, der Bock; das alles überwacht er, dann heisst es: *tāsāṃ* (d. h. wohl *sanīnām*) *yā naśyati vā mriyate vā, vāyave tveti tām anudiśati; yāpsu vā pāśe vā, varuṇāya tveti tāṃ; yā saṃ vā śīryate gartaṃ vā patati, nirṛtyai tveti tāṃ; yām ahir vā vyāghro vā hanti, rudrāya tveti tāṃ; tāsāṃ tisraḥ* (die zuletzt genannten drei) *parācyo* (sind ein für allemal fort); *'tha yeyaṃ naṣṭā yadi vindeyuḥ, kathaṁ syād ity? etad anudiṣṭaiva syād ity ekam* (d. h. es braucht keinen weiteren *anudeśa*); *kam asyā ataḥ* (die MSS. haben *asyātaḥ*) *śreyāṁsam pratigrahītāraṃ labheta?* (welchen besseren Empfänger derselben als d e n, nl. Vāyu, könnte er wohl bekommen?); *dak-*

ṣiṇābhir evainām̐ saha dadyād ity etad ekam; vāyavyayaivainaṃ yājayetety aparam (er soll ihn eine *iṣṭi* an Vāyu darbringen lassen).

Über das *sarpaṇa* beim Dvādaśāha lesen wir (XVI. 9): *athātaḥ sarpaṇasyaiva mīmām̐sā: dakṣiṇasya havirdhānasyādho'dho 'kṣam̐ sarpeyur, etena ha vai sarve sarpāḥ sasṛpus, tato vai te jīrṇās tanūr apāghnateti. tad u vā āhur: yo vā apathena pratipadyate, ya sthāṇum̐ hanti, kartaṃ vā patati, bhreṣam̐ sa nyeti; vaṣaṭkārapathenaiva sarpeyur, eṣa vāva parācaḥ svargyaḥ panthā yad vaṣaṭkārapatha iti. tad u vā āhuḥ: parāṅ iva vā eṣo 'śāntaḥ panthā yad vaṣaṭkārapatho, 'dhvaryupathenaiva sarpeyur, eṣa vāva parācaḥ svargyaḥ panthā yad adhvaryupatha iti. te 'dhvaryupathenaiva sarpanti.*

Der Wettstreit der Ādityas und Angirasas wird uns XX. 22 geschildert. Zur Vergleichung mit den uns aus anderen Quellen (Ait. Br. VI. 34. 35; Kauṣ. br. XXX. 6; Śat. Br. III. 5. 1. 13—17; Pañc. br. XVI. 12; Gop. br. II. 6. 14) bekannten Versionen lasse ich die Erörterung des Baudhāyana hier folgen:

athādityāś ca ha vā aṅgirasaś ca suvarge loke paspṛdhire. te 'ṅgirasa ādityān abhijagmur agninā dūtena: śvaḥsutyā na ity. athāsmākam adyasutyety ādityāḥ procus, teṣāṃ nas tvam̐ hoteti. te 'mum ādityam̐ śvetaṃ bhūtaṃ dakṣiṇāṃ ninyur hiraṇyābhihitaraśanaṃ. tasmāt sadyaskriyai śveto 'śvo dakṣiṇā hiraṇyābhihitaraśano; yac chveto 'śva, ādityasya tad rūpam; atha yad dhiraṇyābhihitaraśano, raśmīnāṃ tat.

Schliesslich teile ich noch die ganz in Brāhmaṇastil verfasste Beschreibung des oben, § 29, übersetzten Stückes über den Ṛtapeya mit, enthalten in XXI. 1 und 2.

ṛtapeyena yakṣyamāṇo bhavati. sa yad aśanānāṃ kāmayeta, tasyāśito bhūtvā dīkṣate, yad vā labhate, tasya. sa ekāhaṃ nāśnāty, athāśnāti; dvyahaṃ nāśnāty, athāśnāti; tryahaṃ nāśnāty, athāśnāti. so 'tra virājā yajeteti. rājānaṃ krītvohyātithyaṃ nirvapati. yady u vā etad upātyeti, caturahaṃ nāśnāty, athāśnāti; pañcāhaṃ nāśnāty, athāśnāti; ṣaḍahaṃ nāśnāty, athāśnāti; tisra upasadas: trim̐śat saṃpadayate; trim̐śadakṣarā virāḍ, virājaivānnādyam avarunddhe. 'tha ya ekādaśa, stana evāsyai sa, duha evaināṃ tenātha (d. h. *tena; atha*) *ya ekatrim̐śa, stana evāsyai sa, duha evaināṃ tena. sa upasatsv ājyavrato bhavati: vilīnasya sarpiṣas tisṛbhir aṅgulībhir upahanty, atha dvābhyām, athaikayā; vilīnasyaiva sarpiṣas tribhiḥ parvabhir upahanty, atha dvābhyām, athaikena; vilīne vā sarpiṣi trīṇi parūm̐ṣy avadadhāty, atha dve, athaikaṃ, tristanadvistanaikastanavratasya rūpāṇi kurvan. sa nādityād divā paryāvartate, nāgner adhi naktam. audumbaraḥ somacamasaś catuḥsraktir, brahmā trivedāḥ sagotraḥ.* ‖ I ‖

saptadaśa stomo bhavati, saptadaśaḥ prajāpatiḥ; prajāpatim annādyaṃ nopānamat; taṃ devā ṛtasatyābhyām anvaiṣuḥ. sa yad aśnāti: yad evāśanenāvaruddhaṃ tasyāvaruddhyā iti tad. atha yan nāśnāti: yād evāśanenāvaruddhaṃ tasyāvaruddhyā iti

tad. atha yad upasatsv ājyavrato bhavaty: etad vai devānāṃ priyaṃ dhāma yad ājyaṃ, devānām eva priyaṃ dhāmāvarunddha iti tad. atha yan nādityād divā paryāvartate, nāgner adhi naktam: ete vai devānām ṛtasatye, na devānām ṛtasatye pṛṣṭhataḥ karavāṇīti tad. atha yad audumbaro bhavaty: ūrg vā ann(ādy)am udumbara ūrja evānnādyasyāvaruddhyā iti tad. atha yat somacamaso bhavaty: etad vai devānāṃ paramam annaṃ yat somaḥ, paramenaivāsmā annādyenāvaram annādyam avarunddha iti tad. atha yac catuḥsraktir bhavati: yad eva diśo 'nnādyaṃ prāviśat, tasyāvaruddhyā iti tad. atha yat trivedā bhavati, na hy etām ekavedā dakṣiṇām udyantum arhatīti tad. atha yat sagotro bhavaty: ātmā vai sagotra, ātmann eva yajñasya yaśo 'nnādyaṃ pratiṣṭhāpayānīti tat. || II ||

tan[1]) *mādhyandinīyaiś camasaiḥ sahonnīya juhvati. tam ṛtvijo hutaṃ dakṣiṇānāṃ kāle brahmaṇa upātidiśanti. taṃ brahmaṇaḥ samantaṃ paryupaviśya bhakṣayanti yad ṛtam manyante tena. yad ṛtena bhakṣayanti tad ṛtapeyasyartapeyatvam.*

Lexikographisches.

61. Im folgenden gebe ich eine Auswahl derjenigen Wörter, die entweder bis jetzt, den Wörterbüchern nach, nicht oder nicht genügend belegt sind, deren Erklärung der Berichtigung oder Ergänzung bedarf oder die aus anderen Ursachen merkwürdig sind. Um die unbelegten Wörter alle mitzuteilen, brauchte es einer besonderen Abhandlung; auch wäre es bei dem jetzigen Zustande unserer Hilfsmittel zur Kritik und Exegese der Baudhāyanatexte vorläufig unmöglich, ein vollständiges Verzeichnis zu geben. Das Gṛhyasūtra, Śulbasūtra und Pravarasūtra behandle ich jetzt noch nicht.

ācchaiti (obj. *śākhām*), I. 1 „er geht hinzu". Wahrscheinlich liegt eine Korruptel vor, jedenfalls aber eine sehr alte, da nicht nur alle Kommentare das Wort mit *ā* (statt *acchaiti*) gelesen haben, sondern auch die Verfasser der Dvaidhas das Wort in dieser Gestalt gekannt haben müssen. Im Dvaidha nämlich finden sich (XXII. 1) *ācchāyane* (loc.) und *āccheyāt*, das erste deutet Bhavasvāmin: *ācchābhimukhyena śākhārtha ayanaṃ gamanaṃ.*

akṣapāli, I. 5; XXII. 5: *akṣāgra.*

unmahayan (obj. *apaḥ*; *prokṣaṇīḥ*), I. 6. 13: *uccālayan* (Keś.). Es ist gleichwertig mit Kātyāyanas *udiṅgayati* und dies bedeutet: *urdhvaṃ cālayati.*

uttuṣa, I. 6 (bis jetzt nicht aus Texten belegt): *udgatatuṣa* (Keś.).

upadhi (subst.), I. 8: *upadhir iti koṇakṣetrasya nāmadheyam* (Keś.).

śrapaṇāni, I. 8: *śrapyante yais tāni śrapaṇāni kāṣṭhāni.*

---

1) l. *taṃ* (sc. *camasam*)?

tanvantam, I. 9 „dünn an den Enden", *tanur anto yasya saḥ*.

prabāhuk, I. 16; VII. 2 (bis jetzt nur aus Komm. belegt): *samānasthāne* (Keś.).

pratyañjanaḥ, masc., I. 17.

upātyeti, *upātītya* (bis jetzt nur belegt in der Bedeutung „überschüssig hinzukommen"), I. 20, III. 13: „weiter gehen, vorüber gehen, fortfahren mit etwas" (*nāhavanīyam upātyeti*, *yady u vā etad upātyeti*).

upavyāharaṇam, II. 1 (vgl. *upavyāhṛtya*, II. 6): *prāripsitasya karmaṇa ārambhasamīpe vacanam* „das Aussprechen (eines Vorhabens) vor einer rituellen Handlung".

sahakāripratyaya (adj.), II. 2, XXVI. 18: *itarair ṛtvigbhiḥ saha saṃvādaṃ kṛtvā*.

atrikiṇinaḥ (nom. plur.), II. 3, XXVI. 13: „ohne die drei Arten von Schwielen": *jyāghātakiṇaḥ mallayudhanimitta āsphoṭakiṇaḥ dyūtāsananimitto gulphakiṇaḥ hastidamananimitto graiveyakiṇaḥ*, also wer kein Ringer, Spieler oder Elephantenzähmer ist.

saṁśrāva oder *saṁsrāva*, II. 3: Name eines beim Somaopfer auftretenden Officianten: *prātaḥsavane vaṣaṭkārādibodhayitā kālādinā*.

aśvapadikam (sc. *agnim*), II. 7: „das Feuer, welches auf der Stelle angelegt wird, worauf das Pferd den Fuss gesetzt hat".

amātyād (sc. *agneḥ*), *amātye* (sc. *agnau*) II. 8. 11: *laukiko 'gniḥ*; *amātyahomāḥ*, II. 11, XXXI. 13, die Spenden mit dem Anuvāka *yad devā devaheḍanam* u. s. w.

asanīyam (sc. *vāsaḥ*), II. 10: *utsargayogyam*.

aṁśaśaḥ, II. 11: *khaṇḍaśaḥ*.

viṣuvati (subst. neutr. loc.) „zur Hälfte", II. 12 u. ö.

vahas (subst. neutr.), II. 13, XV. 25 (= Āp. śrs. XX. 15. 10, wo *vaha* gebraucht wird), bis jetzt nur aus der Kāṇvarecension des Śat. Br. belegt.

kāla, in *vahasaḥ kāle*, II. 13; *pṛṣṭhe grīvāyāṃ vā*; *uparavāṇāṃ kāle*, VI. 10. 22; X. 23; *uparavakāle*, IX. 14; XXIII. 11; *caṣālasya kāle*, IV. 1; *utkarasya kālaḥ*, VI. 22; bedeutet *sthāne*, *sthānam*.

parīndhena (instr. subst.), II. 14; V. 1, sc. *śrapayati*: *sarvato 'gninā śrapayati*.

āyatigave, II. 14: *āyanti gāvo yasmin kāle tad āyatigavam*; *tiṣṭhadgu-* (Pāṇ. II. 1. 17) *prabhṛtitvād avyayībhāvān na puṃsakam*. Das Wort wird im Bhaṭṭikāvya IV. 14 citiert, aber mit *ī*.

upayamanīḥ (adj. sc. *mṛdaḥ*), II. 18: *upayamyate 'gnir yābhiḥ*, Bh.; *mṛtpūrṇapātram upayamanam*, Keś.

barhirlāvam (acc. subst.), II. 19: *barhirlavitāram*.

visūrmikāḥ, III. 1: *kalāpāḥ*.

svarvantam (sc. *yūpam utsṛjya*), IV. 4; *svarvantān* (sc. *yūpān utsṛjya*), XV. 23, in *svaru-anta* zu zerlegen.

vivṛttam anu, IV. 6: *āvartalakṣite pradeśe*, also: „der Stelle entlang, wo das Haar einen Wirbel macht“ (?).

sacate (transit.), IV. 6: *aṅgulyā āsañjayati*, also: „in die Hand nehmen“; VIII. 16: *haste sthāpayati*.

avāñjanapiṣṭānām (sc. *yavānām*), V. 5; *avāñjanapiṣṭāḥ* (sc. *śarkarāḥ*), IX. 1; X. 1: „zerstampft“ (*ślakṣṇapiṣṭāḥ*). Das Wort, dem wir auch Pi. Sū. I. 13 (p. 18. 4) begegnen, ist also nicht verdorben, wie ich früher meinte. Ähnlich gebildet sind:

antarāñjanam, *ūrdhvāñjanam*, *bahirāñjanam*, IX. 11: „innerhalb, über, ausser der mit Fett versehenen Stelle“.

prativasanīye (dual. sc. *vāsasī*), V. 9 „zum Verkleiden“.

savātyoḥ (gen. dual. fem.), V. 10; XXX. 4, *savātyau* (acc. dual. fem.), XII. 5. Der Nom. ist also nicht *savātya*, wie BR. wollen, sondern *savātī*; der gen. dual. kommt vor in den Verbindungen: *savātyor dugdhe*, *savātyor vatsaṃ badhnāti* und bedeutet: „zwei Kühe, eine, die ein eigenes Kalb, und eine, die ein fremdes Kalb ernährt“: *ekenaiva vatsena mṛtavatsā ca svamātā ca duhyete savātyau*, also *savātyau*: *abhivānyā* und *jīvavatsā*; vgl. Āp. VIII. 11. 17: *abhivānyāyā agnihotryai ca vatsau badhnāti*: die Milch der *abhivānyā* dient zum Pitṛyajña, die der *agnihotrī* oder *jīvavatsā* zum Agnihotra.

nityavatsāyai, V. 10 (nicht: „stets ein Kalb habend“): *jīvavatsāyai*, *anye*: *ātmārtha eva vatso yasyāḥ sā nityavatseti*.

parṇasevān, V. 11. 15; °*sevābhyām*, XIV. 13: *palāśavṛntān* Bh.; *parṇamayasahitān palāśavṛntān* Keś.

āharaṇaprīti, V. 15 (neutr. adj.?), Keś.: „*āharaṇaprīty eva kaśipūpabarhaṇe*“: *āharaṇād eva prītir yasya tad āharaṇaprīti*; *eva-śabdo dānādivyāpārāntaranivṛttyarthaḥ*. Der Sinn des Wortes entgeht mir.

viyānti, V. 16; bedeutet nicht „mit den Rädern durchschneiden“ (so Böhtl.), sondern *vividhaṃ yānti*, διέρχονται.

utkhidanti, V. 16 (sc. *traiyambakān*): *ūrdhvaṃ kṣipanti*, dazu das Subst.: *utkhedana*, XXIII. 5.

veṇīkāryā, VI. 1: „wie eine Haarflechte zu machen“ (sc. *mekhalā*); *triguṇā grathitā*, Bh.

kumbaṃ ca kurīraṃ ca, in zwei Wörtern, VI. 1. 4. Hierüber der älteste Kommentar, das Karmānta (XXVI. 4): *kumbaṃ ca kurīraṃ ceti*: *vidalam u ha kumbaṃ bhavati*, *jālam u kurīram*. Bh. und Keś.: *kumbaṃ vaṃśavidalaṃ jālasya nemibhūtam*; *kurīraṃ jālam*. Da Baudh. VI. 5 und Āpastamba *kumbakurīram* als ein Wort haben, dürfte ein aus zwei Teilen bestehender Hauptschmuck gemeint sein: ein runder von *vidala* verfertigter Rand und darin ein Netz von wollenen Fäden. Zu VI. 5 bemerkt Bh.: *vidalaparyantaṃ jālaṃ*. Ganz verfehlt ist Geldners Auffassung, Ved. Stud. I, 131 flg.

anidhāvam (absol.), VI. 2: *aparivartayan*, gehört zu *nidhā-*

vate, TS. VI. 1. 1. 6. Synonym ist *aniṣevayan*, Mān. śrs. II. 1. 1. 38, vgl. Gött. Gel. Anz. 1902, S. 125; Maitr. Saṃh. III. 6. 3 (S. 62. 8): *na punar niṣevayati: punarāvartaṁ hi manuṣyā āñjate*; also nicht hin- und herreibend, sondern nur in einer Richtung.

abhipātya, VI. 2, im Ausdruck: *savye pāṇāv abhipātya* (obj. *yajamānam*): *ātmanaḥ savye pāṇāv abhipātya*, *savyaṃ pāṇim grāhayitvā*. Der Ausdruck findet sich auch XXIII. 8 und Pi. Sū. I. 4, S. 9. 13.

maṇḍacaravat (adv.), VI. 5. Durch das Antilopenhorn, womit sich der Dīkṣita kratzt, ist eine hänfene Schnur in der Weise eines *maṇḍacara* gezogen; das Wort muss „Pflugstrick" bedeuten: *maṇḍacaravat*: *lāṅgalapāśavat*. Vermutlich Zusammenhang mit *naumaṇḍe*, Śat. Br. II. 3. 3. 15, dass sich vielleicht auch XXI. 15 findet.

upasthām (acc. fem.), VI. 6: *upasthānam*.

nipataḥ (gen. subst.) *kāle*, VI. 6: *śayanasya kāle*.

paryāplavate, VI. 10; X. 19: *āgacchati*: „(die Zeit) kommt heran".

paddharaṇīm (sc. *sthālīm*), VI. 10. 12: „um die (Erde von der) Fuss(spur) (der Soma-Kuh) aufzunehmen".

ativitsayanti, VI. 11, vgl. *ativitsane* (loc. subst.) und *ativitsayet*, XXIII. 11: *atinayanti* oder *atītya gamayanti* und *atinayane*. Zweifellos ist unser Wort mit *ativicchayanti* bei Āp. śrs. XXI. 18. 7 identisch, welches Garbe für Dhātup. *vich* hält (das aber *bhāṣārthe* ist!). Dass jedenfalls dasselbe Wort gemeint ist, geht zum deutlichsten aus der Parallelstelle bei Hiraṇyakeśin XVI. 7 s. f. hervor, wo man *ativitsaṃti* (so die Haugsche HS.) bei der Beschreibung desselben Rituals findet. Liegt Prākṛtismus vor in Baudh.?

nimnān (masc.), VI. 23, „die Tiefen, die Höhlen".

upāñjanaḥ (masc.), VI. 24.

cubuke (dual. subst.), VI. 25: die Spitzen der beiden Havirdhānakarren: *tuṇḍe*; auch VII. 8; VIII. 2.

darbhaṇam (subst.), VI. 25. 27: *sūcīm*, „Nadel" also (?).

udakśas (adv.), VI. 26: „nördlich, an der nördlichen Seite".

dīrghasome (loc.), VI. 28: „mehrtägige Somafeier".

utsādayati (*carma nīḍe havirdhānasya*), VI. 28 u. ö.: *nidadhāti*.

pratyupalaṃbasva (obj. *mā*), VII. 3. 13: *pratipālaya*: „warte auf (mich)".

aptum (als Subst. bis jetzt unbelegt), VI. 30; VII. 3: *bindum*; es ist Objekt zu *praskandayati*.

utkāśam (*adhvaryur hotur utkāśam eti*), VII. 4; *sakāśam āgacchati*. Das Wort kommt auch Kauṣ. br. II. 5 vor, wo es nach Böhtl. „auswärts" bedeuten soll.

sujantuḥ, VII. 5. *sujantur iva* ist derjenige der *grāvāṇaḥ*, der, zum *upāṁśusavana* gebraucht, selber auch *upāṁśusavana*

heisst: *śobhanakṛmisadṛśa āyata ekato 'ṇimat; kośākārakṛmisadṛśa ity anye; jantu*, also „Wurm".

rāsnāvatparigrīvi (neutr. adj.), VII. 6: *rāsnāvan mekhalayeva parigatā grīvā yā, sā parigrīvā yasyāsti, tat parigrīvi.*

pilakavat (neutr. adj.), VII. 6: *pulakavad ity arthaḥ.*

ubhayataḥśukrān (ein Wort), VII. 13, von Baudh. selber erläutert: *droṇakalaśād eva prathamam unnayaty, atha pūtabhṛto, 'tha droṇakalaśāt, ta ubhayataḥ-śukrāḥ.*

niṣkrīḍayanti, VIII. 1: *pāṣāṇān utkṣipya nīcaiḥ patato gṛhītvā krīḍanta ivābhiṣuṇvanti.*

upamīvati (*sa yadainām*, d. h. *patnīm, udgātopamīvati*), VIII. 15: *saṃjñāṃ karoti.*

pratiyauti (obj. *apām antam*), VIII. 20: *uttarann agrapādena pratīpam apaḥ prerayati*; die Bedeutung in BR. unrichtig. Der Passus kehrt wörtlich im Gṛhyasūtra (I. 8) wieder, vgl. Winternitz, Altind. Hochzeitsrituell, S. 101.

utsvidya, VIII. 21 (nur *utsvinna* ist bis jetzt belegt), obj.: *carusthālīm*: *sodakāṃ kṛtvā tāpayitvā*, also „ausgekocht habend".

vicchiṁṣati, VIII. 21 (obj.: *dhruvājyam*): *samāpayati*; es scheint Gegensatz zu *atiśinaṣṭi* zu sein und zu bedeuten: „keinen Rest lassen von". Zu welchem Verbalstamme es gehört, sehe ich nicht.

karaṇīyām (sc. *mṛdam*), IX. 1; X. 1: *karaṇayogyām*: „handelbar, zur Bearbeitung geeignet (knetbar)".

adhikaraṇīm (adj. zu *sūnām*), IX. 1; X. 1: *upariṣṭād ukhākriyāyogyām*: auf welcher die Anfertigung des Mahāvīratopfes stattfindet.

ābhrāśinam (adj., sc. *kharaṃ karoti*), IX. 1. 5; X. 1 u. ö.: *ujjvalam* oder *prakāravantam.*

patnīśāle (masc. oder neutr.), IX. 1. 5; *patnīśālam*, VI. 1 u. ö.: wird VI. 30 durch *prāgvaṁśe* erläutert.

pariśāyayati, IX. 2; XII. 8: *sthāpayanti*: „zur Seite legen, liegen lassen, bewahren". Das Caus. ist in den Wörterbüchern nicht belegt. Böhtl. verweist aber nach *pariśāyana*, Baudh. dhs. I. 14. 7, das „vollständiges Eintauchen" bedeuten soll. Unrichtig! Es bedeutet nur: „das Liegenlassen". *pariśāyane* (loc.) auch XXII. 6, XXIII. 13.

aśmasaṃdāvam, IX. 4; X. 7: *aśmacūrṇam.*

godohanīm (sc. *sthūṇām*), IX. 5: *gaur duhyate yasyāṃ baddhā, sā godohanī.*

aniṣkīrṇe (dual. fem. part. zu *niṣkirati*), IX. 5: *asuṣire.*

pratyubjati (obj. *chagalam*), IX. 5: *kaṭena ghaṭṭayati* oder *veṇukaṭenācchādayati*, also: „zudecken, verhüllen".

ativācayati (obj. *yajamānam*), VI. 2. 19; IX. 10 besagt thatsächlich dasselbe wie *yajamāno 'nuṣajati.*

ṛṣabha, X. 5. 36 (*ṛṣabham upadadhāti*): *ṛṣabhākāralekhavatīm iṣṭakām.*

maṇḍaleṣṭakāḥ, X. 5, nicht „ein runder Backstein“ sondern *upari maṇḍalākāralekhākārās* (*tisra iṣṭakāḥ*).

utkuṣīm (acc. fem. subst.), X. 9. Bhavasvāmin: *utkuṣīṃ susaṃbaddhāṃ tṛṇair ulkām*; Mah. Sarv.: *tṛṇaiḥ saṃbaddhā ulkā utkuṣīti bhāṣyam*; *ulkā tṛṇaiḥ samābaddhā dīrghākārotkuṣī bhavet iti gopālaḥ*.

abhyutkuṣya, X. 10, Bh.: *pratāpya, romāṇi dagdhvā*; Mah. Sarv.: *upari pratāpya*; *pratāpanaṃ ca pūyaśoṇitādiśoṣaṇārtham, anyathā kṛmaya utpadyeran*.

adhvājiḥ (in: *dīrgho 'dhvājiḥ*), X. 12: *adhvagamanam, kālaḥ* Mah. Sarv.

pūtitṛṇāni, X. 13: *jīrṇatṛṇāni*: „Heu“.

pratisamedhanīyam (sc. *agnim*), X. 21. Mah. Sarv.: *pratis sādṛśye*, *sādṛśyaṃ ca āhavanīyatvena*; *ukhyāgneḥ prātibhaṭyena samedhanīyaṃ dakṣiṇato jvālyamānaṃ sthāpitam āhavanīyam*; also Bezeichnung des *āhavanīya*.

svayamātṛṇṇānīkotam (subst. neutr.), X. 27, XXVII. 33. Bezeichnung von: *hiraṇyeṣṭakā maṇḍaleṣṭakā* und *retaḥsik*.

vitaṣṭiḥ, X. 50, eine Art Opfergefäss. Bh.: *parimaṇḍalabilā agṛhītā sruk*; Mah. Sarv.: *parimaṇḍalabilā ahīnā sruk*.

niṣkān, XI. 1. Die genaue Bedeutung lehrt Keśavasvāmin: *ardhacandrākṛtīn ābharaṇaviśeṣān*.

adhikakṣyān (sc. *hastinaḥ kurvanti*), XI. 6; XII. 7: „mit den Gurten versehen“.

pūgaśaḥ, XI. 6; XII. 7: *saṃghaśaḥ*.

mārutāḥ, XI. 10, damit werden in der Anrede die Vaiśyas bezeichnet laut XXVII. 37: *kṣattasamgrahītāraḥ*, während die *ājisṛtaḥ* im Gegensatz zu den Mārutās bezeichnet werden als *sūtarājanyāḥ*.

abhivighnanti, XI. 10; XVI. 19; XX. 18 (sc. *tān vimitābhyām*): *parasparābhimukhau dvābhyāṃ maṇḍapābhyāṃ pariśrayanti*.

vimathīkurvate, XI. 11: *asamañjasenācchindanti*; bei Āp. findet sich: *vimathīkṛtya* (XVIII. 7. 8).

ṣoḍaśataryaḥ (sc. *āpaḥ*), XII. 8: *ṣoḍaśadhā digbhyaḥ sarvataḥ saṃgṛhītāḥ*.

aurmyāḥ, ib.: *ūrmibhyo gṛhītāḥ* (*āpaḥ*).

abhidṛśyāḥ (sc. *āpaḥ*), ib.; nach Karmānta: *prasannā nāmaivaitā uktā bhavanti*. Bh.: *svastihāḥ* (sic) *bhūmir dṛśyate yāsu, tābhyo gṛhītāḥ*. Gemeint ist dasselbe Wasser, das in Āp. śrs. XVIII. 13. 11 durch die Wörter *yāsu rūpāṇi paridṛśyante* und in Maitr. Saṃh. (IV. S. 50. 13) durch *yāś ca paridadṛśre* angedeutet wird.

pṛṣvāḥ (sc. *āpaḥ*), ib.; „Reifwasser“, scheint die bei den Taittirīyas übliche Form von *pruṣvā* (*pruina*) zu sein, vgl. TS. VII. 4. 13, wahrscheinlich auch Āp. śrs. XVIII. 13. 13. Bhavasvāmin umschreibt durch *avarṣyāḥ*.

pratihitaḥ, XII. 11, auch Pi. Sū. I. 5 (S. 9. 12, s o zu lesen!), vgl. Āp. śrs. XVIII. 17. 3; nach Bh.: *yuvarāja, mahiṣīputraḥ, rājñānan-*

taraḥ (l. *rājño 'nantaraḥ*): „der (dem König) am nächsten steht". Im Pi. Sū. ist der nächste Verwandte, also der älteste Sohn gemeint.

nirjayena (adj. instr.), XII. 11; *nirjayam*, 16: *jetavyena*, „zu erbeuten".

caturavasrāvam, *aṣṭāvasrāvam*, XII. 14, *ekāvasrāvam* (hs. mit *p*), XV. 2 (sc. *vimitam*), vgl. Āp. śrs. XVIII. 18. 5: *caturapasrāvam* (mit *v* Hiraṇyakeśin). Zum ersten Worte Bh.: *catuṣpranālīkam* (vgl. *pranāḍa*, Kanal), *catuṣṭambhamaṇḍapam ity eke.*

bhāgadhuk (nom.), XII. 15.

cārmapakṣyāv upānahau, XII. 16; XX. 16; *cārmapakṣībhyām* XX. 19; das adj. deutet wohl eine Art Leder an.

pramandayate, XII. 20, *pramandayati*, XX. 19 vielleicht: *ājyamiśreṇa payasānakti śiraḥ*, vgl. Āp. śrs. XXII. 28. 9.

dvistāvā vediḥ, *tristāvo 'gniḥ*, XV. 1, XXVIII. 10: „zweimal, dreimal so gross".

śamyāparidhau (adj., sc. *agnau*), XIV. 17.

anvādheyāyai (gen.-dat. sing. subst. fem.), XV. 1; XXVIII. 10, muss mit *mātur anujāyāḥ* des Āp. (śrs. XX. 3. 7) synonym sein.

jaratpūrvā (subst. fem.), XV. 1 und 5: *upadhānarajjuḥ* nach Karmānta (XXVIII. 10) muss mit *peśas* des Āp. (śrs. XX. 3. 9) synonym sein.

abhyūhaḥ (subst. masc.), XV. 1: „Besen" = *udūhaḥ* des Āp.

vṛthāgnim, XV. 2, Pi. Sū. I. 14 (S. 20. 8): *laukikāgnim.*

indrāṇasam, XV. 14. 19. 21: „Königswagen" (?).

goyugacena (instr.), XV. 25 muss synonym von Āp. śrs. XX. 15. 12 *kāsāmbavena* sein.

kamaṇḍakṛtā (epith. der *sahasratamī*), XVI. 23, ist vielleicht synonym von Āpastambas *upadhvastā.*

taryaḥ (nom. plur. fem.), XVII. 5: „die Reiskörner, welche beim Rösten nicht bersten". Nach Bh.: *saktutaṇḍulāḥ.*

phālgunyau (sc. *śalākau*), XX. 8 „von der Terminalia arjuna" (bis jetzt nicht zu belegen).

caturyuk (sc. *rathaḥ*), *dviyuk*, XX. 20: „vierspännig, zweispännig".

asthūri, ib., bedeutet „Einspänner".

jaratkadratha, XX. 23: „alter, schlechter Wagen".

jaratprayoga (adj.), ib.: „mit alten (Tieren) bespannt".

śavānasaḥ (abl. zu *śavānaḥ*), XXI. 4; XXV. 18: „Leichenwagen".

puruṣāsthasya, ib.: „Menschenknochen", nur aus AV. belegt.

upaśīyate, XXI. 14: „es kommt hinzu", Gegensatz: *avaśīyate*: „es fällt ab", letzteres auch aus Āp. zu belegen.

praṇodaḥ, *vibādhaḥ*, *pratinodhaḥ*, *agner ativyādhaḥ*, *indravajraḥ*, *viṣūcīnaśālaḥ*, XXI. 17, alle Benennungen gewisser Ekāhas.

naiṣṭyam (sc. *bhayam*), XXI. 18: *janyaṃ bhayam.*

varṣiṣṭhīyaprasthe, ib.: „auf der Bergebene V."

saṃgavakāle, XXII. 1.

palve (loc. neutr.), XXII. 6, auch Pi. Sū. I. 14 (S. 20. 14) und Gṛhs. II. Nach Sāyaṇa im Bhāṣya zu Baudh. praśna I: *palvaṃ niruptahavirāśrayaṃ śūrpam.* Die Stelle im Dvaidha (XXII. 6) lautet: *atiśiṣṭānām āvapana iti, tān koṣṭhe vā palve vāvaped iti Baudhāyanaḥ.*

avagrāhaśaḥ (adv.), ib.: *avagrāhyāvagrāhya.*

uttararkṣam (sc. *kṛṣṇājinam āstṛṇāti*), XXII. 7: „mit der nicht haarigen Seite oben", also = *adharaloma.*

prasthīḥ (acc. pl. fem. adj.; diese Form bis jetzt unbelegt, die HSS. haben *praṣṭīr*) in: *praṣṭhīr evāhutīr juhvat*, XXII. 13: *pradhānabhūtāhutīḥ* (Sāyaṇa).

anukhyā, XXII. 16; XXIII. 22, auch Pi. Sū. I. 10 (S. 15. 15), s. v. a. Autorität der Śruti oder Brāhmaṇa.

pracyāvane (subst. neutr. loc.), nom. actionis zu *pracyāvayati*: „das Umrühren".

usraṇe (loc. subst. neutr.), XXIII. 26, nom. actionis zu *usrayati* (*usrayet*, l. c.): „das Wort *usra* anwenden".

ākṣīyāni, *ākṣīyeṣu*, XXV. 11 u. ö. scheint gleichbedeutend mit *ākṣyant* und *ārkṣyant* zu sein.

kimupajñaḥ, XXVI. 2: *kimupakramaḥ*, *kimārambhaḥ.*

vāstvāni, XXVI. 5, Bezeichnung einer Pflanze, vgl. Maitr. Saṃh. II. 2. 4 (18. 13), bedeutet sicher nicht: „aus Überresten bestehend", wie eine Vergleichung von Āp. śrs. IX. 14. 11 lehrt.

prauheṇa (instr. subst.), XXVI. 6 bestimme er die Stelle, wo ein im überlieferten Ritual (aus der Saṃhitā bekannter) Spruch (der in der Überlieferung des Rituals nicht erwähnt ist) einzufügen sei. Das Wort ist bekannt, aber nirgends belegt. Bh.: *prauhaḥ karmasādhanaḥ karaṇasādhano vā.*

kimanukhyāni, XXVI. 10 s. v. a. *kimbrāhmaṇāni.*

etadanukhyāni, ib.

prajyam (adj. masc. acc.), XXVI. 12; XXVII. 4, im Ausdruck *prajyam ātmānaṃ kurvīta*, zugerüstet: *sajyam*, *saṃnaddham.*

ativṛṇīta, XXVI. 12: „er soll beim Wählen übergehen".

ativaraṇam, ib., nomen actionis dazu.

bhasmarāḥ (adj. masc., sc. *ūṣāḥ*), XXVI. 14 „klonterend": *bhasmarāśisadṛśatvena jale miśrīkaraṇe 'pi piṇḍīkaraṇayogyā ye ūṣaviśeṣāḥ.*

yūpavīrohaṇīyaḥ (sc. *tvāṣṭraḥ paśuḥ*), XXVI. 18: *yūpavirohaṇe*, *yūpe pallavo drume nimitte*, *naimittikaḥ tvāṣṭrapaśur vihitaḥ.*

piṅkhyān (obj. zu *upasādayed anvādhānārthān*), XXVI. 21: *sthūlakāṣṭhaviśeṣān* (Sāyaṇa).

viśātukaḥ (wahrscheinlich subst. masc.), XXVI. 25: *viśaraṇadeśaḥ*, *chedanadeśaḥ*, *mūlam ity arthaḥ.*

śūdragavyā (instr. fem.), XXVI. 31; ebenso gebildet: *upavasathagavī*, *rājagavī* (Pi. Sū.), *atithigavī*, XXVII. 4.

parihārasūḥ (adj. fem.), XXVI. 38 zur Deutung von *paryāriṇī* (auch Āp. śrs. XIX. 16. 11): eine Kuh, die, nachdem sie ein Jahr lang schwanger gewesen, erst d a n n kalbt; Bh.: *saṃvatsaraṃ sūtvāparasmin prasūyate*, ebenso Sāyaṇa Komm. zu TS. vol. II. S. 287. Das Wort *paryāriṇī* könnte für *pariyāriṇī* stehen, wie *paryāṇam* für *pariyāṇam*; dieses °*yārin* könnte Ableitung eines Substantivs sein, dessen Äquivalent in av. *yāre*, ὥρα, got. *jēr* „Jahr" vorliegt, „überjährlich".

avisragdāri (v. l. *avisṛgdāri*, adj. neutr.), XXVII. 5, auch Pi. Sū. I. 4 (S. 7. 13).

---

62. Möchte es mir gelungen sein, ein Interesse für diesen Text zu wecken! Es würde mich unendlich freuen, wenn meine Mitteilungen die Fachgenossen anregen möchten, die von mir unternommene Ausgabe zu fördern, indem sie mir nämlich mitteilen wollten, ob ihnen vielleicht noch sonstiges Material in europäischen oder indischen Bibliotheken bekannt ist, das meiner Aufmerksamkeit entgangen. Ich schliesse mit der Mitteilung, dass der erste Teil druckfertig ist und der Satz desselben zu Calcutta begonnen hat; hoffentlich wird in nicht allzu langer Zeit die erste Lieferung des Baudhāyanaśrautasūtra vorliegen.